

IFJABB PLINIUS

LEVELEK

**FORDÍTOTTA:
BORZSÁK ISTVÁN
MARÓTI EGON
MURAKÖZY GYULA
SZEPESSY TIBOR**

TARTALOM

ELSŐ KÖNYV

1. Bevezető levél *(Szepessy Tibor)*
2. Alapos bírálatot kér *(Szepessy Tibor)*
3. Baráti buzdítás *(Szepessy Tibor)*
4. Meghívja anyósát *(Szepessy Tibor)*
5. Regulusról, Domitianus rémuralmának kiszolgálójáról *(Szepessy Tibor)*
6. Diana és Minerva az erdőben *(Szepessy Tibor)*
7. Nem vállalja a baeticaiak védelmét *(Szepessy Tibor)*
8. Önnön jótetteiről *(Muraközy Gyula)*
9. A vidéki élet dicsérete *(Szepessy Tibor)*
10. Euphrates filozófus *(Muraközy Gyula)*
11. Egy hallgató jó baráthoz *(Szepessy Tibor)*
12. Corellius Rufus öngyilkossága *(Muraközy Gyula)*
13. A nyilvános felolvasásokról *(Maróti Egon)*
14. Házasságközvetítés *(Muraközy Gyula)*
15. A meghívást visszautasító jó baráthoz *(Maróti Egon)*
16. A jó író életében is megilleti az elismerés *(Maróti Egon)*
17. Tiszteld a múlt nagyjait *(Szepessy Tibor)*
18. Amikor beszédre készült *(Muraközy Gyula)*
19. Barátja előmenetelét támogatja *(Muraközy Gyula)*
20. Hosszú legyen a szónoklat, vagy rövid? *(Maróti Egon)*
21. Szolgavásár *(Szepessy Tibor)*
22. Aggódik barátjáért *(Muraközy Gyula)*
23. Folytathat-e tribunus ügyvédi gyakorlatot? *(Muraközy Gyula)*
24. Földvásárlás *(Szepessy Tibor)*

MÁSODIK KÖNYV

1. Verginius Rufus halála *(Muraközy Gyula)*
2. Barátja levelét sürgeti *(Szepessy Tibor)*
3. Isaeus dicsérete *(Maróti Egon)*
4. Gazdag nászajándékot ad *(Muraközy Gyula)*
5. Egyetlen fejezetből is következtetni lehet az egész műre *(Muraközy Gyula)*
6. A takarékos vendéglátásról *(Muraközy Gyula)*
7. Apák és fiúk *(Muraközy Gyula)*
8. Pihenni szeretne *(Muraközy Gyula)*
9. Támogatást kér barátja számára *(Szepessy Tibor)*
10. Buzdítja lusta barátját *(Muraközy Gyula)*
11. Marius Priscus pere *(Maróti Egon)*
12. Firminus pere *(Maróti Egon)*
13. Közbenjár barátja érdekében *(Muraközy Gyula)*
14. A rossz szónokot tapsolják meg a legjobban *(Muraközy Gyula)*
15. Nem szabad örökké panaszkodni *(Muraközy Gyula)*
16. Örökrészét védi *(Muraközy Gyula)*
17. Laurentumi birtokáról *(Muraközy Gyula)*
18. Tanítót keres barátja gyermekeinek *(Muraközy Gyula)*
19. Lehet-e felolvasni a szónoklatot? *(Muraközy Gyula)*
20. Regulus örökséget csikar ki *(Szepessy Tibor)*

HARMADIK KÖNYV

1. Az öregkor dicsérete (*Muraközy Gyula*)
2. Szót emel barátjáért (*Muraközy Gyula*)
3. Tanítót javasol barátja unokájának (*Muraközy Gyula*)
4. Elvállalja Baetica tartomány képviselőjét (*Muraközy Gyula*)
5. Az idősebb Plinius írói munkássága (*Szepessy Tibor*)
6. Corinthusi ércszobrot vásárolt (*Muraközy Gyula*)
7. Hagyjunk magunk után emléket (*Muraközy Gyula*)
8. Barátja barátját támogatja (*Muraközy Gyula*)
9. A baeticai tárgyalás (*Muraközy Gyula*)
10. Egy elhunyt fiatalember (*Muraközy Gyula*)
11. Egy igazi bölcsről (*Muraközy Gyula*)
12. Cato mérsékletének dicsérete (*Szepessy Tibor*)
13. Bírálatot kér egy beszédéről (*Muraközy Gyula*)
14. Larcus Macedót agyonverik rabszolgái (*Maróti Egon*)
15. Verselő barátját buzdítja (*Muraközy Gyula*)
16. Más a hírnév, más az igazi nagyság (*Borzsák István*)
17. Barátja levelét sürgeti (*Muraközy Gyula*)
18. Három nap története (*Maróti Egon*)
19. Birtokot akar venni (*Muraközy Gyula*)
20. Nyílt szavazás - titkos szavazás (*Szepessy Tibor*)
21. Martialis halála (*Muraközy Gyula*)

NEGYEDIK KÖNYV

1. Megígéri látogatását (*Muraközy Gyula*)
2. Ismét Regulusról (*Szepessy Tibor*)
3. Egy görögül író latin poéta dicsérete (*Muraközy Gyula*)
4. Közbenjár Varsidius Nepos érdekében (*Muraközy Gyula*)
5. Legalább ott írjunk röviden, ahol lehet (*Muraközy Gyula*)
6. Laurentumi birtokáról (*Szepessy Tibor*)
7. A gyászoló Regulus (*Szepessy Tibor*)
8. Elnyerte az auguri méltóságot (*Muraközy Gyula*)
9. Iulius Bassus pere (*Muraközy Gyula*)
10. Örökölhét-e rabszolga? (*Muraközy Gyula*)
11. A fajtalankodás büntetése (*Szepessy Tibor*)
12. A kisembereket is el kell ismerni (*Muraközy Gyula*)
13. Tanítót szerez szülővárosának (*Muraközy Gyula*)
14. Hendecasyllabusairól kér véleményt (*Maróti Egon*)
15. Quaestort ajánl a jövőendő consulnak (*Muraközy Gyula*)
16. A hálás közönségről (*Szepessy Tibor*)
17. Vállalja Corellia képviselőjét (*Muraközy Gyula*)
18. Latinra fordítja barátja görögül írott verseit (*Muraközy Gyula*)
19. Irodalomkedvelő boldog házaspár (*Maróti Egon*)
20. Véleményt mond barátja írásáról (*Muraközy Gyula*)
21. Helvidius nővéreinek halála (*Muraközy Gyula*)
22. Egy bátor férfiú (*Muraközy Gyula*)
23. Az öregkort megilleti a pihenés (*Muraközy Gyula*)
24. Visszaemlékezik első ügyvédi szereplésére (*Muraközy Gyula*)
25. Felelőtlen szavazók (*Szepessy Tibor*)
26. Az érték elismerése írásra ösztönöz (*Muraközy Gyula*)
27. Dicséri azt, aki őt dicséri (*Muraközy Gyula*)
28. Barátai arcképét kéri (*Muraközy Gyula*)
29. A törvények alkalmazásáról (*Muraközy Gyula*)
30. Csodás természeti tűnemény (*Muraközy Gyula*)

ÖTÖDIK KÖNYV

1. Örökséget kap *(Muraközy Gyula)*
2. Köszönetet mond a fenyőrigókért *(Muraközy Gyula)*
3. Miért ír könnyed verseket? *(Muraközy Gyula)*
4. Egy pereskedés kezdete *(Szepessy Tibor)*
5. Az élet rövid, az elvégeznivaló sok *(Muraközy Gyula)*
6. Etruriai birtokáról *(Muraközy Gyula)*
7. Örökölhét-e közület? *(Muraközy Gyula)*
8. A történelemírás nehézségei *(Maróti Egon)*
9. Az ügyvédi munka honorálásáról *(Szepessy Tibor)*
10. Barátja kötetének megjelentetését sürgeti *(Muraközy Gyula)*
11. Egy bőkezű jó baráthoz *(Muraközy Gyula)*
12. Részletes bírálatot kér legújabb művéről *(Muraközy Gyula)*
13. Az ügyvédi munka tisztességéről *(Szepessy Tibor)*
14. Örül barátja kinevezésének *(Muraközy Gyula)*
15. Barátja verseit utánozza *(Muraközy Gyula)*
16. Egy tizennégy éves lány halálára *(Muraközy Gyula)*
17. Egy sikeres felolvasásról *(Maróti Egon)*
18. A pihenés öröme *(Muraközy Gyula)*
19. Kedvenc színész-szabadosát támogatja *(Muraközy Gyula)*
20. Újabb bithyniai pereskedés *(Muraközy Gyula)*
21. Szomorú levél beteg és halott barátokról *(Muraközy Gyula)*

HATODIK KÖNYV

1. Vágyódik barátja után *(Muraközy Gyula)*
2. Alábbhagyott a szónoklási kedv *(Muraközy Gyula)*
3. Földet ajándékoz valahai dajkájának *(Muraközy Gyula)*
4. Beteg feleségéhez *(Szepessy Tibor)*
5. Dicstelen pereskedés *(Muraközy Gyula)*
6. Pártfogást kér barátja számára *(Muraközy Gyula)*
7. Vágyódik felesége után *(Muraközy Gyula)*
8. Közbenjár barátjáért *(Muraközy Gyula)*
9. Megígéri, hogy támogatni fogja barátja barátját *(Muraközy Gyula)*
10. Egy jó barátról, akit holtában elfeledtek *(Muraközy Gyula)*
11. Örül tanítványai sikerének *(Muraközy Gyula)*
12. Segítséget ígér barátja barátjának *(Muraközy Gyula)*
13. Bíróági előcsatározások *(Muraközy Gyula)*
14. Elfogadja barátja meghívását *(Muraközy Gyula)*
15. Épelméjű előadóhoz épelméjű hallgató kell *(Marón Egon)*
16. Az idősebb Plinius halála *(Maróti Egon)*
17. A hálátlan hallgatóságról *(Maróti Egon)*
18. Elvállalja a firmumiak képviselőjét *(Muraközy Gyula)*
19. Intézkedést sürget a jelöltek tékozlásának megszüntetésére *(Szepessy Tibor)*
20. A Vesuvius kitörése *(Borzsák István)*
21. Vergilius Romanus komédiáiról *(Muraközy Gyula)*
22. Útavaló egy jövőendő kormányzónak *(Muraközy Gyula)*
23. Alkalom kell a tehetségnek az érvényesüléshez *(Muraközy Gyula)*
24. Egy hű feleségről *(Szepessy Tibor)*
25. Egy jó barát eltűnése *(Muraközy Gyula)*
26. Eljegyzéshez gratulál *(Muraközy Gyula)*
27. Tanács a császár magasztalására *(Muraközy Gyula)*
28. A tékozló vendéglátás ellen *(Muraközy Gyula)*
29. Az ügyvédi munkáról *(Muraközy Gyula)*
30. Ki a jó gazda? *(Maróti Egon)*
31. Együtt bíraskodik Caesarral *(Muraközy Gyula)*

32. Hozományt ad barátja lányának *(Muraközy Gyula)*
33. Beszédet mond egy örökségtől megfosztott asszony érdekében *(Muraközy Gyula)*
34. Gladiátori játékok Veronában *(Muraközy Gyula)*

HETEDIK KÖNYV

1. Az elmaradt fürdőzés *(Muraközy Gyula)*
2. Nem terheli barátját levelekkel *(Muraközy Gyula)*
3. Változatos életmódot javasol barátjának *(Muraközy Gyula)*
4. Költői munkásságáról *(Muraközy Gyula)*
5. Távol feleségétől *(Szepessy Tibor)*
6. Bírósági esetek *(Muraközy Gyula)*
7. Nyugodt pihenést kíván barátjának *(Muraközy Gyula)*
8. Az állhatatos barátság dicsérete *(Muraközy Gyula)*
9. Hasznos tanulmányok *(Muraközy Gyula)*
10. A bithyniai per újabb fejleménye *(Muraközy Gyula)*
11. Egy birtokeladás története *(Muraközy Gyula)*
12. Évődik kritizáló barátjával *(Muraközy Gyula)*
13. Henyélő, de képzett barátjához *(Szepessy Tibor)*
14. Nemes alkudozás *(Muraközy Gyula)*
15. Emlékezés a hálás jó barátira *(Muraközy Gyula)*
16. Egy szolgálatkész jó barátról *(Muraközy Gyula)*
17. Érdemes-e szónoklatot felolvasni? *(Maróti Egon)*
18. Az alapítványok helyes kezelése *(Muraközy Gyula)*
19. Fannia betegsége *(Muraközy Gyula)*
20. Plinius és Tacitus barátsága *(Szepessy Tibor)*
21. Beteg szemét gyógyíttatja *(Muraközy Gyula)*
22. Egy jó barátot dicsér *(Muraközy Gyula)*
23. Felesége nagyapját kéri, kímélje erejét *(Szepessy Tibor)*
24. Örvendetes örökség *(Muraközy Gyula)*
25. Egy görögös műveltségű falusi gazda *(Muraközy Gyula)*
26. A betegágyban vagyunk a legjobbak *(Muraközy Gyula)*
27. Vannak-e szellemek? *(Szepessy Tibor)*
28. A jó barátot nem lehet eléggé dicsérni *(Muraközy Gyula)*
29. Egy csirkefogó miniszterről *(Szepessy Tibor)*
30. Falusi élet *(Maróti Egon)*
31. Egy nemes lelkű férfiúról *(Muraközy Gyula)*
32. Örül barátai dicséretének *(Muraközy Gyula)*
33. Tacitust kéri, örökítse meg egyik nemes cselekedetét *(Muraközy Gyula)*

NYOLCADIK KÖNYV

1. Felolvasója megbetegedett *(Maróti Egon)*
2. Nagylelkű földeladó *(Maróti Egon)*
3. Felcsigázza barátja érdeklődését *(Muraközy Gyula)*
4. Várja barátja művét *(Muraközy Gyula)*
5. Gyászolja barátja elhunyt feleségét *(Muraközy Gyula)*
6. Pallas, Claudius császár minisztere *(Szepessy Tibor)*
7. Tacitus a mester, Plinius a tanítvány *(Muraközy Gyula)*
8. A Clitumnus-forrás *(Muraközy Gyula)*
9. Barátai ügyeinek intézésétől nem ér rá dolgozni *(Muraközy Gyula)*
10. Felesége koraszüléséről *(Szepessy Tibor)*
11. A gyengélkedőről *(Muraközy Gyula)*
12. Egy irodalombarátról *(Maróti Egon)*
13. A művelt műbíráló dicsérete *(Muraközy Gyula)*
14. Súlyos jogi probléma *(Muraközy Gyula)*
15. A rossz szüret alkalom a munkára *(Muraközy Gyula)*

16. A szolgák és szabadosok végrendelkezési joga (*Muraközy Gyula*)
17. Ítéletidő (*Szepessy Tibor*)
18. Kavarodás egy örökség körül (*Muraközy Gyula*)
19. A munka vigasztal (*Muraközy Gyula*)
20. Furcsa tó, furcsa szigetek (*Muraközy Gyula*)
21. Munkamódszeréről (*Muraközy Gyula*)
22. Nem akar pletykálni (*Muraközy Gyula*)
23. Egy fiatalember halálára (*Muraközy Gyula*)
24. Római tisztviselő Hellasban (*Muraközy Gyula*)

KILENCEDIK KÖNYV

1. Barátját sürgeti, tegye közzé művét (*Muraközy Gyula*)
2. Miért jobb levélíró Cicero? (*Szepessy Tibor*)
3. Ki a legboldogabb (*Muraközy Gyula*)
4. Kísérő sorok egy beszédhez (*Muraközy Gyula*)
5. A helyes viselkedésről (*Muraközy Gyula*)
6. A circusi közönségről (*Szepessy Tibor*)
7. Építkezési gondok (*Muraközy Gyula*)
8. Köszönet a dicséretért (*Muraközy Gyula*)
9. Az elhunyt jó barát dicsérete (*Muraközy Gyula*)
10. Minerva is, Diana is cserbenhagyja (*Muraközy Gyula*)
11. Örül művei közönségsikerének (*Szepessy Tibor*)
12. Nem szabad ridegen bánni a fiatalokkal (*Maróti Egon*)
13. Domitianus egyik kiszolgálójának pere (*Muraközy Gyula*)
14. Az utókor elismeréséről (*Muraközy Gyula*)
15. Üzenet faluról (*Maróti Egon*)
16. Must helyett verset küld barátjának (*Muraközy Gyula*)
17. Kell-e műsor a lakomán? (*Szepessy Tibor*)
18. Kísérő sorok legújabb művéhez (*Muraközy Gyula*)
19. A dicsőségvágy különböző formái (*Muraközy Gyula*)
20. Sovány szüret (*Muraközy Gyula*)
21. Bocsánatot kér barátja szabadosa számára (*Muraközy Gyula*)
22. Egy kiváló epigonról (*Muraközy Gyula*)
23. Plinius írói hírneve (*Borzsák István*)
24. Örül, hogy barátja meghallgatta kérését (*Muraközy Gyula*)
25. Megígéri, hogy újabb verseket ír (*Muraközy Gyula*)
26. Stilisztikai fejtegetések (*Muraközy Gyula*)
27. A történetírás ereje (*Szepessy Tibor*)
28. Csevegés erről-arról (*Muraközy Gyula*)
29. Kísérő sorok újabb írásaihoz (*Muraközy Gyula*)
30. Az igazi bőkezűségről (*Muraközy Gyula*)
31. Köszönet és dicséret (*Muraközy Gyula*)
32. Levélírás és levélolvasás (*Szepessy Tibor*)
33. A kezes delfin (*Muraközy Gyula*)
34. Bírálatot kér: jó felolvasó-e (*Maróti Egon*)
35. A felesleges javítgatás ellen (*Muraközy Gyula*)
36. Nyári napirend Tusciban (*Szepessy Tibor*)
37. Bérbeadási gondok (*Muraközy Gyula*)
38. Elismerő szavak Rufus könyvéről (*Szepessy Tibor*)
39. Templomépítés (*Muraközy Gyula*)
40. Téli napirend Laurentumban (*Szepessy Tibor*)

TIZEDIK KÖNYV

1. Üdvözlí a trónra lépő Traianust *(Borzsák István)*
2. Megköszöni Traianus kegyét *(Maróti Egon)*
3. A császár elnézését kéri, hogy újabb megbízatást vállal - A császár hozzájárul *(Maróti Egon)*
4. Közbenjár a császárnál Voconius Romanus érdekében *(Maróti Egon)*
5. A római polgárjog megadását kéri egy orvosnak és egy ismerőse szabadosainak *(Maróti Egon)*
6. Még egyszer orvosa ügyéről *(Maróti Egon)*
7. A császár kivételesen megadja az alexandriai polgárjogot *(Maróti Egon)*
8. Szabadságot kér *(Maróti Egon)*
9. A császár engedélye *(Maróti Egon)*
10. Köszönetet mond orvosa ügyének elintézéséért *(Maróti Egon)*
11. Polgárjogot kér orvosa rokonainak *(Maróti Egon)*
12. Közbenjár barátja praetori kinevezése érdekében *(Maróti Egon)*
13. Papi tisztséget kér *(Maróti Egon)*
14. Győzelmi szerencsekívánat *(Maróti Egon)*
15. Tartományába utazik *(Maróti Egon)*
16. A császár megköszöni az értesítést *(Maróti Egon)*
17. Prusa város pénzügyei *(Maróti Egon)*
18. A császár jóváhagyása *(Maróti Egon)*
19. Katonák vagy rabszolgák őrizték-e a rabokat? *(Maróti Egon)*
20. A császár szerint: rabszolgák *(Maróti Egon)*
21. Gavius Bassus kevesli a partőrség létszámát *(Maróti Egon)*
22. A császár: az állam érdeke mindenekelőtt *(Maróti Egon)*
23. Prusa városa fürdőt szeretne építeni *(Maróti Egon)*
24. A császár engedélyezi a fürdő építését *(Maróti Egon)*
25. Jelenti Servilius Pudens legatus érkezését *(Maróti Egon)*
26. Ajánlólevél Rosianus Geminus érdekében *(Maróti Egon)*
27. Katonai kíséretet ad Maximus procuratornak *(Maróti Egon)*
28. A császár helyesli intézkedését *(Maróti Egon)*
29. A császár utasítását kéri, megbüntesse-e az újoncok között talált két rabszolgát *(Maróti Egon)*
30. A császár utasítása: vizsgálja ki alaposan az ügyet *(Maróti Egon)*
31. Az elítélt bűnözők munkakörülményeiről kér útbaigazítást *(Maróti Egon)*
32. A császár: állítsák vissza büntetésüket *(Maróti Egon)*
33. Tűzoltóság szervezését javasolja Nicomediában *(Borzsák István)*
34. A császár ellenzi, mert a tűzoltóság könnyen politikai szövetséggé alakulhat *(Borzsák István)*
35. Fogadalmat tesznek a császár születésnapjára *(Maróti Egon)*
36. A császár köszönetet mond *(Maróti Egon)*
37. Szakértőt kér a nicomediái vízvezeték-építéshez *(Maróti Egon)*
38. A császár vizsgálatot követel *(Maróti Egon)*
39. Építkezési botrányok *(Maróti Egon)*
40. A császár: Plinius döntsön legjobb belátása szerint *(Maróti Egon)*
41. Hajózható csatorna építését javasolja *(Maróti Egon)*
42. A császár megfontolásra inti *(Maróti Egon)*
43. Javasolja a felesleges követküldés megszüntetését *(Maróti Egon)*
44. A császár egyetért *(Maróti Egon)*
45. Figyelembe vehetők-e a lejárt kiváltságlevelek? *(Maróti Egon)*
46. A császár válasza: nem *(Maróti Egon)*
47. Tiszteletben tartsa-e Apamea város pénzügyi önállóságát? *(Maróti Egon)*
48. A császár: nem, de tapintatosan járjon el *(Maróti Egon)*
49. Szabad-e Nicomediában áthelyezni egy szentélyt? *(Maróti Egon)*
50. A császár válasza: minden aggály nélkül lehet *(Maróti Egon)*
51. Köszönetet mond rokona áthelyezéséért *(Maróti Egon)*
52. Traianus uralomra lépésének évfordulója *(Maróti Egon)*
53. A császár köszönetet mond *(Maróti Egon)*
54. Az államtól vett kölcsön kamatának leszállítását javasolja *(Maróti Egon)*

55. A császár egyetért a javaslattal *(Maróti Egon)*
56. Mi történjen azokkal, akiket kitiltottak a tartományból *(Maróti Egon)*
57. A császár részben elodázó válasza *(Maróti Egon)*
58. Archippus filozófus kétes múltja *(Maróti Egon)*
59. Továbbítja a császárhoz Archippus kérését *(Maróti Egon)*
60. A császár elrendeli az ügy további kivizsgálását *(Maróti Egon)*
61. Jelentés a nicomediai csatornáról *(Maróti Egon)*
62. A császár elismerő válasza *(Maróti Egon)*
63. Követ érkezett a sarmata királytól *(Maróti Egon)*
64. Segíti a sarmata követ útját *(Maróti Egon)*
65. Mi történjen a talált gyermekekkel? *(Maróti Egon)*
66. A császár válasza: fel kell szabadítani őket *(Maróti Egon)*
67. Újabb jelentés a sarmata király követéről *(Maróti Egon)*
68. Szabad-e az elhunytak hamvait átszállítani? *(Maróti Egon)*
69. A császár válasza: szabad *(Maróti Egon)*
70. Helyet javasol a prusai fürdő felépítésére *(Maróti Egon)*
71. A császár vallási meggondolásokkal él *(Maróti Egon)*
72. Érvényes-e Domitianus rendelkezése a talált gyermekek ügyében? *(Maróti Egon)*
73. A császár látni akarja a rendeletet *(Maróti Egon)*
74. A császár döntését kéri Callidromus rabszolga ügyében *(Maróti Egon)*
75. Épületet emeljen, vagy versenyjátékot alapítson a császár tiszteletére? *(Maróti Egon)*
76. A császár rábízta a választást *(Maróti Egon)*
77. Katonaságot kér Iuliopolis rendjének biztosítására *(Maróti Egon)*
78. A császár elutasítja a kérést *(Maróti Egon)*
79. A városi tanácstagság korhatárának megállapítására tesz javaslatot *(Maróti Egon)*
80. A császár egyetért a javaslattal *(Maróti Egon)*
81. Indítson-e pert Cocceianus Dion ellen? *(Szepessy Tibor)*
82. A császár válasza: ne indítson *(Szepessy Tibor)*
83. Továbbítja a nicaeaiak kérését *(Maróti Egon)*
84. A császár Pliniusra bízta a döntést *(Maróti Egon)*
- 85-87. Négy ajánlólevél *(Maróti Egon)*
88. Születésnapj jókívánság a császárnak *(Maróti Egon)*
89. A császár válasza *(Maróti Egon)*
90. Vívezeték építését javasolja Sinope városában *(Maróti Egon)*
91. A császár elvben engedélyezi *(Maróti Egon)*
92. Alapíthatnak-e önszervező egyesületet az amisusiak? *(Maróti Egon)*
93. A császár válasza: ők igen, más városbeliek nem *(Maróti Egon)*
94. Suetonius számára kéri a háromgyermekes apák jogát *(Maróti Egon)*
95. A császár megadja *(Maróti Egon)*
96. Beszámoló a keresztények helyzetéről *(Borzsák István)*
97. A császár mérsékleltre inti *(Borzsák István)*
98. Amastris város szennyecatornájának befedését javasolja *(Maróti Egon)*
99. A császár egyetért *(Maróti Egon)*
100. Jelentés a császár születésnapjának megünnepléséről *(Maróti Egon)*
101. A császár válasza *(Maróti Egon)*
102. Traianus trónra lépésének évfordulója *(Maróti Egon)*
103. A császár köszönetet mond *(Maróti Egon)*
104. Polgárjogot kér három szabados számára *(Maróti Egon)*
105. A császár teljesíti kérését *(Maróti Egon)*
106. Polgárjogot kér egy centurio leánya számára *(Maróti Egon)*
107. A császár megadja a polgárjogot *(Maróti Egon)*
108. A bithyniai és pontusi városok pénzbeszedési jogának megállapítását kéri *(Maróti Egon)*
109. A császár kitérő válasza *(Maróti Egon)*
110. Elévült-e Amisus város követelése Iulius Pisóval szemben? *(Maróti Egon)*
111. A császár diplomatikusan válasza *(Maróti Egon)*

112. Fizessenek-e a tanácsstagok a megválasztásért? (*Maróti Egon*)
113. A császár kitérő válasza (*Maróti Egon*)
114. Kizárhatók-e más városok polgárai a tanácsokból? (*Maróti Egon*)
115. A császár szerint a jövőben nem lehetnek tanácsstagok (*Maróti Egon*)
116. A törvénytelen pénzosztogatás beszüntetését javasolja (*Maróti Egon*)
117. A császár válasza: Plinius teremtsen rendet (*Maróti Egon*)
118. Hogyan kell jutalmazni a versenyek győzteseit? (*Maróti Egon*)
119. A császár válasza: a törvények szerint (*Maróti Egon*)
120. Menetlevelet ad feleségének (*Maróti Egon*)
121. A császár helyesli eljárását (*Maróti Egon*)

ELSŐ KÖNYV

1

Kedves Septiciusom! Gyakran nógattál, hogy leveleimet, melyeket kissé nagyobb műgonddal írtam, gyűjtsem össze és tegyem közzé. Nos, összegyűjtöttem, de tekintet nélkül az időrendre, csak ahogy a kezem ügyébe kerültek, hiszen nem történeti munkát állítottam össze. Remélem, sem te nem bánod meg tanácsodat, sem én, hogy megfogadtam. Akkor könnyen meglehet, hogy előkeresem a többit is, ami még a sutban hever, s ha újakat írok, azokat sem rejtem véka alá. Minden jót!

2

Kedves Arrianusom! Mivel előreláthatólag később érkezel, megküldöm művemem, melyet előző leveleimben megígértem. Arra kérlek, olvasd el és javítsd ki, ahogy szoktad, de minél alaposabban, mert úgy érzem, eddig semmit sem írtam ehhez fogható ζῆλος-szal.¹ Demosthenest és Calvust igyekeztem utánózni, a te örök s az én minapi példaképemet, már ami a beszéd formai jegyeit illeti; mert ilyen nagy emberek lenyűgöző erejét csak az a kevés író érheti el, „kit kedvel Iuppiter”... Maga a tárgy nem is mondott ellene ennek a (félő, hogy szerénytelenül szólok) versengésnek, hiszen majdnem végig vitatkozó hangnemet követelt: ez aztán fel is rázott hosszas és tunya álmodozásomból - ha ugyan engem egyáltalán fel tud rázni valami! Hanem azért Marcusunk λήκυθος²-airól sem mondtam le teljesen, valahányszor egy-egy alkalomhoz illő, csábító téma arra ösztönzött, hogy kis kitérőt tegyek: elvégre hatásos akartam lenni, nem zord.

Ne gondold, hogy ennek a megszorításnak ürügyén kegyelmet kérek. Mert, hogy még szigorúbb kritikára serkentselek, bevallom: sem én, sem barátaim nem riadnánk vissza a megjelentéstől, csak te leadd eltévelyedésemre a felmentő szavazatot. Valamit mindenképpen meg kell jelentetnem, és - hallod, hogyan ábrándozik a tunyaság? - legjobb volna mindjárt azt, ami készen van. Megjelentetnem pedig több okból is kell, elsősorban azért, mert már közrebocsátott műveim állítólag folyton kézben vannak, noha rég lekopott róluk az újdonság varázsa. Persze meglehet, hogy ezt csak a könyvárusok duruzsolják a fülembe; de ám duruzsolják, ha füllentésükkel még inkább szívügyemmé teszik irodalmi törekvéseimet. Minden jót!

3

Kedves Caniniusom! Hogy van Comum, mindkettőnk kedvence? Hát a tündérszép városszéli villa? Hát az örökké tavaszias oszlopcsarnok? Hát a dús árnyat vető platánliget? Hát a tengerzöld és kristálytisza csatorna? Hát a szerényen meghúzódó és szolgálatkész tó? Hát a keményre döngölt és mégis elandalító sétaút? Hát a fürdőmedence, amelyet betölt és körül cirógat a nap heve? Hát azok a lakomázótermek meg azok a meghitt kis ebédlők? Hát a nappali és

¹ ζῆλος - utánzási szándék, a példakép elérésének becsvágya.

² λήκυθος - olajoskancsó, később: szónoki dísz, ékes szónoki fordulat.

hálószobák? Lekötnek és felváltva osztoznak rajtad? Vagy, mint mindig, a családi birtok ügyes-bajos dolgait intézed, és a gyakori kiruccanások elszólítanak tőlük? Ha lekötnek, boldog vagy és szerencsés, ha nem, csak „egy a tömegből”.

És ha a csip-csup, nyomorúságos gondokat (itt volna az ideje!) mások vállára raknád? Te pedig abban a mélységes és termékeny elvonultságban a tanulmányaidnak szentelnéd magad?! Ez jelentse számodra a kötelességet és a kötetlenséget, a munkát és a pihenést, erről álmodj, ezzel virrassz! Alkoss és munkálj ki valamit, ami mindörökre a tiéd! Többi javadat utánad más és megint más gazdának juttatja a sors, ez azonban szüntelenül a tiéd marad, ha egyszer megszerezted.

Tudom én, milyen jellemet, milyen tehetséget buzdítok; te csak arra törekedj, hogy önmagad előtt is olyan tartalmas ember légy, amilyennek majd mások fognak látni - mihelyt a magad szemében is az lettél. Minden jót!

4

Kedves Celerinám! Pazar az élet birtokaidon, Ocriculumban, Narniában, Carsulaében, Perusiában! Narniában még fürdöd is van! Leveleim közül (mert a tiedre immár nem szükséges hivatkoznom) egy régi keletű, kurta írás is eléggé tanúsítja ezt: isten bizony, saját otthonomban nem érezhetném magam otthonosabban, mint tenálad. Legfeljebb annyi a különbség, hogy a te embereid figyelmesebben és udvariasabban fogadnak engem, mint az enyéim. De talán ugyanezt tapasztalod majd te is, ha egyszer betérsz hozzánk. És szeretném is, ha megtenéd, elsősorban azért, hogy éppúgy élvezd a mi vendégszeretetünket, akár mi a tiédet, no meg, hogy embereim felébredjenek valahára: engem ugyanis egykedvűen, már-már közönyösen várnak. Bizony, csak szokják meg a szolgák, hogy lágyszívű a gazda, mindjárt elillan a félszük: egyedül a rendkívüli rázza fel őket, s uruk dicséretére is inkább a vendég, mint a gazda iránti előzékenységgel igyekeznek rászolgálni. Minden jót!

5

Kedves Romanusom! Láttál te M. Regulusnál gyávább, meghunyászkodóbb alakot Domitianus halála óta? akinek uralkodása alatt egyébként nem kisebb gaztetteket követett el, mint Nero idejében, csak éppen kevésbé feltűnően?! Újabbán attól fél, hogy gyűlölöm; és eltalálta, valóban gyűlölöm! Az ő lelkén szárad Rusticus Arulenus veszte; még ujjongott is a halálán, úgyannyira, hogy nyilvánosan felolvasott és közzétett egy Rusticust pocskondiázó iratot, melyben „sztoikus majomnak” bélyegzi, azzal tetézve, hogy „vitelliusi heg éktelenkedik rajta”. Ez Regulus stílusa, hiszen ismered. Ócsárolta Herennius Seneciót is, olyan minősíthetetlen szavakkal, hogy Mettius Carus végül ráförmedt: „Mi bajod az én áldozataimmal? Én se háborgatom Crassust vagy Camerinust!” Őket ugyanis Regulus vádolta be Nero alatt... Egy szóval Regulus feltételezte, hogy emiatt neheztelek, és meg sem hívott, mikor irományát felolvasta.

Mellesleg arra is emlékezett, milyen csúnya kutyaszorítóba kergetett jómagamat is a centumvirek előtt. Timon feleségét, Arrionillát védtem, Arulenus Rusticus megbízásából; Regulus a vádat képviselte. Mi a tárgyaláson egyebek közt Mettius Modestus egy nyilatkozatával érveltünk; ez a kiváló férfi az idő tájt számkivetésben volt, Domitianus üzte el. Nos, Regulus nekem szögezte a kérdést: „Mi a véleményed Modestusról, Secundus?” Beláthatod, milyen kocká-

zatos lett volna azt válaszolnom, hogy „nagyon jó”, s milyen szégyenletes azt, hogy „rossz”. Nem mondhatok mást: ezekben a pillanatokban az istenek oltalmaztak. „Majd válaszolok rá - így én -, de előbb döntsenek ügyünkben a centumvirek.” Újra megkérdezi: „Mi a véleményed Modestusról?” Mire én: „Eddig csak vádlottak ellen volt szokás tanúkat kihallgatni, elítéltek ellen soha.” „Hát jó - szólal meg harmadszorra -, akkor nem Modestusról, hanem Modestus megbízhatóságáról kérdezlek; erről mi a véleményed?” „Te azt kérdezed, mi a véleményem - vágok vissza -, de szerintem elítélteket még szóba hozni is törvényellenes!” Befogta a száját; felém meg áradt az elismerés és a gratuláció, hogy nem hoztam szégyent a nevemre egy talán hasznos, de becsstelen válasszal, s a fondorlatos keresztkérdések hálójába sem hagytam magam becsalogatni.

Most aztán gyötri a bűntudat: elcsípi Caecilius Celert, később Fabius Iustust, megkéri őket, engeszteljenek ki iránta. Ez sem elég, amilyen hitvány, csúszó-mászó alak, ha fél, végül Spurinnához megy rimánkodni: „Kérlek, holnap reggel látogasd meg otthon Pliniust (de már kora reggel, mert nem bírom tovább ezt a bizonytalanságot), és bármi módon, csak eszközöld ki, hogy ne neheztessem rám!” Éppen felébredtem; küldönc Spurinnától: „Elmegyek hozzád.” „Inkább én tehozzád.” Útban egymáshoz, Livia oszlopcsarnokában futunk össze. Spurinna tájékoztat Regulus kívánságáról, hozzáfűzi saját kérését, mint afféle talpig becsületes ember, ha szöges ellentétét pártfogolja illő szűkszavúsággal. Mire én: „Belátásodra bízom, milyen üzenetet vigyél Regulusnak. Előtted nincs miért köntörfalaznom: Mauricusra várok” (még nem jött meg a száműzetésből), „ezért nem adhatok neked se igenlő, se nemleges választ. Azt teszem majd, amit ő jónak lát: úgy illik, hogy ebben az ügyben ő döntsön, én pedig alkalmazkodjam hozzá.”

Néhány nappal később Regulus személyesen keresett meg a praetor beiktatási ünnepélyén; addig folyton a nyomomban volt, s kikönyörögte, hogy négyszemközt találkozhassek velem. Attól tart, magyarázkodott, hogy nagyon a szívemre vettem, amit valamikor, egy centumviri tárgyaláson, válaszbeszédében mondott nekem és Satrius Rufusnak: hogy „Satrius Rufus nem verseng Ciceróval, korunk ékesszólásával is meg van elégedve”. Tehát rosszindulatú célzás volt, feleltem; most már értem, mert maga vallja be, egyébként akár dicséretnek is felfoghattam volna. „Mert én - jelentettem ki - igenis Ciceróval versengek, korunk ékesszólásával cseppet sem vagyok megelégedve, és úgy vélem, falrengető ostobaság nem a legjelesebbet választani példaképül. De ha erre a tárgyalásra emlékszel, miért felejtetted el azt a másikat, amikor megkérdezted, mi a véleményem Mettius Modestus megbízhatóságáról?!” Örökké sápadt arca egy árnyalattal még sápadtabbra vált. Ezt dadogta: „Igen, megkérdeztelek, de nem neked, hanem Modestusnak akartam ártani.” Lám, a lelketlen gazfickó: nem is leplezte, hogy ártani akart egy számkivetettnek! És sietve hozzáfűzte, mint cáfolhatatlan indokot: „Egy levélben, melyet Domitianus előtt olvastak fel, azt írta, hogy »Regulus minden kétlábú lény leghaszontalanabbja«.” Pedig milyen igazat írt Modestus!

Ezzel körülbelül véget is ért beszélgetésünk; nem akartam tovább feszíteni a húrt, hogy Mauricus megérkezéséig teljes cselekvési szabadságomat megőrizhessem. És azt sem tévesztetem szem elől, hogy Regulus *δυσκαθαίρετος*:³ dúsgazdag, befolyásos, sokan udvarolják körül, még többen félnek tőle, ami általában nagyobb hatalom, mint a közkedveltség. De azért nem lehetetlen, hogy mindez egy csapásra szertefoszlik: a becsstelen emberek népszerűsége ugyanolyan ingatag, akár ők maguk... A lényeg azonban, hadd ismételjem, az, hogy Mauricust várom. Komoly, megfontolt, tapasztalatokban edzett férfi, aki a múltból ki tudja következtetni a jövőt: hogy rászánom-e magam valamire, vagy nyugton maradok, azt teljesen az ő dön-

³ *δυσκαθαίρετος* - tulajdonképpen: nehezen legyőzhető, nehezen félreállítható, szabadabb fordításban: nehéz eset.

tésétől teszem függővé... Erről azért írtam neked, mert kölcsönös szeretetünk okán joggal elvárhatod, hogy ne csak szavaimról és cselekedeteimről, de a terveimről is értesülj. Minden jót!

6

Kedves Tacitusom! Nevetni fogsz, de hát nevethetsz is bátran. Én, pedig tudod, milyen vagyok, három vadkant fogtam, három gyönyörű példányt! „Te?!” - hitetlenkedsz. Én bizony; és még nyugalmas semmittevésemmel sem hagytam fel egészen. Üldögéltem a hálóknál, mellettem nem vadászgerely és lándzsa, hanem íróvessző és jegyzetömb hevert; eltöprengtem valamin, firkálgattam: ha üres kézzel is, legalább teli írótablával térjek haza... Nincs miért lebecsülnöd az alkotásnak ezt a módját. Csodálatos, hogy felpozsztí a szellemet a járás, a testmozgás; meg aztán körös-körül az erdőrengeteg, a magány, s főként a csend, ami nélkül nincs vadászat - mindez hathatós serkentője a gondolatoknak!

Egyszóval kövesd bátran a példámat, s ha vadászni mész, az elemózsiás tarisznya és a fiaszó mellé jegyzetömböt is vigyél: rájössz majd, hogy nemcsak Diana kóborol a hegyek közt, hanem Minerva is. Minden jót!

7

Kedves Octaviusom! Meglátsd, igen magas lóra ültetsz, ha ugyanazzal a hatalommal és ugyanazokkal a kiváltságokkal ruházol fel, mint Homerus a jóságos és mindenható Iuppitert, hiszen τῷ δ' ἔτερον μὲν ἔδωκε πατήρ, ἔτερον δ' ἀνένευσεν,⁴ s akkor én is hasonló intéssel és „nemet-intéssel” válaszolhatok óhajodra. Egyfelől ugyanis nyugodt lélekkel megtehetem, különösen a te kedvéért, hogy egy ember ellenében ne vállaljam a baeticai jogi védelmét; másfelől nem egyeztethető össze elveimmel, sem általad is nagyra becsült következetességgemmel, hogy olyan provincia ellen vezessek pert, melyet sok szolgálat, sok küszködés, s mi több, sok kockázat árán már lekötélteztem. Igyekszem hát valami közvetítő megoldást találni, s mivel két dolgot javasolsz, és ezek közül az egyiket kéred, lehetőleg úgy választok majd, hogy ne csak kívánságodat, hanem igazságérzetedet is kielégíthessem. Mert nem azt kell elsősorban szem előtt tartanom, amit jó szíved sugallatára *most* szeretnél, hanem amit *mindig* helyeselni fogsz.

Remélem, október közepe táján Rómában leszek, s ugyanezt mind az én, mind a te nevedben személyesen is megígérhetem Gallusnak. Jóindulatomról azonban máris biztosíthatod őt, ἥ καὶ κυανέησιν ἐπ' ὄφρυσι νεῦσε,⁵ elvégre miért ne beszéljek veled továbbra is homerusi versekben? Főleg, ha a tiedben beszélnem a mai napig sem engedsz...?! Mert éget a vágy verseid után, s alighanem csak ez a tiszteletdíj csábíthatna arra, hogy még a baeticaiak ellen is hajlandó legyek pert vezetni!

Majdhogy meg se említettem, pedig igazán említésre méltó: pompás datolyát szereztem, bár a datolya mostanság nemigen versenyezhet a fügével és a gombával. Minden jót!

⁴ τῷ δ' ἔτερον ... δ' ἀνένευσεν - egyik kérését megadta az égi atya, másakra nemet intett (Homérosz, Iliász XVI 250).

⁵ ἥ καὶ ... νεῦσε - így szólt, és sötét szemöldökével intett (Iliász I 528).

Kedves Saturninusom! Jobbkor nem is érkezhett volna leveled, melyben sürgetsz, hogy küldjem el néhány művemem; éppen most készültem rá. Így - amint mondani szokás - azt sarkantyúztad, aki magától is rohan, s elérted, hogy vállalnod kell a fáradságot, s nekem sem kell szerénykednem, hogy megkérjelek rá. Mert bátran élnem kell a felkínált lehetőséggel, s te nem neheztelhetsz azért, amit magad akartál. Ne várj semmi újat egy kényelmes embertől. Arra kérlek ugyanis, foglalkozz ismét egy kicsit azzal a beszédemmel, melyet szülővárosom lakói előtt tartottam az új könyvtár felavatásakor. Tudom, hogy tettél már rá néhány megjegyzést, de csak úgy általánosságban. Most az lenne a kérésem, ne csak az egészet tekintsd át, hanem - a tőled megszokott finom érzékkel - tanulmányozd a részleteket is. Persze még javításod után is eldönthetem, kiadjam-e, vagy megtartsam magamnak. De talán éppen ez a javítás segít hozzá, hogy határozatlanságomban dönteni tudjak egyik vagy másik megoldás mellett. Mert a részletek gondos mérlegelése után vagy az lesz az eredmény, hogy nem érdemes kiadni, vagy éppen jobbra csiszolgatva lesz érdemessé a munka a megjelenésre.

Ámbár nem is maga a beszéd tesz ilyen ingadozóvá, inkább különleges tárgya, mely a fennhéjázás és dicsekvés látszatát keltheti. S bármily szerény, mérsékelt stílusban írtam is, rossz fényt vethet szerénységre, hiszen arra kényszerültem, hogy ne csak szüleim, hanem a magam bőkezűségéről is beszéljek. Félreérthető, kényes helyzet, s hiába hozzuk fel mentségül, hogy nem lehetett elkerülni. Még idegenek magasztalását sem szokták szívesen hallani, de mennyivel nehezebb magunkról és hozzátartozóinkról úgy beszélni, hogy ne keltsünk megütközést! Hiszen mi már magát az erényt is rossz szemmel nézzük, hát még ha dicsérik, és fennen hirdetik. S végül már csak akkor nem ócsároljuk és bíráljuk a nemes tettet, ha némaság és magány rejti előlünk. Azért is hányom-vetem magamban annyiszor, kinek is írtam ezt - most nem nézve erényeit és hibáit -: csak magamnak vagy másoknak is. Az első mellett szól, hogy minden alkalom szülte alkotás befejezve már sokkal kevésbé hasznos és lebilincselő.

Mert - hogy ne máshonnan vegyem a példát - mennyire hasznos volt írásban is rögzíteni bőkezűségem okait. Több előny származott ebből. Először is sokáig foglalkozhattam nemes gondolatokkal. Azután a hosszas munka során mélyen elmerülhettem e gondolatok szépségeiben. S végül megtanultam, miképpen kerülhetem el az elhamarkodott jótett kísérlését, a megbánást, s megerősödött bennem a közömbösség és megvetés a pénzzel szemben. S amíg minden ember természetesen a pénz megtartására törekszik, engem a bőkezűség hosszú és gyakori megfontolásból eredő szeretete a fősvénység minden bilincsetől megszabadított. Az én ajándékom - gondoltam - annál több elismerést érdemel, mert nem pillanatnyi fellángolás, hanem alapos megfontolás volt a szülője.

Ehhez még hozzájárult, hogy nem ígértem látványosságokat és gladiatori játékokat, inkább azt, hogy évenként bizonyos összeggel támogatom néhány fiú neveltetését. A szemet és fület gyönyörködtető dolgok nem szorulnak ajánlásra, s a szónok jobban teszi, ha nem felszítja, inkább mérsékeli az effélék iránt megnyilvánuló lelkesedést. De ahhoz, hogy valaki készséggel vállalja a nevelés nehéz és fáradságos munkáját, nemcsak jutalomra van szükség, hanem gondosan megfogalmazott buzdításra is. Mert ha az orvosok is nyájas szavak kíséretében vétetik be gyógyító, de keserű orvosságukat, mennyivel inkább szükséges volt, hogy én, a köznek akarván szolgálni, nagyon üdvös, de ehhez képest nem túl népszerűnek látszó alapítványomat nyájas magyarázó szavak kíséretében fogadtassam el. Hozzá még azt is el kellett érünk, hogy jótéteményünket, mely csak a gyermekes szülőket érinti, a gyermektelenek is helyeseljék, s e keveseket segítő kedvezményt a többiek is türelmesen várják, s igyekezzenek rászolgálni. De mint ahogy akkor is a közérdek szolgálata és nem egyéni érdemeink fitogtatása volt a célunk, megmagyarázva adományunk indítékait és rendeltetését,

most a beszéd kiadását mérlegelve szintén elfog az aggodalom: nem az lesz-e a látszat, hogy nem a mások érdekeit, hanem saját dicsőségemet akarom szolgálni?

Ezenkívül jól tudom, mennyivel nemesebb dolog, ha jó cselekedetünk jutalmát jó lelkiismeretünkben s nem a dicsőségben látjuk. Mert a dicsőség csak következmény lehet, nem pedig cél, s egy kiváló tett, ha nem jár is dicsőséggel, semmit sem veszít nagyszerűségéből. De aki a maga jótettét magasztalja, könnyen esik abba a gyanúba, hogy nem azért dicsekszik, mert jót cselekedett, hanem azért cselekedte a jót, hogy legyen mivel dicsekednie. S így a más előadásában nagyszerűnek ható tett elveszti minden értékét, ha végrehajtója henceg vele. Mert az emberek, ha magát a tettet nem tudják meg nem történtté tenni, a vele való kérdésnek szoktak nekiesni. Így, ha olyat tettél, amiről jobb nem beszélni, magát a tettet ócsárolják, s ha nem hallgatsz olyasmiről, ami dicséretet érdemel, téged.

Engem ezenkívül más, egészen sajátos ok is zavar. Éppen ezt a beszédet ugyanis nem a nép, hanem a decuriók előtt tartottam, s nem a szabadban, hanem a curiában. Félek, önmagammal kerülök ellentmondásba, hogy most - kiadva a beszédet - éppen az előtt a tömeg előtt akarok népszerű lenni, amelynek helyeslését és tetszését a beszéd elhangzásánál el akartam kerülni. Hiszen a népet, amelynek az érdekéről volt szó, a curia küszöbén és falain kívül rekesztettem, nehogy a népszerűségelhajzás látszatába essem. S most ugyanennek a tömegnek, melynek az alapítvány semmi mással nem szolgál, legfeljebb jó példával, én magam futok utána, hogy kegyeit megszerezem.

Láthatod, milyen okok készítenek habozásra. Mindamellet a te tanácsodat fogom követni, hiszen tekintélyed annyi nekem, mint az alapos megfontolás. Minden jót!

9

Kedves Fundanusom! Különös, hogy egy-egy napnak még csak van értelme a városban, legalábbis látszólag, de többnek egyhuzamban - nincs! Ha valakit faggatóra fogsz, „mit csináltál ma?”, körülbelül így válaszol: „Toga virilis-ünnepélyre voltam hivatalos, eljegyzésen vagy esküvőn vettem részt, ez végrendelete hitelesítésére, az a bíróságra, amaz tanácskozássra hívtak.” S mindez látszólag fontos is aznap, mikor elvégzed, de mihelyt meggondolod, hogy nap nap után mást se tettél, üres hiábavalósággá foszlik. Hát még, ha vidékre vonulsz! Ott döbbsz csak rá igazán: „Hány napot elfecséreltem, és milyen semmiségekkel!”

Így vagyok én is, amióta laurentumi birtokomon olvasgatok vagy írok, vagy éppen egészségeimet ápolom, a léleknek ezt a támaszát és hordozóját. Hallani sem hallok, mondani sem mondok olyasmit, amit később megbánhatnék; senki sem pletykál nekem másról, én sem szapulok senkit, legfeljebb magamat, ha nem megy elég jól az írás; se vágy, se félelem nem gyötör, semmiféle mendemonda nem nyugtalanít; csak saját magammal és könyveimmel társalgok... Ó, te igaz és egyszerű élet, te gyönyörűsége, tisztessége, s talán minden kötelességnél vonzóbb kötetlenség! Ó, tenger, ó, tengerpart, kies és természet adta *μουνσεῖον*,⁶ mennyi szépséget feltártok, mennyi gondolatot sugalltok!

Ragadd meg hát a legelső alkalmat, hagyd ott te is azt a zshivajt, céltalan lóvás-futást, azokat a nagyon is dőre elfoglaltságokat, és add át magad tanulmányaidnak vagy a kötetlen életnek! Mert, ahogy Atiliusunk oly bölcsen, egyben szellemesen mondotta: jobb kötetlenül, mint mihaszna feladatoknak élni. Minden jót!

⁶ *μουνσεῖον* - múzsaszentély.

Kedves Clemensem! Ha valamikor, most csakugyan virágoznak városunkban a nemes tudományok. Sok ragyogó példát hozhatnék erre, de talán egy is elég lesz: Euphrates, a filozófus. Még ifjú koromban, Syriában katonáskodva, kerültem vele meghitt, jó barátságba, s igyekeztem elnyerni rokonszenvét, de nem is kellett nagyon igyekeznem. Igen szívélyes, könnyen megközelíthető ember, s példaképe annak, amit tanít: a humanitásnak. Bárcsak én magam képes lennék oly mértékben beváltani hozzám fűzött reményeit, amilyen mértékben ő gyarapította nagyszerű tulajdonságait. S e vonásait most, mélyebben megismerve, még jobban csodálom, bár most sem ismerem őket eléggé. Hiszen festőt, szobrászt vagy más képzőművészt csak az tud igazán jól értékelni, aki maga is művész, s így a bölcslet is igazán csak a bölcs tudja megérteni.

Mégis, amennyire én megítélhetem, Euphrates képességei oly ragyogóak és feltűnőek, hogy a kevésbé tanultakat is hozzá vonzzák és lebilincselik. Éles ítélőképességgel, méltóságteljesen, ízléssel tud előadni mindenről, beszédét gyakran jellemzi platóni emelkedettség és gazdagság. Előadása csupa gazdag és eredeti fordulat, s mindenekfelett oly megnyerő, hogy a még más véleményen lévők is meggyőzi és rabul ejti. Fokozza még a hatást magas termete, szép arca, hosszú, leomló haja, tekintélyes szürke szakáll; ezek az egyébként mellékes vonások is oly tekintélyessé teszik megjelenését. Nincs benne semmi taszító, semmi komorság, annál több elmélyültség; találkozáskor tiszteletet ébreszt, és nem riaszt vissza. Egész élete feddhetlenség és az ezzel felérő nyájasság. A bűnöket bántja, nem az embert, az eltévelyedőket nem bünteti, hanem megjavítja. Mikor tanít, figyelve csüggsz az ajkán, s egyetlen vágyad, hogy akkor is meg akarjon győzni, amikor már régen meggyőzött.

Három gyermeke van, közülük kettő fiú, s a legnagyobb gonddal nevelteti őket. Apósa Pompeius Iulianus, akinek az az egy dolog is nagyra és híressé tenné az életét - ha nem lenne egyébként is az -, hogy - bár a provincia vezető embere volt, és igen nagy vagyonnal rendelkezett - nem a vagyonban, hanem a bölcsességben leggazdagabbat választotta vejéül.

De miért is beszélek annyit róla, mikor meg vagyok fosztva társaságától? Talán hogy még jobban fájjon a hiány? Mert egészen leköt hivatalom, amely egyként fontos és terhes. Ott ülök az emelvényen, számadásokat írok alá, kéréseknek teszek eleget, s rengeteg levelet írok, amelyeknek semmi közük az irodalomhoz. Olykor-olykor (mert ritkán van rá alkalmam) Euphratesnek panaszolom el, mennyi az elfoglaltságom. Ő azután megvigasztal és meggyőz, hogy az is a filozófia egyik, méghozzá legszebb tétele, hogy a közügyet kell szolgálnunk, ügyeket kell kivizsgálnunk és eldöntenünk, jogszabályt alkotnunk és érvényesítenünk, s a bölcs tanokat gyakorlatban kell megvalósítanunk. Csak egyet nem tud velem elhítni: azt, hogy jobb ilyenekkel foglalkozni, mint naphosszat őt hallgatni és tőle tanulni.

Annál inkább ajánlom neked, hogy - ha akad egy kis idő, és a Városba jössz (éppen ezért is igyekezz ide minél előbb) - bíz rá magad, hadd csiszolja egyéniségedet teljessé és tökéletessé. Mert én nem irigylem - mint annyian - mások szerencsáját, még akkor sem, ha nincs részem benne. Sőt ellenkezőleg: jó érzéssel tölt el, ha barátaim olyasmiben bővelkednek, amitől én el vagyok zárva. Minden jót!

Kedves Fabiusom! Már régóta nem kaptam tőled levelet. „Nincs mit írnom” - mondd te. Akkor hát épp azt írd meg, hogy nincs mit írnod, vagy legalábbis azt, amivel a régiak levelei kezdődni szoktak: „Ha jól vagy, nincs baj; én jól vagyok.” Ennyi elég nekem, hiszen ez a lényeg. Azt hiszed, tréfálok? Pedig komolyan kérem: tudasd velem, mit csinálsz, mert végtelesen aggódok, ha nem tudok rólad. Minden jót!

Kedves Tiróm! Szörnyű veszteség ért, ha ugyan a veszteség szó ki tudja fejezni, mit jelent elválni egy ilyen férfitől. Eltávozott közülünk Corellius Rufus, s ami fájdalmamat még súlyosabbá teszi, maga kereste a halált. S akkor a leggyászosabb a halál, ha látjuk, hogy nem a természet törvénye, nem az elkerülhetetlen végzet okozta. Mert a haldoklónak mindenképpen nagy vigaszt nyújthat az a tudat, hogy nem történhetett másképpen. De ha valaki maga vet véget életének, gyógyíthatatlan fájdalommal tölt el a gondolat, hogy még mennyi ideig élhetett volna. Corelliust az értelem végső parancsa készítette erre az elhatározásra, mert a bölcssek sorsát ez irányítja a végzet helyett. Pedig mennyi oka volt, hogy tovább éljen: nyugodt, tiszta lelkiismerete, makulátlan híre, általános tekintélye, ezeken kívül lánya, felesége, unokája, nővérei s az élethez kapcsoló sok kötelék mellett még az szinte barátok serege is. De oly hosszú és kibírhatatlan betegség kínozza, hogy az élet minden vonzó örömeivel szemben erősebbnek bizonyultak a halál érvei.

Mint nekem is elmondta, harminchárom éves korában lába elköszvényesedett. Apai örökség: mert az utódok, sok egyébvel együtt, a betegségeket is örökölni szokták. Amíg jó erőben volt, tartózkodással és önmérséklettel uralkodni tudott betegségén. Újabban azonban, hajlott korában, ismét rátört a kór, egyre súlyosbodva, s olyan kibírhatatlan fájdalommal, hallatlan kínokkal, hogy csak a legnagyobb lelkierővel volt képes elviselni. A fájdalom most már nemcsak lábát kínozza, mint előbb, hanem minden tagjára kiterjedt. Ekkor látogattam meg, Domitianus uralkodása alatt, betegágyán, Rómához közel fekvő nyaralójában. A szolgák - mint meghitt baráti látogatáskor szokták - kimentek a szobából, s még egyébként minden titkába beavatott felesége is magunkra hagyott. Körülnézett, majd így szólt: „Mit gondolsz, miért tűröm én olyan sokáig ezeket a rettenetes kínokat? Azért, hogy, ha egyetlen nappal is, de túléljem ezt a haramiát.” S ha teste annyira erős, mint a lelke, végre is hajtja, amit oly nagyon óhajtott.

De valamelyik isten meghallgatta kívánságát, s amikor ez beteljesült - mint aki már nyugodtan és szabadon halhat meg -, hiába fűzte annyi szál az élethez, mind eltépte, ezek sem tudták visszatartani. Betegsége egyre súlyosbodott. Előbb önuralommal próbálta elviselhetővé enyhíteni, majd szilárdan elhatározta, hogy megszabadul tőle. Elmúlt két, három, négy nap, s nem nyúlt az ételhez. Ekkor felesége, Hispulla elküldte hozzám közös barátunkat, Caius Geminiust a végtelenül szomorú hírrel: Corellius elhatározta, hogy meghal, s ebben a szándékában sem felesége, sem lánya könyörgése nem képes megingatni. Én vagyok az egyetlen, aki rábeszélésemmel megmenthetem az életnek. Rohantam hozzájuk. Már odaértem a ház elé, mikor Hispulla elém küldte Iulius Atticust azzal, hogy most már én se tehetek semmit, a beteg elhatározása annyira szilárd és megmásíthatatlan. Az őt étellel kínáló orvosnak ezt mondta: *κέκρικα*.⁷ Olyan kijelentés ez, amely lelkem egyként töltötte el ámulattal és irigységgel.

Elgondolom, micsoda barátot, milyen igazi férfit veszítettem benne. Hetvenhét évet élt. Olyan kor ez, amely még a legerősebb szervezetű embernél is hosszú életidőnek számít. Ezt jól tudom. Azt is nagyon jól tudom, hogy ezzel megszabadult gyógyíthatatlan betegségétől. Tudom, úgy ment el, hogy családja egészséges volt, s az állam, mindennél kedvesebb gondja, ismét virágzásnak indult. S mégis olyan gyász tölt el, mintha ifjan, élete virágában halt volna meg. Gyász tölt el (lehet, hogy gyengének fogsz tartani) saját magamért is. Elvesztettem, jaj, elvesztettem, aki életem tanúja, irányítója, mestere volt. Hadd idézzem, amit első fájdalomban Calvisius barátomnak mondtam: „Félek, ezután sokkal értelmetlenebbül fogok élni!”

⁷ *κέκρικα* - döntöttem.

Próbálj valahogy megvigasztalni, de ne olyasmivel, hogy „már úgylis öreg, gyenge volt” (ezt mind tudom), hanem olyan új, emelkedett szavakkal, amelyeket sose hallottam, sose olvastam. Mert amit valaha hallottam vagy olvastam, az úgylis mind eszembe jut, de fájdalmam túl nagy ahhoz, hogy tőlük megenyhüljön. Minden jót!

13

Kedves Sosiusom! Bő termést hozott ez az év költőkben: egész április hónapban szinte egyetlen nap sem volt, hogy valaki ne tartott volna felolvasást. Örülök, hogy pezseg az irodalmi élet, hogy tehetséges emberek lépnek a nyilvánosság elé, bár a hallgatóság elég kényszerezetten gyülekezik. A legtöbben a csarnok előtti térségen üldögélnek, tereferével töltik el a bevezetés idejét, s csak időnként érdeklődnek, hogy megérkezett-e már a felolvasó, elmondta-e a bevezetőjét, a vége felé jár-e a műnek. Ekkor végre, de ekkor is csak nagy kényelmesen, beszállingóznak; de ezután se maradnak ott végig, hanem még a befejezés előtt kivonulnak, egyesek észrevétlenül, lopva, mások nyíltan és fesztelenül.

Bezzeg atyáink idejében! A hagyomány szerint Claudius császár, mikor egy ízben palotájában sétálgatott, morajt hallott, megtudakolta az okát, s mikor megmondták neki, hogy Nonianus tart felolvasást, tüstént és meglepetésszerűen ott termett. Manapság a legráterőbb ember is, hiába hívják meg jó előre, és figyelmeztetik ismételten, vagy nem jön el, vagy ha eljön, egyre panaszkodik, hogy elfecsérelte a napját, mert nem fecsérelhette el valami haszontalansággal. Ám annál inkább dicséretre és elismerésre méltók azok, akiket a hallgatóság közönye vagy döllye sem tántorít el az írás és felolvasás buzgalmától.

Én bezzeg senkinek a meghívását el nem utasítom. Igaz, a legtöbb felolvasó jó barátom: hiszen alig van valaki, aki szereti az irodalmat, s ne szeretne egyúttal engem is. Emiatt időztem a tervezettnél hosszasan a fővárosban. Végre visszatérhetek magányomba, és ismét írhatok; felolvasni azonban nem fogok, nehogy úgy tűnjék, hogy hitelezője, nem pedig hallgatója voltam azoknak, akiknek felolvasásán megjelentem. Mert mint más téren, úgy mások figyelmes meghallgatásában is elvész a jóindulat, mihelyt elvárjuk a viszonzást. Minden jót!

14

Kedves Mauricusom! Arra kérsz, próbáljak fivéred leányának valakit férjül ajánlani, s nagyon is jól teszed, hogy éppen rám bízod ezt a feladatot. Hiszen jól tudod, mennyire tiszteltem és szerettem a lány apját, ifjúságomban hány jó tanáccsal segítette fejlődésemet, s mint érte el sok dicsérő szavával, hogy rá is szolgáljak a dicséretre. Nem adhattál volna kedvesebb és nagyobb megbízatást, s én sem éreztem volna semmit megtisztelőbbnek, mint azt, hogy olyan fiatalembert keressek, aki érdemes rá, hogy Arulenus Rusticus unokáinak apja legyen.

Sokáig kellett volna ilyen után kutatnom, ha nem volna itt, szinte erre teremtvé, Minucius Acilianus. Olyan meghitt barátsággal ragaszkodik hozzám, mintha én is ifjú volnék (igaz, csak néhány évvel fiatalabb nálam), s aggastyánnak kijáró tisztelettel övez. S éppúgy elvárja, hogy vezessem és irányítsam, mint én szoktam elvárni tőletek. Brixiből való, vagyis Italiának arról a tájáról, ahol most is erősen él a régi szerénység, jó erkölcs, sőt a régi vidéki egyszerűség is. Apja, Minucius Macrinus a lovagrend előjárója, mert nem óhajtott magasabbra emelkedni. Az isteni Vespasianus meg akarta neki adni a praetor címet, de ő elég állhatatos volt, s a maga tiszteletre méltó visszavonultságát többre becsülte a mi - hogy úgy mondjam -

méltóságunknál és törtetésünknel. Anyai nagyanyja, Serrana Procula a municipalis jogú városból, Pataviumból való. Tudod, milyen szigorúak ott az erkölcsök, s Serrana még az ottani mérték szerint is az erkölcsi megközelíthetetlenség példaképének számít. A fiú olyan nagybácsit kapott a sorstól, mint P. Acilius, ez a példátlanul tekintélyes, okos és lelkiismeretes ember. Egyszóval: nem találhatsz ebben a családban semmi olyat, amit a magad családjában ne látnál szívesen.

Acilianusban az életkedv és a tevékenység vágya a legnagyobb szerénységgel párosul. Gyors egymásutánban a legnagyobb meglepődésre viselte a quaestori, tribunusi és praetori tiszte, ezért eleve felmentett téged attól a gondtól, hogy közbenjárásoddal ezeket neki megszerezd. Csinos arca csupa szín, csupa egészséges pirosság, s egész megjelenését szépség és szinte senatori méltóság jellemzi. Úgy gondolom, ezek sem elhanyagolható vonások, hiszen arról van szó, hogy egy leány erkölcsé megkapja méltó jutalmát. Nem tudom, hozzátegyem-e, hogy apja tetemes vagyonnal rendelkezik. Mert ha eszembe jut, hogy nektek keresünk vőt, úgy érzem, teljesen fölösleges az anyagiakkal is előhozakodni. De ha eszembe jut a kor felfogása s hozzá még az állami törvények, melyek szerint a polgárt elsősorban vagyoni helyzete alapján kell megítélni, úgy érzem, ezt a körülményt sem szabad említés nélkül hagynom. S valóban, az utódokra - sőt számos utódra - gondolva, mikor a házasság szempontjából kedvező feltételeket mérlegeljük, ezt is figyelembe kell vennünk.

Most talán azt gondolhatod, hogy elragadtatva a baráti szeretettől, túloztam és felnagyítottam a dolgokat. Szavamat adhatom, hogy közelebbről megismerve majd mindent sokkal szebbnek találsz, mint ahogy én itt előadtam. Forró baráti szeretet tölt el e fiatalember iránt, amire rá is szolgált, de éppen ez az érzés parancsolja, hogy ne terheljem agyon túlzó dicséretekkel. Minden jót!

15

Kedves Septiciusom! Hallod-e! Megígéred, aztán mégse jössz el a lakomára! Ítéletet hirdetek: az utolsó fillérig meg fogod téríteni a nem éppen csekély költséget. Készítettem számodra egy fej salátát, három csigát, két tojást, kását mézes borral, jegelve (ezt is számítsd hozzá, sőt legelőször is ezt, mert a jég ott olvadt el a tálon), olajbogyót, céklát, tök- és hagymasalátát és ezer más efféle ínycsésget. Meghallgathattál volna egy komikust vagy egy felolvasót, vagy egy hárfást, vagy, amilyen bőkezű vagyok, akár mind a hármat. De te, mit tudom én, kinél, inkább az osztrigát, malacburkot, tengeri sünt, gadesi táncosnőket választottad.

Nem árulom el, hogyan, de majd megbűnhődsz. Nem volt szép tőled: nem tudom, vesztettél-e vele, én feltétlenül, de azt hiszem, te is. Milyen jól szórakoztunk, mulattunk, milyen szelleme-sen elcsevegtünk! Sok helyen lakomázhatsz pompásabban, de vidámabban, közvetlenebbül, fesztelenebbül sehol. Egy szó, mint száz: tégy próbát, s ha azután is inkább máshová mész, akár sose gyere hozzám. Minden jót!

16

Kedves Eruciusom! Már régóta kedvelem Pompeius Saturninust (barátunkat gondolom), s dicsérem tehetségét, pedig eddig még nem is tudtam, milyen sokoldalú, hajlékony és sokrétű. Most azonban teljesen megnyert, elragadott, lebilincsel.

Hallottam őt perekben: tüzes szenvedéllyel, de nem kevésbé csiszolt ízléssel szónokolt, akár felkészült, akár rögtönzött. Gyakran alkalmaz helyénvaló velős mondásokat, mondatfelépítése erőteljes és ékes, szavai jó hangzásúak és ódon zamatúak.

Mindez rendkívül tetszik, mikor lendületes áradással előadja, de tetszik ismételt átolvasáskor is. Te is meggyőződhetsz majd erről, mikor kezdedbe veszed beszédeit, nyugodtan összehasonlíthatod bármelyik régi szónokkal, akikkel versenyre kelt. Mégis mint történetíró jobban megnyeri majd tetszésedet tömör, világos, kellemes, ékes és finom stílusával. Az elbeszélésbe iktatott szónoklatai éppoly erőteljesek, mint perbeszédei, csak rövidebbek, kerekdedebbek és kimértebbek.

Azonkívül verseket is ír, akárcsak Catullus vagy Calvus; de valóban olyanokat, mint Catullus és Calvus. Hogy árad belőlük a báj, az életöröm, az elkeseredés, a szerelem! A kedves, könnyed hangú versek közé tudatos elrendezésben beiktat néhány csípősebbet is, éppen úgy, mint Catullus vagy Calvus.

Múltkoriban leveleket olvasott fel nekem, állítólag a felesége írta őket. Úgy tűnt, mintha Plautust vagy Terentiust olvasnám prózában. Akár a felesége a szerző, mint állítja, akár ő, amit tagad, egyaránt dicséret illeti; vagy azért, mert így fogalmaz, vagy azért, mert az asszonyt, aki fiatalon lett a felesége, ilyen csiszolt stílusztává nevelte.

Kezem ügyében van ezért hát egész nap. Őt olvasom, mielőtt írnék, őt olvasom, mikor már írtam, s akkor is, mikor pihenek - mintha nem is ugyanaz volna. Melegen ajánlom, hogy te is így tegyél. Nem mehet ugyanis a művek rovására, hogy a szerző még él. Ha azokkal egy időben alkotott volna, akiket sose láttunk, vajon nem kutatók-e fel nemcsak műveit, hanem szobraikat is? S most azért, mert közöttünk él, megbecsülése és népszerűsége a közöny áldozata lesz? Ámde fonák és rosszindulatú tett csak azért nem csodálni egy csodálatra méltó embert, mert módunkban áll őt látni, megszólítani, hallani, megölelni, s nemcsak magasztalni, hanem szeretni is. Minden jót!

17

Kedves Titinianusom! Van még az emberek szívében hűség és odaadás, vannak még, akik az elhunytak iránt is baráti érzülettel viseltetnek! Titinius Capito engedélyt eszközölt ki uralkodónktól, hogy L. Silanusnak szobrot állíthasson a Forumon. Szép és valóban dicséretre méltó, hogy valaki így hasznosítja a princepshez fűződő barátságát, és tekintélye súlyát mások elismertetésén méri le... Egyébként Capitónak jellemző vonása a híres emberek iránti tisztelet. Bámulatos, milyen áhítattal, milyen féltő gonddal őrzi otthonában - ahol nem tilos - a Brutusok, Cassiusok, Catók képmását. És a leghíresebb rómaiak életét még kitűnő költeményekben is dicsőíti! Biztos lehetsz afelől, hogy aki másban ennyire szereti az erényt, az maga bővelkedik benne a leginkább. L. Silanus tehát megkapta az őt megillető elismerést, s Capito az ő halhatatlanságával együtt a magáéről is gondoskodott. Mert semmivel sem megtisztelőbb és jelentősebb dolog kiérdemelni egy szobrot a római nép fórumán, mint felállíttatni. Minden jót!

18

Kedves Suetoniusom! Amint írod, egy baljós álom megrémített, s félsz, hogy a törvényszék előtt elmondandó beszéded sikertelen lesz. Ezért arra kérsz, eszközöljek ki néhány vagy legalább egynapnyi halasztást. Nehéz lesz, de megpróbálom: *καὶ γὰρ τ' ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν*.⁸

⁸ *καὶ γὰρ ... ἐστιν* - mert hisz Zeustól van az álom (Iliász I 63).

Kérdés, hogy a te álmaid azt szokták-e jelezni, ami történni fog, vagy éppen az ellenkezőjét. Saját álmainra gondolva én úgy látom, hogy ez a téged annyira leverő álom éppen beszéded sikerét jósolja meg. Nekem, mikor annak idején elvállaltam Iunius Pastor védelmét, álmomban anyósom jelent meg, s letérdelve könyörgött, hogy ne foglalkozzam az ügygel. Hozzá még, akkori szereplésem idején nagyon fiatal is voltam, a négytagú bíróság előtt az állam igen tekintélyes embereivel, sőt Caesar barátaival szemben kellett volna helytállnom; csupa olyan körülmény, amelyek közül egy is elvehetné volna a kedvem az ijesztő álomkép után. Én azonban λογισάμενος⁹ azt, hogy:

*εἰς οἰωνὸς ἄριστος, ἀμύνεο θαι περὶ πατρὸς.*¹⁰

Mert kötelezett a haza, s ami még nála is szentebb, az adott szó. A tárgyalás rám nézve kedvezően végződött, s éppen ez a szereplésem nyitotta meg előttem az emberek fülét, sőt a hírnév kapuját.

Fontold meg tehát még egyszer, hogy álmod - az enyémhez hasonlóan - nem magyarázható-e kedvezően. Vagy, ha jobban megnyugtat az óvatos emberek biztos törvénye: „Ne csinálj semmit, ha aggályaid vannak!” - írd meg nekem ezt is. Majd kieszelek valamilyen ügyes kifogást, s úgy képviselem ügyedet, hogy te magad akkor képviseld, amikor akarod. Mert te most más helyzetben vagy, mint én akkor. A centumviri törvényszék tárgyalását semmiképpen nem lehet elhalasztani, ezt azonban, ha nem is könnyen, lehetséges. Minden jót!

19

Kedves Firmusom! Földim, hajdani iskolatársam s kora ifjúságomtól kezdve baráti köröm állandó tagja vagy. Édesapád anyámmal, nagybátyámmal, sőt - amennyire a különbség megengedte - velem is meghitt, jó viszonyban volt. Mindmegannyi nagy és nyomós ok, hogy felkaroljam és tovább segítsem előmeneteledet. Százezer sestertius a vagyonod, ez arra elég, hogy községünkben decurio legyél. Én azonban szeretném megszerezni magamnak azt az örömet, hogy ne decuriónak, hanem lovagnak lássalak, s ezért vagyonodhoz, hogy a lovag-rang megkívánta mértéket elérje, háromezrezer sestertiust adok ajándékba. Hogy hálás leszel érte, arra oly régen tartó barátságunk a biztosíték. S nem is intelek most arra, amire ilyenkor figyelmeztetnem kellene, ha nem tudnám, hogy magadtól is éppígy fogsz viselkedni, azaz: az én segítségemmel elnyert méltóságodat - éppen azért, mert én segítettetek hozzá - bölcs mérséklettel fogod betölteni. Mert kétszeres gonddal kell a magas állás méltóságára vigyáznunk, ha ezzel egyben barátunk jótéteményére is vigyáznunk kell. Minden jót!

20

Kedves Tacitusom! Gyakran vitatkozom egy képzett és nagy gyakorlattal rendelkező emberrel, akinek semmi sem tetszik annyira a bírósági beszédekben, mint az, ha rövidek. Elismerem, hogy ezt a szempontot figyelembe kell venni, ha az ügy megengedi; de vétek mellőzni azt, amit el kell mondani, visszaélés csak futólag s röviden említeni azt, amit nyomatékosan

⁹ λογισάμενος - meggondolva.

¹⁰ εἰς οἰωνὸς ... πατρὸς - Egy csak a legderekből jós-szó: harcolj a hazáért (Iliász XII 243. Devecseri Gábor ford.).

emlékezetbe kell vésni, ki kell fejteni. Mert a legtöbb mondanivalónak hosszabb tárgyalás révén nő az ereje és súlya; ahogyan a testbe a fegyver, úgy a lélekbe a szónoklat se egy csapásra, hanem huzamos erőfeszítés árán hatol be.

Ő tekintélyekkel érvel ellenem, s a görögök közül Lysiasra hivatkozik, a mieink közül a Gracchusok és Cato beszédeire; ezek valóban legtöbbször rövidek és tömörök. Én Lysiasszal Demosthenest, Aeschinest, Hyperidest állítom szembe, s rajtuk kívül másokat is, a Gracchusokkal és Catóval Polliót, Caesart, Caeliust, s mindenekelőtt M. Tulliust,¹¹ akinek leg hosszabb beszédét tartják a legjobbnak. S Herculesre!, ahogy minden más jó dolog, úgy minden jó könyv is annál jobb, minél nagyobb. Látod, hogy a szobrok, domborművek, festmények, sőt még az emberek és oly sok állat meg fa alakja is, ha szép, semmi másért nem tetszik annyira, mint épp méretei miatt. Ugyanez a helyzet a beszédekkel; sőt még a könyveknek is bizonyos vonzerőt és szépséget ad nagyságuk.

Ő ezeket s mindazt, amit fenti véleményem alátámasztására fel szoktam hozni, annak bizonygatásával hárítja el (mert ügyes vitatkozó, nem hagyja magát megfogni), hogy azok, akikre hivatkozom, rövidebben mondták el beszédeiket, mint ahogy megírták. Én ellenkezőleg gondolom. Tanúm erre több szónok számos beszéde, így Cicerónál az, amelyet Murena és Varenus védelmében mondott: ezekben egyes vádak rövid és egyszerű megjelölésére csupán címszerű utalás történik, és kiderül, hogy sok mindent, amit élőszóban elmondott, a közreadáskor elhagyott. Ugyancsak Cicero említi, hogy Cluentius védelmében a régi szokást követve az egész védelmet egymaga látta el, és C. Cornelius mellett négy napon át érvelt: nem kételkedhetünk benne, hogy amit több napon át - szükségképpen - terjengősebben fejtegetett, utólag megnyesegette és meggyomlálva tudta egyetlen, bár terjedelmes könyvben összefoglalni.

„De más egy jó perbeszéd és más egy leírt szónoklat.” Lehet, hogy egyeseknek ez a véleménye, nekem azonban - bár lehet, hogy tévedek - meggyőződésem, hogy hatásos lehet az a szóbeli érvelés, amely megírva nem jó - azonban feltétlenül csak jó perbeszéd lehet megírva is jó. A szónoklat ugyanis a perbeszéd mintája és mintegy *ἀρχέτυπον*-ja.¹² Ezért az igazán jó szónoki művekben számtalan rögtönzött fordulatot találunk, azokban is, amelyekről tudjuk, hogy csak írásban jelentek meg. Így a Verres elleniben: „melyik művészt? kit is? helyesen emlékeztetsz: Polyclitust emlegetik”. Ebből következik tehát, hogy az a beszéd a legtokéletebb, amely a legjobban visszaadja a leírt szónoklatot, már ha a megfelelő és szükséges idő a rendelkezésre áll. Ha ezt nem adják meg, nem a szónok, hanem a bíró a hibás.

Támogatják véleményemet a törvények is, amelyek igen bőséges időt biztosítanak a szónoknak, s nem rövidséget, hanem alaposságot, azaz sokoldalú taglalást tanácsolnak: ezt csak a legapróbb ügyekben lehet röviden bizonyítani. Hozzáteszem még azt, amire a gyakorlat, a legjobb mester tanított. Gyakran mondtam beszédet, gyakran bíraskodtam, gyakran voltam esküdt: mindenkire más hat, s többször apró tényezők döntenek el fontos ügyeket. Különböző az emberek ítélete, különböző az érdeklődése. Így aztán olyanok, akik ugyanazt az ügyet együtt hallgatták végig, gyakran eltérő véleményt formálnak, olykor meg azonosat, de különböző személyes indítékokból. Azonkívül a saját ötleteivel szemben mindenki elfogult, s azt emeli ki mint legfontosabbat, ha valakitől olyasmit hall, amire már ő maga is gondolt előbb. Mindenkinek kell tehát nyújtani valamit, amit megjegyez, amit magáénak érez.

Egyszer azt mondta nekem Regulus, mikor közösen szerepeltünk egy ügyben: „Te azt hiszed, hogy mindent sorra kell venni, ami csak szóba jöhet; én tüstént a torkát keresem, azt ragadom

¹¹ M. Tulliust - azaz Cicerót.

¹² *ἀρχέτυπον*-ja - előképe.

meg.” Megragadja biz, amit kiszemelt, de a választásban gyakran téved. Azt feleltem, megeshet, hogy a térd vagy a boka van ott, ahol a torkot gondolta. „Én bizony - mondtam - nem találom el a torkot, ezért mindent megvizsgállok, mindenhol megpróbálkozom, egyszóval minden követ megmozgatok.” Ahogyan a mezőgazdaságban sem csak a szőlőt gondozom és művelem, hanem a facsemetéket is, s nemcsak a facsemetéket, hanem a mezőt is, és ahogyan magán a mezőn sem csak tönkölyt és búzát vetek, hanem árpát, babot és más hüvelyeset is, úgy a perbeszéd során is mintegy többféle magot hintek szét, hogy aztán begyűjtsem, ami termett. Mert nem kevésbé kiszámíthatatlan, bizonytalan és csalóka a bírák természete, mint az időjárásé és a földé. Nem felejtkezem meg arról sem, hogyan dicséri a vígjátékíró Eupolis Periclest, a kiváló szónokot:

*...nemcsak gyorsan beszélt,
de meggyőző erő lakott az ajkain:
ezzel megindított, s mint szónok még soha,
a tüskét benne hagyta hallgatóiban.*

De magának Periclesnek ez a meggyőző és megindító ereje nem a pusztá rövidség vagy gyorsaság, vagy mindkettő miatt (mert a kettő nem azonos) érvényesült, hanem páratlan tehetsége révén. Mert a gyönyörködtetés és meggyőzés gazdag és terjedelmes szónoklatot igényel. Hallgatói lelkében pedig csak az képes tüskét hagyni, aki nemcsak szurkál, hanem belevágja. Tegyük még hozzá, amit egy másik vígjátékíró mond ugyancsak Periclesről:

*dörgött, villámlott, felkavarta Hellast.*¹³

Mert nem a kurta és szaggatott beszéd, hanem az áradó, pompás és emelkedett az, ami mennydörög, villámlik, végül mindent felkavar és megzavar.

„A legjobb mégis a mértéktartás.” Ki tagadja? De legalább oly kevésbé tart mértéket az, aki az ügy jelentőségéhez mérten keveset, mint aki sokat, az, aki kurtán, mint aki terjengősen beszél. Így amilyen gyakran hallod azt, hogy „mértéktelen és bőbeszédű”, éppen olyan gyakran azt is, hogy „szegényes és erőtlén”. Az egyikre azt mondják, hogy túllépte a lehetőségeket, a másikkra, hogy nem merítette ki. Egyaránt hibás mindkettő, de az egyik gyengesége, a másik ereje következtében. Az utóbbi kétségkívül egy csiszolatlanabb, de erőteljesebb tehetség hibája. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy helyeslem, amit Homerus *ἀμετροεπῇ*-nek¹⁴ nevez, inkább az ilyet: „és szavait, mik akárcsak a télnek hózivatarja”.¹⁵ Nem mintha az nem tetszene rendkívül, ha „csak keveset, de erős hangon”¹⁶ (ti. szól valaki), mégis, ha választhatok, jobban szeretem azt a szónoklatot, amely a téli havazásra hasonlít, azaz sűrű, bőséges és kifogyhatatlan, szóval égi és isteni.

„De sokan jobban kedvelik a rövid beszédet.” Igaz, de csak a tunyák; s ezek finnyás és elpuhult ízlését megtenni mértékül nevetséges dolog. Mert ha ezektől kérsz tanácsot, legjobb nemcsak röviden, hanem egyáltalán nem beszélned.

Jelenleg ez a véleményem, de ha te nem értesz egyet velem, megváltoztatom. Kérlek azonban, fejtsd ki világosan, miért nem fogadod el. Mert meg kellene hajolnom tekintélyed előtt, mégis helyesebbnek vélem, hogy ilyen fontos dologban érvelés és ne tekintély győzzön meg. Ezért

¹³ *dörgött, villámlott...* - Arisztophanész, Az akharnabeliek 531 (Arany János ford.).

¹⁴ *ἀμετροεπῇ*-nek - locsogásnak (Iliász II 212).

¹⁵ *és szavait...* - uo. III 222 (Devecseri Gábor ford.).

¹⁶ *csak keveset...* - uo. III 214 (Devecseri Gábor ford.).

ha úgy látod, hogy igazam van, akármilyen rövid levélben, de írd meg (ezzel megerősítetted meggyőződésemet); ha nincs igazam, kiadósabban válaszolj. Tán csak nem vesztegettelek meg azzal, hogy akkor kérek rövid levelet, ha egyetértesz velem, és hosszút akkor, ha más a véleményed? Minden jót!¹⁷

21

Kedves Paternusom! Ahogyan szellemed, úgy szemed éleslátására is rendkívül sokat adok, nem mintha nagyon bölcs volnál - nehogy elbízsd magad! -, hanem mert éppen olyan bölcs vagy, mint én; igaz, ez is nagy dolog... De félre a tréfát: a szolgák, akiket tanácsodra megvettetek nekem, úgy vélem, elég jóképűek. Remélem, dolgoznak is lesznek, amit vásárolt szolgák esetében helyesebb füllel, mint szemmel megítélni. Minden jót!

22

Kedves Severusom! Már jó ideje itt rostokolok Rómában, s szinte kábulatban élek. Annyira aggaszt az én mindenekfelett tisztelt és szeretett Titus Aristóm hosszú és makacs betegeskedése. Nincs nála szilárdabb jellemű, feddhetetlenebb, műveltebb ember, s úgy érzem, hogy betegségével most minden tudomány, minden nemes művészet is súlyos veszedelemben forog. Mily csodálatosan tájékozott a köz- és a magánjogban! Mennyi történelmi adat, mennyi példa, a régi dolgok mily alapos ismerete gazdagítja tudását! Nem vágyódhatsz olyanra, amire ő ne tudna megtanítani. Legalábbis nekem, ha valami nehezen elérhető adat után kutatok, ő az igazi kincsesbányám. Milyen alapos, méltóságteljes az előadása, milyen szerény, mennyire hozzáillő a tartózkodása! Van-e valami, amit ne tudna megmondani azonnal? Mégis, többnyire magába merülve vizsgálhatja a különféle okokat, melyeket átfogó ítéletével eredetükig, közvetlen forrásukig feltár, megítél és mérlegel.

S milyen szerényen étkezik, milyen egyszerű egész megjelenése. Szobájára, fekvőhelyére mindig úgy szoktam nézni, mint a régi, tisztos egyszerűség példájára. Mindezekon túl legfőbb dísze lelki nagysága, mely a külső ragyogás helyett egyedül a belső értékeket nézi, s jó cselekedetének jutalmát nem a róla mondott dicséretben, hanem magában a cselekedetben látja. Egyszóval azok között, akik mindent elkövetnek, hogy külső megjelenésükkel is kifejezzék a filozófia iránti rajongásukat, nem egykönnyen találsz őhöz hasonlókat. Ő nem szaladgál a gymnasiumok és a csarnokok táján, hogy hosszú beszélgetésekkel űzze el a maga és a mások unalmát; nem, ő togát öltve a közügyekben serénykedik, sok embernek nyújt védelmet, még többnek jó tanácsot. S mégis, erkölcsi tisztaságban, nemes gondolkodásban s férfias helyzetállásban senki sem teheti kétségessé elsőségét amazokkal szemben.

Ámulni fogsz, ha meghallod, milyen türelemmel hordozza ezt a betegséget is, miképpen küzd le fájdalmát, hogyan állja meg, hogy ne igyék, s hogyan tűri mozdulatlanul, betakarva a hihetetlenül magas lázat. Nemrég néhány meghitt barátjával együtt magához hívatott, kérdezzük meg orvosát betegsége felől. Mert ha gyógyíthatatlan a baj, önként megválnak az élettől, ha azonban csak súlyos és elhúzódó, kitart és megküzd vele. Mert tartozik annyival felesége könyörgésének, leánya könnyeinek s nekünk, barátainak is, hogy reményeinket, ha nem

¹⁷ *Minden jót!* - a hosszabb görög szövegek eredetiben való közlését itt és néhány más helyen (pl. IX. könyv, 26. levél) nyomdatechnikai okokból mellőztük.

egészen alaptalanok, ne csúfolja meg önkéntes halállal. Én azt hiszem, csodálatra méltó ez az önuralom, és minden magasztalást megérdemel! Mert sokan mernek pillanatnyi felindulásukban vagy a szenvedélyektől elragadtatva szembenézni a halállal, de nyugodtan mérlegelni a kényszerítő okokat, és az értelem döntése alapján szavazni az életre vagy a halálra: erre csak az igazán nagy lélek képes.

Az orvosok mindenesetre jó reménnyel biztattak; s most csak azt kell remélnünk, hogy e kedvező ígéretek az ég valóra is váltja, s engem is megszabadít a kínzó aggodalomtól. Akkor azután majd felszabadulva keresem fel Laurentumomat, azaz: könyveimet, írótablámát, tudós nyugalmamat. Mert nem vagyok képes addig egy sort sem írni vagy elolvasni, amíg az ágya mellett ülök, vagy a szorongás gyötör.

Most már tudod, milyen félelem és remény közt hányódom, s hogy mit tervezek a következő napokra. Írd meg viszont te is, mit csináltál, mit csinálsz, s mit óhajtasz majd csinálni, de az enyémnél sokkal derűsebb levélben. Mert megrendült lelkemnek igen nagy vigaszára szolgál, ha legalább neked nincs panaszolnivalód. Minden jót!

23

Kedves Falcóm! A véleményemet kérded, hogy mint tribunus folytathatsz-e ügyvédi gyakorlatot. Minden attól függ, minek tartod a tribunusi tisztséget: üres árnyéknak, jelentéktelen címnek, vagy pedig szent és nagy méltóságnak, melynek tekintélyét senki, még viselője sem csorbíthatja.

Mikor én tribunus voltam, szilárdan hittem - talán tévedtem -, hogy mégiscsak vagyok valaki. Mindenesetre törvényszéki tárgyalásokon nem vettem részt, mintha csakugyan volnék valaki. Először is, mert nagyon lealázónak véltem, hogy az, aki előtt egyébként mindenkinek fel kell állnia és utat engednie, itt egymaga álljon, míg a többiek mind ülnek. Lealázónak véltem, hogy azt, aki mindenkire hallgatást parancsolhat, egy vízóra elnémulásra kényszerítheti, s hogy az, akit senkinek sem szabad félbeszakítania, kénytelen legyen gúnyos közbeszólásokat eltűrni, s ha ezért nem él megtorlással, tehetetlennek, ha megtorolja, gőgös pöffeszkedőnek tartják. Még az a kétséges helyzet is előttem lebegett: mitévő legyek, ha védencem vagy az ellenfél hozzám fellebbez? Közbelépjek? Segítsek? Vagy maradjak tétlen és hallgatag, s mintegy lemondva hivatali hatalmam gyakorlásáról, játsszam a magánembert?

Ezek a meggondolások kényszerítették, hogy inkább legyek mindenki tribunusa, s ne néhány ember ügyvédje. De - ismétlem - az egész csupán rajtad múlik, azon múlik, mi a véleményed a tribunatusról, s milyen szerepet szánsz itt magadnak. Mert bölcs ember csak olyan szerepet vállal el, amit végig is tud játszani. Minden jót!

24

Kedves Hispanusom! Régi cimborám, Tranquillus, meg szeretné vásárolni azt a földceskét, melyet állítólag a te egyik barátod kínál vételre. Kérlek, járj utána, hogy méltányos áron vásárolhassa meg; úgy leli majd igazán örömét a vásárban. Hiszen a rossz vásár örök bosszúság, már csak azért is, mert mindig mulyaságára emlékezteti a gazdát!

Egyébként erre a földceskére - csak az ára is kedvező legyen! - több okból fáj a foga az én Tranquillusomnak: közel a város, kényelmes az út, nem túl nagy a villa, kicsi a gazdaság,

tehát lekötöttséget alig jelent, annál zavartalanabb kikapcsolódást ígér. És afféle könyvmoly gazdának, mint ő, bőségesen elég ekkora terület: kiszellőztetheti a fejét, felüdítheti fáradt szemét, kószálhat a határban, kedvére róhatja azt az egy sétatut, figyelheti összes szőlő-dugványát, számon tarthatja a facsemetéket...

Mindezt azért sorolom fel, hogy világosan lásd, mennyire le lesz kötelezve ő nekem, én meg neked, ha ezt a kis birtokot, melyet adottságai amúgy is melegen ajánlanak, olyan jutányosan vásárolhatja meg, hogy végképp semmi oka se legyen megbánnia. Minden jót!

MÁSODIK KÖNYV

1

Kedves Romanusom! A római nép hosszú évek után ismét nagyszerű és feledhetetlen látványosságnak lehetett szemtanúja: Verginius Rufus, a nagy hírű, kiváló s éppily szerencsés polgár nyilvános temetésének.

Ez a férfi harminc évig élvezte dicsőségét, olvasta a róla írt verseket, a tetteit megörökítő történelmi műveket, s mintegy részese lett saját utókorának. Három ízben volt consul, s így feljutott a magánember számára elérhető legmagasabb csúcsra, minthogy császár nem akart lenni. Kerülte a Caesarokat, akiknek gyanúját vagy gyűlöletét erényeivel felkeltette. Csak a legjobb, őt leginkább kedvelő császár élt tovább nála, szinte csak azért, hogy neki a nyilvános temetés tisztességét lerója. Nyolcvanhárom éves korában halt meg, teljes nyugalomban, általános megbecsüléstől övezve. Jó egészségnek örvendett, csak néha remegett a keze, bár nem fájt. Csak a halála volt hosszadalmasabb és kegyetlenebb, de így is dicsőséges. Éppen a beszédre készült, mellyel mint consul, köszönteni akarta a császárt. Szobájában állva egy nehezebb könyv után nyúlt, de a súlyos tárgy kicsúszott az öreg ember kezéből. Utánakapott, hogy felemelje, de a síkos padlón, egyensúlyát veszítve, elesett, s csípőcsontját törte. S a rosszul összeillesztett csont - az öregkor gyenge ellenállóképessége miatt - nem akart összeformni.

Ilyen kiváló ember végtisztessége nagy dicsősége a császárnak, nagy a kornak, nagy a Forumnak és a szószékeknek is. Cornelius Tacitus consul méltatta, s az volt e szerencsés élet tetőpontja, hogy a kiváló szónok búcsúzott el tőle. Évektől és megtiszteltetésektől roskadozva távozott, beleértve azokat a tisztségeket is, amelyeket el sem fogadott. Úgy kell őt siratnunk és gyászolnunk, mint egy régi kor megtestesülését, különösen nekem, aki benne nem csupán az államférfit szerettem és csodáltam, mert földiek voltunk, szülővárosunk szomszédos, földjeink és birtokaink határosak. Ezenkívül ő lett kijelölt gyámom, de valójában apám. Ha állásra pályáztam, az ő szavazata tüntetett ki, ha valamilyen tisztségbe beiktattak, ő még akkor is Rómába sietett, amikor egyébként már régen visszavonult az efféle nyilvános kötelességektől. S amikor a papi testületben ki szokták jelölni a papságra legméltóbbakat, akkor is mindig rám adta szavazatát. S mikor megrendült egészsége miatt el akarta kerülni, hogy beválasszák az ötös bizottságba, melyet a senatus küldött ki az állami kiadások csökkentésére, bár annyi idősebb, consulságot viselt barátja volt, mégis engem, a sokkal fiatalabbat jelölt maga helyett, méghozzá e szavakkal: „Még ha fiam volna, akkor is neked adnám ezt a megbízatást!”

Ezek az okok is kényszerítenek, hogy kebledre borulva úgy sirassam meg, mint aki idő előtt ment el, ha ugyan sirathatunk és halálnak nevezhetünk olyasmit, ami ilyen kiváló férfiúnak nem az életét, csupán halandó mivoltát zárja le. Hiszen él ő, és mindig is élni fog, s miután eltűnt szemünk elől, egyre hatalmasabbá növe jelenik meg majd az emberek emlékezetében és szavaiban.

Sok másról is akartam még neked írni, de lelkemet csupán egyvalami, a róla való elmélkedés tölti el. Verginiusra gondolok, Verginiust látom, Verginius szól hozzám a már szétfoszló, mégis annyira élő árnyalakok közül, őhöz beszélek, őt karolom át. Lehet, hogy van vagy lesz néhány olyan polgárunk, aki felér vele erényben, de olyan, aki dicsőségben, soha! Minden jót!

2

Kedves Paulinusom! Haragszom rád, nem is biztos, hogy megérdemled-e, mégis haragszom. Tudod, milyen a szeretet: néha igazságtalan, sokszor türelmetlen, és mindig *μικραίτιος*.¹⁸ Ezúttal ugyan komoly panaszom van, bár nem tudom, jogos-e. Mindegy, én úgy veszem, hogy nem kevésbé jogos, mint komoly, és szörnyen haragszom rád, mert ősidők óta semmit sem írtál!

Megkövethetsz, de csak egy módon: ha legalább mostantól fogva sűrűn, és kiadós leveleket küldesz. Őszinte bocsánatkérésnek egyedül ezt fogadom el, minden mást köntörfalazásnak fogok tekinteni. Ne is halljak olyasmiről, hogy „nem voltam Rómában”, vagy hogy „sok dolgom volt”, attól meg, hogy „megbetegedtél”, isten mentsen... Jómagam a birtokomon élek, részint tanulmányaimnak, részint a semmittevésnek - két olyan dolognak, ami a gondtalan-ságból fakad. Minden jót!

3

Kedves Neposom! Nagy hír előzte meg Isaeust, de ő még annál is nagyobbak bizonyult. Rendkívüli a tehetsége, kifejezésbeli és gondolati gazdagsága. Mindig rögtönözve beszél, de úgy, mintha hosszasan fogalmazta volna. Görögül szónokol, mégpedig Attica nyelvén. Bevezetései csiszoltak, könnyedek, behízeltgöek, olykor meg erőteljesek és emelkedettek. Több vitatémát is szokott javasolni, a hallgatókra bízva a választást, gyakran a maga szerepkörét is. Felkel, megigazítja togáját, hozzákezd, és minden kellék tüstént, szinte egyszerre a keze ügyében van: csak úgy áradnak mély értelmű gondolatai és kifejezései. És milyen választékosak és kiforrottak! Rögtönzéseiben is megmutatkozik, hogy sokat olvasott, sokat írt. Jól fogja meg a kérdéseket, világosan ismerteti, hevesen vitázik, következtetései meggyőzőek, ékesszólása emelkedett: egyszerűen tanít, gyönyörködtet, magával ragad. Nem is tudom, mi a legerősebb oldala: a gyakori *ἐνθυμήματα*,¹⁹ gyakori, tömör, de jól kidolgozott szillogizmusai, amilyeneket még írásban is nehéz úgy megfogalmazni? Emlékezőtehetsége hihetetlen: elejétől megismétli, amit rögtönözve mondott, s egy szót sem téveszt el. Ezt a *ἔξις*²⁰-t szorgos gyakorlással fejlesztette ki. Mert éjjel-nappal csak ezzel foglalkozik, ezt hallgatja, ezt gyakorolja.

Elmúlt hatvanéves, és még mindig csak szónoklatot oktat: nincs őszintébb, becsületesebb, derekabb az ilyenfajta embernél. Mi ugyanis, akik a Forumon, igazi perekben forgolódunk, akaratlanul is sok fondorlatot megtanulunk. Az iskola és az előadóterem, maguk a fiktív jogesetek békés, ártalmatlan dolgok, de éppen annyi örömet szerezhetnek, különösen az idősebbeknek. Mert hát mi örömtelibb öregkorban, mint ami a legkellemesebb volt fiatal korban? Ezért én Isaeust nemcsak a legékesebben szóló, hanem a legboldogabb embernek is tartom. Te pedig faragatlan tuskó vagy, ha nem kívánod megismerni őt.

Éppen ezért, ha más okból vagy az én kedvemért nem jönnél is, azért feltétlenül gyere el, hogy őt meghallgasd! Vagy sohasem olvastál arról, hogy egy gadesi ember Titus Livius dicső hírneve iránti tiszteletből a világ túlsó végéről eljött Rómába, s mihelyt látta őt, hazatért? *Ἀφιλόκαλον*,²¹ műveletlen, eltompult és majdhogynem közönséges emberre vall, ha nem

¹⁸ *μικραίτιος* - apróságokért panaszkodó.

¹⁹ *ἐνθυμήματα* - bölcs mondások.

²⁰ *ἔξις* - készséget.

²¹ *Ἀφιλόκαλον* - Csiszolatlan.

becsül meg egy ilyen ismeretséget, aminél nincs kellemesebb, szebb, emberibb dolog. Talán azt mondod: „Van mit olvasnom, nem kevésbé pallérozott szerzők.” Lehet. Olvasni azonban mindig van alkalmunk, személyesen meghallgatni nem mindig. Azonkívül, ahogy mondani szokták, az élő szó sokkal élénkebben hat. Mert lehet, hogy hatásosabb dolgokat olvasol; mégis mélyebben lelkünkbe rögződik az, amit az előadó beszéde, arca, egész külseje és mozgása belevés. Vagy talán ne higgyük el Aeschines szavait? Amikor a rhodosiak előtt felolvasta Demosthenes egyik beszédét, az általános elragadtatás közepette állítólag megjegyezte: *τί δέ, εἰ ἀπὸ τοῦ θηρίου ἠκούσατε.*²² Pedig, ha Demosthenesnek hiszünk, Aeschines is *λαμπροφωνότατος*²³ volt. Mégis elismerte, hogy ugyanazt sokkal jobban adta volna elő a szerzője.

Mindezt azért mondtam el, hogy hallgasd meg Isaeust, legalább azért, hogy egyszer őt is halljad. Minden jót!

4

Kedves Calvinám! Ha atyád kívülem még többeknek vagy akár egyvalakinek is tartozott volna, talán töprenghetnél, hogy a férfiembernek is terhet jelentő örökségét átvegyed-e. Minthogy azonban én, a barátság parancsától indítva, a hitelezők közül mindenkit, aki - nem mondom, hogy szemtelenebb, de - élelmesebb volt, kielégítettem, s egyetlen hiteleződ maradtam, s minthogy még apád életében százezer sestertius hozományt ígértem házasságod esetére azon az összegén kívül, amit ő mintegy az én pénzemből utalt ki (mert ebből kellett kifizetnie), ebből is láthatod, milyen szívesen sietek segítségedre. Bízzál ebben, s oltalmazd meg - ez kötelességed - az elhunyt hírét, nevét. De hogy ne csak szóval, hanem cselekedettel is buzdítsalak: lemondok a javadra atyád egész adósságáról. Ne aggódj, hogy ez az ajándékozás engem nehéz helyzetbe hoz. Vagyonom ugyan elég szerény, állásom is sok kiadással jár, s birtokaim is olyan állapotban vannak, hogy a belőlük eredő bevétel éppoly csekély, amilyen bizonytalan. De a bevétel hiányait pótolja a mértékletes életmód, s ez az a forrás, amelyből, hogy úgy mondjam, bőkezűségem árad. Persze móddal kell használni, nehogy a túlzott buzgás kiapassza. De máshol kell mértéket tartanom, s a számadásom veled akkor is egyezik, ha túlléptem a határt. Minden jót!

5

Kedves Lupercusom! Itt küldöm a beszédet, amelyet te már oly gyakran kértél, és én oly sokszor megígértem. De nem az egészet; egy részét még csiszolgom. Mindenesetre jónak láttam, hogy amit véglegesebbnek éreztem belőle, ítéleted elé bocsássam. Kérlek, tanulmányozd olyan elmélyült gondnal, amilyennel az írója írta. Bizony nem volt még a kezemben olyan munka, amelynél több okom lett volna az aggodalomra. Hiszen más beszédekből a közönség legfeljebb szorgalmamról vagy lelkiismeretességemről alkothat véleményt, de ebből legbelsőbb érzelmeimet ítélni meg. S éppen azért nőtt meg e könyv is, mert oly jólesik szülőföldünket ékesíteni és dicsőíteni, s egyforma erővel munkálkodni oltalmazásán és dicsőségén. De azért, ha úgy látod jónak, húzzál az ilyen tartalmú részekből is. Mert ha a mi

²² *τί δέ ... ἠκούσατε* - hát ha még azt a ragadozót hallottátok volna!

²³ *λαμπροφωνότατος* - rendkívül harsány hangú szónok.

közönyös, finomkodó közönségünkre gondolok, belátom: tetszését elsősorban könyvem kis terjedelmével nyerhetem el.

S mégis, mikor ilyen könyörtelen szigorúságra biztatlak, kénytelen vagyok - éppen ellenkezőleg - arra is kérni, hogy sokban legyél kíméletes. Egyben-másban a fiatalabb hallgatóság ízléséhez is alkalmazkodnunk kell, kivált ha tárgyunk természete megengedi. Hiszen a könyvemben található sok-sok tájleírásnál nemcsak a történész, hanem szinte a költő stílusára is szükség volt. Nyilván akad, aki úgy vélekedik, hogy ez az előadásmód ellentétes a szónoklat megkövetelte komolysággal. Az ilyen, hogy úgy mondjam, „komor” embert bizonyára kiengesztelik a beszéd egyéb részletei. Mi mindenesetre azon voltunk, hogy sokszínűen árnyalt előadásunk lekösse a közönség legkülönbözőbb rétegeit. S ha aggodalom tölthet is el amiatt, hogy bizonyos részeket egyes olvasóim - az ízlések különbözősége miatt - nem fognak tetszéssel fogadni, abban azért bizakodhatom, hogy az egész mű, éppen sokfélesége miatt, a többségnél kedvező fogadtatásra talál. Hiszen lakomán is így szokott lenni: nem eszünk minden fogásból, mégis dicsérni szoktuk az ebédet, s ha egy-két ételt nem kíván meg a gyomrunk, ez nem veszi el az étvágyat azoktól, melyeket szívesen fogyasztunk.

Persze ne úgy értsd, s nem is abban a hitben mondom, hogy mindezt meg is valósítottam, csak úgy, hogy szerettem volna megvalósítani. S talán nem is eredménytelenül, csak nézd át gondosan a már elküldött s a majd elküldendő részeket. Persze azt mondhatod, hogy csak az egész beszéd ismeretében ítélnél kellő alaposággal. Ez igaz, de ha a most nálad levő részekkel megismerkedsz, akadhat bennük egy s más, ami meghozza a kedved az egészhez. Ha egy szobor fejét vagy lábát külön-külön veszed szemügyre, nem tudsz következtetni az egész arányaira, egységére, de annyit megállapíthatsz, hogy önmagukban elég jól vannak-e kidolgozva. Abban a hitben szokták néha csak a könyvek első részét közzétenni, hogy egy-egy részlet az egész nélkül is befejezett.

Nagyon elragadott az édes lehetőség, hogy veled eltársaloghatok. De most már csakugyan befejezem, nehogy levelemben túllépjem azt a mértéket, amit a szónoklattól is megkívánok. Minden jót!

6

Kedves Avitusom! Olyasvalakihez voltam ebédre hivatalos - felesleges és hosszadalmas volna elmondanom az előzményeket -, akivel egyáltalán nem vagyok bizalmas viszonyban, s aki saját véleménye szerint bőkezű és jó házigazda, szerintem azonban fősvény és pazarló egyszerre. Magának és néhány vendégének a legjobb falatokat hordatta fel, a többiek meg hitvány ételeket kaptak, abból is keveset. Bort is háromfélét osztatott ki apró üvegecskében, hogy a vendég ne választhasson, sőt vissza se utasíthassa. Mást tálaltatott magának és nekünk, mást jelentéktelenebb barátainak (mert a barátai között is rangsor van) s mást az ő és a mi szabadosainknak. Asztalszomszédom, látva mindezt, megkérdezte, helyénvalónak találom-e a dolgot. „Nem”-mel feleltem. „Te hogy szoktad csinálni?” - kérdezte. „Minden vendégemnek ugyanazt adom, hiszen ebédre és nem rangsorolásra hívtam meg őket, s az egyazon asztalhoz és kerevetre meghívottakat minden másban is egyenlőnek tekintem.” „A szabadosokat is?” „Azokat is. Hiszen ilyenkor vendégeim és nem szabadosaim.” Mire ő: „De nem vered ezzel magad túl nagy költségbe?” „Egyáltalán nem.” „Hogyhogy?” „Nagyon egyszerűen. Nem a szabadosok isznak velem, hanem én iszom velük.” Szavamra, mérsékeljük csak falánk-ságunkat, s egyáltalán nem lesz kellemetlen megosztani a többiekkel, amit mi eszünk. A mértéktelenséget kell megfékezni és korlátozni, ha takarékoskodni akarunk, s ehhez sokkal jobb út az önmérséklet, mint mások megalázása.

Miért mondom el mindezt? Mert nem akarom, hogy téged, kiváló ifjút, tetszéssel töltsön el egyeseknek a takarékoság látszatával kifejtett asztali fényűzése. Irántad érzett szeretetem jogán előre intlek, rámutatva a példára, valahányszor ilyesmi történik, hogy mitől óvakodj. Így hát jól jegyezd meg: mindennél jobban kerülnünk kell a fényűzésnek és zsugoriságnak ezt az újfajta összevegyítését; önmagában is elég undorító mindkettő, de még visszataszítóbbak együtt. Minden jót!

7

Kedves Macrinusom! A senatus tegnap a császár javaslatára Vestricius Spurinnának győzelmi emlékmű felállítását szavazta meg. Nem úgy nyerte el, mint sokan, akik sosem láttak katonai tábornokot, sohasem hallottak trombitaszót - hacsak nem a színházban -: a kitüntetés valóban vérrel, verítéssel, tettekkel érdemelte ki. Mert a bructerus nép királyát Spurinna ültette vissza trónjára erőszakkal, fegyverrel: csak megfenyegette őket a háborúval, mire ez a szörnyen harcias nép a pusztán rémülettől megjuhászodott. Ez a legszebb győzelem.

E kitüntetéssel jutalmazták erényét; távollétében meghalt fia, Cottius elvesztése felett érzett fájdalmát pedig azzal enyhítették, hogy a fiúnak szobrot szavaztak meg. Ritkán esik meg ilyen egy ifjúval! De apja ezt is megérdemelte. A lelkén esett komoly seb gyógyítására ilyen hatékony orvosságot kellett alkalmazni. Fia egyébként is annyi jelét adta már kiválóságának, hogy szűkre szabott, rövid életét megérdemelten hosszabbítja meg ez a halhatatlanság. Oly tisztá szívű, méltóságteljes, sőt tekintélyes volt, hogy méltán vehette fel erkölcsben a versenyt a kiváló öregebbekkel, akikkel most ez a kitüntetés tekintélyben is egyenlővé tette. A kitüntetés, véleményem szerint, nemcsak az elhunyt emlékének megőrzésére, az atyai fájdalom enyhítésére, hanem például is szolgál. Milyen lelkesedést kelt az ifjúságban a nemes célok iránt, hogy az ifjak is kaphatnak ilyen kitüntetést, ha megérdemlik, s mennyire ösztönzi a kiváló férfiakat, hogy apákká váljanak, ha gyermeküktől életében ennyi örömet, s ha elvesztik, ilyen dicsőséggel teli vigaszt remélhetnek.

Ezért örülök Cottius szobrának mint közéleti személyiség és mint magánember egyaránt. Nagyon szerettem a kiváló fiatalembert, és most ugyanilyen tűrhetetlenül nélkülözöm. Ezért lesz rendkívüli öröm számomra, ha képmását láthatom, megállhatok, elsétálhatok előtte. Hiszen ha az elhunytak otthonukban őrzött képei is vigasztalást nyújthatnak, mennyivel inkább az ilyen képmások, melyek nem csupán arcvonásaikat és alakjukat őrzik, hanem dicsőséget és jó híreket is. Minden jót!

8

Kedves Caniniusom! Tanulmányaidnak élsz? Halászol vagy vadászgatsz? Vagy mindezt együtt? Hiszen mindegyikre alkalmas van a mi Larius-tavunk mellett. Mert gazdag ez a tó halban, az erdő körülötte vadban, s a zavartalan magány szinte kényszerít a tudományokban való elmélyedésre. Akár mindegyikbe, akár csak az egyikbe merülsz el, nem mondhatom, hogy irigyellek, bár rossz, hogy nincs ilyesmire lehetőségem, pedig úgy kívánom, mint beteg a bort, gyógyfürdőt vagy forrásvizet. Hát soha nem leszek képes lerázhatatlan béklyóimat letörni, ha mások föl nem nyitják? Attól félek, soha. A régi tennivalók mellé újabbak telepednek rám, a régiak sem hagynak békén, s így vánszorog tovább kötelességeimnek napról napra újabb láncokkal és kötelékekkel összekötözött, egyre hosszabb csapata. Minden jót!

Kedves Apollinarisom! Aggaszt és nyugtalanít barátom, Sextus Erucius jelöltsége. A legnagyobb gondban vagyok, s mindazt az izgalmat, amit önnönmagamért nem éreztem, ahogy mondani szokás: második önmagamért élem át. Egyébként saját becsülete, saját jó hírem, saját hitelem is kockán forog. Én eszközöltem ki császáruunktól a bíborpalástot és a quaesturát Sextusnak, az én támogatásommal szerzett jogot a tribunusi tisztség megpályázására, s ha nem nyeri el a senatusban, félő, az a gyanú érhet, hogy félrevezettem a császárt. Ennélfogva rajta kell lennem, hogy olyanak ítélje őt mindenki, amilyenek jellemzésem alapján a princeps hiszi.

És ha ez az ok nem sarkallna cselekvésre, hát enélkül is szívesen támogatnám, mert igen derék, igen komoly, igen művelt, egyszóval minden szempontból dicséretre méltó fiatalember, és pedig egész családjával egyetemben. Hiszen Erucius Clarus az apja, egy tetőtől talpig becsületes, régi vágású római, ékesen szóló, tapasztalt ügyvéd, aki ügyfeleiért hallatlan odaadással, legalább ugyanakkora eréllyel, és nem csekélyebb tapintattal küzd. Nagybátyja C. Septicius, akinél igazabb, egyenesebb lelkű, kedvesebb, jellemesebb férfit nem ismerek. Engem versengve bár, de mind egyaránt szeret, s most egyikük személyében mindannyiunknak leróhatom a hálámat.

Barátaimhoz folyamodom hát segítségért, pártfogókat, híveket toborzok, házról házra, össze-jövetelről össze-jövetelre járok, és közbenjárásom sikerén mérem le, mennyit ér tekintélyem vagy befolyásom. Téged is kérlek, tisztelj meg azzal, hogy terheim egy részét magadra vállalod. Kész vagyok viszonzni, ha szólsz, kész akkor is, ha nem szólsz. Téged kedvelnek, becsülnék, körülrajonganak: csak add jelét, hogy ezt óhajtod, s akadnak majd, akik számára óhajod - parancs lesz. Minden jót!

Kedves Octaviusom! Milyen türelmes, vagyis inkább kemény szívű, sőt - mondhatnám - könyörtelen ember vagy te, hogy nagyszerű műveidet oly sokáig visszatartod! Hát meddig irigyeled magadtól a legnagyobb dicsőséget, tőlünk a legnagyobb élvezetet? Engedd ki őket, hadd jussanak el az emberek ajkára kerülve mindenhová, ahová csak a római nyelv eljutott. Éppen elég nagy és hosszú volt a várakozás, kielégítését nem halogathatod, nem odázhatod el. Néhány versed már megszökött tőled, közismertté vált, s akaratom ellenére kitört börtönéből. Ha nem dugod őket vissza a többihez, majd - mint a szökött rabszolgák - találnak valakit, aki hajlandó gazdájuknak vallani magát. Gondolj arra, hogy halandó vagy, s hogy ettől csak ez az emlékmű szabadít meg. Mert minden egyéb - akárcsak az ember - halandó és mulandó; eltűnik, megsemmisül.

Erre, szokásod szerint, így szólsz: „Majd barátaim felkarolják műveimet.” Kívánom is, hogy akadjon sok olyan hűséges, művelt, serény barátod, aki ezt a nehéz, fáradtságos munkát elvállalja és képes is elvégezni. De mérlegeld, nem túlságosan bizonytalan dolog-e másoktól remélni, amit magadnak sem akarsz megcsinálni.

A kiadásról dönts, ahogy akarsz, de legalább olvass fel, hogy kedvet kapj a kiadáshoz, s érezd az örömet, ami engem - helyetted és nem ok nélkül - előre eltölt. Hiszen máris szinte látom, milyen népes közönség, milyen elragadtatás, milyen zajos tetszés, sőt milyen csönd fogad. Csönd, amely nekem, ha felolvasok, a tetszészajnál nem kisebb boldogság, ha telve van feszültséggel, érdeklődéssel, s a lelkes vággyal, hogy többet is halljanak. Ne foszd meg műveidet örökös vonakodásoddal a biztos, nagy sikertől! Mert ha túl soká tart e habozás, félő, hogy nem tétlenség és lustaság, hanem gyávaság lesz a neve. Minden jót!

Kedves Arrianusom! Örülni szoktál, ha olyan esemény játszódik le a senatusban, amely méltó ehhez a rendhez. Mert bár nyugalomra vágyva magányba vonultál, továbbra is féltő gonddal szemléled a közélet tisztaságát. Halld hát, mi történt az utóbbi napokban. Az eset feltűnést kelt közismert főszereplője miatt, üdvös a példa szigora, és emlékezetes az ügy jelentősége révén.

Marius Priscus, mikor bevádolták az africaiak, akiket proconsulként kormányzott, lemondott a védekezésről, s kérte a bírák kijelölését. Engem és Cornelius Tacitust rendeltek ki a provincia lakói érdekeinek képviselőit. Mi kötelességünknek tartottuk felhívni a senatus figyelmét arra, hogy Priscus példátlan kegyetlensége meghaladja az olyan bűnök mértékét, amelyeket bíróság elé lehet utalni: ártatlanok elítéléséért, sőt kivégzéséért fogadott el ugyanis pénzt. Fronto Catius azt kérte válaszában, ne indítsanak a zsarolási törvény hatályán túlmenő vizsgálatot. Ez a férfiú, akinek rendkívüli gyakorlata van abban, hogy hallgatóit könnyekre fakassza, szónoklatának összes vitorláját mintegy a szánakozás valamilyen fuvalmával duzzasztotta meg. Nagy vita támadt, nagy kiáltozás mindkét oldalról; egyesek azt hangoztatták, hogy a törvény korlátozza a senatusi vizsgálatot, mások azt, hogy a vizsgálat szabad és korlátozatlan, és amekkora bűnt a vádlott elkövetett, akkora büntetéssel kell sújtania. Végül Iulius Ferox kijelölt consul, egy becsületes és feddhetetlen férfiú, azt javasolta, hogy egyelőre válasszák ki Marius ügyében a bírakat, de idézzék be azokat is, akik állítólag pénzen vásárolták meg tőle ártatlanok elítélését. Ez a vélemény nemcsak hogy felülkerekedett, hanem a nagy vita után éppenséggel ez maradt az egyetlen, amelyet sokan támogattak. S a tapasztalat igazolta, hogy a pártfogás és a részvétel kezdetben erőteljes és heves hatást kelt, ám később, mintegy a meggondolás és az érvelés által elfojtva, erejét veszti. Így történik, hogy amit az általános zajban sokan helyeselnek, azt senki sem meri kimondani, amikor a többi hallgat. Mihelyt ugyanis kiválik valaki a zavargó tömegből, menten megvilágosodik előtte a helyzet, amelyet a zűrzavar elhomályosít.

Közben megérkezett a két beidézett, Vitellius Honoratus és Flavius Marcianus. Honoratust azzal vádolták, hogy háromezer sestetiusért megvásárolta egy római lovag száműzetését és hét barátjának kivégzését; Marcianust pedig azzal, hogy hétszázezer sestetiuszt adott egyetlen római lovag többrendbeli megbüntetéséért: ezt ugyanis husággal ütlegették, bányamunkára ítélték, végül a börtönben megfojtották. Honoratus azonban még idejében meghalt, így megmenekült a senatusi vizsgálat elől, Marcianust pedig Priscus távollétében vezették elő. Ezért Tuccius Cerialis volt consul szenatori joga alapján követelte, hogy Priscust is értesítsék; vagy abból a meggondolásból, hogy személyes megjelenése fokozza a szánakozást vagy a gyűlöletet; vagy pedig, amit a legvalószínűbbnek tartok, azért, mert azt vélte a legigazságosabb eljárásnak, ha közös bűnüket együttesen védik, s ha nem sikerül tisztázniuk, mindketten megbűnhődnek.

Az ügyet elhalasztották a következő senatusi ülésre, amely már külsőségeiben is lenyűgöző volt. A császár elnökölt, ugyanis éppen consul volt. Hozzájárult ehhez még a januárban szokásos élénk érdeklődés, a megjelent senatorok nagy száma. Ezenkívül az ügy hordereje, az elnapolás miatt megnövekedett várakozás, a szöbeszéd s az emberekbe beleoltott vonzódás a nagy és szokatlan dolgok megismeréséhez mindenfelől mindenféle embert odacsalt. Képzeld el szorongásomat, félelmemet, mikor ilyen nagy jelentőségű ügyben, ekkora gyülekezet előtt, a Caesar jelenlétében kellett beszélnem! Különbö nemegyszer felszólaltam már a senatusban, és sehol nagyobb jóindulattal nem hallgattak végig - mégis, minthogy minden szokatlan volt, valami szokatlan félelem hatott át. Az említett körülmények mellett tisztában voltam az ügy nehézségével is. Elöttem állt egy ember, aki nemrég még consularis volt és septemvir epulo-num, most már se ez, se az. Roppant nyomasztó érzés volt ilyenformán vádolni egy elítéltet,

akit amennyire terhelt szörnyű bűne, annyira támogatta a szánakozás elítéltetésének tulajdonképpen már befejezett ténye miatt.

Valahogyan mégis összeszedtem bátorságomat és gondolataimat, s mikor beszélni kezdtem, hallgatóságom együttérzése sem volt kisebb, mint az én szorongásom. Majd öt órán át beszéltem. A vízórával mért jó háromórás időtartamot ugyanis, ami eredetileg rendelkezésemre állt, még megtoldották több mint egy órával. S éppen az, ami a beszéd előtt nehéznek és hátrányosnak tűnt, beszéd közben kedvezően alakult. A császár pedig olyan figyelmet és gondosságot (talán túlzás volna azt mondani, hogy aggodalmat) tanúsított irántam, hogy mögöttem álló felszabadított rabszolgámat többször figyelmeztette, kíméljem hangomat és tudómet. Azt gondolta ugyanis, hogy én jobban megerőltetem magamat, mintsem törekeny alkatom elbírná. Marcianus védelmében Claudius Marcellinus válaszolt nekem. Ezután elnapolták az ülést. Nem lehetett ugyanis már elkezdni újabb beszédet anélkül, hogy az est leszálta félbe ne szakította volna.

Másnap Marius védelmében Salvius Liberalis, egy finom, világos beszédű, tüzes, képzett szónok beszélt. Ebben az ügyben csakugyan minden tudását latba vetette. Cornelius Tacitus válaszolt neki, ékesszólóan, s ami előadásmódjának legfőbb sajátsága: *σεμνῶς*.²⁴ Fronto Catius ismét kitűnően beszélt Marius érdekében, és ahogy a helyzet megkívánta, több időt fordított a kérlelésre, mint a védelemre. Beszédének az este vetett véget, anélkül azonban, hogy félbeszakította volna. A tárgyalás így a harmadik napra is áthúzódott. Már maga az is szép, és a múltat idézi, hogy a senatust csak este oszlatják fel, harmadnapra is összehívják, és harmadnap is együtt marad.

Cornutus Tertullus kijelölt consul, egy kiváló férfiú és az igazság rendíthetetlen védelmezője, azt javasolta, hogy a hétszáz ezer sestertiust, amit Marius kapott, szolgáltatassák be az államkincstárba, Mariust tiltsák ki Rómából és Italiából, Marcianust ezenfelül még Africából is. Előterjesztése végén még megjegyezte, hogy én és Tacitus buzgón és bátran láttuk el ügyvédi megbízásunkat, s a senatusnak az a véleménye, hogy a ránk bízott feladathoz méltóan jártunk el. Csatlakozott hozzá a többi kijelölt consul, az összes consulviselt senator, még Pompeius Collega is. Ő azt javasolta, hogy a hétszáz ezer sestertiust szolgáltatassák be az államkincstárba, és Marcianust száműzzék öt évre, Marius esetében pedig elégedjenek meg a zsarolásra már kiszabott büntetéssel. Mindkét javaslatot sokan magukévá tették, az utóbbit, amely elnézőbb és enyhébb volt, talán még többen; minthogy néhányan azok közül is, akik látszólag Cornutust támogatták, ahhoz csatlakoztak, aki utánuk nyilvánított véleményt. Mikor azonban szavazásra került a sor, azok, akik a consulok széke mellett álltak, Cornutus felé indultak. Erre azok, akiket már Collega mellett vettek számba, átmentek a másik oldalra; Collega mellett csak néhányan maradtak. Később sokat panaszkodott felbujtóira, különösen Regulusra, aki azután, hogy maga sugalmazta ezt az állásfoglalást, cserbenhagyta. Különben Regulus olyan ingadozó jellem, hogy egyszer ő a legmerészebb, máskor meg ő fél a legjobban.

Ez lett a vége a nagyszabású vizsgálatnak. Hátra van még egy *λιτούργιον*.²⁵ Hostilius Firminus, Marius Priscus legatusa ellen, akit az ügyben játszott szerepe miatt súlyos és heves támadások értek. Marcianus számadáskönyvéből s a leptisi tanácsban mondott beszédéből ugyanis igazolást nyert, hogy Priscusnak segítséget nyújtott ehhez a gyalázatos vállalkozáshoz, és Marcianusszal ötvenezer denarius jutalomban állapodott meg; ezenkívül átvett tízezer sestertiust, mégpedig szégyenletes indoklással, kenőcsvásárlás címén. Ez az indoklás összhangban volt ennek a mindig ápolt, piperkőc embernek az életmódjával. Cornutus javaslatára

²⁴ *σεμνῶς* - méltóságteljesen.

²⁵ *λιτούργιον* - súlyos eljárás.

elhatározták, hogy a következő ülésen tárgyalják meg az ügyét. Ekkor ugyanis - vagy véletlenül, vagy büntudatból - nem jelent meg.

Ez a helyzet itt a Városban. Viszonzásul írd meg, mi újság falun! Mi van a facsemetéiddel, szőlőiddel, a vetéssel, a finom gyapjas juhokkal? Egyszóval: ha nem írsz hasonló hosszú választ, tőlem se várj, legföljebb egy egészen kurtát. Minden jót!

12

Kedves Arrianusom! Azt a *λιτούργιον*-t,²⁶ amelyről legutóbb²⁷ megírtam, hogy még hátra van Marius Priscus ügyéből, ha talán nem is eléggé, mégis alaposan és szigorúan folytatták le. Firminus, mikor elővezették a senatusban, felelt az ismert vádra. Azután a kijelölt consulok nyilvánítottak véleményt, egymástól eltérően. Cornutus Tertullus szerint meg kell fosztani senatori rangjától; Acutius Nerva szerint nem kell tekintetbe venni a tartományok kisorsolásánál. Ezt a javaslatot fogadták el mint enyhébbet, bár valójában ez a keményebb és szigorúbb. Mert mi keservesebb annál, mint ha elzárnak és megfosztanak valakit a senatori tisztségtől, de a munkától és kényelmetlenségtől nem mentesítik? Mi súlyosabb annál, mint ha ekkora szégyennel terhelt nem rejtőzhet el a magányban, hanem ilyen kiemelkedő magaslatra állítva kell mutogatnia magát. Amellett mi összeférhetlenebb és szégyenletesebb magára a testületre nézve, mint ha valaki a senatus által megbélyegezve ott ül a senatusban, legatuskori szégyenletes magatartása miatt elzárva a helytartói megbízatástól, ítéletet mond helytartók felett, és erkölcsi vétség miatt elítélten elítél vagy felment másokat? De így döntött a többség. Mert hát számolják, nem súlyra mérik a szavazatokat; nem is történhet másként egy hivatalos testületben, ahol semmi sem olyan egyenlőtlen, mint maga az egyenlőség: mert bár különböző a bölcsességük, a joga mindenkinek egyforma.

Teljesítettem ígéretemet, s megtartottam az előző levélben adott szavamat. A levelet, azt hiszem, időközben már meg is kaptad, hiszen gyors és megbízható küldőncre bízam. Hacsak nem történt az úton valami baja. Most rajtad a sor, hogy előbb azt, majd ezt a levelet viszonzod, amilyen részletesen csak tudsz írni onnan. Minden jót!

13

Kedves Priscusom! Minden alkalmat megragadsz, hogy lekötelezz, s én se vagyok szívesebben adósa senki másnak. E két okból fordulok legelőször hozzád kéresemmel, melynek teljesülése nagyon szívemen fekszik. Hatalmas hadsereg élén állsz, így sokszor segíthetsz másokon, s volt elég időd, hogy barátaidat támogasd. Fordulj most az én barátaim felé; nincsenek sokan. Hiszen tudom, hogy többen is szívesen segítenél, de szerény vagyok, és csak egy-kettőért járok közbe, főleg egyért.

Ez pedig Voconius Romanus. Apja híres római lovag, akinek hírét még csak növelte, hogy a fiúnak mostohaatyjaként szinte második atyja lett. Mert szeretetével valóban kiérdemelte ezt a nevet is. Anyja Hispania Citerior legelőkelőbb asszonyai közül való, s tudod, hogy e provinciában milyen kiváló a szellemi élet, milyen szigorúak az erkölcsök. Ő maga, Voconius, legutóbb flamen volt. Közös tanulmányaink során mély és bizalmas barátságba kerültem vele.

²⁶ *λιτούργιον* - súlyos eljárás.

²⁷ *legutóbb* - lásd II. könyv, 11. levél.

Mellettem volt Rómában, mellettem, ha vidéken tartózkodtam, s egyek voltunk tréfában és komolyságban. Nála nemigen akadhat hűségesebb barát, kellemesebb cimbora. Elragadó társalgó, s megnyerően kedves az arca, minden vonása. S hozzá még szárnyaló tehetségű, vonzó, könnyű felfogású, nagyszerűen szónokol a törvényszék előtt is. Ha leveleit olvasod, meg vagy győződve, hogy maguk a Múzsák is csak latinul beszélhettek. Rendkívül szeretem, de ebben sem tudom legyőzni. Már ifjúságunkban mindent elkövettem, hogy - amennyire koromtól telik - támogassam előbbre jutását, minap pedig legkegyelmesebb császárunknál kieszközöltem neki a háromgyermekesek jogát. Caesar e jogot nagyon ritkán, nagyon szigorú mértékkel adományozza, a kedvemért mégis olyan szívesen adta, mintha ő maga szemelte volna ki rá. A neki tett szolgálatok jogosságát úgy igazolhatom, ha ezeket még újabbakkal tetézem. Hiszen olyan hálás tud lenni értük, hogy ha egyet megkapott, már érdemesnek mutatkozik a következőre is.

Most már tudod, kicsoda ez a Romanus, s hogy én mennyire tisztetem és szeretem. Ezért támogasd belátásod és lehetőség szerint. Először is: ajándékozd meg szereteteddel, mert nagyon sokat adhatsz neki, de a barátságodnál értékesebbet nem. Azért is írtam le neked röviden műveltségét, erényeit, egész életét, hogy annál jobban belásd, mennyire méltó arra, hogy bizalmadba fogadd.

Még tovább is folytatnám a kérést, ha nem tudnám, mennyire nem kedveled a hosszan előadott kívánságokat, s ha egész levelemben végig nem ezt tettem volna. Mert az is kérés, még hozzá a legnyomatékosabb, ha felsoroljuk a kérés okait. Minden jót!

14

Kedves Maximusom! Eltaláltad: széttépnek a centumvir-bíróság előtt folyó tárgyalások, több bennük a vesződség, mint az öröm, mert többnyire jelentéktelenek, kicsinyesek. Ritkán akad, melyet a résztvevők kiválósága vagy az ügy nagysága érdekesebbé tenne. S hozzá még olyan kevés jogász van, akivel az ember szívesen lép fel a törvény előtt; többnyire toladó, nagyrészt ifjú emberké, ide tódulnak, hogy felmondják iskolai leckéjüket, s olyan tiszteletlenek és felelőtlenek, hogy azt hiszem, az én kedves Atiliusom nagyon találóan jegyezte meg: most a Forumon a kisiú a centumvir-törvényszék előtt éppúgy Homerusnál kezdik a szónoklatukat, mint az iskolában. Mert ott is a legnagyobb illik kezdeni. Pedig, szavamra, emlékezetem szerint (ez már az öregek szavajárása) régen a legelőkelőbb származású ifjú is csak úgy jelenhetett meg itt, ha valamelyik consulságot viselt pártfogója idehozta, olyan komoly tisztelet övezte ezt a magasztos intézményt. Most széttörték a tartózkodás és tisztelet emelte korlátok, minden hely tárva-nyitva áll mindenki előtt. A fiatalembereket most nem bevezetik ide: egyszerűen berontanak.

S a szónokok után betódul a hasonszórú közönség, a lekenyerezett, megvásárolt tömeg. Most az a szokás, hogy előtapsolót bérelnék, s a csarnok kellős közepén úgy folyik az ajándékosztás, mint valamely ebédlőben. Ezek így vándorolnak, hasonló napidíjért, egyik tárgyalásról a másikra. S nem szellemtelenül a Σοφοκλεῖς²⁸ nevet ragasztották rájuk [ἀπό τοῦ σοφῶς καὶ καλεῖσθαι²⁹]; latinul: „laudicoeni”.³⁰ S mégis napról napra terjed ez a két nyelven is megbélyegzett gyalázatosság. Minap két névmondó szolgámat (abban a korban vannak, mikor a

²⁸ Σοφοκλεῖς - éljent kiabáló.

²⁹ ἀπό ... καλεῖσθαι - az okos és a kiabál szavakból.

³⁰ laudicoeni - ebédért dicsérők.

fiúk togát szoktak kapni) elcipelték, hogy három dénárért éljenezzenek. Kifizeted ezt az összeget, s te vagy a legnagyobb szónok! Ennyiért - legyen benne bármilyen sok pad - megteszik a terem, ennyiért hatalmas embergyűrű veszi körül a szónokot, s ennyiért, az előtapsoló jeladására, felharsan a véget nem érő tetszészaj. Mert jelt kell adni a tömegnek, amely nem érti a szónoklatot, sőt esetleg nem is hall belőle semmit. Hiszen legtöbbjük oda se hallgat, de ezek kiabálnak a lehangosabban. Ha egyszer átmegy a csarnokon, s kíváncsi vagy, ki hogyan szónokol, felesleges közelebb lépned az emelvényhez, felesleges odafigyelned, mégis könnyen eltalálsz. Csak arra gondolj: az a legnagyobb szónok, akit a legjobban ünnepelek.

A beszédek hallgatásának e módját Larcius Licinius honosította meg, ő azonban hallgatóságát még úgy koldulta össze. Legalábbis - így emlékszem - ezt hallottam mesteremtől, Quintilianustól. Íme, saját szavai: „Domitius Afer kíséretében voltam, mikor egyszer a centumvirek előtt beszélt, szokása szerint igen méltóságteljesen és tartalmasan. Egyszerre hallja, hogy közvetlen szomszédságában szokatlan és féktelen lármá harsan fel. Csodálkozva elhallgatott, majd, hogy a zaj elült, megismételte a félbehagyott mondatot. Újra kitört a zajongás, ő újra elhallgatott. Némi csend után ismét kezdődött a zaj. Végül megkérdezte, ki szónokol ott. »Licinius« - volt a válasz. Ekkor így szólt, félbeszakítva beszédét: »Centumvirek! A szónoklás művészetének vége!«” Pedig amiről ő azt hitte, hogy elpusztult, akkor kezdett csak pusztulásnak indulni, most azonban mindenestül tönkretették és kiirtották. Szinte szégyellem megemlíteni, miféle nyekergő szónoklatok hangzanak el, s milyen gyermeki zsivaj fogadja ezeket. Ezekhez a nyekergésekhez még csak a taps, cymbalum és dob hiányzik, mert üvöltés (nem tudok más szót találni erre a színházban is ízléstelennek ható jelenségre), az azután van bőven.

Barátaim érdeke és éveim száma kényszerít, hogy ne vonuljak vissza. S félek is, hogy az itteni ízléstelenségektől való távolmaradásomat azzal magyaráznák, hogy megfutok a kötelesség elől. De így is egyre ritkábban jelenek meg itt, s ezzel készítem elő - fokozatosan - teljes távolmaradásomat. Minden jót!

15

Kedves Valerianusom! Hogy vagy? Hogy vannak az öreg marsusi birtokok? Hogy ütött ki az új vétel? Tetszenek-e a földek, hogy te lettél a gazdájuk? Ritka eset volna! Mindig kedvesebb az, amire vágyakozunk, mint az, ami már a birtokunkban van. Az én anyai részről örökölt birtokom nincs valami jó állapotban, mégis örömet lelek benne, hiszen anyámé volt, meg már kissé érzéketlenné is tett a sok kellemetlenség. Az állandó panaszkodást végül is abbahagyja az ember, mert már szégyell panaszkodni. Minden jót!

16

Kedves Anniamisom! A rád annyira jellemző pontossággal figyelmeztetsz, hogy Acilianus végrendeletének függeléke, melyben öröksége egy részét rám hagyja, nem érvényes, mert nem nyert megerősítést a végrendeletben. Ismerem az erre vonatkozó törvényt, hiszen ezt még olyanok is ismerik, akik egyébként nem konyítanak a joghoz. De az én számomra itt egy másik törvény érvényes, az, hogy az elhunyt végakarátát - ha nem felel is meg teljesen a törvény előírásának - úgy kell tekintenünk, mintha teljesen jogszerű volna. Nem vitás, hogy ezt a függeléket Acilianus saját kezével írta. Lehet, hogy nem erősítette meg a végrendeletben, de én úgy tekintem, mintha megerősítette volna, különösen azért, mert itt nincs helye

semmiféle feljelentésnek. Mert ha félnem kellene, hogy amiről én lemondok, az állam ragadja magához, talán óvatosabban és körültekintőbben kellene eljárnom. Minthogy azonban az örökös a neki hagyott örökrészt el is ajándékozhatja, nem látom semmi akadályát az általam törvényesnek tartott eljárásnak, minthogy nincs ellentétben az állam törvényeivel. Minden jót!

17

Kedves Gallusom! Csodálkozol, hogy én annyi örömet találok lauretumi - vagy, ha így tetszik: laurensi - birtokomban. De talán nem csodálkozol, ha jobban megismered elragadó nyaralómat, a csodálatos fekvésű vidéket és a tágas tengerpartot. Ez a hely tizenhét mérföldre van Rómától, így ha ügyeimet elvégezve a napot teljesen ki akarom használni, itt tölthetem az éjszakát. Két út vezet ide: a lauretumi és az ostiai. A lauretumi a tizenegyedik, az ostiai a tizenegyedik mérföldkönnél kell letérni. Mindkét ponttól részben homokos út vezet ide, amely kocsival nehezen és lassan, lóháton viszont gyorsan és könnyen járható. Mindkét út mentén igen változatos a vidék. Először elkeskenyedve erdők között halad az út, majd kiszélesedve, szétterülve nagy réteken vezet tovább. Errefelé nagy juhnyájak, baromcsordák, lovak legelnek, ha a hegyekből leüzi őket a tél, s itt híznak fényesre a legelők a lágy tavaszi időben.

Nyaralóm tágas, minden igényt kielégít, s fenntartása sem túl költséges. Bejáratánál egyszerű, ám mégsem szegényes atrium fogad, ehhez csatlakozik egy D alakban körbefutó oszlopcsarnok, amely kicsiny, de nagyon kedves udvart vesz körül. Kiváló menedék, ha rossz az idő, az ablakok és a kiugró tető biztonságossá teszik. Az oszlopcsarnok mögött barátságos kis helyiség, mellette elég csinos, a tengerpart felé nyúló ebédlő, melyet, ha a déli szél felkavarja a vizet, lágyan bepermeteznek a megtörő, szétporladó hullámok. Az ebédlő minden falán ajtó s az ajtóknál nem kisebb ablak van, így oldalt és elöl úgyszólván három tengerre kínál kilátást. Hátul kis szoba, oszlopcsarnok, udvar, ismét oszlopcsarnok, majd az atrium látszik, azután eltűnnek az erdők és a hosszan elnyúló hegyek.

Balra, kissé távolabb a víztől, egy nagyobb, majd egy kisebb szoba, melynek egyik ablaka a kelő nap sugaraival telik meg, a másik pedig az utolsó, alkonyi fényt őrzi. Innen is kilátás nyílik a tengerre, de távolabbra és zavartalanabbul. E szoba az előrenyúló ebédlővel beszélgetést alkot, ahol a nap legtisztább sugarai gyűlnek össze, forrósodnak fel. Ez embereimnek téli tartózkodási és testgyakorló helye. Idáig érve minden szél elpihen, legfeljebb azok nem, melyek elhajtják a felhőket, de itt még akkor is nyugodtan lehet tartózkodni, ha fent az ég beborult. Ide csatlakozik egy félkör alakú szoba, amelynek ablakai a nap pályáját követik. Ennek a falánál könyvtárul is szolgáló írópolc áll, megrakva nem egyszeri olvasásra, hanem komolyabb tanulmányozásra szánt könyvekkel. Innen függőfolyosó vezet át a hálószobába, s fűtőcsöveivel jótékonyan megszeli a szét a felvett meleget. A ház többi része ezen az oldalon szolgálaim és szabadosaim rendelkezésére áll, de általában oly rendes és csinos, hogy vendégeim elhelyezésére is alkalmas.

Az épület másik oldalán díszes szoba, mellette egy másik, amely lakóhelyiségnek túl nagy, ebédlőnek közepes, s beragyogja a nap és a tengerről visszaverődő fény. Mellette egy másik szoba, előtérrel; elég magas, hogy nyári, elég védett, hogy téli lakóhelyül szolgáljon, mert védve van minden szélről. Közös fallal csatlakozik hozzá a másik, szintén előtérrel rendelkező szoba.

Azután következik az elég széles, hideg vizű fürdőszoba, melynek két szemben lévő falánál egy-egy medence áll. Elég tágasak, itt fürödve azt hiheted, hogy a tengerben lubickolsz.

Szorosan mellette a kenő-, az izzasztószoba, a fürdő fűtőszobája, majd még két fürdőszoba, inkább csinosak, mint fényűzőek. Igen ügyes megoldással kapcsolódik hozzájuk egy medence, amelyből a benne úszó kiláthat a tengerre. Nem messze van a labdázóterem, ide még a legnagyobb hőség idején is csak alkonyatkor süt be a nap. Majd egy torony emelkedik, földszintjén és emeletén két-két szobával. Van benne még egy ebédlőterem, kilátással a távolba vesző tengerre, a messze elnyúló partra s a leggyönyörűbb nyaralókra. Majd egy másik, egyszobás házikó, ahonnan a napkeltét és napnyugtát lehet látni. Emellett nagy borraktár és gabonás kamra. Alatta ebédlő, innen jól lehet hallani, hogyan viharzik és zúg, majd hogyan csendesedik el a tenger.

Innen a kertre s a kertet övező sétaútra nyílik kilátás. A sétaút mellett puszpáng, s ahol ez nem nő meg, rozmaring. Mert a puszpáng pompásan virul, ahol tető védi, de szabad ég alatt, ahol a nap éri, és - ha messziről is - behinti a tengervíz, kipusztul. A sétaút belső oldalán fiatal, árnyékos szőlőskert, földjén még mezítláb is puhán, kényelmesen lehet járni. A kertben buján tenyészik a szederfa és fügefafa, a talaj ezeket kitünően táplálja, más fa viszont nem él meg benne. Ezt, a tengeréhez hasonló szépségű látványt a tengertől távolabb eső ebédlőből élvezhetjük, amelyet hátul két terem határol, s ahonnan az előtérre s egy másik bujább zöldeges-kertre láthatasz.

Itt egy zárt, majdnem középületnek ható oszlopcsarnok áll. Mindkét oldalán ablaksor, a tenger felé több az ablaka, a kertre nyíló minden ablakkal szemben kettő. Derűs, szélcsendes napon minden ablakot nyugodtan ki lehet nyitni, szeles időben csak azokat, amelyek szélárnyékban vannak. A zárt oszlopcsarnok előtt violákkal illatozó terasz. A zárt csarnok összegyűjti a nap beáramló melegét, s amilyen kellemesen őrzi a meleget, olyan erővel tartja fel és zárja ki az északi szelet; amilyen meleg elől, olyan hűvös hátul. Éppúgy megfékezi a déli szelet is, s valamelyik oldalába ütközve minden szél megáll és lecsillapodik. Ezért olyan kellemes a tartózkodás itt télen, s még kellemesebb nyáron. Mert délelőtt a teraszt, délután a sétaút közelebbi szakaszát takarja el hűsítő árnyékával, amely aszerint, hogy a nap felfelé vagy lefelé halad, majd megnyúlva, majd megrövidülve hol erre, hol arra vetődik. A zárt csarnokba akkor sem süt be a nap, amikor legtöbb meleget ontva éppen delelőn áll. Nyitott ablakain átjár a nyugati szél, ezért itt sohasem áporodott, fülledt a levegő.

A terasz végén még egy fedett csarnok, majd virágház; ez az én szenvedélyem, szó szerint szenvedélyem: én magam építtetem. Itt található egy déli fekvésű szoba is, egyik oldalán a terasz, másik oldalán az erkély, s mindkétfelől napos. Innen az ajtón a másik szobába, az ablakon át a fedett csarnokra látni. A tenger felőli oldalon, a középső fallal szemben, csinos kis fulke van, ajtóval és függönnyel elrekesztve, s ezeket össze- vagy széthúzva lehet elkülöníteni vagy egybenytetni a szobával. Egy ágy és két szék található még itt. Ha lefekszünk, lábunknál a tenger, mögöttünk a többi nyaraló, fejünknel az erdők. Ennyiféle kilátást tár elénk ugyanennyi ablak együtt vagy külön-külön. Mellette hálószoba. Ide nem jut el a szolgák zaja, sem a tenger mormogása vagy a zivatarok süvöltése, sem a villámok fénye, s a napot is csak nyitott ablaknál láthatjuk. E mély, magányos csend titka a szoba és a kert fala közt futó folyosó, amelynek mélyében minden zaj elhal. Ehhez a szobához csatlakozik egy alulról fűtött kis helyiség, amelynek kis nyílása a feltörő meleget szükség szerint zárja ki vagy engedi be. Innen egy kis szoba nyílik, előtérrel. Itt állandó a napsütés reggeltől délutánig, amikor még a nap ferde sugarait is felfogja. Ha ide elvonulok, úgy érzem, mintha egészen elkülönültem volna a háztól. S igen kellemes az itt-tartózkodás, különösen ha Saturnalia van, amikor a ház többi része csak úgy visszhangzik a zsvajtól, az ünnep pajkos hangjaitól. Mert itt én se zavarom háznépem szórakozását, ők se az én tanulmányaimat.

E kényelmes és termékeny magányhoz csak egy szökőkút csobogása hiányzik, bár van itt elég sok kút, illetve forrás. Általában az egész partvidék nagyon sajtós: ahol egy kicsit le-

ásunk, mindjárt előszökken a víz, még hozzá édesvíz, s nem rontja el a tenger közelsége. Tűzfát a közeli erdők szolgáltatnak, s ami még kell, a közeli Ostiából szerezzük be. A szerényebb igényűeket kiszolgálja a falu, melyet csak egy nyaraló választ el tőlünk, s ahol három nyilvános fürdő is van. Nagy kényelem, ha az ember váratlanul érkezik, vagy olyan rövid időre, hogy nem lehet a fürdőt befűteni.

A partot kellemes változatosság teszi elragadóvá. Villasorok váltakoznak egyes nyaralókkal részben a tengeren, részben közvetlenül a parton. A part szélcsendben lágy, puha, de ha - mint gyakran megesik - viharos habok ostromolják, kőkemény lesz. A víz értékesebb halakban nemigen bővelkedik, pompás félszegúszó és tengeri rák azonban itt is akad. Birtokunk maga látja el magát termékekkel, elsősorban tejjel, mert ide vonul le a jószág, ha vizet és árnyékot keres.

Elhiszed-e már, milyen igazam van, hogy ez a birtok az én legkedvesebb pihenőhelyem? Menthetetlenül megrögzött városi ember vagy, ha nem vágyódsz te is ide. Bár vágyódnál! Bárcsak nyaralóm annyi nagyszerű előnyéhez újabb vonzóerő is járulna, az, hogy te is itt időzöl velem együtt. Minden jót!

18

Kedves Mauricusom! Mi mással kötelezhetnélek le inkább, mint azzal, hogy tanítót keresek fivéred gyermekeinek. Mert így neked köszönhetem, hogy visszatérek az iskolába, s mintegy újra átélem életem e legédesebb korszakát. Leülök a gyerekek közé, mint egykor, s azt is kipróbálom, mekkora tekintélyem van előttük, mint tudós embernek. Mert múltkor történt, hogy midőn beléptem egy zsúfolt előadóterembe, ahol a mi rendünkhöz tartozó ifjak hangosan tréfálkoztak, mind elhallgattak. Meg se említeném az esetet, ha nem volna hízelgő nem annyira énrám, mint inkább rájuk nézve, s ha nem akarnám megerősíteni reményeidet, hogy unokaöcséid kiváló nevelést kapnak.

Egyébként, ha minden nyilvánosan előadó iskolamestert végighallgattam, megírom róluk a véleményemet, s azon leszek, hogy olyan hiteles képet kapj róluk - már amennyiben ez levélben lehetséges -, mintha magad is meghallgattad volna őket. Mert ennyi figyelemmel tartozom neked, és tartozom elhunyt fivéred emlékének, kivált ha ilyen fontos dologról van szó. Mert mi lehet számotokra fontosabb, mint hogy e gyermekek (azt mondanám: gyermekeid, ha nem szeretnéd őket még ennél is jobban) méltók legyenek a kiváló apához és nagybácsihoz. Ezt a gondot még akkor is vállalnám, ha nem kérsz föl rá. Nem tudom, mennyi nehézség áll utamban, míg a tanítókat kiválasztom, de fivéred fiaiért nemcsak minden kellemetlenséget, de minden nehezítést is oly nyugodtan vállallok, mint apa az övéért. Minden jót!

19

Kedves Cerialisom! Arra biztatsz, hogy olvassam fel beszédemet több barátunk előtt. Eleget is tennék kéreasednek, bár van néhány komoly aggályom. Nagyon is jól tudom, hogy a felolvasott szónoklatból hiányzik a lendület, a tűz, szinte nem is illik rá a szónoklat elnevezés. Mert a szónoklatnak valójában mi ad tüzet és érdekességet? A bírói testület, a résztvevők népes gyülekezete, az eredmény izgatott figyelése, némelyik szónok hírneve, a különböző pártokra oszló hallgatóság. Ezek mellett még a szónok gesztikulálása, járkálása, sőt ide-oda futkosása, minden belső érzését pontosan tolmácsoló testmozgása. Ehhez járul még, hogy

azoknak az előadásából, akik ülve olvasnak fel, bár majdnem annyi hatáskeltő eszközzel rendelkeznek, mint az állva szónokolók, mégis - éppen mert ülnek - hiányzik az erő és a lendület. A felolvasónak szinte meg van bénítva a hatást legjobban támogató két eszköze, a keze és a szeme. Így aligha csodálkozhatunk, hogy a hallgatóság figyelme ellankad, hiszen nincs a beszédben semmi csábító vonás, báj, ami megragadja, semmi csípősség, ami felhevítse.

Még hozzá az a beszédem, amelyről itt szó van, végig harcias, vitatkozó hangú. S emberi dolog azt hinnünk, hogy ha egy beszédnek fáradtságba került a megírása, fáradtságba kerül a meghallgatása is. S valljuk meg, hol akad hallgató, akiben elég ízlés van, hogy a behízelt, kellemesen hangzó beszédek helyett a magvas, cicomátlan előadásban gyönyörködjék? S bármennyire elítélendő is az ilyen torz ízlés, mégis akad rá példa, mert gyakran megesik, hogy mást szeretne a bíróság, mást a hallgatóság, bár végeredményben annak kellene a hallgatóra a legnagyobb hatást gyakorolnia, ami akkor is legjobban hatna rá, ha ő volna a bíró. Minden nehézség ellenére lehet, hogy a szóban forgó beszéd mégis tetszést arat újszerűségével. Újszerű nekünk. Mert a görög szónoklás már megvalósított ilyesmit, vagy - minden különbség mellett - valami hasonlót. Tudniillik olyan törvényeket, melyek feltevésünk szerint ellentmondásban voltak régebbi törvényekkel, úgy cáfoltak meg, hogy más törvényekkel vetették össze őket. Így nekem is, minthogy mondanivalómat a kártérítésről szóló törvényre alapoztam, ebből és más törvényekből kellett bizonyítékaimat összeszednem. Ez vajmi kevésbé lesz csábító a tanulatlan hallgatónak, de a hozzáértő annál vonzóbbnak találja, minél kevésbé tetszik a műveletlennek. Mi pedig - ha rászánjuk magunkat a felolvasásra - csak a legtájékozottabbakat hívjuk meg.

Még egyszer jól fontold meg magadban, szükséges-e ez a felolvasás, s ne felejtsd el mérlegelni a mellette és az ellene felhozott okokat. Válaszd azt a megoldást, amely a legcélszerűbb. Így majd téged vonnak felelősségre, én ártatlan leszek, hiszen csak neked engedelmeskedtem. Minden jót!

20

Kedves Calvisiusom! Elő egy ast, és legyen tiéd ez az aranyos történet, vagyis inkább történetek, mert a legfrissebből néhány régebbi is eszembe jut - egyre megy, melyikhez fogok hozzá legelőször.

Verania, Piso leánya, nagybetegen feküdt - azt a Pisót értem, akit Galba fogadott örökbe. Regulus³¹ elment hozzá. Eleve arcátlanság tőle, hogy egyáltalán elment, hiszen a férjnek halálos ellensége, a betegnek is engesztelhetetlen haragosa volt. De az még hagyján, ha elmegy; csak hogy ő ráadásul szorosan a beteg ágya mellé telepedett, és kifaggatta, milyen napon, milyen órában született. Mihelyt megtudta, gondterhelt arcot vág, meresztgeti a szemét, ajkát mozgatja, ujjait billegeti, számol: csend. Miután már jó ideig feszült várakozásban tartotta a szerencsétlent, így szólt: „Kritikus időszakban vagy, de át fogod vészelní. S hogy ezt még világosabban lásd, egy bélijóshoz fordulok, akinek tudásáról volt alkalmam többször is meggyőződni.” Nem is vesztegeti az időt, áldozatot mutat be; bizonygatja, hogy a bélijóslás eredménye egybevág a csillagok híradásával. Erre a veszélyben forgó, tehát hiszékeny Verania tüstént előhozhatja a végrendeletet, hagyatékot írat Regulusra. Később mind rosszabbul lesz, végül meghal, hangosan átkozva ezt az „alávaló, kétszínű, esküszegőnél is hitványabb” embert, aki fia életére esküdött neki - hamisan... Mert így tesz a Regulus, s amilyen elvetemült,

³¹ *Regulus* - lásd I. könyv, 5. levél.

ugyanolyan gyakori dolog nála, hogy a nap nap után tanúul hívott és galádul becsapott istenek haragját a boldogtalan gyerek fejére zúdítja!

A gazdag Velleius Blaesus volt consul nagy kínok közt már a végét járta, s szeretett volna változtatni a végrendeletén. Regulus, aki nemrég vetette ki rá a hálóját, és némi reményeket fűzött az új változathoz, ostromolja, kérve kéri az orvosokat, hogy bármi módon, de hosszabítsák meg a beteg életét. Mihelyt a végrendelet aláírása megtörtént, nyomban szerepet cserél, hangot vált, s mi több, ugyanazokkal az orvosokkal szemben: „Meddig kínozzátok még szerencsétlent? Miért irigylitek tőle a békés halált, ha egyszer az életnek úgysem tudjátok visszaadni?!” Blaesus nemsokára meghalt, s mintha mindent hallott volna, Regulusra egy árva fitying sem marad...

Elég ez a két történet? Vagy egy harmadikat is óhajtasz, ahogyan az iskolában szokás? Van a tarsolyomban! A köztisztelőben álló hölgy, Aurelia, éppen végrendeletét készült aláírni, s legszebb tunicáját vette fel. „Kérlek - mondta neki Regulus, mikor megérkezett az aláírásra -, ezt hagyd rám.” Aurelia azt hitte, tréfál, de ő komolyan gondolta, és nem tágitott: egy szó, mint száz, szinte kényszerítette az asszonyt, hogy végrendeletét kinyissa, és rá hagyja a rajta levő tunicát; még szemmel is tartotta írás közben, oda-odapislogott, vajon csakugyan beírta-e. Aurelia ma is él, ő mégis kényszerítette rá, akár egy haldoklót... És ez az ember örökséghez, ez az ember hagyatékokhoz jut, mintha legalábbis megérdemelné!

*Ἀλλὰ τί διατείνομαι*³² abban a városban, ahol a hitványság és a gazság már régóta nemhogy kisebb, de nagyobb jutalomra számíthat, mint a tisztesség és a becsület? Vedd csak Regulust: koldusból és senkiből bűnös üzelmeivel dúsgazdaggá küzdötte fel magát. Saját szájából hallottam: amikor megjósoltatta, milyen hamar gyűjthet össze kerek hatvanmillió sestertiust, egyszerre két májat talált, annak jeléül, hogy majdan százhuszmilliója lesz. És meglesz neki, csak folytassa úgy, ahogyan kezdte, a félrevezetésnek azzal a leggaládabb módszerével, hogy vadidegen embereknek a saját végrendeletüket diktálja. Minden jót!

³² *Ἀλλὰ τί...* - De miért háborgok?

HARMADIK KÖNYV

1

Kedves Calvisiusom! Nem tudom, volt-e életemben kellemesebb időszak, mint az, amelyet nemrég Spurinnánál töltöttem. Olyan jól éreztem magam, hogy öregkoromban (ha megadatik nekem is az öregség) senkihez se szeretnék annyira hasonlítani, mint őhöz. Nincs nagyszerűbb az ilyen jól elrendezett életnél! Mint a csillagok kimért futásában, úgy gyönyörködöm az emberek, különösen az öregek tervszerű életmódjában. Mert az ifjagnál még nem visszatetsző bizonyos szórakozottság és szélesség, az öreghez azonban a nyugalom és béke illik, nála már késő a sürgés-forgás, ellenszenves a törtetés.

Spurinna következetesen tartja magát ehhez a törvényhez, s apró dolgait is (aprók, ha nem mindennap figyeljük őket) kimért rendben, mintegy szabályos körpályán haladva intézi. Reggel még kis ideig ágyban marad, majd a második óra körül felöltözik, s testét-lelkét üdítő, háromezer lépésnyi sétát tesz. Ha látogatója van, a legemelkedettebb társalgásba merülnek, ha nincs vendége, könyvből olvastat fel. Néha még barátai jelenlétében is, de csak akkor, ha ők is szívesen hallgatják. A séta után lepihen, ismét felolvastat, vagy - ami még szórakoztatóbb - társalogni kezd. Majd kocsiba száll, és magával viszi páratlanul nagyszerű feleségét vagy valamelyik barátját, mint legutóbb engem. Milyen csodálatos a vele való meghitt együttlét! Mennyi emléket elevenít fel a múltból! Milyen kiváló férfiakról, milyen tettekről hallhatsz, milyen bölcsességeket szívhatsz magadba! S mindezt olyan szerényen mondja el, egyáltalán nem úgy, mintha tanítana! Hét mérföldnyi kocsikázás után ismét ezer lépést sétál, majd megint lepihen, vagy szobájába vonul írogatni. Mert igen kiválóan versel is, még hozzá mindkét nyelven. Költeményeiben megnyerő kedvesség és báj, elragadó derű van, s még vonzóbbá teszi őket az író feddhetetlensége. Mikor jelentik, hogy itt a fürdés órája (télen a kilencedik, nyáron a nyolcadik órában), ha szélcsend van, egész könnyedén öltözve sétálgat a napon. Azután sokáig és erőteljesen labdázik, mert efféle testgyakorlással küzd az öregség ellen. Fürdés után leheveredik, de nem kezd mindjárt evéshez: valami kellemesebb, szórakoztatóbb könyvből olvastat fel. Ezalatt barátai vele tarthatnak, vagy - ha úgy hozza a kedvük - mást csinálhatnak. Majd egyszerű, régi ezüstedényben feltálalják a nem túl fényűző, de annál táplálóbb ebédet. Corinthusi edényeket használ, kedveli őket, de nem szenvedélyesen. Az egyes fogások között komikus színészek lépnek fel, hogy a testi élvezetet szellemiek körítsék. El szokott lopni egy kis időt - különösen nyáron - az éjszakából, de ezt senki sem találja hosszúnak, olyan jól szórakozik az asztaltársaság. Hetvenhét éves, de szeme és hallása semmit sem gyengült, teste mozgékony és csupa erő, csak a bölcsessége vall agastyánra.

Ilyen életre vágyakozom, képzeletben ezt rajzolgom magam elé, s mohón kezdenék bele, mihelyt életkorom lehetővé teszi, hogy visszavonuljak. Közben ezerfelé tép a sok kötelesség, s ebben a helyzetben egyetlen példám és vigaszom Spurinna. Hiszen ő is, amíg köteles volt vele, hivatalokat vállalt, állami tisztségeket viselt, s mostani nyugalma sok fáradozással érdemelte ki. Ugyanilyen életpályára vágyom, ugyanezt a célt tűzöm magam elé, s erre itt most neked írásban mindjárt szavamat is adom. Majd ha úgy látod, hogy akkor is tovább iparkodom, mikor elértem a határt, e levelemre hivatkozva ülj törvényt fölöttem, parancsolj rám nyugalmat, mihelyt nem érhet a szemrehányás, hogy a kötelesség elől menekülök. Minden jót!

2

Kedves Maximusom! Amit hasonló esetben kérés nélkül is megtennék a te barátaidért, azt, úgy gondolom, én is joggal kérhetem az enyéimért.

Arrianus Maturus Altinum egyik első embere. Ez nem úgy értendő, hogy a leggazdagabb (bár vagyona is számottevő), hanem úgy, hogy erkölcsben, igazságszeretetben, tekintélyben, bölcsességben az első. Hozzá szoktam fordulni ügyes-bajos dolgaiban tanácsért, tanulmányaimban döntésért. Mert készséges, őszinte, nagyon okos ember. Úgy szeret engem (nem tudok erősebb hasonlatot mondani), mint te.

Nem törtető, idáig megelégedett a lovagi ranggal, bár igen könnyen feljuthatott volna a legmagasabb polcra is. Én azonban kötelességemnek érzem, hogy felkaroljuk, magasabb állással ékesítsük. Így nagyon szeretném, ha váratlanul, tudtán kívül, sőt esetleg akarata ellenére tisztelnők meg valamilyen fényes, de nem túl nagy terhet jelentő méltósággal. Kérlek, juttass neki egy ilyen, és én, s velem együtt ő is, leghálásabb adósaidd leszünk. Mert ha nem törtet is ilyesmi után, éppolyan hálával fogadja, mintha kívánta volna. Minden jót!

3

Kedves Hispullám! Atyád, e tiszta lelkű, méltóságteljes férfiú iránt a szeretet és tisztelet érzése töltött el - nem is tudom, melyik volt az erősebb -, hozzád is a szoros barátság szálaival fűz nem csupán atyád emléke, hanem az irántad érzett személyes megbecsülés is, ezért magam is úgy óhajtom, s tőlem telhetően elő is segítem, hogy fiad méltó legyen nagyapjához. Azt szeretném, ha leginkább anyai nagyapjához; persze atyai nagyapja is nagy hírű, közismert ember volt, mint ahogy apját és nagybátyját is fényes tekintély övezte. S ha mindannyiukhoz hasonlóvá akar válni, magába kell szívnia a szép tudományokat és művészeteket, s ez mind azon múlik, ki fogja őt tanítani.

Zsenge kora miatt eddig természetesen otthon élt felügyeleted alatt, s tanítói is a háznál oktatták, ahol egyáltalán nincs mód ifjúi kilengésekre. De most már a családi körön kívül kell tanulmányait folytatnia. Olyan latin rhétort keressünk tehát, akinek az iskolájában megfelelő fegyelem, tisztesség s mindenekelőtt erkölcsi tisztaság uralkodik. Mert a szerencse a mi fiunkra halmozott adományokat még rendkívüli testi szépséggel is tetézte, s mikor ebben a könnyen botló korban van, olyasvalakit kell keresnünk melléje, aki nemcsak oktatója, hanem őre és vezetője is lesz.

Azt hiszem, nyugodtan ajánlhatom neked Iulius Genitort. Igen kedvelem őt, de ne gondold, hogy megnyerő egyénisége tett elfogulttá irányában. Éppen ellenkezőleg: rokonszenvem kedvező véleményemből fakad. Komoly, feddhetetlen ember, talán túl keménynek és határozottnak is tűnik a mi engedékeny korunkban. Sokan igazolhatják, milyen mestere az előadásnak, mert a szónoki tehetség olyan, hogy mindjárt feltűnik. Minden ember lelkében akadhatnak mély, elrejtett vonások, de ezért a Genitorért én kezeskedem előtted. Fiad tőle semmit sem hall, ami nem válik a jövőben hasznára, és semmi olyat nem tanul, amit jobb lett volna nem megtanulnia. S a gyermeket éppúgy inti, akár te meg én, hogy milyen elődöket kell követnie, s mennyi nagy név kötelezi helytállásra.

Bízd hát rá fiadat erre a nevelőre - s az istenek segítsenek ebben -, hadd tanuljon tőle erkölcsöt, majd ékesszólást, mert nagy baj, ha valaki csak az utóbbit tanulja meg az előbbi nélkül. Minden jót!

Kedves Macrinusom! Jelenvolt barátaim és a közönség általános véleményéből arra lehetett következtetni, hogy helyeslik eljárásomat, mégis rendkívül érdekel a te véleményed is. Nagyon szeretném tudni, hogy te, akitől egy-egy döntésem előtt tanácsot szoktam kérni, mit gondolsz most, amikor már túl vagyok a döntésen.

Mint kincstári előljáró, hivatalomból szabadságot kaptam, s Etruriába utaztam, hogy ott saját költségemen középületet emeljek. Ekkor küldöttség érkezett Baetica provinciából, hogy feljelentést tegyen Caecilius Classicus proconsul ellen. Azt kérték a senatustól, hogy engem bízson meg ügyük képviselésével. Kiváló s velem nagymértékben rokonszenvező hivatalnoktársaim, rengeteg hivatalos kötelességemre hivatkozva, meg akartak menteni attól, hogy ezt az ügyet elvállaljam. Számomra nagyon megtisztelő senatusi határozat született: én képviseljem a provinciát, feltéve, ha én magam is beleegyezek. Mikor visszaérkeztem Rómába, újból megjelent a követség, s felkért, legyek ügyvédjük, s képviseljem őket olyan hűséggel, mint annak idején Massa Baebius elleni perükben. Arra hivatkoztak, hogy azóta igényt tartanak szolgálatomra. A senatus olyan egyhangúan szavazott, mint határozathozatal előtt szokott. Én ezt mondtam: „Atyák és összeírottak! Úgy érzem, nem elég nyomósak a mentségek, amelyekkel e megbízatás elől ki akartam térni.” Beszédem szerény és megfontolt hangja nagy tetszést aratott.

Nemcsak a senatus egyhangú határozata késztetett erre a megfontolásra (bár ez volt a legfontosabb indíték), hanem több más, kisebb ok is. Eszembe jutott, hogy elődeink, minden felhívás nélkül, vádlóként léptek fel akkor is, ha csak egyetlen vendégbarátjukat érte sérelem. Így annál gyalázatosabb dolog volna, gondoltam, ha egy egész tartomány vendégbarátságát venném semmibe. S azt se felejtettem el, milyen veszélyeknek tettem ki magam, mikor előzőleg védtem a baeticaiak ügyét, s hogy e régi szolgálatért nyert elismerést új szolgálattal kell megerősítenem. Mert úgy van az, hogy lerontjuk régi jótetteinket, ha újabbakat nem halmozunk rájuk. S ha mégoly sokszor lekötelezzük is az embereket, de egy kérésüket megtagadjuk, csak arra emlékeznek, amit megtagadtunk.

Az is befolyásolta döntésemet, hogy Classicus már meghalt. Tehát nem kellett attól félnem, ami ilyen esetekben a legszomorúbb, hogy egy senator kerül veszélybe. Úgy láttam, ügyvédi szereplésemért éppannyi hála illet, mintha ő is élne, anélkül, hogy akárki gyűlöletét magamra vonnám. Végül is arra az eredményre jutottam, hogy ha most harmadszor is vállalom a meghívást, sokkal könnyebb lesz lemondanom, ha majd olyasvalaki ellen kérnek fel, akivel szemben nincs reményem sikerre. Mert minden szívességnek megvan a maga határa, s bizonyos fokú engedékenységgel tehetjük magunkat legjobban szabaddá.

Íme, felsoroltam elhatározásom okait. Most pedig te nyilatkozz, hogy a két lehetőség közül melyiket tartod helyesnek. S éppen olyan jólesik, ha ellentmondasz, mintha teljes tekintéllyel helyesled döntésemet. Minden jót!

Kedves Macerem! Jóleső érzéssel tölt el, hogy szorgosan bújod nagybátyám könyveit, buzgalmadban valamennyit meg szeretnéd szerezni, s az iránt érdeklődsz, melyek összes művei. Leszek hát élő katalógus, még arról is felvilágosítlak, milyen sorrendben íródtak: tudásra szomjas embernek ezt sem árt megismernie.

Hajítófegyverek használata a lovasságnál, egy könyv: ötletes és egyben alapos mű, katonaévei alatt mint lovassági praefectus írta. *Pomponius Secundus életrajza*, két könyv: ezzel tulajdonképpen kegyeletes tartozást rótt le egy olyan barát emlékének, aki kivételes szeretettel viseltetett iránta. *A germaniai háborúk*, húsz könyv: ebben sorra veszi a germánok ellen viselt összes háborúkat. Germaniában, katonaévei alatt fogott hozzá, egy éjszakai jelenés hatására; álmában Nero Drusus jelent meg előtte, aki győztesen végigharcolta Germaniát, s ott is halt meg: emlékezetébe ajánlotta magát, és kérve kérte, ne hagyja, hogy igaztalanul elfelejtsék. *Szónok lesznek*, három könyv, de terjedelme miatt hat kötetre oszlik: ez a leendő szónokokat vezeti el a szónoklás ábécéjétől a szónoklás magasiskolájáig. *A kétértelmű beszéd*: nyolc könyvét Nero utolsó éveiben írta, mikor az elnyomás légköre minden, csak egy kicsit is szabad és önálló kutatást kockázatosná tett. *Aufidius Bassus művének folytatása*, harmincegy könyv. *Fejezetek a természettudományból*, harminchét könyv: sokrétű, tudós alkotás, ezerarcú, akár a természet.

Bizonyára csodálkozol, hogy elfoglalt ember létére ilyen szépszámú és sok esetben igen kényes témájú kötetet hagyott hátra; még inkább elcsodálkozol majd, ha megtudod, hogy valamikor peres ügyeket is vitt, ötvenhat esztendő korában már elhunyt, s férfiéveit a legmagasabb hivatalokban, princepsok barátjaként, feladatok és kötelezettségek közt élte le. Csak-hogy éles volt az esze, hihetetlen a munkabírása, sosem lankadó a figyelme!

Vulcanus ünnepétől kezdve sötét éjszaka, mécs világnál látott munkához, korántsem a kedvező előjel miatt, hanem tudásvágyból; télen hét, legkésőbb nyolc órakor, de gyakran már hatkor. Igaz, aludni mindig tudott, nemegyszer könyvei mellett szunnyadt el, és ébredt újra. Pirkadat előtt rendszerint Vespasianus császárhoz ment (aki szintén az éjszakát fordította munkára), aztán kezdett hozzá a rábízott feladatokhoz. Hazatérve maradék idejét kutatásainak szentelte. Nyári napokon, ha egyéb dolga nem akadt, mihelyt elköltötte ősi szokás szerint könnyű és egyszerű reggelijét, legtöbbször kifelé napozni, könyvet olvastatott fel, jegyzetelt és kivonatolt. Minden olvasmányát kivonatolta: az volt a szavajárása, hogy nincs az a csapnivaló könyv, aminek ne volna néhány tanulságos részlete. A napozás végeztével általában hideg fürdőt vett, harapott valamit, és szunyókált egyet; aztán, mintha új nap virradt volna rá, egészen vacsoráig dolgozott. Étkezés alatt ismét könyvet olvastak fel neki, s ő jegyzeteket készíttetett, de csak nagyon futólag. Nem felejttem el, valamelyik barátja egyszer félbeszakította a felolvasót, mert valamit hibásan ejtett ki, és az egész helyet megismételtette. Nagybátyám rászólt: „Értetted, igaz?” S mikor az illető bólintott, ezt mondta neki: „Akkor miért szakítottad félbe? Legalább tíz sort mulasztottunk közbeszólásod miatt!” Ennyire takarékoskodott az idővel. A vacsorától is hamar felkelt, nyáron még fényes nappal, télen az éjszaka első órájában, szinte törvényszerűen.

Mindez a hivatali köteleességek és a város lármája közepett. Ha vidékre vonult, csupán a fürdés idejére függesztette fel tanulmányait; ismétlem, a fürdés idejére, de ezzel csak a komolyabb tanulmányokra célzok: mialatt dörgölték és szárították, mindig olvastatott vagy diktált valamit. Utazás közben, mintha egyéb gondja nem volna, egyedül írói munkájával törődött: mellette könyvvel és viasztáblákkal felszerelt írnok, akinek kezét télen kesztyű védte, hogy még a zord idő se rövidíthesse meg a kutatásokra szánt időt; Rómában szintén ezért vitette magát hordszéken. Emlékszem, egyszer felelősségre vont, miért sétálok. „Nem kellene így elfecsérelned ezeket az órákat” - mordult rám, mert az ő szemében időfecsérlés volt minden perc, amit nem tanulmányainak szentelt az ember.

Ilyen megfeszített munkával írta meg sok-sok kötetnyi művét, s még szemelvényes kommentárokat is hagyott rám, százhatvan tekercset, ráadásul mindkét oldalon apró bolhabetűkkel teleírva: ha ezeket is figyelembe vesszük, művei számát akár meg is sokszorozhatnánk. Több-

szőr említette, hogy hispániai procuratorsága idején négyszázezer sestertiusért adhatta volna el kommentárait Larcus Liciniusnak - pedig akkor még jó néhány el sem készült!

Ha elgondolod, mennyit írt, mennyit olvasott, fel tudnád tételezni, hogy valaha hivatalt viselt, és a princepszel állt barátságban? És fordítva: ha azt hallod, milyen tömérdek munkát fektetett kutatásaiba, mernéd állítani, hogy eleget írt, eleget olvasott? Hiszen mi mindent meg nem gátolhatnak a hivatali feladatok, másrészt mi mindent el nem érhetünk lankadatlan kitartással! Ezért nevetek én mindig, mikor egyesek szorgalmasnak neveznek - engem, aki vele összehasonlítva a világ lustája vagyok! De vajon egyedül én? Akit hol az állam, hol a barátaim iránti kötelességek foglalnak le? Némelyek egész életükben könyvön kotlanak, s mégis: melyikük ne vallhatná be pironkodva, hogy álmodozó és naplopó hozzá képest?!

Kicsit hosszabbra sikerült a levél, pedig csak arról akartam írni, ami iránt érdeklődtél: hogy melyek hátrahagyott művei. De azért bízom benne, hogy ez a többlet ugyanolyan szíves fogadtatásra talál nálad, mint maguk a könyvek: talán nemcsak az olvasáshoz csinál kedvet, hanem ahhoz is, hogy a becsvágy ösztökélésére valami hasonlót alkoss. Minden jót!

6

Kedves Severusom! Nemrégiben valamilyen örökségből egy corinthusi ércszobrot vásároltam; kicsi ugyan, de kedves és csinos munka, már amennyire meg tudom ítélni, én, aki ugyan más egyébhez sem, de ehhez aztán végképp nem értek. Ám ezt a szobrot talán még én is méltányolni tudom. Csupasz figura, így nem rejt el esetleges hibáit, s nem túlozza el értékeit. Álló öregembert ábrázol; csontjai, izmai, inai, erei, sőt ráncai is olyanok, mintha élne. Haja ritka és kócos, homloka széles, az arca töpörödött, nyaka vékony, karjai petyhüdtlen lecsüngnek, melle lapos, gyomra beesett. Hátról ugyanolyan öreget mutat. A szobor ércanyaga - színe után ítélve - valódi antik alkotás. Egyszóval minden részletében olyan, hogy lebilincseli a műértőt, s elgyönyörködteti a hozzá nem értőt is.

Éppen ez csábított engem arra, bár kezdő vagyok az ilyesmiben, hogy megvásároljam. Nem azért vettem meg, hogy hazavigyem (hiszen eddig még egy corinthusi szobor sincs a házámban), hanem hogy felállítsam szülővárosom egyik előkelő helyén, lehetőleg Iuppiter szentélyében. Azt gondolom, az ajándék méltó lenne a templomhoz, méltó a templom istenéhez. Arra kérek, hogy - amint minden kérésemnek eleget szoktál tenni - vállald el ezt a gondomat is. Készíttess a szobornak talapzatot - a márványt te válaszd ki -, s ha te is úgy gondolod, véssék bele nevemet és tisztségeimet. A szobrot vagy elküldöm valakivel, aki szívesen vállalja, vagy - amit nyilván jobban szeretnél - magam viszem el. Szeretnék leruccanni hozzád, ha hivatalom megengedi. Tudom, örömmel hallasz látogatásom híreről, de összeráncolod homlokodat, amikor hozzáteszem, hogy csak néhány napra mennék. Mert az utazásomat most teljesen meggátló körülmények azt sem tűrik, hogy hosszasan távol maradjak. Minden jót!

7

Kedves Caniniusom! Most hallom, hogy Silius Italicus nápolyi birtokán koplalással vetett véget életének. Betegsége miatt kereste a halált. Gyógyíthatatlan daganata támadt, s annyira kibírhatatlan, hogy ő szilárd állhatatossággal elébe sietett a halálnak. Utolsó napjáig boldog és szerencsés volt, csak az árnyékolta be, hogy elvesztette kisebbik fiát. A nagyobbikat viszont viruló jólétben s mint consulságot viselt embert hagyta itt. Nero idejében sokat ártott jó

hírének az a róla elterjedt hír, hogy embereket önként feljelentett. De Vitellius alatt, mint a császár bizalmasa, bölcsen és emberien viselkedett. Asiában viselt proconsulsága után dicsőséggel tért vissza, s visszavonultságában tanúsított gáncstalan magatartásával eltüntette a korábbi tevékenységével jó híren ejtett foltokat. Róma legtekintélyesebb emberei közé tartozott, de nem övezte sem félelem, sem irigység. Már reggelente tisztelegtek nála, elhalmozták a megbecsülés jeleivel, s bár sokszor volt ágyhoz kötve, szobája mindig megtelt vendégekkel, akiket korántsem szerencsés körülményei vonzottak. Ha éppen nem írogatott, tanulságos beszélgetéssel töltötte a napot. Verseket is írt, több műgonddal, mint tehetséggel. Olykor fel is olvasott néhányat, hogy megtudja a közönség véleményét. Végül hajlott kora miatt elhagyta a Várost, és Campaniában telepedett le, ahonnan még az új császár bevonulása sem tudta Rómába csalni. Nagy dicsőségére szolgál ez Caesarnak is, aki alatt ilyesmi lehetséges volt, s dicséretére neki is, hogy élni mert e lehetőséggel. *Φιλόκαλος*³³ természete miatt róhattak fel neki, hogy szeret mindent összevásárolni. Egyazon vidéken több nyaralója is volt, s a régieket elhanyagolta az újonnan vettek kedvéért. Mindegyik zsúfolva volt könyvekkel, sok szoborral és mellképpel, ezeket nemcsak birtokolta, hanem valósággal rajongott értük. Leginkább Vergilius szobráért, akinek születésnapját olyan áhítattal ülte meg, mint a sajátját - különösen, ha Nápolyban volt -, s úgy zarándokolt a költő sírjához, mint valami templomhoz.

Ilyen nyugodt öregségben érte el a vég, hetvenöt éves korában, inkább érzékeny, semmint elgyengült testét. Ő volt az utolsó, akit Nero consullá tett, s utolsónak halt meg a Nero által kinevezett consulok közül. Az is érdekes, hogy Nero korának consulai közül ő halt meg utolsónak, ő, akinek consulsága alatt pusztult el Nero.

Órá gondolva elfog az emberi mulandóságon érzett szánalom. Mert van-e kurtább és korlátozottabb valami az emberi életnél, bármilyen hosszúvá nyúlik is? Nem úgy rémlik neked is, hogy Nero csak tegnap élt? S íme, ma már senki sincs meg azokból, akik akkor consulok voltak. De miért is csodálkozom ezen? Nemrégiben mondta L. Piso - atyja annak a Pisónak, akit Valerius Festus Africában gazul meggyilkolt -, hogy senkit sem lát a senatusban azok közül, akik az ő consulsága idején itt szavaztak. Ilyen szűk határok közé van rekesztve még ennyi ember élettereje is! Úgy vélem, elnézés helyett inkább elismeréssel kell arra a királyra gondolnunk, aki ezért hajdan könnyekre fakadt. Xerxesről mondják ugyanis, hogy roppant serege láttán sírni kezdett, mert arra gondolt, hogy hamarosan senki sem lesz életben ennyi ezerből.

Éppen ezért igyekezzünk e mulandó és elsuhanó élet idejét - ha nem is nagy tettekkel, mert a lehetőség nem tőlünk függ, de legalább tudományunkat gyarapítva - meghosszabbítani. S ha kurtára van szabva is életidőnk, hagyjunk hátra valami emléket, tanúbizonyságul annak, hogy éltünk. Tudom, nem szorulsz biztatásra, de barátságom készlet, hogy - amint te is teszed velem - az amúgy is gyorsan futót még nagyobb iramra ösztönözzem. *Ἀγαθὴ δ' ἔρις*,³⁴ ha a barátok kölcsönösen a halhatatlanság elnyerésére biztatják egymást. Minden jót!

8

Kedves Suetoniusom! Mindig olyan udvarias és tapintatos vagy hozzám! Ezért kéred most is szinte aggályosan, hogy a tribunusi tisztet, amelyet a nagy hírű Neratius Marcellustól részedre kieszközöltem, inkább rokonodra, Caesennius Silvanusra ruháztassam át. Legszívesebben

³³ *Φιλόκαλος* - Szépet szerető.

³⁴ *Ἀγαθὴ δ' ἔρις* - Üdvös a vetélkedés.

persze téged látnálak e méltóságban, de az sem okoz kisebb örömet, ha a te ajánlásodra jut hozzá más. Mert visszatetsző volna, ha olyasvalakitől, akit magas méltósággal szeretnénk ékesíteni, megtagadnók a szerető rokon címet, ami több minden méltóságnál. Tudom, hogy éppen olyan öröm egy jótéteményt megszolgálni, mint megosztani, s így kétszeres érdemet szerzel, másnak juttatva azt, amit magad is megérdemeltél. S belátom, nekem is milyen dicsőség, ha tetteidből kiviláglik, hogy olyan barátaim vannak, akik nemcsak maguk érdemlik meg a tribunatust, hanem másnak is meg tudják szerezni.

Így készséggel teszek eleget oly tiszteletre méltó kérésednek. Nevedet még nem jegyezték be a nyilvánartásba, így semmi akadály, hogy Silvanust írassuk be helyetted. Csak azt kívánom, legyen olyan hálás neked e szolgálatért, mint te szoktál lenni velem szemben. Minden jót!

9

Kedves Minicianusom! Most már részletesen elmondhatom, mennyi munkámba és fáradtságomba került Baetica provincia panaszának nyilvános törvényszéki tárgyalása.³⁵ Mert az egész nagyon összekuszált, nagyon bizonytalan eredménnyel kecsegtető ügy volt. „Miért bizonytalan? Miért volt annyi tárgyalás?” - kérdezheted.

Az éppoly kegyetlen, mint harácsoló Caecilius Classicus, ez az aljas, nyilvánvaló gazember volt itt proconsul, s éppen abban az évben, amikor Marius Priscus Africában. Priscus Baeticában, Classicus Africában született. Ezért járt Baeticában szájról szájra egy nem is szellemtelen mondás (mert az ember gyakran tréfál keservében): „Hitványát küldtem, hitványát kaptam!” Ám Mariust csak egy város és több magánszemély vádolta be nyilvánosan, Classicust viszont az egész provincia. Ő még a vádemelés előtt meghalt, nem tudni, saját akaratából vagy véletlenül. Mert halála - a híresztelések szerint - nem volt valami szép, de biztosat senki sem tud. Egyrészt elhíhető, hogy nem lévén reménye a felmentésre, maga vetett véget életének, másrészt érthetetlen, hogy aki olyan szégyentelenül követte el törvénytíró gátlatlanságait, most az elítéltetés szégyene elől a halálba menekül.

A tartomány Classicus halála után is fenntartotta a vádat. Erre van is törvény, amit, igaz, sokáig nem alkalmaztak, de most, hosszú szünet után, megint elővettek. A baeticaiak még továbbmentek. Név szerint feljelentették Classicus cinkosait és segítőitársait is, s ellenük vizsgáló bizottság kiküldését kérték.

Én képviseltem a baeticai vádat, s velem az olyan szépen és gazdag tehetséggel szónokló Luceius Albinus, akihez már előzőleg is kölcsönös barátság fűzött. Itteni szereplésünk még jobban elmélyítette barátságunkat. A dicsőség, különösen tudós dolgokban, *ἀκοινώνητον*,³⁶ közöttünk azonban nem volt vetélkedés és féltékenység. Minden erőnkkel nem a magunk, hanem az ügy sikerét szolgáltuk. A peranyag terjedelme és a célszerűség arra intett, ne vállaljuk azt a terhes feladatot, hogy egy-egy perbeszédben fejtsünk ki mindent. Féltünk, hogy nem győzzük idővel, hanggal és erővel, ha minden gátlatlanság és bűntudat egy csomóba fogunk össze, s attól is tartanunk kellett, hogy a bírák figyelmét ennyi név és vádpont felsorolása kimeríti, sőt meg is zavarja. Kerülni akartuk, hogy az egyes vádlottakkal szemben megnyilvánuló részrehajlás egyesek helyett mindenkire kiterjedjen, továbbá, hogy a nagyobb bűntudatosok megmeneküljenek, és helyettük a jelentékteleneket büntessék meg, s vessék oda áldozatul. Mert a rész-

³⁵ tárgyalása - lásd III. könyv, 4. levél.

³⁶ ἀκοινώνητον - megoszthatatlan.

rehajlás és kivételezés akkor érvényesül legjobban, ha a megvesztegethetetlen szigorúság álarca mögé tud rejtőzni. S igen beszédes példa lebegett előttünk, a Sertoriusé, aki legerősebb és leggyengébb emberét állította oda, hogy a ló farkát... de hiszen a többit tudod. S véleményünk szerint úgy tudunk legkönnyebben végezni ilyen nagy vádlottsereggel, ha egyenként vesszük sorra őket.

Elhatároztuk, hogy először Classicust mutatjuk be mint igazi gonosztevőt. Aztán könnyű lesz rátérni cinkosaira és segítőire, mert csakis úgy bizonyíthatjuk rájuk, hogy gonosztevők, ha vezérük is az. Kettőnek az ügyét Classicuséval együtt tárgyaltuk, Baebius Probusét és Fabius Hispanusét. Mindketten rendelkeztek pártfogókkal, ezenkívül Hispanus nagy hatású szónok is volt. Classicusszal röviden, fáradság nélkül végeztünk. Fennmaradt egy saját kezű feljegyzése, hogy minden dologból, minden üzletből mennyi részesedést kapott. Nagyhangú, dicsekvő levelet küldött ugyanis római szeretőjének, melyben szó szerint ezeket írta: „Győzelem, győzelem! Szabadon érkezem hozzád. Baeticai szerzeményeim eladásából már négymilliót szereztem!”

Hispanus és Probus annál jobban megizzasztott. Gonosztetteik részletezése előtt szükségesnek láttam meggyőzően kifejteni, hogy a bűnben való segédkezés is gáztett. Különben hiába bizonyítom rájuk, hogy bűntársak. Ezt védekezésükben nem is próbálták cáfolni. Arra hivatkozva kértek elnézést, hogy kényszerből cselekedtek. Hiszen a provincia lakói, és a proconsultól való félelem készítette őket, hogy minden parancsát teljesítsék. A vádlottakat Claudius Restitutus védte. Később gyakran mondogatta, hogy még soha nem sötétült el előtte annyira a világ, s még nem jött ki annyira a sodrából, mint itt, mikor látnia kellett, hogy éppen azokat a védőfegyvereket csavarom ki a kezéből, és ragadom el tőle, amelyekben mint védőügyvéd, legjobban bizakodott. Haditervünk a következő eredménnyel járt: a senatus elrendelte, hogy Classicus vagyonának azt a részét, amellyel a provinciába érkezése előtt rendelkezett, különítsék el a többitől, adják át lányának, a többit pedig tartsák fenn a károsultaknak. Hozzá tették, hogy a hitelezőinek kifizetett összegeket vissza kell venni. Hispanust és Probust ötévi száműzésre ítélték. Olyan súlyosnak tűnt most a bűnük, amelyről kezdetben még azt vitatták, hogy egyáltalán bűn-e.

Néhány nap múlva emeltünk vádat Claudius Fuscus, Classicus veje és Stilonius Priscus ellen, aki Classicus alatt egy cohors parancsnoka volt. Az eredmény felemás lett: Priscust két évre kitiltották Italiából, Fuscust meg felmentették.

A harmadik tárgyaláson az látszott a legcélszerűbbnek, hogy több vádlottal foglalkozzunk egyszerre, mert féltő volt, hogy a vizsgálat elhúzódása miatt a bírák bosszankodnak, s ellankad az igazság megismerésére irányuló szigorú figyelmük. Különben is már csak a jelentéktlenebb vádlottak voltak hátra, ügyük tárgyalását szándékosan halasztottuk mostanra. Nem számítom ide Classicus feleségét, aki ellen volt néhány, bizonyítékok hiányában határozottan nem igazolható vád. Classicus lányával szemben viszont (aki szintén a vádlottak közt volt) a legcsekélyebb gyanú sem merült fel. Mikor beszédem végén az ő nevéhez értem (minthogy már nem kellett félnem, mint az elején, hogy ezzel az egész vád erejét meggyengítem), azt véltem a legtisztességesebbnek, hogy nem vádolókat ártatlant, s ezt egész nyíltan többféle módon ki is fejtettem. Majd megkérdeztem a küldöttségtől, tudják-e tényekkel bizonyítani, amit erről a lányról állítottak. Ezután a senatus véleményét kérdeztem. Helyesnek tartja-e, ha szónoki képességgel mint valami törrel, egy ártatlan torkának támadok. S beszédem e részét így fejeztem be: „Ezt kérdezhetné tőlem valaki: »Talán csak nem akarod bírónévá előléptetni magad?« Nem akarom. De ne feledjük, engem erre az ügyvédi feladatra a bíróság tagjai közül küldtek ki!”

Így fejeződött be ez a nagyon sok személyt érintő tárgyalás. Egyeseket felmentettek, sokkal többet elítéltek; kit rövidebb időre, kit örökre száműztek. Ugyanez a senatusi határozat a legteljesebb mértékben igazolta a mi lelkiismeretességünket, állhatatosságunkat: ez volt az egyetlen méltó jutalom ennyi fáradozásért! Elképzelhető, mennyire kimerültünk, hiszen annyszor kellett beszélnünk, keresztkérdéseket feltennünk, egy csomó tanút kikérdeznünk, állításokat megcáfolnunk. S milyen nehéz és kellemetlen volt annyi vádlott pártfogójának négy szemközti előadott kérését elutasítani, s ha nyíltan felléptek, szembeszállni velük. Még a bírák közül is többen közbenjártak pártfogoltjuk érdekében. Így feleltem nekik: „A vádlott éppen olyan ártatlan marad, bármennyi rosszat mondjak is róla!” Elképzelheted, mennyi, bár rövid ideig tartó szócsatával, sértődéssel járt a dolog. Mert igazságszeretetünk csak pillanatnyilag bántja azokat, akikkel szemben állunk, utána pedig ők dicsérnek és magasztalnak legjobban.

Részletesebb beszámolót már nem is kaphatnál tőlem. Erre ezt mondhatod: „Kár volt a fáradságért. Mit kezdjek én egy ilyen hosszú levéllel?” Helyes, de akkor máskor ne kérdezd meg tőlem, hogy mi újság Rómában. S azt se feledd, hogy nem hosszú az a levél, amelyben ennyi nap, ennyi kihallgatás, végül ennyi vádlott és tárgyalás van belezsúfolva. S úgy vélem, mindezekről röviden s mégis elég alaposan tudósíthatlak. Kár volt azt mondanom, hogy „alaposan”, mert eszembe jutott valami, még hozzá elég későn, amiről még nem számoltam be. De azért, ha nem is a maga helyén, elmondom. Így tesz Homerus is, és az ő példája után még sokan mások. Náluk ez költői szépség, nálam persze nem egészen az.

Az egyik tanú, talán mert haragudott, hogy akarata ellenére idézték be, vagy mert valamelyik vádlott felbízta, hogy próbálja meggyengíteni a vádat, követelte, hogy Norbanus Licinianus ellen, aki a követség tagja volt, és adatokat is szolgáltatott a vádhoz, szintén indítsanak eljárást, mert Casta (Classicus felesége) ügyében hivatali hatalmával visszaélt. A törvény úgy intézkedik, hogy először a vádlott ügyét kell lezárni, s azután kell megvizsgálni, hogy a fellejtő nem követett-e el visszaélést. Hiszen a panasztevő szavahihetőségét legjobban éppen panasza alapján lehet megítélni. Norbanust azonban nem védte meg sem ez a törvény által megszabott sorrend, sem az, hogy a követség tagja volt, sem nyomozói állása. Annyira gyűlölték ezt a valóban aljas embert, aki, mint annyian mások, igen jól kihasználta a domitianusi időket. Majd a provincia a vizsgáló bizottság tagjává választotta, nem mint megbízható, derék embert, hanem mint Classicus ellenségét, aki őt száműzte. Kérte, hogy tüzzék ki a tárgyalás napját, és közöljék a vádpontokat. Egyik kérését sem teljesítették, ott helyben kellett válaszolnia. Olyan ellenszenves és ferde jellemű, hogy magam sem tudom, fellépését pimasznak vagy határozottnak nevezzem-e. Mindenesetre nagyon talpraesetten viselkedett. Sok mindent a szemére vetettek, ami sokkal jobban ártott neki, mint az előbb említett kétszínűség. Sokat rontott ügyén a két volt consul, Pomponius Rufus és Libo Frugi vallomása. Kijelentették ugyanis, hogy Domitianus idejében ő is ott volt Salvus Liberalis feljelentői között. Számkivetésbe küldték az egyik szigetre. Így, amikor rátértem a Casta elleni vádra, arra az egy évről támaszkodtam, hogy feljelentőjét hivatali hatalommal való visszaélés miatt ítélték el. De hiába. Ugyanis egészen meglepő és visszás dolog történt: a vádlót a visszaélésért elítélték, a vádlottat felmentették.

Kérdezheted, hogy mit tettünk erre mi. Bejelentettük, hogy a nyilvános tárgyalás előtt Norbanustól kaptuk az adatokat, s most, hogy őt a visszaélésért elítélték, újra kell tájékozódunk. Így, amíg őt kihallgatták, mi nyugodtan ültünk. Norbanus ezután is ott volt minden tárgyalási napon, s változatlanul szívósan és szemtelenül viselkedett.

Gondolkodom, nem hagytam-e ki megint valamit. Csakugyan, majdnem kihagytam. Az utolsó napon Salvus Liberalis keményen megtámadta a követség többi tagját, hogy nem jelentettek fel mindenkit, akit a provincia megbízásából be kellett volna vádolniuk. S olyan tüzzel és oly okosan beszélt, hogy majdnem veszélybe sodorta őket. Én azután megvédtem ezeket a derék s

irántam oly hálás embereket. Így legalább mindenhol hirdetni fogják, hogy én voltam, aki elhárítottam ezt a vihart a fejük felől.

De most már befejezem levelem, csakugyan befejezem. Egy betűt sem teszek hozzá, még akkor sem, ha megint eszembe jut, hogy kihagytam valamit. Minden jót!

10

Kedves Spurinnám és Cottiám! Legutóbb, ottjártamkor nem említettem, hogy egyik művemben írtam valamit a fiatokról. Hiszen egyrészt nem azért írtam, hogy feleslegesen beszéljek, hanem hogy saját szeretetemet és gyászomat kifejezzem, másrészt, mikor te, Spurinna, említetted, hogy hallottál felolvasásomról, azt gondoltam, azt is tudod, mit olvastam fel. Egyébként sem akartam az ünnepnapok hangulatát e szörnyű gyász emlékét felidézve elrontani.

Még most is habozom egy kevésbé: csak azokat az írásokat küldjem-e el, amelyeket felolvastam, vagy a többi is, amelyeket egy későbbi könyv számára tartalékolok. Mert érzelmeim azt súgják, nem elég, ha csak egy könyvvel áldozom fiatok oly tiszta és drága emlékének. Többen fognak tudni róla, ha a neki szentelt versek több részben, több kötetben elosztva jelennek meg. Mégis haboztam, mindent elküldjek-e, amit írtam, vagy csak egy részét, végül az tűnt a legegyszerűbb és legbarátibb eljárásnak, hogy elküldöm az egészet. Mert ti is biztosítottatok, hogy magatoknál tartjátok írásaimat, míg csak kiadásukra el nem határozom magam.

Még csak egyet kérek: mondjátok meg, éppen ilyen nyíltan, szerintetek hol kell valamit bővíteni, megváltoztatni vagy kihagyni. Tudom, nehéz a nagy gyászban ilyesmivel is törődni. De hiszen a gyermeketek képmását elkészítő festőt és szobrászt is figyelmeztetitek, melyik vonást emelje ki, hogyan tegye művét még élethűbbé. Így irányítatok és vezessetek engem is. Nem törékeny és mulandó, hanem - legalábbis, ahogy ti vélitek - halhatatlan képet szeretnék alkotni róla. S annál tovább él, minél szebbre, élethűbbre, tökéletesebbre sikerül. Minden jót!

11

Kedves Genitorom! A mi drága Artemidorusunk - amilyen áldott, jó lélek - barátai szíveségét az egekig szokta nagyítani. Így magasztalja, ha nem is egészen alaptalanul, de jócskán eltúlozva, az én neki tett szolgálatomat is.

Az történt ugyanis, hogy mikor a filozófusokat száműzték Rómából, felkerestem a Város környékén fekvő birtokán. Ez annál feltűnőbb és veszélyesebb volt, mert akkor én voltam a praetor. Komolyabb pénzösszegre volt szüksége, hogy nemes célokra felvett adósságait kifizethesse, s éppen legbefolyásosabb és leggazdagabb barátai haboztak, merjenek-e rajta segíteni. Így én magam vettem fel kölcsönt, s kamatmentesen rendelkezésére bocsátottam. Olyan időben tettem ezt, amikor hét barátomat száműzték vagy megölték (kivégeztek Seneciót, Rusticust és Helvidiust, száműzték Mauricust, Gratillát, Arriát és Fanniát), mikor sűrűn csapkodtak körülöttem, szinte engem is megperzselve, a villámok, s félreérthetetlen jelekből gyaníhattam, hogy engem is hasonló sors fenyeget.

Mégse gondolom, hogy olyan dicső tettet hajtottam végre, mint ő állítja, csak a becsstelen viselkedés vádját kerültem el. Nemcsak apósát, C. Musoniust tiszteltem és szerettem (amennyire életkorom megengedte), hanem Artemidorushoz is meghitt barátság fűzött, méghozzá

abból az időből, amikor Syriában szolgáltam mint tribunus. Már akkor nem egy jel mutatta, hogy olyan embert ismertem meg, aki bölcs vagy nagyon közel áll a bölcshez. Mert azok között, akik magukat ma filozófusnak nevezik, alig találsz ennyire igaz szívű, nemes lelkű férfiút. Nem is említem, milyen szívósan tűrte a hőséget és fagyot, milyen edzetten a fáradalmakat. Mennyire nem hajszolta evésben és ivásban az élvezetet, s mennyire uralkodott a szemét és érzelmeit megkörményező vágyakon. De e valóban kiváló tulajdonságok is eltörpülnek egyéb erényei mellett. Ezzel érdemelte ki, hogy C. Musonius annyi magas rangú kérő közül őt választotta vejének.

Ha erre gondolkodok, valóban jólesik, hogy előtted vagy mások előtt annyi dicsérettel emlékezik meg rólam. De félek, hogy túloz, hiszen áldott jó szíve (hogy azzal fejezzem be, amivel kezdtem) ebben nem ismer határt. Mert ez az egyébként nagyon bölcs férfiú egyben téved: többre becsüli barátait valódi értéküknél. Minden jót!

12

Kedves Catiliusom! Elmegyek a vacsorádra, de már most kikötöm: legyen szerény, legyen egyszerű, csak a socratesi csevegés folyjon bőven, és abban is tartsunk mértéket. Holnap kora reggel clienseket fogadunk, s velük még Cato sem akadhatott össze büntetlenül, bár C. Caesar úgy feddi meg érte, hogy dicséretnek is beillik. Leírja, hogy az ittas Catóval szembetalálkoztak a cliensei, s amikor lerántották fejről a togát, mélyen elpirultak; aztán hozzáfűzi: „Azt hihette az ember, nem is ők érték tetten Catót, hanem Cato őket.” Márpedig mivel bizonyíthatta volna ékesszólóbban Cato nagyságát, mint azzal, hogy ittasan is ekkora tekintélye volt...?! A mi lakománkon tehát, akárcsak a külsőségekkel és a költséggel, az idővel is bánjunk mértékletesen. Nem tartozunk azok közé, akiket még ellenségeik sem ócsárolhatnak anélkül, hogy közben meg ne dicsérjék... Minden jót!

13

Kedves Romanusom! Itt küldöm a kért beszédet, melyet legutóbb mint consul, legjóságosabb császáruk tiszteletére elmondtam. Akkor is elküldtem volna, ha nem kéred. Ne csak a tárgy nagyszerűségét vedd figyelembe, hanem a vele járó nehézségeket is. Mert más tárgy esetleg már újszerűségével felajzza az olvasót, itt viszont minden jól tudott, közismert, csupa olyasmi, amit előttünk már elmondtak. Így meglehet, hogy a közönyös és érdektelen olvasót csupán az előadásmód érdekli, s nehéz kielégíteni, ha csakis ennek alapján mond véleményt. Ha legalább értékelné az egész beszéd szerkezetét, az átmeneteket, a szónoki alakzatokat! Mert olykor a képzetlenek is ráakadhatnak egy-egy remek kifejezésre, szerencsés fordulatra, de anyagát jól elrendezni s változatos alakzatokkal feldíszíteni csak a hozzáértő képes. Ám nem is kell mindig a nagyszerűt, a magasztost hajhásznunk! Ahogy a festményen is éppen az árnyék emeli ki a fényt, a szónoklat is legyen hol emelkedett, hol alantabb szárnyaló.

De mit magyarázom ezt olyannak, aki mestere mindennek? Még csak egyet: jelöld meg, hol javasolsz javítást. Mert ha egy-két rész ellen kifogást emelsz, annál jobban elhiszem, hogy a többivel meg vagy elégedve. Minden jót!

Kedves Aciliusom! Többre tarthatna számot egy ilyen levélnél az az eset, hogy Larcus Macedo volt praetorral milyen szörnyen elbántak rabszolgái. Egyébként dölyfös, kegyetlen gazdájuk volt, és bizony nem nagyon - vagy éppen túlságosan is - emlékezett rá, hogy az ő apja is rabszolga volt.

Épp formiaei nyaralójában fürdött, amikor hirtelen körülvették rabszolgái: az egyik a torkának esik, a másik az arcát veri, a többiek a mellét, hasát és - még elmondani is szörnyűség - szemérmét ütik az öklükkel. Mikor azt gondolták, hogy már vége van, a forró padlóra lökték, hogy kipróbálják, él-e még? Ő, vagy mert nem volt eszméleténél, vagy mert azt színlelte, mozdulatlanul elnyúlt, s így azt hitték, hogy csakugyan meghalt. Erre aztán kivitték, mintha a forró gőz kábította volna el. Hűsége szolgái gondjaikba veszik, a szolgálólányok hangosan jajveszékelve futnak össze. Így a kiáltásoktól felriadtva és a hűvös levegőtől erőre kapva felnyitotta a szemét, megmozdult, és - most már biztonságban tehetette - életjelt adott magáról.

Rabszolgái erre szétfutnak, nagyobb részüket azonban már el is fogták, a többit pedig üldözik. Őt néhány napig még nagy nehezen életben tartják, aztán elhunyt, a bosszú vigasztaló érzésével, mert még megérte, hogy úgy torolják meg halálát, ahogy a meggyilkoltakét szokás.

Látod, mennyi veszélynek, mennyi gyalázatnak, mennyi megcsúfoltatásnak vagyunk kitéve; senki sem érezheti magát biztonságban, ha mégoly enyhén és emberségesen bánik is velük, mert nem ezt mérlegelve, hanem elvadultságukban pusztítják el gazdájukat. Hanem erről elég ennyi.

Hogy egyébként mi újság? Semmi. Ha volna, elmondanám, mert van még helyem, s ünnepnap lévén, időm is engedné, hogy többet írjak. Még csak azt teszem hozzá, ami épp jókor jut eszembe erről a Macedóról. Egyszer, mikor Rómában nyilvános fürdőben volt, nevezetes és - ahogy halála bizonyítja - jelentőségteljes eset történt vele. Egy rabszolgája kissé meglökött kezével egy római lovagot, hogy adjon utat gazdájának. Erre az megfordult, és a szolga helyett, aki hozzáért, magát Macedót ütötte pofon, mégpedig olyan erővel, hogy majdnem összeesett. Így a fürdő mintegy fokként először megszégyenítésének, majd halálának lett a színhelye. Minden jót!

Kedves Proculusom! Azt óhajtod, hogy vidéki magányomban olvassam el költeményeidet, s döntsem el, méltók-e a megjelenésre. Kérésedet igen nyomatékosan adod elő, s még példával is támogatod. Ahhoz a kéréshez ugyanis, hogy tanulmányaimra szánt szabad időm egy részét szenteljem neked, hozzáfűzöd: M. Tullius is milyen csodálatra méltó jóindulattal karolta fel a költői tehetségeket. De miért kell engem kérni, miért kell biztatni? Hiszen a költészetet én is a legnagyobb áhítattal tisztetem és szeretem. Így kérésednek pontosan és készségesen fogok eleget tenni. Már előjáróban közölhetem, hogy gyönyörű dolgokat írtál. Ezekről nem szabad megfosztani a közönséget! Legalábbis ez a véleményem azoknak a verseknek az alapján, amelyeket én is hallottam, ha ugyan előadásod meg nem tévesztett, mert olyan mesterien és hatásosan tudsz szavalni. De nem hiszem, hogy fülem annyira befolyásol, hogy a versek zenéje megfosztana ítéletképeségemtől. Lehet, hogy ítéletem emiatt gyengébb vagy határozatlanabb lesz, de alapjában meg nem változhat. Így az összhatásról már most nyilatkozhatom, az egyes darabokról majd akkor, ha külön-külön végigolvastam őket. Minden jót!

Kedves Neposom! Úgy érzem, helyes az a megfigyelésem, hogy férfiaknak és nőknek tettei és mondásai közül a hírnév nem mindig a legnagyobbakat kapja fel. Vélekedésemet csak megerősítette az a beszélgetés, amelyet tegnap Fanniával folytattam. Ez a Fannia unokája annak a híres Arriának, aki nemcsak vigasztalása, hanem példaképe is volt férjének a halálban. Fannia sok mindent elmondott nagyanyjáról, csupa olyan tettet, amely nem jelentéktelenebb ezeknél, legfeljebb nem forog annyira közszájon. Azt hiszem, te legalább annyira fogsz csodálkozni olvasásuk közben, mint én, amikor hallgattam.

Betegágyban feküdt Caecina Paetus, a férje, és beteg volt a fiuk is, minden jel szerint mindketten halálos betegségben. A fiú meg is halt. Kiváló szépségű, tisztelettudó gyermek volt, akit szülei nemcsak azért szerettek, mert a fiuk volt, hanem sok minden egyébért. Anyja úgy készítette elő a temetését, úgy kísérte ki, hogy férje mit sem tudott róla; sőt valahányszor belépett a betegszobába, úgy viselkedett, mintha élne a fiuk, és javult volna az állapota; s mikor férje több ízben érdeklődött a gyermek állapotáról, így felelt neki: „Nyugodtan aludt, jóízűen evett.” Majd amikor sokáig visszafojtott könnyei erőt vettek rajta, és kibuggyantak, kisietett: csak ilyenkor adta át magát fájdalomnak; miután kedvére kisírta magát, letörölte könnyeit, arcára vidámságot erőltetett, s így tért vissza, mintha gyászát kint hagyta volna. Dicső volt az a tette, mikor kirántotta hüvelyéből a fegyvert, átdöfte mellét, kihúzta a törst, odanyújtotta férjének, és még ezekre a halhatatlan, sőt szinte isteni szavakra is volt ereje: „Paetus, nem fáj.” Mégis, amikor ezt tette, ezt mondotta, az örök dicsőség lebegett szeme előtt; annál hősiebb cselekedet volt a dicsőség jutalmának reménye nélkül elrejtteni könnyeit, eltitkolni gyászát, és fia elvesztése után is az anya szerepét játszani.

Scribonianus Illyricumban fegyveres zendülést szervezett Claudius ellen. Paetus is csatlakozott hozzá, és Scribonianus megölése után Rómába vitték. Amikor hajóra akart szállni, Arria kérte a katonákat, hogy őt is vegyék fel. „Consuli rangú férjemnek - mondotta - nyilván adtok néhány szolgát, hogy tálalják az ételét, öltöztessék, lábbelijét felsegítsék; én mindezt elvégzem magam.” Nem engedték meg neki: erre halászladikot bérelt, és az óriási hadihajót a kis csónakon követte.

Ugyancsak ő Claudius színe előtt így szólt Scribonianus feleségéhez, amikor az hajlandónak nyilatkozott vallomást tenni: „Én hallgassalak téged, akinek a karjai közt Scribonianust megölték, és mégis élsz?” Ebből nyilvánvaló, hogy a „dicsőséges halál” gondolata nem hirtelen ötlött fel benne. Sőt amikor veje, Thrasea, könyörgött neki, hogy ne hajszolja úgy a halált, és egyebek közt így szólt hozzá: „Hát azt akarod, hogy ha nekem pusztulnom kell, leányod velem együtt haljon meg?” - ezt felelte: „Ha oly hosszú ideig és olyan egyetértésben fog élni veled, mint én Paetusszal, igenis akarom.” Ezzel a válaszával csak fokozta övéinek gondját, éppen ezért még odaadóbban vigyáztak rá. Ezt észrevette, és így szólt: „Nem értek el semmit; mert kiereszokolhatjátok, hogy szégyenletesen haljak meg, de azt már nem, hogy ne haljak meg.” Alig ejtette ki ezeket a szavakat, felugrott támlás székéről, fejét nagy erővel nekivágta a szemben levő falnak, és összerogyott. Amikor nagy nehezen életre keltették, így szólt: „Megmondtam nektek, hogy talállok én borzalmas módot is az öngyilkosságra, ha ti a könnyebbet megíúsíjátok.”

Mit gondolsz, nem nagyszerűbb mindez, mint az a bizonyos „Paetus, nem fáj”, amihez ezeken keresztül jutott el? Holott ezt a mondását szárnyán hordozza a hírnév, emezeket pedig senki sem emlegeti. Ebből is csak az következik, amit levelem elején mondtam: más a hírnév, és más a nagyság. Minden jót!

Kedves Servianusom! Csak nincs valami bajod, hogy már oly régen nem írtál? Vagy jól vagy, de elborítanak a tennivalók? Vagy nincs is annyi dolgod, csak éppen az írásra jut kevés idő, ha egyáltalán jut? Oszlasd már el egyre gyötrőbbé váló aggodalmaimat! Mégpedig úgy, hogy gyorsan küldj külön futárral egy levelet. Megtérítem a kiadásait, meg is jutalmazom, csak kívánságom szerinti hírt hozzon. Én jól vagyok, ha ugyan jól lehet az, aki állandó feszültségben és gondban él, minden órában hírt vár, s reszketve félti drága barátját mindattól, ami baj csak embert érhet. Minden jót!

Kedves Severusom! Consuli tisztem feladatommá tette, hogy az állam nevében köszönetet mondjak a császárnak. Ezt én a senatusban, a szokásnak megfelelően, a helyre és az időre való tekintettel röviden végeztem el. Jó polgárhoz illőnek véltem viszont, hogy az elhangzottakat utóbb terjedelmesebb formában és részletesebben is feldolgozzam, először azért, hogy uralkodónknak őszinte méltatással mutassam be kiválóságát, azután, hogy a későbbi princepsok ne holmi tanítómesterektől, hanem eleven példán tanulhassák meg, milyen úton törekedhetnének ugyanerre a dicsőségre. Azt előírni ugyanis, hogy milyennek kell lennie a princepsnek, szép feladat, de terhes és majdnemhogy fennhéjázó; ám dicsérni a legjobb princepsot, s ezáltal az utódoknak mintegy hegytetőn gyújtott tüzet mutatni, hogy afele törekedjenek, éppoly hasznos, mint amennyire önhittségtől mentes eljárás.

Nem csekély örömömre szolgált, hogy mikor barátaimnak fel akartam olvasni a könyvemet, bár sem levélben, sem felhívás útján nem szólítottam fel őket, csak megemlítettem, „ha kedvük tartja”, és „ha nagyon ráérnek” (Rómában vagy egyáltalán nem, vagy csak alig ér rá valaki, s nem is igen van kedve felolvasást hallgatni), mégis, a kedvezőtlen időjárás ellenére, két napon keresztül özönlött a hallgatóság. Mikor pedig illő mértéktartással be akartam fejezni a felolvasást, rávettek, hogy harmadnap is folytassam. Vajon személyem vagy az irodalom megbecsülését lássam-e ebben? Jobban szeretném az irodalomét, mely hosszú tespedés után most végre újraéled. S még hozzá milyen tárgy iránt tanúsítottak most érdeklődést? Nemde olyan iránt, melytől még a senatusban is, ahol pedig kénytelenek vagyunk elviselni, már az első percben viszolyogni szoktunk. S most akadnak, akik szívesen hallgatják ugyanennek felolvasását, akár három napon át is, és nem azért, mert ékebben szól ez az írás a korábbiaknál, hanem mert szabadabban s éppen ezért több kedvvel íródott. Princepsünk dicsőségét tehát még az is tetézi, hogy ez a korábban éppoly gyűlöletes, mint hazug műfaj most amilyen őszinte, olyan népszerű is lett.

Nekem azonban nemcsak hallgatóim buzgalma volt kedvemre való, hanem ítélete is. Észrevettem ugyanis, hogy a legkevésbé cikornyás részek tetszettek a legjobban. Igaz ugyan, hogy csak néhány ember előtt olvastam fel azt, amit mindenki számára írtam, mégis éppen olyan örömet okoz ez a komoly fogadtatás, mintha azonos volna a későbbi általános közvéleménnyel. Mert miként egykor a színházak rossz zenészeket neveltek, úgy talán - támadt fel most a reménységem - ugyanazok a színházak most már majd jó zenészeket bocsátanak útjukra. Mindazok ugyanis, akik azért írnak, hogy tetszést arassanak, olyasmiket írnak, amiről tudják, hogy tetszik. Nekem azonban meggyőződése, hogy ez a tárgy élénkebb előadás-módot is megenged, minthogy a szárazabb és kurtább részek fogalmazása sokkal inkább tűnhet keresettnek és mesterkéltnek, mint az élénkebb és majdhogy fellengzős részeké. Ettől még éppoly hő kívánságom marad, hogy valahára jöjjön el a nap (bárcsak már itt volna!),

mikor ez a mai édeskés, hízlgő hangnem átadja szinte már törvényes helyét ama méltóság-teljes és komoly stílusnak.

Íme, három napom története. Közlésével szerettem volna távollétedben is mind irodalmi tevékenységem hírnevével, mind a sajátoméval olyan gyönyörűséget nyújtani neked, amilyent akkor élvezhettél volna, ha magad is részt veszel a felolvasáson. Minden jót!

19

Kedves Rufusom! Szokásomhoz híven tanácsért fordulok hozzád gazdaságommal kapcsolatosan. Eladó egy birtokaimmal szomszédos, sőt közöttük fekvő földdarab. Több körülmény csábít megvételére, de nem egy jelentős szempont elriaszt tőle. Csábít először is maga a kiváló alkalom, hogy egyesíthetném birtokaimat; azután - ami nem kevésbé hasznos, mint kellems -, hogy mindkettőt egy fáradsággal, egy költséggel meglátogathatom; hogy egy jószágigazgatóval s szinte ugyanazokkal az intézőkkel irányíthatom; hogy az egyik lakóházat kényelmesen berendezhetem, a másikat csak fenn kell tartanom. Számításba jön még itt a berendezés költsége, a házi személyzet, kertészek, kézművesek bére, de még a vadászfelszerelés is. Roppant nagy különbség, hogy mindezt egy helyütt tartjuk, vagy többfelé osztjuk el. Ezzel szemben aggaszt, hogy nem meggondolatlanság-e ilyen nagy értékű birtokot ugyanannak az éghajlatnak, ugyanazon véletlen eshetőségeknek kitenni. Biztosabbnak látszik a szerencse szeszélyét a jószágok felaprózásával próbára tenni. Sok gyönyörűséget is okoz a táj és az éghajlat váltogatása és a birtokról birtokra való bolyongás is.

Mármost, ami a legtöbb fejtörést okozza, a következő. A föld termékeny, zsíros, öntözhető, a birtok részei: szántó, szőlő és erdő. Az utóbbi faanyaga révén szerény, de állandó jövedelmet biztosít. Ezeket a szerencsés előnyöket azonban csökkenti az, hogy művelői elszegényedtek. Az előző birtokos ugyanis többször elzálogosította a birtokot. Ily módon átmenetileg csökkent a bérlők adóssága, utóbb azonban kimerültek tartalékaik, ennek folytán ismét eladósodtak. Annyival is többbe kerül tehát a birtok felszerelése, minthogy megbízható rabszolgákat igényel: mert én sehol sem tartom láncon a rabszolgáimat, és azon a vidéken más sem.

Hátra van még, hogy közöljem, mennyiért lehet megvásárolni: hárommillió sestertiusért. Nem mintha valamikor nem került volna ötmillióba, a bérlők mai megfogyatkozása és az általános gazdasági hanyatlás azonban a földek jövedelmével együtt a vételárat is leszorította. Azt kérde, hogy ezt a hárommilliót könnyen elő tudom-e teremteni? Igaz, szinte egész vagyonom földbirtokban fekszik, mellesleg azonban van egy kis forgótőkém is, és nem lesz nehéz kölcsönt kapnom. Ad az anyósom is, akinek a pénzét úgy használok, mint a magamét. Éppen ezért erre ne legyen gondod, ha a többi nincs ellenedre - azokat azonban, kérlek, minél alaposabban fontold meg. Hiszen te mindenben, így a pénzügyek intézésében is a legnagyobb tapasztalattal és a legjobb belátással rendelkezel. Minden jót!

20

Kedves Maximusom! Emlékezz csak vissza: gyakran olvashattad, milyen szenvedélyeket kavart fel egykor a választási törvény, és mennyi dicséret, illetve gáncs érte megalkotóját. Most ugyanazt a legcsekélyebb ellenvetés nélkül mint kitűnő tervezetet fogadta el a senatus: a választás napján már mind kérték a szavazótablákat! Való igaz, ama bizonyos nyílt és szóbeli szavazásoknál még a népgyűlések szertelenségeit is felülmúltuk. Megadott időben beszélni,

fegyelmezetten hallgatni, vagy akár csak tisztességtudóan ülni - ezzel senki sem törődött. Körös-körül fülsértő zsvaj, mindenki furakodott előre a jelöltjeivel, középütt csupa tülekedő, csupa csoportosuló ember, egyszóval szégyenletes zűrzavar: ennyire elrugaszkodtunk öseink szokásától, akiknél a rend, a fegyelem, a higgadság mindig megóvta az ülésterem tekintélyét és méltóságát.

Él még néhány öreg, tőlük szoktam hallani, mi volt a választások menete. Felolvasták a jelölt nevét, halálos csend támadt, aztán maga a jelölt emelt szót magáért. Beszámolt életéről, megnevezte tanuit és ajánlóit - vagy parancsnokát, aki alatt katonáskodott, vagy azt, akinek quaestora volt, vagy ha tehetett, mindkettőt -, majd felsorolt egy-kettőt pártfogói közül is; azok meg tömören és megfontoltan hozzászóltak. Többet ért ez minden könyörgésnél! Olykor a jelölt kifogásolta riválisainak származását, korát, sőt jellemét, amit a senatus „censori szigorral” hallgatott végig. Így aztán gyakrabban érvényesülhetett a rátermettség, mint a személyi varázs.

Most, hogy a mértéktelen népszerűséghajhászás miatt ez a választási rend csődbe jutott, ellenszerként a titkos szavazáshoz folyamodtak, ami egyelőre csakugyan ellenszer, mert új és szokatlan. Mégis, attól tartok, egy idő múlva éppen ez az „ellenszer” szül majd visszasságokat, hiszen fennáll a veszély, hogy a titkos szavazás nyomán jellemtelenség kap lábra köztünk. Ugyan hány ember akad, aki csakúgy ad a tisztességre önnönmaga, mint a nyilvánosság előtt? A közvéleménytől sokan, saját lelkiismeretüktől vajmi kevesen félnek! De ne vágjunk az események elé: a szavazótablák jóvoltából egyelőre azok lesznek a tisztviselők, akik valóban megérdemlik. Ezen a választáson ugyanis, akárcsak a reciperator-perekben, pillanatok alatt, szinte kapásból kellett döntenünk, s így pártatlan bírák lehettünk.

Miért írtam meg ezt? Először is azért, hogy valami újdonságot írjak, aztán meg, hogy néha-néha politikai kérdésekről is ejtsek szót; nekünk sokkal ritkábban nyílik alkalmunk ilyesmire, mint a régieknek, tehát annál kevésbé szabad elszalasztanunk. És különben is: az isten szerelmére, hát örökké az az elkoptatott „mit csinálsz?”, „remélem, jól vagy?!”. Legyen a mi leveleinkben is egy s más, ami nem lapos, nem semmitmondó, és nem korlátozódik a magánéletre! Igaz, mindenben egyedül az dönt, aki a köz javáért valamennyiünk gondját-baját a vállára vette, de az egészséges elosztás folytán - hogy képletesen szóljak - abból a bővizű forrásból felénk is csörgedezik néhány patakocska, ahonnét mi is meríthetünk, és távollevő barátaink szomját is olthatjuk - legalábbis levélben. Minden jót!

21

Kedves Priscusom! Igen megrendített Valerius Martialis most érkezett halálhíre. Tehetséges, szellemes, éles nyelvű költő volt, műve csupa csípős, maró gúny, egyszersmind csupa derű és tisztaság. Mikor elutazott, én is kíségettem egy kis útipénzzel. Ezzel nemcsak barátságunkért, hanem hozzám írt verseiért is tartoztam. Hajdan szokás volt, hogy azokat, akik költeményeikben egyeseket vagy egész városokat magasztaltak, tisztségekkel vagy pénzzel jutalmazták. A mi korunkban, annyi sok más szép szokással együtt, ez is feledésbe ment. Mert amióta nem élünk dicséretes módon, fölöslegesnek érezzük, hogy megdicsérjenek bennünket.

Érdekel, hogy melyik verseiért voltam hálás? Azt mondanám, olvasd el könyvét, ha nem tudnék egypár sort kívülről. Ha ezek tetszenek, a könyvben megtalálhatod a többit. Ebben megszólítja a Múzsát, megkéri, hogy látogasson el hozzám az Esquiliaere, de nagyon tiszteletteljesen közeledjék:

*Ám vigyázz, ne kopogj az ékesajkú
ajtón mámorosan, ne lépj be rosszkor;
napját ő a komoly Minerva mellett
tölti, írva a centumvir-füleknek
késő századokig híres beszédét.
Arpinum fia sem beszélt különül!
Késő este keresd, ha lámpa gyúl, ez
lesz jó óra, ha mámoros Lyaeus,
s mindent rózsza borít s kenet hajunkat:
engem bújnak a zord Catók is akkor!*³⁷

Ezt írta rólam. Nem méltán búcsúztam-e tőle a legmelegebb barátsággal, s nem joggal gyászolom-e úgy, mint a legjobb barátot szokás? Nekem a tőle telhető legtöbbet adta, s még többet is adott volna, ha módja van rá. Mert ugyan mi nagyobbat kaphat az ember, mint hírt, dicsőséget, halhatatlanságot? Lehet, hogy művei nem érik meg a halhatatlanságot. Lehet. De ő mégis úgy alkotta őket, mint aki a halhatatlanságnak ír. Minden jót!

³⁷ ...a zord Catók is akkor - Martialis X 20, 12-21.

NEGYEDIK KÖNYV

1

Kedves Fabatusom! Szeretnéd, ha annyi idő után unokádat meg engem megint láthatnál. Mindkettőnknek nagyon kedves ez az óhaj, és - szavamra - kölcsönös. Mert mi is hihetetlenül vágyódunk utánatok, és vágyunk teljesítését tovább nem halogathatjuk. Így máris csomagolunk, hogy mihelyt módunk lesz az utazásra, hozzátok siessünk. Útközben csak egyszer állunk meg rövid időre. Kis kitérőt teszünk Etruriába. Nem azért, hogy megnézzük a birtokot és a gazdaságot (erre később is lesz mód), hanem hogy eleget tegyünk egy parancsoló kötelességünknek.

Birtokommal szomszédos a Tifernum (Tiberinum) nevű város. Ennek lakói engem, még szinte gyermekkoromban - sokkal több lelkesedéssel, mint meggondolással - pártfogójuknak választottak. Ha odaérkezem, ünnepelnek, ha elutazom, bánkódnak, ha megtiszteltetésben részesülök, örvendeznek. Hálám jeléül (mert szégyen, ha az embert ragaszkodásban felülmúlják) saját költségemen templomot építtettem. Elkészült, felavatását tovább halogatni már vétek lenne, a kegyelet megsértése. Ott leszünk hát a felszentelés napján: nagy vendégséget akarok rendezni. Lehet, hogy még a rákövetkező napot is ott töltjük, de azután annál gyorsabban utazunk tovább.

Bárcsak jó egészségben találánék téged és leányodat. Mert biztos, hogy jó hangulatban lesztek, ha szerencsésen megérkezünk. Minden jót!

2

Kedves Clemensem! Regulus³⁸ elvesztette a fiát, s ez az egyetlen csapás, mely érdemtelenül sújtja, mert nem is tudom, csapásnak tartja-e egyáltalán! Éles eszű, de ingatag jellemű fiú volt, bár, ha nem üt apjára, jóra való ember lehetett volna. Regulus felszabadította apai hatalma alól, hogy az anyjától örökölhessen, aztán igyekezett szülőhöz méltatlan, undorító majomszeretettel lekenyerezni a fiút - a „pénzzé tett apaság”-ot, ahogy apja észjárását ismerve úton-útfélen nevezték. Nem hiszed? Gondolkozz: Regulusról van szó!

De azért őrjöngve gyászolja az elvesztettet. Volt a fiúnak egy sereg pónija, részint koci elé, részint lovaglásra, voltak kisebb-nagyobb ölebei, voltak fülemüléi, papagájai, rigói: Regulus mind-mind lemészároltatta a máglya mellett. Nem fájdalom ez, csak megjátszása a fájdalomnak! Csodálatosképpen mégis rengeteg látogatója van: bár valamennyien gyűlölik és megvetik, rohannak hozzá, egymásnak adják a kilincset - mintha bizony szeretnék, mintha nagyra becsülnék! S hogy kereken kimondjam a véleményemet: azzal, hogy Regulus kegyeit hásszák, csak majmolják őt!

Most „visszavonult” a Tiberisen túl, kertjeibe, ahol jókora telkét irdatlan oszlopcsarnokokkal, a parton meg fia szobraival zsúfolta tele. Jellemző: nincs nála fősvényebb, mégis tékozol, nincs hírhedtebb, mégis dicsőségre szomjazik. Az igazság az, hogy zaklatja a város népét, és éppen a legegészségtelenebb évszakban: másokat zaklatni - ez számára a vigasz!

³⁸ *Regulus* - lásd I. könyv, 5., II. könyv, 20. levél.

Azt mondja, nősülni készül: persze, mint minden másban, ebben is görbe utakon jár. Nemso-kára a te füledbe is eljut majd a híre: menyegzőt ül a gyászoló apa, menyegzőt az aggastyán! Pedig az előbbi még korai volna, az utóbbi meg már késő. Kíváncsi vagy, honnan veszem én ezt? No, nem a saját szavaiból - hiszen hazugabb embert nem termett a föld -, hanem mert holtbiztos, hogy Regulus azt fogja tenni, amit a jó ízlés tilt. Minden jót!

3

Kedves Antoninusom! Kétszer egymás után viselted a consuli méltóságot, mint a dicső hajdaniak; Asiának olyan proconsula voltál, mint előtted vagy utánad alig egy-kettő (szerénységed miatt nem mondom: mint senki más); erényben, tekintélyben, életkorban az állam egyik első embere vagy - ez mind tiszteletre méltó és szép, én azonban magánéletedben még jobban csodállak.

Mert egyformán nehéz és nagy dolog, hogy komolyságodat derűvel tudod fűszerezni, s az igazi méltóságot annyi szívélyességgel párosítod. Ez a vonás társalgásod elragadóan nyájas hangjában, különösen pedig írásodban mutatkozik meg. Mert ha megszólalsz, azt hinnők, hogy a homerusi öreg mézédész beszéde csörgedezik, írásod pedig olyan, mintha méhek készítették s hordták volna össze a virágokból. Legalábbis így éreztem, mikor görög nyelvű epigrammáidat, legutóbb pedig jambusaidat olvastam. Mennyi finom ízlés, mennyi báj! Mennyi édes kedélyesség, nyájasság, mennyi szellemesség és szókimondás! Azt hittem, Callimachus, Herodes vagy valamilyen, még náluk is jobb költő művét tartom a kezemben. Ám egyik sem mutatott fel e két műfajban valamilyen befejezett alkotást, sőt még kísérletet sem. Hogy lehet egy római a görög nyelv ekkora mestere? Állíthatom, hogy még Athénban sem beszélnek így az attikai nyelvet. Ne szaporítsuk a szót: irigylem a görögöket, hogy inkább az ő nyelvüket választottad. Aki idegen nyelven ilyen tökéleteset alkot, annak nem kell törnie fejét, hogyan fejezze ki magát anyanyelvén. Minden jót!

4

Kedves Sosiusom! Nagyon-nagyon kedvelem Varsidius Nepost: tevékeny, egyenes jellemű férfiú, s ami nekem legtöbbet számít, kiváló szónok. Közeli rokona C. Calvisiusnak, az én bizalmas hívemnek, a te barátodnak: ugyanis húgának a fia. Arra kérlek, hogy a félesztendő tribunatusszal járulj hozzá az ő és nagybátyja hírének gyarapításához. Ezzel engem is leköteleznél, Calvisiust is, őt magát is, s nem lesz kevésbé megbízható adósod, mint amilyen megbízható - szerinted - én magam vagyok. Sok emberrel tettél már sok jót, de nyugodtan állíthatom, hogy életedben nem volt jobb befektetés, mint ha akár az egyiken, akár a másikon segítesz. Minden jót!

5

Kedves Sparsusom! Aeschines - a hagyomány szerint - a rhodusiak kérésére előbb a saját, majd Demosthenes beszédét olvasta fel, s mindkettővel nagy sikert aratott: ilyen kiváló személyek műveiről lévén szó, nem is csodálom. Hiszen nemrégiben egy szerfelett művelt közönség is feszült figyelemmel, tetszéssel, szinte önfeláldozóan hallgatta végig egyik

beszédem két napig tartó felolvasását, noha szó sem volt vetélkedésről, összevetésről, ami az érdeklődést általában fokozni szokta. Mert a rhodusiak érdeklődését az növelte, hogy nemcsak a részletszépességekre figyeltek, hanem össze is kellett hasonlítaniuk a beszédekét. Az enyém úgy is sikert aratott, hogy nélkülözte a versengéssel járó vonzóerőt. Hogy jogosan-e, azt majd eldöntöd, ha már olvastad. Olyan hosszú, hogy nem akarok levélben terjedelmes bevezetést írni eléje. Mert legalább ott írjunk röviden, ahol lehet. Így talán megbocsáthatóbb, hogy maga a beszéd terjedelmesebb, bár nem hosszabb, mint a tárgy nagysága megkívánja. Minden jót!

6

Kedves Nasóm! Tuscit elverte a jég, a Paduson túl, ahogy hallom, bő a termés, de ehhez mérten az árak is alacsonyak: hasznom egyedül laurentumi birtokomból van. Ott ugyan nincs gazdaság, csak egy ház, a kert s a kert lábánál a parti fövény; és mégis: csupán abból van hasznom. Úgy ám, mert legtöbbször ott írok, ott művelem, ha nem is a földet, ami nincs, hanem magamat, tudós tanulmányok közt; ott máris megmutathatom neked, ahogyan másutt a teli csúrt, a teli - kéziratokat...

Te is, ha biztosan jövedelmező birtokra vágyódsz, valahol ezen a partvidéken keríts! Minden jót!

7

Kedves Lepidusom! Régóta emlegetem neked, micsoda akaraterő lakozik Regulusban.³⁹ Ha nekidurálja magát valaminek, bámulatos eredményekre képes! Eltökélte, hogy meggyásolja fiát: gyászol is, mint senki más. Eltökélte, hogy festményeket és szobrokat készíttat róla: most az összes műhelyben ezen dolgoztat, őt festeti, őt mintáztatja viaszban, bronzban, ezüstben, aranyban, elefántcsontban, márványban. A minap népes hallgatóságot csődített össze, hogy az életrajzát felolvassa; életrajzot egy kölyökről - de azért felolvasta; még másolatot is csináltatott, ezer példányban, s ezeket szétküldte Italiába, a provinciákba, mindenüvé. Nyílt levelet írt, hogy a decuriók válasszák ki maguk közül egyik jó torkú társukat, s az majd olvassa fel irományát a nép előtt - és ez is megtörtént!

Ha érdemlegesebb dolgokra fordítja akarateréjét - vagy nevezd akárhogy ezt a mindent elérni törekvést -, mennyi, de mennyi jót vihetett volna véghez! Igaz, a jóssággal sosem párosul akkora akaraterő, mint a gonosszággal, mert amiként *ἀμαθία μὲν θράρος, λογισμός δὲ ὄκνον φέρει*,⁴⁰ a becsületes embert szerénysége gúzsba köti, a jellemtelennek viszont elvetemültsége szárnyakat ad. Regulus az élő példa! Horpadt mellkas, zagyva beszéd, csetlő-botló nyelv, szegényes képzelet, emlékezőtehetség nulla - egyszóval ferde jellemén kívül egyebe sincs. Mégis, arcátlanúságával és ezzel a vak elszántsággal annyira vitte, hogy mint szónokot tartják számon! Fején találta a szöveget Herennius Senecio, mikor a szónokoknak ama bizonyos catói meghatározását alkalmazta rá, csak ellenkező értelemben: „A szónok: beszédhez nem is konyító csirkefogó.” Istenemre, Cato sem jellemezte találóbban az igazi szónokot, mint ő Regulust!

³⁹ Regulusban - lásd IV. könyv, 2. levél.

⁴⁰ *ἀμαθία ... φέρει* - a tudatlanságnak vakmerőség, a józan megfontolásnak habozás a következménye (Thuküdidész II 40, 3).

Van valamid, amivel ezt a leveled méltóképpen megháláld? Van bizony, ha megírod, vajon városodban nem egyik ismerősöm, nem te magad voltál-e az, aki felolvasta Regulus siralmas tákolmányát, amolyan piaci csepűrágó módjára, azaz, mint Demosthenes mondja, *ἐπάρας τὴν φωνήν καὶ γεγῆθως καὶ λαρυγγίζων*.⁴¹ És így is kell, hiszen silány fércmű, inkább kacajt, mint részvétet fakaszt: bízvást azt hihetnéd, nem erről a kölyökről szól, hanem egy kölyök - írta. Minden jót!

8

Kedves Arrianusom! Szerencsét kívánsz ahhoz, hogy elnyertem az auguri méltóságot, s igazad is van. Mert nagy uralkodó akaratának eleget tenni még kis dolgokban is dicsőség, s hozzá ez az ősi és tiszteleltre méltó papi tisztség annál is szentebb és kitüntetőbb, mert egész életre szól. A többi, nagyjából egyforma papi tisztséget ahogy odaadományozzák, úgy el is vehetik, ezzel viszont a sors csak olyan mértékig rendelkezhet, hogy odaadhatja.

Azt hiszem, azért is szerencsekívánatot illethet, hogy e tisztségben a kiváló Iulius Frontinus utódja lettem. Ő az előző években a jelölőnapokon mindig engem javasolt augurnak, mintegy engem hagyva meg utódjául. S mostani megválasztásom világosan bizonyítja, hogy nem véletlenről van szó.

Téged, mint írod, azért is nagy örömmel tölt el a dolog, mert M. Tullius is augur volt. S örvendesz, hogy e méltóságban olyan férfi utódja vagyok, akinek a szónoklat területén is igyekszem nyomában járni. Én is augur lettem, mint ő, consul, mint ő, még hozzá sokkal fiatalabb korban. Ha megöregszem, bárcsak rám szállna valami hatalmas tehetségéből is! Mert bizony úgy van ez, hogy sokakkal együtt megkaptam, amit ember adhat, de azt, amit csak az istenek adhatnak, nemcsak elnyerni nehéz, hanem remélni is. Minden jót!

9

Kedves Ursusom! E napokban mondta el a törvényszék előtt védekezését Iulius Bassus, aki hányatott sorsa és viszontagságos élete miatt már bizonyos hírnévre tett szert. Vespasianus idején két magánember vádolta be. Ügyét a senatus elé utalták, majd hosszas huzavona után felmentették, és elégtételt kapott. Titus alatt mint Domitianus barátja, rettegésben élt. Majd Domitianus száműzte, Nerva visszahívta. Ezután Bithynia helytartója lett, ahonnan vádlottként tért haza. Éppolyan hevesen támadták vádlói, amilyen állhatatosan védtek pártfogói. A szavazatok megoszlottak, de az enyhébbek javára.

Először Pomponius Rufus, e felkészült és szenvedélyes szónok beszélt ellene, majd Theophanes, a küldöttség tagja, akitől az egész feljelentés kiindult. Utánuk én beszéltem Bassus védelmében, mert arra kért, hogy egész védekezésének alapjait én rakjam le. Szóltam arról, milyen elismerést érdemel kiváló származása, az átélt sokféle veszedelem miatt, beszéltem a feljelentők összeesküvéséről, akik pénzhez akartak jutni, s beszéltem arról, hogyan tette Bassus a legizágábbakat, köztük Theophanest ellenségévé. Bassus azt kérte, hogy én szálljak szembe a legfenyegetőbb váddal is, mert a többi, első hallásra súlyos vádpontban felsoroltakért nemcsak felmentést, hanem szinte dicséretet érdemelne. A legjobban az súlyosbította a helyzetét, hogy néhány ottani lakostól mint barátjuk, tájékozatlanul s jóindulatúan ajándékot

⁴¹ *ἐπάρας*... - emelt hangon, derűs arccal és teli torokból (De corona 291).

fogadott el; tudniillik ugyanebben a provinciában előzőleg quaestor volt. Ezt a feljelentők lopásnak és rablásnak minősítették, ő maga ajándéknak nevezte.

Igen, de a törvény az ajándék elfogadását is tiltja. Mit tehettem? A védekezésre melyik út ígérkezett legjobbnak? Tagadjak? Nyilván rablásnak fogják tartani a dolgot, ha nem merem beismerni. A tény túlságosan nyilvánvaló volt ahhoz, hogy tagadjuk, ezzel csak súlyosbítom s nem enyhítem a vádat. Egyébként Bassus sem hagyott ügyvédjének semmi kibúvót, mert ő maga jelentette ki többeknek, köztük a princepsnek, hogy csak apróságokat fogadott el, s csupán születésnapján és a Saturnalián, és hogy ő maga is többeknek küldött ajándékot. Azt kérjem, hogy kegyelemben részesítsék? Ezzel csakugyan a vádlott nyakára teszem a kést, ha olyan vétkesnek mutatom be, aki csak kegyelem révén szabadulhat. Azt állítsam, hogy helyesen cselekedett? Ezzel rajta sem segítek, a saját jó híremet is veszélyeztetem. E helyzetben legjobbnak látszott, ha valamilyen középutat keresek, s ezt, úgy hiszem, meg is találtam.

Beszédemet, akár a csatákat, az éjszaka szakította félbe. Három és fél óráig beszéltem, volt még másfél óráam. Mert a törvény szerint a vádló hat, a vádlott kilenc órát beszélhet. Védencem úgy osztotta meg ezt az időt köztem és a másik védő között, hogy én kaptam öt órát, amaz meg a hátralevő időt. Beszédem olyan jól sikerült, hogy jobbnak láttam, ha befejezem és elhallgatok. Mert balgaság, ha célunkat elérve nem vagyunk elégedettek. S attól is féltem, hogy nagyon kimerülök, ha újból nekikezdek a beszédnek. Sokkal nehezebb valamit részletekben elintézni, mint egyszerre. S attól is félni lehetett, hogy ha újra belekezek, az elhangzott első rész már nem érdekes, a második pedig unalmas a hallgatóknak. Hiszen a fáklyát is folytonos csóválással tartjuk égve, és ha egyszer kialszik, nagyon nehéz meggyújtani. Hasonlóképpen az egyfolytában elhangzó beszéd a szónokot állandó lobogásban, a hallgatót feszültségben tartja, de ha a szónoklat félbeszakad vagy szünetel, mindketten ellankadnak. Ám Bassus rimánkodva, szinte sírva könyörgött, hogy használjam ki a rendelkezésemre álló időt. Engedtem, saját érdekemet alárendeltem az övének. Jól ütött ki a dolog: a senatus olyan feszülten és élénken figyelt, mint akinek az első beszéd csak felkeltette, de nem elégítette ki érdeklődését.

Utánam Luceius Albinus szólt, olyan nagyszerűen, hogy beszédeink - bár megvolt köztük a különbség - lényegükben egységes egészként hatottak. Nekünk Herennius Pollio felelt, nyomatékosan és sok lendülettel, majd ismét Theophanes szólalt fel. Szokásos arcátlanságával két nagyszerűen szónokló volt consul után még időt mert kérni, méghozzá jó sokat. Beszélt, amíg ránk esteledett, sőt még azután is, úgymint lámpákat kellett behozni. Következő nap Homullus és Fronto mondott elragadó beszédet Bassus védelmében, a negyedik nap a bizonyító eljárást folytatták le.

Baebius Macer kijelölt consul úgy vélekedett, hogy Bassus ellen a kártérítési törvényt kell alkalmazni, Caepio Hispo pedig úgy, hogy hagyják meg tiszttségében, s utalják az ügyet vizsgáló bizottság elé. Mindkettőnek igaza volt. „Hogy lehetséges ez - kérde - , mikor olyan ellentétes véleményt hangoztattak?” Nagyon könnyen. Macer, a törvényt tartva szem előtt, természetesnek vélte, hogy büntetést érdemel az, aki a törvény ellenére ajándékot fogad el. Caepio, nagyon helyesen, úgy vélekedett, hogy a senatusnak jogában áll enyhíteni vagy szigorítani a törvényt, s némi joggal megbocsáthatónak tartotta Bassus cselekedetét, amely, bár a törvény tiltja, mégis előfordul.

Caepio javaslata győzött. Sőt, mikor felállt, hogy szavazzon, olyan tapsot kapott, amilyent mások csak a beszéd után. Abból is következtethetsz sikerére, hogy ekkora tetszéssel fogadták, még mielőtt megszólalt volna. Igaz, a senatusban és a Városban megoszlanak a vélemények. Mert azok, akik Caepio indítványát helyeselték, embertelennek és szigorúnak bélyegzik Macer javaslatát, a Macer-pártiak pedig a másikat vélik túl enyhének és nem kielégítőnek.

Nem kielégítő megoldás, szerintük, olyasvalakit meghagyni a senatusban, akinek ügyét bírák elé utalják. Sőt volt egy harmadik javaslat is. Valerius Paulinus megszavazta Caepio indítványát, azzal a módosítással, hogy Theophanes ellen is eljárást kell indítani, mihelyt bizottsági megbízatása megszűnik. Az volt ellene a gyanú, hogy a feljelentéssel sok mindent elkövetett, ami éppen abba a törvénybe ütközik, amelyre a Bassus elleni panaszt alapozták. De ezt a javaslatot, bár a senatorok többsége nagy helyesléssel fogadta, a consulok nem teljesítették. Paulinus mégis elérte, hogy igazságosnak és erős jelleműnek mondják. Az ülés végén Bassust nagy tömeg vette körül, és hangosan adott kifejezést örömének. A szíveket szájalomra hangolta hajdani szenvedéseinek megújuló emléke, sok veszedelemben megismert neve, nemes lelkülete s szomorú, magányos öregsége.

Vedd ezt a levelet úgy, hogy ez csak *πρόδρομος*,⁴² s várj az egész, teljes súlyú beszédre. De kissé soká kell várnod, mert ilyen fontos tárgyról nem lehet csak úgy hamarjában, könnyedén beszámolni. Minden jót!

10

Kedves Sabinusom! Azt írod, hogy Sabina, aki engem jelölt meg örökösének, nem szabadította fel Modestus nevű rabszolgáját, végrendeletében mégis ezt írta: „Modestusnak, akit felszabadítottam.” Kérdezed, mi a véleményem erről. Én jogi szakértőkhöz fordultam, s egyhangú állásfoglalásuk az, hogy Modestust nem illeti meg sem a szabadság, mivel nem szabadították fel, sem az örökség, mert azt mint rabszolga kapta. Szerintem azonban nyilvánvaló elírásról van szó, s nekünk úgy kell eljárnunk, mintha Sabina azt írta volna, amit írni akart.

Meg vagyok győződve róla, hogy te is egy véleményen vagy velem, hiszen előtted is szent és sérthetetlen az elhunyt végső akarata, amely a jóhiszemű örökösre, ha megismerte, éppoly érvényes, mint a törvény. Mert nekünk a tisztesség legalább annyira parancsol, mint másoknak a külső kényszer. Adjuk meg hát a szolgának a szabadságot, s hadd élvezze örökségét, mintha az örökhagyó mindent előrelátóan és jól intézett volna. Jól is intézett, hiszen örököseit jól választotta meg. Minden jót!

11

Kedves Minicianusom! Hallottad, hogy Valerius Licinianus Siciliában tanít? Eddig, gondolom, nem hallhattad, hiszen csak nemrég hozták hírül. Praetor volt még a minap, Rómában a legékesebben szóló ügyvédek közé sorolták, s most milyen mélyre süllyedt: senatorból száműzött, szónokból szónoklattanárrá lett.

Egyik előadása bevezetőjében maga is megtört, és komor hangon mondta: „Furcsa játékot űzöl, Szerencse! Senatorokat teszel tanárrá, tanárokat senatorrá!” Az utóbbi mondatban annyi epés gúny, annyi keserűség van, hogy nekem úgy tűnik: csak azért kezdett tanítani, hogy ezt elmondhassa... Ugyancsak róla hírlík, hogy amikor görög öltönyében belépett az előadóterembe (mert száműzöttnek nincs joga togát viselni), előbb megigazította a ruháját, egy ideig nézegette, aztán így szólt: „Előadni latinul fogok.”

⁴² *πρόδρομος* - előfutár.

„Szomorú és sajnálni való sors - mondod te -, viszont méltó ahhoz, aki a fajtalankodás⁴³ bűnével szégyent hozott szónoki hivatására.” Szó, ami szó, bevallotta a fajtalanságot, de nem lehet eldönteni, azért-e, mert valóban igaz volt, vagy mert attól félt, hogy a tagadásnak még súlyosabb következményei lesznek. Hiszen Domitianus már amúgy is dúlt-fúlt, és azt sem tudta, mit csináljon feneketlen dühében... Előzőleg ugyanis az a vágya támadt, hogy élve eltemettesse Corneliát, a Vesta-szüzek főnöknőjét: ő persze úgy képzelte, hogy az ilyesfajta példák dicsőségére válnak uralmának. A főpap jogán, azaz inkább egy tyrannus dölyfével, egy kényúr parancsszavával, nem is a Regiába, hanem albai villájába hívatta a többi papot, s távollétében, kihallgatás nélkül, nem kisebb gaztett árán, mint amit látszatra megtorolni készült, elítélte Corneliát fajtalankodásért, holott ő maga szintén a fajtalankodás gyalázatába, sőt pusztulásba döntötte fivére leányát: az özvegyasszony ugyanis koraszülésben halt meg.

Nyomban el is küldött néhány papot, hogy a kivégzésről, az élve eltemettetésről gondoskodjanak. Cornelia égne emelt karral, hol Vestához, hol a többi istenhez könyörögve, sok más mellett főként ezt sikoltozta: „Engem tart a császár fajtalannak? Hiszen én mutattam be az áldozatot, azért győzött, azért tarthatott triumphust!” Hogy hízelgés volt-e ez, vagy gúny, hogy a tiszta lelkiismeret vagy a princeps iránti megvetés mondatta vele, nyitott kérdés; tény, hogy mondta, miközben a vesztőhelyre hurcolták - nem tudom, csakugyan ártatlanul-e, a közvélemény szerint mindenesetre ártatlanul. Mi több, amikor a hírhedt föld alatti üregbe lebocsátották, s közben fennakadt a köpenye, még meg is fordult, és újra összevonta magán, mikor pedig a hóhér kezét nyújtotta felé, irtózáttal hőkölt hátra, s női méltósága utolsó fellobbanásával, mint aki valóban tiszta és makulátlan, elhárította testétől a megalázó érintést; azaz a szűzi illemhez végsőkéig ragaszkodva *πολλήν πρόνοιαν ἔσχεν εὐσχημῶν πεσεῖν*⁴⁴... Ehhez járult, hogy Celer, az a római lovag, akit Cornelia bűntársaként helyeztek vád alá, állhatatosan ugyanazt a néhány szót hajtogatta, mialatt a Comitiumban korbácsolták: „Hogy mit tettem?! Semmit se tettem!”

Egyszóval Domitianusban forrt a méreg, hogy a kegyetlenség és igazságtalanság hírébe került: letartóztatja hát Licinianust, mert állítólag a birtokán rejtegette Cornelia szabadosnőjét. Azok, akiknek gondjaira volt bízva, előre figyelmeztették, hogy hacsak nem akarja végigkínlódni a Comitiumot és a megkorbácsoltatást, tegyen beismerő vallomást, úgy kegyelmet kap. Megtette. Távollétében Herennius Senecio emelt szót érte, olyasfajta modorban, mint az a bizonyos *κεῖται Πάτροκλος*,⁴⁵ ugyanis ezt mondta: „Ügyvédből hírvivő lettem: Licinianus meghátrált.” Ez volt Domitianus szíve vágya, úgyhogy leplezetlen örömmel jegyezte meg: „Licinianus felmentett engem.” Még azt is hozzáfűzte, hogy tapintatlanságnak tartaná a további vallatást, neki pedig megengedte, hogy mielőtt javait elkobozzák, sebtében magához vehesse vagyonából mindazt, amit tud, s jutalommal is felérő, enyhe számkivetést mért rá. Innen aztán később, a megboldogult Nerva jóindulatából Siciliába helyezték át, ahol ma tanárként működik, és balsorsán a bevezetőivel vesz elégtételt.

Látod, milyen készségesen engedelmeskedem neked? Nemcsak a Város, hanem más vidékek eseményeiről is írok, oly buzgón, hogy még a múltat is felidézem! Igaz, akkortájt távol voltál, s úgy gondoltam, nem is hallottál egyebet Licinianusról, mint azt, hogy fajtalankodásért száműzték. Elvégre a szóbeszéd csak az események velejét adja hírül, részleteit és azok egymásutánját nem... Megérdemlem, hogy cserébe te is megírd, mi történik városodban, mi a környé-

⁴³ *fajtalankodás* - Plinius az *incestum* kifejezéssel határozza meg a Vesta-szüzek meggyalázását és a vérfertőzést.

⁴⁴ *πολλήν ... πεσεῖν* - ügyelt nagyon, hogy méltóképpen hulljon el (Euripidész; Hekabé 569).

⁴⁵ *κεῖται Πάτροκλος* - fekszik Patroklosz (Iliász XVIII 20).

ken (hiszen olykor nevezetes dolgok is megesnek ott); egyébként adj hírt bármiről, tetszésed szerint, de fikarcnyival sem rövidebb levélben. Nemcsak az oldalakat: a sorokat és a szótagokat is meg fogom számolni, meg én! Minden jót!

12

Kedves Arrianusom! Igen kedveled Egnatius Marcellinust, nekem is gyakran figyelmembe ajánlod. Még inkább szeretni és ajánlani fogod, ha meghallod, mit tett legutóbb.

Quaestor volt az egyik provinciában, s a halál elvitte sorsolás útján kijelölt írnokát, mielőtt átadhatta volna neki a már megérkezett fizetést. Első gondolata az volt, hogy az összeget nem tarthatja meg magának. Visszatérve először Caesar, majd az ő javaslatára a senatus döntését kérte, mi legyen a pénzzel. Jelentéktelen kérdés, de mégiscsak kérdés. A titkár örökösei maguknak követelték az összeget, a kincstárnok az államnak. Az ügy bírói útra terelődött. Először az örökösök, majd a kincstár ügyvédje beszélt, mindkettő igen jól. Caecilius Strabo véleménye az volt, hogy a pénz a kincstárt, Baebius Maceré az, hogy az örökösöket illeti. Strabo nézete győzött.

Dicsérd meg Marcellinust, ahogy én is azonnal megdicsértem. Mert a császár és a senatus tetszése tökéletesen kielégítheti, a te dicséretednek mégis örülni fog. Hiszen ha valaki dicsőségre és hírnévre törekszik, rendkívüli örömmel fogadja a kisebb rangú emberektől jövő elismerést és helyeslést is. S Marcellus előtt olyan tekintélyed van, hogy a te véleményedre igen sokat ad. S így, ha meghallja, hogy cselekedetének híre hozzátok is eljutott, feltétlenül örvend azon, hogy magasztalása olyan gyorsan és széles körben terjed. Mert úgy szokott lenni - nem is tudom, miért -, hogy az emberek jobban örülnek annak, ha dicsőségük szélében ismert, mint annak, hogy nagy. Minden jót!

13

Kedves Tacitusom! Örvendek, hogy szerencsésen megérkezteél Rómába. Ha valaha, most igazán vágyódtam utánad. Én még néhány napig Tusculanumban leszek, hogy a megkezdett munkát befejezzem. Félek, hogy ha buzgalmam most a végén alábbhagy, később nehezen fogok újra dolgozni. S nehogy sietségemből valami kár származzék, most előzetesen, levélben kérek tőled egy szívességet, amelyet majd személyesen, szóban is előadok. Először azonban hallgasd meg kérésem indokait!

Mikor legutóbb szülővárosomban időztem, felkeresett az egyik földim fia, aki még szegélyes togát hordott. Megkérdeztem tőle: „Tanuló vagy?” „Igen” - felelte. „És hol tanulsz?” „Mediolanumban.” „S miért nem itt?” Atyja, aki a fiút hozzám elhozta, és szintén jelen volt, így válaszolt: „Mert itt nincs tanító.” „De hiszen nektek, apáknak - mert szerencsére többen is hallották beszélgetésünket - az volna a legjobb, ha gyermekeitek itt tanulhatnának. Hol is tartózkodhatnának szívesebben, mint pátriájukban? Hol lehetne erkölcsüket jobban megőrizni, mint szüleik szeme előtt, és kevesebb költséggel, mint otthon? Nagyon kis fáradságba kerülne összeadni a pénzt, és egy tanítót fogadni. Azt az összeget pedig, amit most szállásra, útiköltségre s minden egyébre idegenben kiadtok, mert ott mindenért fizetni kell, a tanítónak adnátok. Én magam, bár gyermektelen vagyok, hajlandó lennék a közösségért mint gyermekemért vagy szülőmért, egyharmadát vállalni az általatok felajánlott összegnek. Vállalnám az egészet is, ha nem félnék, hogy adományomat rossz célra használják fel. Mert sok helyen látok erre

példát, ahol a tanító hivatalos fizetést kap. Ezt a visszasságot csak úgy kerülhetjük el, ha a szülők joga lesz, hogy a tanítót kiválasszák, így a hozzájárulás kötelességével együtt jár a kényszer is, hogy helyesen válasszanak. Mert a máséból könnyen gazdálkodnak, a sajátjára viszont mindenki sokkal jobban ügyel, s akkor nézi meg jól, hogy az én pénzből valóban megfelelő embert fizetünk-e, ha ehhez ő is hozzájárult. Jussatok hát egy véleményre, beszél-jetek össze, buzduljatok fel az én példámon, s nekem forró vágyam, hogy a lehető legtöbbet kelljen felajánlanom. Nem adhatok többet gyermekeiteknek, kedvesebbet hazátoknak. Itt neveljék azt, aki itt született. Szokja meg gyermekkorától a szülőföld szeretetét, s tartózkodjék szívesen itt. S bárcsak olyan kiváló tanítókat hoznátok, hogy a szomszéd városokból is úgy sereglenének ide tanulni, mint ahogy most a ti fiaitok mennek máshová.”

Jónak láttam alaposan, mintegy az első lépésektől előadni az egészet, hogy annál jobban lásd, mennyire leköteleznél, ha teljesítenéd kérésemet. Azzal bízlak meg és arra kérlek, a dolog sú-lyának megfelelő nyomatékkal, hogy válassz ki néhány tanítót a művelt emberek nagy seregé-ből, akik köréd sereglenek csodálni kiváló szellemedet. Olyanokat, akiket tanítóul alkalmaz-hatunk, de azzal a feltétellel, hogy én egyiknek se kötelezhetem le magam. Mert a szülőknek mindenben szabad kezet adok. Ők döntsenek, ők válasszanak, én csak a gondot és költséget tartom fenn magamnak. S ha akad a jelöltek között, aki bízik tehetségében, menjen le hozzájuk, de úgy, hogy semmi biztosat nem visz magával, csak önbizalmát. Minden jót!

14

Kedves Paternusom! Talán most is szónoklatot kívántál és vártál tőlem, mint máskor; én azonban, mint valami ritka külföldi árut, játékos verseimet küldöm neked, melyekkel utazás közben, fürdőben, lakomán kellemessé szoktam tenni szabad időmet. Ezekben örökítem meg jókedvemet, pajkos ötleteimet, szerelmemet, bánatomat, panaszaimat, haragomat; hol köz-napi, hol emelkedettebb hangon írok, és épp ezzel a változatossággal szeretném elérni azt, hogy mindenkinek tessen valami, egyik-másik darab esetleg mindenkinek. Ha némelyiket esetleg kissé csintalanabbnak találád, irodalmi tájékozottságod alapján be fogod látni, hogy azok a régi jeles és tekintélyes férfiak, akik hasonlókat írtak, nemcsak a sikamlós témákat nem kerülték, hanem a leplezetlen szókimondást sem. Ez utóbbitól én tartózkodtam, nem mintha szigorúbb felfogású volnék (ugyan miért is volnék?), hanem mert kevesebb a bátor-ságom. Tudom másfelől, hogy ennek a műfajnak az a legfőbb, leghitelesebb törvénye, amit Catullus így fogalmazott meg:

*...Mert a kegyes poéta legyen
tisztá és ne a költeménye, arra
nincs szükség: sava-borsa éppen akkor
van, ha csintalan és nem oly szemérmes...*⁴⁶

Abból is láthatod, mennyire becsülöm véleményedet, hogy szívesebben veszem, ha az egész gyűjteményt elbírálod, mintha néhány darabját megdicséred. S kétségkívül, bármily jól sikerült egy darab, menten nem tűnik olyannak, mihelyt több hasonló között áll. Azonfelül az éles elméjű és finom ízlésű olvasó nem hasonlíthat össze különböző jellegű költeményeket, hanem önmagában értékeli mindegyiket, és nem minősít a másiknál rosszabbnak olyant, amely a maga nemében tökéletes.

⁴⁶ és nem oly szemérmes - Catullus XVI 5-8 (Devecseri Gábor ford.).

De mit szaporítsam a szót? Hiszen hosszú bevezetéssel mentegetni vagy ajánlani valami sületlenséget, a sületlenség netovábbja. Még azt az egyet jegyezném meg: ezeket a semmiségeket hendecasyllabusoknak kívánom nevezni; ehhez a megjelöléshez azonban csak a versmérték szolgál alapul. Épp ezért, nevezd őket epigrammáknak, idilleknek vagy eclogáknak, vagy mint sokan, egyszerűen versikéknek, vagy ahogy éppen tetszik: én csak hendecasyllabusokat küldök. Mindössze azt kérem tőled, hogy őszintén mondd meg véleményedet a könyvről nekem is úgy, ahogy másoknak szándékozol. Nem kívánok nagy dolgot; mert ha ez a kötetke volna a legfontosabb vagy egyetlen munkácskám, talán bántónak tűnnék egy ilyen válasz: „Keress valami más foglalatosságot.” Enyhébb és emberségesebb: „Van neked más foglalatosságod is.” Minden jót!

15

Kedves Fundanusom! Ha egyáltalán van valami, amiben a józan megfontolás vezet, az Asinius Rufus iránt érzett rendkívüli szeretetem. Kiváló férfi, s minden becsületes embernek ragaszkodó barátja. (Mért ne számítanám magamat is a jó emberek közé?) Cornelius Tacitushoz is - tudod, micsoda ember ő! - a meghitt barátság szálai fűzik. S ha Tacitust és engem becsülsz, szükségszerűen ugyanúgy kell vélekedned Rufusról is, mert a szilárd barátság legbiztosabb alapja a jellemek hasonlósága. Több gyermeke van. Mert ebben is kiváló polgárként teljesítette kötelességét, élve a szerencsével, hogy felesége termékeny, és éppen olyan korban, amikor a gyermektelenek kiváltságos helyzete miatt egyetlen gyermeket is tehernek érznek. Ő ezekkel az előnyökkel nem törődik, s örömmel vállalta a nagyapa nevet is. Mert már nagyapa is, Satorius Firmus révén, akit ha megismersz, éppúgy megszeretsz, mint ahogy én szeretem, aki már jól ismerem.

Mindezt azért mondom, hogy megtudd, milyen nagy családot kötelezhetsz le egyetlen szívességgel. A kérésre saját óhajom s ezenfelül egy jóleső sejtetem is készíttet. Kívánom és megjósolom neked a jövő évi consulságot. Ezt sejteni lehet erényeidből, sejteni a császár véleményéből. Az a helyzet, hogy ugyanebben az évben pályázik quaestorságra Rufus legnagyobb fia, Asinius Bassus. Olyan fiatalember (nem tudom, kimondjam-e - apja szeretné, hogy gondoljam és kimondjam, a fiú szerénysége viszont tiltakozik ellene), szóval olyan fiatalember, aki már most kiválóbb apjánál. Nehéz dolog az én tanúságom alapján elhinni egy ismeretlenről (bár nekem mindig hinni szoktál), milyen buzgó, jóra való, művelt, tehetséges, törekvő, jó felfogóképességű, hiszen minderről még nem győződhetél meg. Bárcsak olyan gazdag volna századunk a nagy tehetségekben, hogy kénytelen lennél néhányat Bassusszal szemben előnyben részesíteni! Én lennék az első, aki arra buzdítana és biztatna, hogy jól nézz körül, s hosszan fontolgasd: annyi közül kit válassz. De nem akarok barátomról túl kérkedően nyilatkozni, így csak annyit mondok: ez a fiatalember méltó rá, hogy az ősök szokása szerint fiadnak fogadd. De a magadfajta bölcsek az államtól csak olyan gyermeket fogadnak el, amilyet a természettől szoktak kívánni. De ha consul leszel, díszedre válik az ilyen quaestor, akinek apja praetor volt, több rokona consul, s akiknek, bármilyen ifjú is még, saját állításuk szerint büszkeségük.

Tégy hát eleget kérésemnek, fogadd el javaslatomat, s mindenekelőtt nézd el, hogy - legalábbis a látszat szerint - ennyire siettem vele. De egyrészt a szeretet rendszerint megelőzi kívánságait, másrészt olyan államban élünk, ahol minden azoknak a kezébe jut, akik megelőzik a többit, s azok, akik bevárják a törvény szabta időt, nem jókor, hanem mindig elkésve érkeznek, továbbá, mert annak, amit az ember el akar érni, az előre ízelgetése is élvezetes. Bassus már most tisztelje benned a consult, te pedig kedveld úgy, mint quaestorodat, s hadd

élvezzem én, aki mindkettőtöket egyformán szeretlek, a kétszeres örömet. Hiszen annyira kedvellek téged és Bassust, hogy akárkit, akinek a consulsága alatt quaestor lesz, vagy bárkit, aki a te quaestorod lesz, minden erőmmel, minden befolyásommal támogatni fogom az állás megszerzésében. Persze fölöttébb kellemes lenne, ha éppen ebben a fiatalemberben találkoznék az én hozzá való hajlandóságom, a hozzád fűződő barátság és a te consuli közbenjárásod, s jó lenne, ha nagy nyomatékkel igyekeznél kérésemet teljesíteni, hiszen a senatus a legnagyobb készséggel követ a szavazásban, s a te tanúságotat tartja a legtöbbre. Minden jót!

16

Kedves Paulinusom! Öröm nekem, öröm neked, öröm a köznek is: van még becsülete az irodalmi munkának! Minap, amikor a centumvirek előtt készültem beszédet tartani, csak a bírói széksorok felől, a bírák közt furakodhattam be, akkora embertömeg szorongott mindenütt. És egy jól öltözött fiatalember, akinek tunicája - ilyen tolongásban nem csoda - darabokra szakadt, egy szál togában ugyan, de nem mozdult a helyéről, hét álló órán keresztül! Mert ennyi ideig beszéltem: nagy volt az igyekezet, még nagyobb az eredmény. Dolgozzunk hát, ne takargassuk a mi restségünket másokéval! Vannak hallgatók, vannak olvasók, csak olyat alkossunk, amit érdemes meghallgatni, érdemes megírni! Minden jót!

17

Kedves Gallusom! Figyelmeztetsz és kérsz rá, hogy vállaljam a távollevő Corellia képviselését C. Caecilius kijelölt consul ellen folyó perében. Hála érte, hogy figyelmeztetsz, de hogy kérsz is rá, azért neheztelek. A figyelmeztetés szükséges, hogy tudjak róla, de nem szükséges kérni, hogy vállaljak valamit, aminek az el nem vállalása rám nézve a legnagyobb gyalázatot jelentené. Azon töprengjek, hogy vállalom-e Corellius leányának védelmét? Pedig azzal, akivel szemben fel kell lépnem, nem mondom, hogy meghitt, de eléggé baráti viszonyban vagyok. Ehhez járul még nagy tekintélye, s hogy olyan állásra jelölték, amelyet nekem annál inkább tisztelnem kell, minthogy magam is viseltem. Természetes, hogy az általunk is elért méltóságot a lehető legnagyobb tekintélyűnek szeretjük feltüntetni. De mindez jelentéktelen és közömbös számomra, ha arra gondolok, hogy Corellius leányának a védelmét kell ellátnom.

Megjelenik szemem előtt az az ember, akihez méltóságban, feddhetetlenségben, ítélőképességben hasonlót nem szült ez a kor. Azért szerettem meg, mert csodáltam, és - aminek az ellenkezője szokott történni - annál jobban csodáltam, minél alaposabban megismertem. Mert nagyon jól ismertem; akár tréfált, akár komoly, akár szomorú, akár bánatos volt: semmit nem titkolt előttem. Még nagyon ifjú ember voltam, s oly megbecsüléssel, merném mondani: tisztelettel bánt velem, mintha vele egykorú volnék. Szószólóm és tanúm volt, ha hivatalra pályáztam, vezetőm és társam, mikor elfoglaltam, tanácsadóm és irányítóm, amíg viseltem a hivatalt. Valahányszor nekem szívességet tehetett, öreg és megtört létére is erőtől duzzadó ifjúnak bizonyult. Mennyire növelte jó híremet családja körében, a nyilvánosság, sőt a princeps előtt! Egyszer is, hogy Nerva császárnál a kiváló ifjakról folyt a beszéd, s többen elismerően említették meg az én nevemet is, ő kissé megállt, szünetet tartott - ami szavainak még nagyobb súlyt szokott adni -, majd így szólt jól ismert, méltóságteljes módján: „Nagyon mértékkel dicsérhetem csak Secundust, hiszen semmit sem tett az én megkérdésem nélkül.” E szavai olyan dicséretet fejeztek ki, amelyet kívánni is szerénytelenség volna: azt, hogy én

mindenben a legbölcsebben jártam el, hiszen a legbölcsebb ember tanácsait követtem. S lánya is sokszor emlegeti halálos ágyán mondott utolsó szavait: „Hosszú életemben sok barátot szereztem, de Secundus és Cornutus volt a legderekabb.”

Mindezt emlékezetembe idézve úgy érzem: mindent el kell követnem, hogy ne tűnjék úgy, hogy nem feleltem meg e körültekintő ember belém vetett bizalmának. Ezért vállalom el a legnagyobb készséggel Corellia ügyét, és szívesen teszem ki magam az ezzel járó kellemetlenségeknek. S azt hiszem, nemcsak engedékenységre, hanem elismerésre is készítem azt, aki, mint mondod, valami egészen újszerű pert kezdett - egy asszony ellen! -, ha a törvényszéki tárgyaláson mindezt - persze terjedelmesebben és alaposabban, mint egy levél keretei megengedik - elmondom, a magam mentségére, sőt ajánlására. Minden jót!

18

Kedves Antoninusom! Mivel bizonyíthatnám inkább görög nyelvű epigrammaid olvasásakor érzett csodálatomat, mint azzal, hogy megpróbáltam egy párat - mintegy versenyre kelve - latinra lefordítani? Persze nagyon gyarlón. Ennek oka egyrészt szerény tehetségemben, másrészt anyanyelvünk szűkösségében, vagy - ahogy Lucretius mondja - szegénységében rejlik. S ha az én latin fordításaimban mégis találsz némi szépséget, mennyivel több báj lehet a te görög eredetiben! Minden jót!

19

Kedves Hispullám! Te vagy a rokoni szeretet megtestesülése; fivéredet ugyanolyan gyengéden szeretted, mint ő téged, s lányát is úgy szeretted, mintha a tiéd volna: elhalmozod nemcsak a nagynéni jóságával, hanem elvesztett atyja szeretetével is. Ezért tudom, milyen nagy örömet okoz majd neked, ha megtudod, hogy méltónak bizonyult atyjához, hozzád s nagyatyjához. Roppant elmés, rendkívül házias, érzelmi tisztaságát pedig elárulja az, ahogy engem szeret.

Hozzájárul ehhez még irodalmi érdeklődése, ami irántam való vonzalmából fakad. Megvan-nak neki a munkáim, olvasgatja és tanulmányozza őket. Mennyire aggódik, mikor egy ügyvédi fellépésre készülök, mennyire örül, ha túl vagyok rajta! Embereket helyez el a tárgyalóteremben, hogy jelentsék neki, milyen helyeslésre, milyen tetszésnyilvánításra ragadtam a hallgatóságot, miképpen alakult számomra a per kimenetele? S valahányszor felolvasást tartok, ugyancsak ott ül a közelemben egy függöny mögött, s feszült figyelemmel fogadja az elismerő megjegyzéseket. Verseimet énekli, lantkíséretet rögtönöz hozzájuk, anélkül, hogy más mester tanítaná erre, mint a szeretet, a legjobb tanító.

Ily módon szilárd bennem a reménység, hogy szerető egyetértésünk örök, és napról napra teljesebb lesz. Mert nem fiatalságomat és külsőmet szereti, ami lassanként megtörik és megöregszik, hanem dicsőségemet. S ez illik hozzá, aki a te kezed alatt nevelkedett, a te oktatásod alapján csiszolódott, aki a te környezetemben csak erényt és illemet láthatott, s aki végül a te szavaid nyomán szeretett meg engem. Mert anyámat úgy becsülte, mint a magadét, ezért engem gyermekkorom óta úgy neveltél, úgy emlegettél, s olyannak jósoldál, amilyennek feleségem most lát. Versengve mondunk tehát neked köszönetet; én azért, hogy őt nekem adtad, ő azért, hogy engem neki, hogy valósággal kiválasztottál minket egymásnak. Minden jót!

20

Kedves Maximusom! Munkád részleteiről, az egyes fejezetek átolvasása után, közöltem véleményemet; most hallgasd meg, hogyan ítélem meg az egészet. Szép művet alkottál, magvas, éles elméről tanúskodó, emelkedett stílusú, sokszínű, díszes, kristálytisza, tetszetős munkát, amely hozzá még átfogó, s ami igen nagy érdemed, kimerítően részletes. A tehetség és fájdalom vitorlái együttesen s egymást kölcsönösen segítve igen nagy messzeségbe ragadtak. Mert a fájdalomnak a tehetség emelkedettséget és nagyszerűséget, a tehetségnek a fájdalom erőt és kesernyés ízt adott. Minden jót!

21

Kedves Cerialisom! Milyen szomorú és könyörtelen végzet ragadta el Helvidius két nővérét! Mindkettő szülésben, mindkettő egy kislány világrahozatala után halt meg.

Lesújt a fájdalom, ha nem is jobban, mint kell: olyan szomorú a gondolat, hogy két ilyen tiszteletre méltó fiatal asszony élete virágjában termékenysége áldozata lett. Gyötör a gond a csecsemők sorsáért, akik születésük pillanatában veszítették el anyjukat, gyötör a nagyszerű férjekért, s kínoz saját magamért is. Hiszen az elhunytak apját még haló poraiban is lankadatlan ragaszkodással szeretem, ezt róla szóló beszédem és írásaim is bizonyítják. Három gyermekéből már csak egy él, a fia. S a nemrég még több oszlopon nyugvó háznak most, mély bánatba merülve, ő az egyetlen támasza és fenntartója.

Bánatomban igen megvigasztalna, ha a sors legalább őt őrizné meg erőben és egészségben, hogy méltóvá válhassék kiváló atyjához, nagyapjához. Éppen azért aggódom nagyon egészségéért, erkölcsiért, mert most már ő maradt meg egyedül. Ismered szívemet: ellágyulva, aggályoskodva tud szeretni. Annál kevésbé kell csodálkoznod, hogy annyira félttem ezt az ifjút, éppen azért, mert annyit várok tőle. Minden jót!

22

Kedves Rufusom! Részt vettem egy tanácskozáson, melyet legkegyesebb császáruk egy jogi eset eldöntésére hívott össze. Viennában ugyanis, egy bizonyos személy végrendeletéhez híven, testdöző játékokat rendeztek. Ezt Trebonius Rufinus - egyébként kiváló férfiú és barátom -, aki akkor ott duumvir volt, megszüntette és eltörölte. Erre bevádolták, hogy hivatalos felhatalmazás nélkül járt el. Védekezését ő maga adta elő, ügyesen és ékesszólással. Beszéde értékét emelte, hogy - bár saját ügyéről volt szó - derék polgárhoz és jó emberhez méltó önuralommal és méltósággal beszélt. Mikor szavazásra került a sor, Iunius Mauricus, akinél szilárdabb és egyenesebb jellemet nem ismerek, kijelentette: „Nem szabad újra engedélyezni Viennában a játékokat!” S hozzátette: „Azt szeretném, ha Rómában is betiltanák!”

Így szólhatsz: „Ez neked állhatatosság és bátorság?” Miért ne? Mauricusszal nem először történt ilyesmi. Nerva imperatorsága idején hasonlóan bátran viselkedett. Nerva kis társasággal vacsorázott. Közvetlenül mellette, szinte inkább az ölében hevert Veiento. Ezzel a névvel mindent elmondtam! A beszélgetés Catullus Messalinusra terelődött, aki megvakult, és kegyetlen természetét még a világtalan ember rosszindulata is gonoszabbá tette. Semmitől se félt, semmit se szégyellt, senkin nem könyörült. Ezért nem egy derék emberre támadt Domitianus vele, mint valami dárdával, hiszen a dárda is vak, az sem látja a célt. S amíg általában emle-

gették az asztalnál gonoszságát, vérszomjas szavazatait, a császár megkérdezte: „Mit gondoltok, mi volna a sorsa, ha ma élne?” „Itt lakomázna velünk” - mondta Mauricus.

Kissé messze kalandoztam, de nem egészen akaratom ellenére. Olyan határozatot hoztunk, hogy Viennában a játékokat meg kell szüntetni, mert megrontják az ottani erkölcsöket, akár csak a mi játékaink az egész világét. Mert a viennabeliek bűnei csak öközöttük virulnak, a mieink meg messze elterjednek. S az államban, akár a testben, azok a betegségek a leg súlyosabbak, amelyek a fejből indulnak ki. Minden jót!

23

Kedves Bassusom! Nagy örömmel hallok közös barátainktól, hogy nyugalmas életedet a magadfajta bölcs férfiúhoz illően rendezted be, élvezed, hogy kényelmesen laksz, hol a tengerben, hol a szárazon végzel testmozgást, okos emberekkel társalogsz, gyakran hallgatod őket, sokat olvasol, s hatalmas tudásodat mindennapos tanulással gyarapítod.

Így kell az öregkor küszöbén átlépni egy olyan férfinak, aki annyi nagy hivatalt viselt, hadseregek élén állt, s egész életét, amíg tartozott vele, a közügyeknek áldozta. Mert életünk első és második szakaszát a hazának, a harmadikat magunknak kell szentelnünk, így rendelkeznek a törvények is, amelyek idős korunkban visszaadnak a nyugalmas életnek. Mikor lesz ebben részem nekem is? Mikor leszek elég idős ahhoz, hogy becsülettel követhessem a te életed olyannyira vonzó példáját? Mikor jön el az idő, amikor visszavonulásomra már nem a restség, hanem a nyugalom név illik? Minden jót!

24

Kedves Valensem! Mikor minap a centumviri törvényszék négyes bizottsága előtt beszéltem, eszembe jutott, hogy ifjúkoromban éppen a négyes bizottság előtt léptem fel legelőször mint ügyvéd. Ez az emlék, már ahogy lenni szokott, tovább foglalkoztatott. Kezdtem sorra venni, kik voltak akkoriban a törvényszék tagjai, s milyen ügyvédek szerepeltek velem. Én vagyok az egyetlen, aki akkor is beszéltem, most is beszélek, annyi mindent megváltoztatott a mindent összetörő mulandóság és a forgandó szerencse!

Az akkoriak közül némelyek meghaltak, mások sorsa a számkivetés lett; egyesekre az öregkor vagy a betegség parancsolt hallgatást, mások saját akaratukból élvezhetik a legboldogabb nyugalmat. Van, aki nagy hadsereg élén áll, van, akit a császár barátsága vont el az állami tisztségektől. S mennyi minden megváltozott körülöttem is! A tudományokkal való foglalkozás vitt előre, sodort veszélybe, majd emelt fel ismét. A kiváló emberek barátsága nagy hasznomra, majd nagy káromra volt, most ismét nagy hasznomra van. Ha az évek számát nézem, milyen rövid idő! S ha a változásokat, egy egész örökkévalóság! Mindez azzal a tanulsággal szolgál, hogy soha nem szabad minden reményt feladnunk, de ne is számítsunk semmire teljes bizonyossággal, hiszen annyi minden megváltozik a dolgok állandóan rohanó körforgásában.

Nekem pedig már szokásommá vált, hogy közöljem veled minden gondolatomat, s olyan elvekkkel és példákkal intselek, amelyekkel magamat is figyelmeztetni szoktam; ez indított ennek a levélnek a megírására is. Minden jót!

Kedves Maximusom! Már régen megírtam neked: félő, hogy a titkos szavazás valami visszásságra vezethet. Így is lett.

A legutóbbi választások alatt a szavazótáblák egy részén mindenféle élcet, sőt trágárságot találtak, egyen pedig a jelöltek neve helyett pártfogóik neve állt. Felzúdult a senatus, nagy hangzavar támadt; annak a fejére, aki a szavazótáblát írta, a princeps haragját kívánták. A tettes azonban túljárt az eszünkön, és lapított, talán éppen ott méltatlankodott a többiek között. Elképzelhető, mit művelhet a saját háza táján, aki még ilyen alkalommal, ilyen komoly pillanatokban is otromba csínyeken törí a fejét, és egyáltalán: aki a senatusban pletykákat terjeszt, gúnyolódik, és vicceket farag. Ennyire gátlástalanná teszi az alantas lelkeket az a megnyugtató gondolat, hogy „hiszen úgysem tudják meg!”. Kérte a szavazótáblát, íróvesszőt ragadott, odahajolt föléje - tekintélyt nem ismer, önérzete nincs: innen ezek a színpadra és pódiumra illő, parlagias tréfák.

Hová fordulj? Miféle ellenszert keress? Visszásság visszásságot ér, az ellenszerek hatástalannak... *ἀλλά ταῦτα τῷ ὑπὲρ ἡμῶς μελήσει*,⁴⁷ akire nap nap után még több gondot, még több fáradságot ró a mi tunya és mégis féktelen könnyelműségünk. Minden jót!

Kedves Neposom! Arra kérsz, hogy könyveimet, melyeket oly nagy gonddal szereztél be, nézessem át, és javíttassam ki a bennük található hibákat. Nagyon szívesen! Mert akadhat-e számomra kellemesebb feladat, különösen ha te bízol meg vele? Hiszen ha te, ilyen tekintélyes, nagy műveltségű, kiválóan szónokló s mindezek mellett olyan rendkívül elfoglalt férfiú, a legnagyobb provincia jövődö kormányzója arra méltatod könyveimet, hogy magaddal viszed őket, mennyivel inkább kötelességem nekem gondoskodni arról, hogy poggyászod e része ne bizonyuljon használhatatlannak.

Első dolgom lesz elintézni, hogy ezeket az útítársakat minél élvezhetőbbé tegyem, majd pedig azt, hogy visszatérése után olyan újabb könyveket kapj, amelyeket szívesen teszel a régebbiek mellé. Hiszen a hozzád hasonló olvasók adják az embernek a legnagyobb biztatást, hogy újabb műveket írjon. Minden jót!

Kedves Falcóm! Három napja Sentius Augurinus felolvasásán voltam, s rendkívüli gyönyörűséggel, bámulattal hallgattam írásait, melyeket ő versecskéknek nevez. Némelyik egészen egyszerű, a másik emelkedett; van, amelyik csupa báj, van, amelyik érzelmes; az egyik méz-édes, a másik merő epe. Azt hiszem, jó néhány éve nem írtak ebben a nembn tökéletesebbet, ha ugyan nem tesz elfoglulttá iránta érzett szeretetem s az, hogy verseiben engem is dicsérettel említ. Mert arról is megemlékezik, hogy én időnként versírással játszadózom. Most megkérnélek, bíráld meg ítéletemet, ha a második sor eszembe jutna (mert a többire emlékszem) - de már rá is jöttem; íme:

⁴⁷ *ἀλλά ... μελήσει* - ez azonban uralkodónkra tartozik.

*Íme zengem dalom én rövid sorokban,
mint zengette Catullusom s a régi
költők s Calvus is, ám velük mi dolgom!
Az egy Plinius itt a régieknél
több; elhagy forumot s a versnek örvend,
szerelmet keres, így remél viszonzást.
Felér Plinius ó be sok Catóval!
Jó, hát csak ne szeress, ki úgy lobogsz most!*

Láthatod, milyen szellemes, találó, életteli. Ez csak kóstoló, de ígérem, hogy elküldöm az egész könyvet, mihelyt megjelenik.

Közben ajándékozod meg a fiatalembert szeretetteddel, s kívánj szerencsét korunknak ezért a tehetségért, amelyet még kiváló erkölcsi is ékesítenek. Ő szinte egész életét Spurinna és Antonius társaságában tölti, az egyikhez közeli ismeretség, s mindkettőhöz tartós barátság fűzi. Abból is következtethetsz az ifjú nagyszerű jellemére, hogy e két kiváló öreg ennyire szeretetbe fogadta. Mert nagyon is jól mondja a költő:

*γινώσκων, ὅτι
τοιοῦτός ἐστιν, ὃςπερ ᾗδεται συνών.⁴⁸*

Minden jót!

28

Kedves Severusom! A sokoldalúan művelt Herennius Severus szeretné könyvtárában elhelyezni Cornelius Neposnak és Titius Catiusnak, két földidnek a képét, ezért arra kér, hogy ha van ott azon a vidéken szobruk, ami igen valószínű, másoltassam és rajzoltassam le őket.

Ezt a kérést most különös gonddal kötöm a lelkedre. Először, mert minden kérésemet oly messzemenő barátsággal szoktad teljesíteni, másodsor, mert magad is a tudomány lelkes tisztelője, a tudományok művelőinek odaadó barátja vagy, s végül, mert forrón tisztelek és szeretet szülővárosodat, s vele mindazokat, akik hírét gyarapítják. Azért kérlek, hogy keresd meg lehetőleg a legjobb festőt. Mert még természet után sem könnyű élethű képmást alkotni, hát még mennyivel nehezebb másolatot készíteni a képmásról. Ezért kérlek, hogy a művész, akit kiszemeltél, ne térjen el a valóságtól, még ha szépíteni akar is rajta, akkor se! Minden jót!

29

Kedves Romatiusom! Ejnye, hallod-e! Azért a legközelebbi tárgyalási napra, ha török-szakad, elgyere ám! Olyan nincs, hogy rám bízod az ügyet, te pedig alszol, mint a bunda! Az elmaradásért büntetés jár. Tudod-e, hogy Licinius Nepos praetor, amilyen szigorú és kemény hivatalnok, még egy senatort is pénzbüntetésre ítelt? Az a senatusban adta elő mentségeit, de úgy, hogy kegyelemért rimánkodó vádlottá vált. A büntetés nagy részét elengedték, mégis arra kényszerült, hogy izguljon, könyörögjön, bocsánatért folyamodjon.

⁴⁸ γινώσκων ... συνών - jól tudva, hogy mindenki olyan, mint az, akivel szívesen van együtt (Euripidész tragédiatöredéke).

Erre te azt mondd: „Nem minden praetor ilyen szigorú!” Nagyon tévedsz. Mert igaz, hogy csak szigorú emberek tudnak ilyen kemény ítéletre példát adni vagy a törvényt szigorúan alkalmazni, de ha egyszer alkalmazzák a törvényt, és érvényt szereznek neki, akkor a szelídek is e szerint járnak el. Minden jót!

30

Kedves Surám! Szülőföldemről ajándék helyett a te hatalmas tudásodhoz méltó kérdést hoztam. Az egyik hegyen forrás ered, s a sziklákon leömlő vizét mesterségesen kiképzett, ebédelésre szolgáló helyen fogják fel, itt összegyűlik, majd a Larius-tóba ömlik. Csodálatos forrás: vize, naponta háromszor, szabályos időközökben hol felduzzadva, hol elapadva, megnő, illetve elfogy. Világosan látni, s igen nagy élvezet megfigyelni. Leülünk, itt étkezünk, a forrásból iszunk. (Mert igen kellemes, hús vize van.) Közben bizonyos, meghatározott időközökben emelkedik, majd apad. Ha gyűrűt vagy más tárgyat teszünk a száraz fövényre, a víz előbb benedvesíti, majd egészen befedi. Azután megint látható lesz a tárgy, visszahúzódniak mellőle a habok. S ha tovább figyeled, másodszor, harmadszor is ugyanezt láthatod.

Talán az üregben megszorult levegő okozza, hogy majd tágul, majd szűkül a víz torkolata, aszerint, hogy a levegő hol a víz útjában áll, hol kiáramlik vele együtt. Ugyanezt figyelhetjük meg palackoknál vagy más edénynél, aminek nincs széles, állandóan szabad nyílása. Mert ezekből is, ha nyílásukkal lefelé tartjuk őket, a levegőtől akadályoztatva éppúgy meg-megállva ömlik ki a folyadék. Vagy ez a forrás is a tengerhez hasonlóan viselkedik? S éppolyan törvények szerint emelkedik és csökken a sekély víz, mint a tenger apálya és dagálya? Vagy itt is olyasmi történik, hogy e víz elapad, mint a tengerbe futó folyóké, ha a szembefúvó szél és az ellenáramlat visszafelé hajtja? Vagy rejtett gyűjtőerei működnek olyan szabályossággal, hogy miközben az elfolyt vizet pótolják, a forrás kiapad, vékonyabb lesz, s ha elég víz gyűlt össze, megint nagyobb és sebesebb folyású? Vagy valami titkos, rejtett egyensúly szabályozza, olyasféle, mint a mérleg? S ha kiürülve megkönnyebbül, felnyomja, előcsalja a forrást, ha viszont elnehezül, eldugaszolja és visszaszorítja?

Derítsd fel e csodálatra méltó tünemény okait, te vagy erre képes. Én megtettem a magamét azzal, hogy pontosan leírtam. Minden jót!

ÖTÖDIK KÖNYV

Kedves Severusom! Örököltém, igaz, hogy nem sokat, de így is több örömet okoz, mint bármilyen más tekintélyes örökség. S miért örülök ennek jobban, mint valami más, nagy örökségnek? Annak idején Pomponia Galla, kitagadva fiát, Asudius Curianust, engem jelölt meg örökösének, s mellettem még másokat is: Sertorius Severus volt praetort s több előkelő római lovagot. Curianus arra kért, ajándékozzam neki örökrészemet, s így legyek segítségére, példámmal mintegy erre buzdítva a többi örököst is. Megígérte, hogy azután, titkos megállapodással, az örökrészt újra visszaszolgáltatja nekem. Azt feleltem, hogy az én jellememmel nem fér össze mást tenni nyíltan és mást titokban, s nem is tisztességes dolog gazdag és gyermektelen embernek adni ajándékot. S végül semmi előnyt nem jelent számára, ha neki ajándékozom az örökséget: sokkal több haszna lesz abból, ha lemondok róla. S hajlandó is vagyok lemondani, mihelyt meggyőződtem, hogy anyja alaptalanul tagadta ki. Erre így válaszolt: „Arra kérlek, vizsgálj meg a dolgot.” „Készséggel - feleltem egy kis gondolkodás után -, de nem látom be, miért legyek én magamról rosszabb véleménynel, mint te énrólam? De előre is megmondom, lesz bennem annyi következetesség, hogy ha az igazság úgy kívánja, ki fogom jelenteni, anyádnak volt igaza.” „Ahogy akarod - mondta -, mert te csak azt akarhatod, ami helyes és méltányos.”

Bevontam a tanácskozásba két jogászt, Corelliust és Frontinust, akik akkortájt városunkban nagy hírnévnek örvendtek. Összeültem velük a szobámban. Curianus mindent előadott, amit saját érdekében jónak látott elmondani. Röviden, néhány szóval én válaszoltam (nem akadt ugyanis más, aki az elhunyt asszony tisztességét megvédje), majd eltávoztam, azután közöltem vele tanácskozásunk eredményét: „Curianus, anyád minden valószínűség szerint joggal haragudott rád.”

Ezek után panaszt emelt a centumvir-törvényszéknél az örökösök ellen, kivéve engem. Eljött a tárgyalás napja. Örököstársaim kiegyezéssel akarták lezárni az ügyet. Nem mintha nem bíztak volna igazukban, hanem mert olyan idők jártak, hogy minden okuk megvolt a rettegésre. Attól féltek, amire már bőven volt példa, hogy a centumvir-törvényszékről mint főbenjáró bűnösök távoznak. S voltak közöttük néhányan, akik ellen fel lehetett hozni, hogy jóban voltak Gratillával és Rusticusszal. Ezért megkértem, hogy beszéljek Curianusszal.

Concordia templomában találkoztunk. Itt ezeket mondtam: „Ha anyád rád hagyta volna vagyonának negyedrészt, tettél volna panaszt? Vagy ha az utolsó fillérig rád hagy mindent, de annyit elajándékoz a vagyonából, hogy neked csak egynegyede marad? Anyád kitagadott, ezért meg kell elégedned az örökség negyedrésszel, amelyhez még én is hozzájárulok. Tudom, hogy ellenem nem tettél panaszt, azóta már eltelt két esztendő, s a gyakorlatban az egész örökség az enyém lett. De hogy az örököstársak könnyebben kiegyezhessenek veled, s ne legyen károd abból, hogy irántam tiszteletet tanúsítottál, éppen annyit ajánlok fel az én részből is.” Ezért a tettemért nemcsak a jó lelkiismeret volt a jutalmam, hanem jó hírem növekedése is. Nos, hát ez a Curianus tett meg most engem örökösévé, s ezzel a tiszteletteljes elismeréssel cselekedetemre, ha talán ez most rám nézve nagyon hízelgően hangzik is, a régi, nemes római lélek pecsétjét nyomta.

Megírtam ezt neked, hiszen éppúgy meg szoktam tárgyalni veled minden bánatomat és örömet, mint saját magammal. S nem tartottam méltányosnak, hogy ne osszam meg veled, bensőséges barátommal, az engem most eltöltő örömet. Mert hiszen még nem vagyok elég bölcs ahhoz, hogy ne érdekeljen - ha úgy gondolom, hogy egyet-mást helyesen cselekedtem - a jutalommal egyenértékű elismerés. Minden jót!

2

Kedves Flaccusom! Megkaptam a fenyőrigókat, valami csodálatosak! Nem tudom méltó ajándékkal viszonzni Laurentumból, sem a város terményeiből, sem abból, amit a most annyira viharos tenger egyébként adni szokott. Így hát csak ezt az üres és teljességgel hálátlan levelet kapod, amely nem tudja olyan ügyes ravaszsággal viszonzni az ajándékot, mint annak idején Diomedes. De te jól ismert jóságoddal annál inkább megadod neki a bocsánatot, mert maga is bevallja, hogy méltatlan rá. Minden jót!

3

Kedves Aristóm! Nagyon sok kedves baráti szolgálatot tettél már nekem, de egyik se esett olyan jól, mint az, hogy nem akartad eltitkolni előttem azt a beszélgetést, amely nálad folyt az én verseimről, és amely - a vélemények különbözősége miatt - elég sokáig elhúzódott. Akadtak néhányan, akik a versek ellen nem emeltek kifogást, de barátilag és nyíltan helytelenítettek, hogy egyáltalán írok és felolvasok ilyesmiket.

Ezeknek én, hogy bűnömet még súlyosabbá tegyem, a következőket válaszolom: „Bizony, néha írok verseket, sőt nem is valami komolyakat. Írok, hiszen meghallgatom a vígjátékokat, megnézem a mimusokat, elolvasom a lírai verseket, s élvezetet lelek a sotadicusi költeményekben is; ezenkívül még néhanapján nevetek, tréfálkozom s játszadózom is, szóval az ártatlan felfrissülés e sok fajtáját egyetlen szóban összefoglalva: ember vagyok.”

Egyáltalán nem esik rosszul az egyéniségemről alkotott ilyenfajta vélemény, ha azok, akik nem tudják, hogy a legbölcsebb, legtekintélyesebb s legfeddhetetlenebb emberek is írtak ilyesmiket, csodálkoznak, hogy én is ezt teszem. Azok azonban, aki tudják, milyen nagyszerű írók példáit követem, azt hiszem, könnyen megbocsátják, hogy ebben az eltévelyedésemben olyanokkal járok közös úton, akiket nemcsak a komoly, hanem a játékos dolgokban is dicsőség utánózni. Talán attól félek (nem akarom élők nevét említeni, nehogy a hízélgés gyanújába essem), hogy méltatlan lesz hozzám, amit nem talált magához méltatlannak M. Tullius, C. Calvus, A. Pollio, M. Messala, Q. Hortensius, M. Brutus, L. Sulla, Q. Catulus, Q. Scaevola, S. Sulpicius, Varro, Torquatus, sőt mindkét Torquatus, C. Memmius, L. Gaetulicus, Annaeus Seneca s a közelmúltban Verginius Rufus. S ha nem elég a magánemberek példája, itt van az isteni Iulius, az isteni Augustus s az isteni Nerva és Tiberius Caesar. Nerót nem is említem, pedig jól tudom, hogy attól még nem lesz valami rosszabb, mert rossz emberek is üzik. De mindig tiszteletre méltó marad, amivel gyakrabban a jók foglalkoznak. Köztük elsősorban Vergiliust, Cornelius Nepost s a régebbi időkből Acciust és Enniust említhetem meg. Igaz, egyik se volt senator, de az erkölcsi nemesség nem a külső rangtól függ.

Igen, de én fel is olvasom műveimet, s nem tudom, ők is megtették-e ezt. No, jó. De ők biztosak lehettek saját ítéletükben, ám én sokkal kevésbé vagyok állhatatos, s nem vagyok meggyőződve róla, hogy valami már azért tökéletes, mert én annak tartom. A következő okok késztetnek a nyilvános felolvasásokra: először is maga a felolvasó a közönség iránti tiszteletből sokkal jobban elmélyül saját művében. Azután a közvélemény megnyilatkozása alapján a tisztázatlan, vitás részletekről is szilárd véleményt alkothat.

A sok hallgató sok mindenre figyelmeztethet, de ha nem hangzik is el a figyelmeztetés, az előadó az arckifejezésből, a tekintetekből, a bólogatásból, a kézmozdulatokból, a mocorgásból vagy a hallgatásból is következtethet, s így nagyon is világos jelekből meg tudja különböztetni az őszinte ítéletet a jóindulatú szólamoktól. S ha a jelenvoltak között esetleg valaki később hajlandó a hallottakat újra elolvasni, megláthatja, hogy némely dolgokat mennyire

megváltoztattam, sőt ki is hagytam, talán éppen az ő véleménye alapján, jóllehet ő maga egy szót sem szólt. S én ezeket úgy adom elő, mintha az egész népet hívtam volna meg az előadóterembe, s nem barátaimat a szobámba. A barátok már sokaknak váltak dicsőségére, és senkit sem ért miattuk szemrehányás. Minden jót!

4

Kedves Valerianusom! Nem nagy ügy, de nagy ügy kerekedhet belőle. Sollers, az egykori praetor, engedélyt kért a senatustól, hogy birtokán vásárokat tarthasson. Ez ellen Vicetia küldöttei óvást emeltek; ügyvédjük Tuscilius Nominatus volt. A tárgyalást elnapolták. A következő senatusi ülésre Vicetia küldöttei ügyvéd nélkül vonultak be és kijelentették, hogy csalás áldozatai: hogy nyelvbottlás volt-e, vagy csakugyan így érezték, nem tudni. Mikor Nepos, a praetor, megkérdezte, ki a jogi megbízottjuk, azt felelték, hogy korábbi ügyvédjük; mikor megkérdezte, előzőleg ingyen képviselte-e őket, azt felelték, hogy hatezer sestertiusért; arra a kérdésre, adtak-e valamit újból, kijelentették, hogy ezer denariust. Erre Nepos Nominatus kihallgatását követelte. Ennyi történt aznap, de ahogy én sejtem, az ügynek távolabbi fejleményei lesznek: sokszor elég piszkálni vagy éppen csak megbolygatni valamit, az is messze-menő következményekkel jár.

Felajzottam kíváncsiságodat. És most nagyon kitartóan és nagyon szépen kell ám kérlelned, hogy megtudhasd a folytatást! Hacsak meg nem előzől, és külön ennek a kedvéért fel nem utazol Rómába, hogy olvasó helyett inkább - szemtanú lehess. Minden jót!

5

Kedves Maximusom! Most hallom, hogy Fannius eltávozott az élők sorából, s erre a hírre súlyos fájdalom tölt el. Először is azért, mert nagyon szerettem ezt a rendkívül finom ízlésű, kiváló szónokot, azután mert nagyon sokszor kértem ki tanácsát. Természetből fogva éles elméjű volt, igen sok tapasztalatot szerzett, s mindig kiállt az igazság mellett. Még más is bánt engem elmúlásában: úgy halt meg, hogy nem volt ideje megváltoztatni végrendeletét, s így mellőzött olyanokat, akiket nagyon szeretett, s azokról gondoskodott, akikre teljes joggal neheztelhetett. De ez még elviselhető. Sokkal fájdalmasabb, hogy nagyszerű művét befejezetlenül hagyta. Szinte szétszakították a törvényszéki tárgyalások, mégis hozzáfogott, hogy megírja a Nero által meggyilkoltak és száműzöttek sorsát, s három könyvet már be is fejezett. Sok ízlés és szorgalom, igazi, szép latin stílus jellemzi munkáját, s megtalálta a középutat a szónoki és a történetírói stílus között. Igen sok olvasója akadt, s ez még jobban sarkallta, hogy művét befejezze. Mindig korainak és kegyetlennek érzem azok halálát, akik a halhatatlanságnak szánt alkotáson dolgoznak. Mert aki élvezetekbe merülve csak a múló napnak él, az a nappal együtt életcélját is elveszti, de aki az utókorra gondol, s művei révén szeretné maradandóvá tenni emlékezetét, azt nem ragadhatja el elég későn a halál, amely mindig valami megkezdettet tör szét.

Fannius azonban jóval előbb megérezte, mi vár rá. Egyik éjszaka azt álmodta, hogy ott fekszik heverőjén (ahogy olvasgatás közben szokott), s mint rendesen, előtte az írópolc is. Hirtelen úgy rémlett neki, hogy megjelent előtte Nero, ledőlt a heverőre, kezébe vette, és elejétől végig elolvasta a bűneiről írott mű első könyvét, majd ugyanígy a második és a harmadik

könyvet is, azután eltávozott. Fannius megrémülve úgy magyarázta az álmot, hogy ő is ott fogja abbahagyni az írást, ahol Nero az olvasást. Úgy is lett.

Erre gondolva elfog a sajnálkozás a sok veszendőbe ment virrasztásért, munkáért. S eszembe ötlik saját mulandóságom és saját írásaim sorsa is. S nem kétlem, téged is ugyanilyen aggodalom szorongat a munkáért, amelyen éppen dolgozol. Így hát, amíg az életünk tart, minden erővel törekedjünk arra, hogy a halál minél kevesebbet találjon, amit megsemmisíthet. Minden jót!

6

Kedves Apollinarisom! Elragadóan kedves figyelmed és gondoskodásod, amellyel - hallván, hogy nyáron etrusiai birtokomra készülök - óvsz az utazástól, mert egészségtelennek tartod azt a vidéket. Igazad van, az etruszk partvidék valóban egészségtelen és veszélyes, csak hogy az én birtokom eléggé messze van a tengertől: az Appenninus, a legegészségesebb hegység lábánál fekszik. S hogy teljesen eloszlassam miattam érzett aggodalmaidat, ismerd meg, milyen az éghajlat, a vidék, s milyen kényelmes a nyaralóm. Éppen olyan élvezet lesz neked hallanod, mint amilyen nekem a beszéd.

Télen az éghajlat hideg és fagyos; nem tűri és elpusztítja a mirtuszt, az olajfát, az állandó meleget kívánó növényeket, de megél, sőt szép nagyra megnő itt a babér, csak néha pusztul ki, nem gyakrabban, mint a város közelében. Csodálatosan enyhe a nyár: állandó a légmozgás, sokkal gyakoribb a szellő, mint a komoly szél. Sok itt az öregember; már felserdült ifjak nagyapaival, dédszüleivel találkozatsz, régi történeteket, meséket hallhatsz a hajdani időkről: ha idejövünk, mintha a múlt századokba érkeztünk volna.

Gyönyörű az egész táj fekvése: képzelj el egy amphitheatrumot, olyan nagyot, amekkorát csak a természet tud alkotni. A széles, elnyúló síkságot hegyek fogják körül. A hegyek ormát magas, öreg erdők borítják. Nagyon sok és sokféle vadra lehet vadászni. A hegy lejtőjén vágni való erdők ereszkednek alá. Közöttük kővér talajú, művelhető dombok. (Sziklát nem egykönnyen találsz, csak ha nagyon keresel.) Nem maradnak el termékenységben a síkföldektől, éppen olyan gazdag aratást adnak, csak kicsit később. Alattuk végig a lejtőkön mindenfelé, egységessé alakítva a táj képét, szőlőskertek. Ahol véget érnek, alsó határukat végig bokrok szegélyezik. Majd mezők és földek; a földeket csak a legnagyobb ökrökkel és a legerősebb ekékkel lehet feltörni. Mert a szívós talaj első szántás után olyan nagy göröngyökre hasadozik, hogy csak a kilencedik szántásra válik igazán porhanyóssá. A réteket, mint megannyi drágakő, virágok tarkázzák, olyan üdén sarjad itt a lóhere, a többi zsenge növény, mintha frissen nőtt volna. A tájat bővizű patakok öntözik, de bármennyi a víz, nem gyűlik mocsárrá, mert amit a vízből nem nyel el a lejtő, levezeti a Tiberisbe. Ez itt folyik a földek között, jól hajózható, s minden terményt ezen szállítunk a városba, elsősorban télen és tavasszal; nyáron nagyon leapad a vize, s kiszáradt ágyával, míg el nem érkezik az ősz, nem szolgál rá a folyó névre. Nagy örömmel nézel majd végig a tájon valamelyik hegyről. Úgy fog tűnni, nem is valódi tájat látsz, hanem annak gyönyörű színekkel megrajzolt eszményi képét; olyan változatosság, olyan művészi elrendezettség bűvöli el tekintetedet, bárhova nézel.

Nyaralóm a domb lábánál áll, s mégis azt a benyomást kelti, mintha magas oromról tekintene le, olyan enyhén, fokozatosan, szinte észrevétlenül emelkedik a lejtő; nem is hiszed, hogy fölfelé mégy, végül meg azt látod, hogy fent vagy. A villa mögött, elég nagy távolságban, az Appenninus. Innen még derűs, napos időben is állandó szél fúj, de sohasem szilaj vagy éles, s a nagy távolság miatt fuvallattá szelídülve érkezik ide. A ház majdnem teljesen délre néz, s a

napot nyáron a hatodik órától, télen valamivel később, szinte becsalogatja széles, kissé előre-ugró oszlopos folyosójával. Sok részről áll, bejáratánál az ősök hagyománya szerint épült atrium.

Az oszlopos folyosó előtt sok részre osztott, puszpángbokrokkal övezett terasz. Innen gyepes út vezet lefelé, mindkét oldalán egymással szembenéző, állat alakúra nyírt bokrok. Lent a sík területen lágy acacia nő, szinte olyan puha tapintású, mint a víz. Innen indul ki egy sétaút, amelyet különféle alakzatokra nyírt, sűrű bokrok szegélyeznek. Körülötte sétány, olyan formájú, mint egy circus, sokféle alakú puszpángbokrokkal és alacsony, nyírott cserjékkel. A lépcsőzetesre nyírt puszpángbokrok befedik, s eltakarják a pillantás elől. Majd egy rét következik: éppen olyan szemet gyönyörködtetővé alkotta a természet, mint a fenti részeket az emberi kéz. Azután szántóföldek és sok legelő, cserje.

Az oszlopos folyosó végén ebédlő, ajtaján át a terasz végére, a rétre és a táj nagy részére esik a pillantás, ablakain át egyik oldalon a terasz szélére, a ház előreugró részére, a másik oldalon a mellette elterülő lovaglópálya lombos fáira láthatunk. Körülbelül a folyosó közepével szemben a ház kissé hátrább álló része látható: négy platánfától árnyékolt kis udvar veszi körül. A fák között márvány szökőkút, a belőle feltörő víz behintí és felfrissíti a platánokat és a platánok alatt a gyepet. Az ide tartozó hálósobába nem hatol be sem a napfény, sem a zaj vagy kiabálás. Mellette egy ebédlő, ahol barátaim mindennap étkezni szoktak. Innen látni a kis udvart s mindazt, amit az oszlopos folyosóról is láthatni, s mögötte még egy másik oszlopos folyosót. A másik itt lévő hálósobát, amelyre a platán zöld árnyékot vet, egészen a párkányig márványdíszítés borítja, s nem marad el szépségben a faágakat és rajtuk ülő madarakat ábrázoló festmény sem. Alatta felszökő forrás, amelynek vize több csövön át kellemes csobogással ömlik egy medencébe.

A folyosó másik végén az ebédlővel szemben tágas szoba van. Ablakai részben a teraszra, részben a rétre nyílnak, s egészen az ablakok alatt egy halastó fekszik, amely a szemet és a fület egyaránt gyönyörködteti. Mert a fentről lecsurgó víz fehér habot ver a márványmedencében. Ez a szoba télen a legmelegebb, ekkor kapja a legtöbb napfényt. Közvetlen mellette a fűtőkamra, felhős napokon ez pótolja melegével a napfényt. Innen a kellemes és tágas öltözőbe jutunk, ezután következik a hideg vizű helyiség, melyben nagy, árnyékos medence áll. Ha tágasabb helyen és langyosabb vízben óhajtunk fürödni, ott van az udvaron egy kis tó, mellette kút, itt lehűthetjük magunkat, ha már nagyon felhevültünk. A hideg vizes teremhez csatlakozik a fürdő közepső terme, amelybe jótékonyan besüt a napfény, de nem annyira, mint a meleg vizes terembe, amelyet állandóan melegít. Itt a három medence lépcsőzetesen helyezkedik el, kettőre állandóan süt a nap, a harmadikra kevésbé, de itt is világos van. Az öltözőhelyiség felett van a több részre osztott és sokféle testgyakorlásra alkalmas labdázóterem. Nem messze a fürdőtől lépcső vezet - három szobán keresztül - egy fedett csarnokba. Az egyik szoba a négy platán árnyékolt kis udvarra néz, a másik a rétre, a harmadik a szőlőskertre, azaz mindegyik más égtájra nyújt kilátást.

A fedett csarnok végén van egy leválasztott terem, ahonnan a lovaglópályát, a hegyeket és a szőlőskertet láthatjuk. Mellette másik terem, amelyet különösen télen melegít a napsütés. Majd innen kiindulva egy házrész köti össze a lovaglópályát a nyaralóval. Ilyen a képe, ilyen a beosztása a villának.

Mellette egy nyáron használt csarnok emelkedik, amely nemcsak kilátást nyújt a szőlőre, hanem szinte úgy tűnik, majdnem összeér vele. Középen ebédlő fogadja magába az Appenninus völgyei felől érkező jótékony fuvallatot. Hátul széles ablakok és ajtók néznek az oszlopfolyosón át az egészen közelinek látszó szőlőre. Az ebédlő másik, ablak nélküli oldalán rejtett lépcső van, ezen hozzák fel mindazt, ami a lakomához kell. A folyosó végén a folyosóra s a

szőlőre egyformán nagyszerű kilátást nyújtó szoba. Alatta fedett, szinte a föld alatt futó folyosó. Ez különösen nyáron nagyon hűvös, megelégszik a benne lévő levegővel, sose kíván és sose enged be újat. A két fedett folyosó után, az ebédlő végénél, délelőtt télies, este nyárias levegőjű csarnok. Ezen át jutunk két lakosztályba, az egyik négy-, a másik háromszobás; a nap járása szerint kerülnek hol napsütésbe, hol árnyékba.

Bármilyen célszerűen beosztott és kellemes is a ház, a lovaglópálya jóval felülmúlja. Középen nyitott, így belépve az egészet áttekinthetjük. Repkénnyel befutott platánok veszik körül, sudarukon a saját, törzsükön idegen lomb zöldell. A repkény befonja törzsüket és ágait, s füzéreként köti össze a szomszédos fákat. Közöttük puszpángbokrok. A repkény ezeket is befutotta, s egyesíti árnyékát a platánokéval. A lovaglópálya széle kanyargós, ez innét más képet nyújt. Ezt a részt ciprusok állják körül és fedik be, lombjuk sötétebb, szinte feketének tűnő árnyékot vet. A belső körökre azonban, mert több pálya van, teljes erővel süt a nap. Itt rózsák is nőnek, s hűvös árnyék és jótékony napsütés váltakozik. A pálya változatos, jobbra-balra kanyarodó szakasza után ismét kiegyenesedik az út, s nem is csak egy út: ezeket puszpángsövények választják el. Itt egy kis rét, amott ezerféle módon alakított puszpángbokrok, némelyik betűformájú, s hol az úr, hol a kertész nevének betűit formázzák. Közöttük itt korlátok, ott gyümölcsfák váltakoznak. S ezen az egészen városias módon berendezett helyen egyszerre azt veszed észre, hogy egy falusi díszletben vagy, amelynek közepét kétoldalt alacsony platánfák övezik. Majd ezután hajlongó sima acaciák, s több megnyesett, betűivel neveket mutató bokor.

Fenn, a pálya szélénél, fehér márványpad, amelyet négy carystusi márványoszlopra felkúszó szőlő fut be. A padból, mintha a rajta ülő súlya nyomná ki, kis csöveken víz szökken elő, s egy kővályún csinos márványmedencébe folyik. A lefolyást észrevétlenül úgy szabályozzák, hogy a medence mindig tele van, de sosem csordul ki belőle a víz. Az előételeket s a nehezebb edényeket a medence szélére szokták letenni, a könnyebb ételek és edények hajó és madár alakú kis csónakokon úsznak körbe. Szemben egy szökőkút lövelli magasra vizét, melyet újra és újra visszanyer, mert a magasba felszökő sugár magára hull vissza, s az összekapcsolt csövek felszívják, és ismét a magasba nyomják. A paddal szemben egy szoba; a szoba és a pad kölcsönösen díszíti egymást. A szoba csupa ragyogó márvány, ajtóit közvetlenül a zöldbe nyílnak, felső és alsó ablakaiból a lombos vidék más-más részeire nyílik kitekintés. A végében kis fülke, amely a szobához tartozik, mégis külön helyiségnek látszik. Itt ágy áll, s bár körös-körül csupa ablak, a nagy árnyék miatt mégis félhomály uralkodik. Az egész épületet buján körülfutó szőlő ugyanis befedi a ház legmagasabb részét is. Úgy érzed itt magad, mintha liget közepén hevernél, csak annyi a különbség, hogy itt nem ér az eső, mint kint az erdőben. Itt is van egy szökőkút, amelynek vize mindjárt el is folyik. Több ponton márványpadokat helyeztek el, hogy az elfáradt sétálók éppen úgy leülhessenek, mintha szobában volnának. Az ülőhelyek mellett kis források. Az egész lovaglópályán ide vezetett patakok csobognak, amelyek útját emberi kéz szabta meg. S hol ezt, hol azt a részt, hol az egészet nedvesítik habjaikkal.

Már jó ideje elhárítottam volna a látszatot, hogy előadásom nagyon bőbeszédű, ha nem volna feltett szándékom, hogy levelemben veled együtt nyaralóm minden zugát bejárom. Mert attól félek, hogy terhesnek tartod annak a leírását elolvasni, aminek a megtekintését nyilván nem vélnéd terhesnek, s egyébként is, ha úgy hozza a kedved, megpihenhetsz olvasás közben, s levelemet annyiszor teszed le, és kezded újra olvasni, ahányszor akarod. Egyébként is erőt vett rajtam a rajongás. Mert rajongok ezért az egészért, amit legnagyobbreszt magam építettem, s amit más kezdett benne építeni, azt is én fejeztem be. Egyszóval (miért ne fejtsem ki véleményemet, akár helyes, akár téves?) én az író mindenekfelett való kötelességének tartom, hogy szem előtt tartsa művének címét, s ismételten kérdezze meg magától: minek az írásába

kezdett is bele. S legyen tisztában azzal, hogy nem lesz unalmas, ha a kiválasztott tárgynál marad, de kibírhatatlanul unalmassá válik, ha oda nem tartozó dolgokat erőszakol bele alkotásába. Látod, hány sort szentel Homerus Achilleus, Vergilius pedig Aeneas fegyverzete leírásának, mégis mindkettő röviden ír, mert a kitűzött tárgynál marad. Láthatod, hogy Aratus a legapróbb csillagokat is figyeli és számba veszi, mégis mértéket tart. Mert az, amit csinál, nem elkalandozás, hanem maga a feladat. Így vagyok én is, „hogy kicsit vessek össze a naggyal”. Ha ugyanis én most nyaralómat teljes egészében szemed elé akarom idézni, s nem beszélek semmi ide nem tartozóról (hogy úgy mondjam, az utunktól távol esőről), akkor nem levelem, hanem a benne leírt nyaraló terjedelmes.

De térjünk vissza oda, ahonnan elindultunk: saját törvényem szerint ne érjen szemrehányás, hogy túl sokáig foglalkoztam mellékes dolgok leírásával. Ismered az okokat, melyek miatt etruriai birtokomat jobban kedvelem, mint a Tusculanumban, Tiburban vagy Praenestében lévőket. Mert a már említett indokokhoz hozzátehetem, hogy itt mindennél mélyebb, kényelmesebb s ezért biztosabb nyugalmat élvezek; itt nem kell togában megjelennem, itt nincs a közelben kérelmező, minden csupa csend és nyugalom, s ez még növeli a táj többi előnyös tulajdonságát, éppúgy, mint a derűs ég és a balzsamos, tiszta levegő. Itt üdül fel testem-lelkem leginkább. Szellememet az olvasgatás, testemet a vadászgatás köti le. Embereim sem egészségesebbek sehol másutt, mint itt, s azok közül, akik engem ide el szoktak kísérni (bocsánat a szóért), itt még soha senki sem halt meg. Őrizzék is meg sokáig az istenek nekem ezt az örömet, a vidéknek ezt a dicsőséget! Minden jót!

7

Kedves Rufusom! Ismeretes, hogy közület nem lehet örökös, és örökrészt sem kaphat. Saturninus azonban, aki engem tett meg örökösének, szülővárosára hagyta vagyona negyed-részt, később e negyedrészt négyszázezer sestertius összegre módosította. Ez a hagyaték, ha a törvény álláspontját vesszük figyelembe, érvénytelen, ha a hagyatékozó akaratát, szilárd és érvényes. Szerintem azonban - kicsit félek, mit fognak szólni ehhez a jog tudósai - az elhunyt akarata szentebb, mint a törvény, különösen azért, mert közös szülővárosunk javára hagyakozott. E városnak már én is egymillió-hatszázezer sestertius juttattam, s most megtagadjam tőle az idegen vagyonból kapott négyszázezret, ami az egésznek alig több, mint kétharmada?

Biztos vagyok benne, hogy te sem vélekedsz másként, mint én, s a várost te is úgy szereted, mint a legjobb polgárhoz illik. Azt kérem tőled, ha a decuriók legközelebb összeülnek, ismerd előttük - persze óvatosan és röviden -, mit mond e kérdésben a törvény, majd tedd hozzá, hogy Saturninus végakaratahoz híven felajánlom nekik a négyszázezer sestertius. Ez az ő ajándéka, az ő bőkezűsége, én nem teszek mást, csak az ő akaratát teljesítem.

Főlétségesnek tartom, hogy ebben az ügyben hivatalosan is írjak. Egyrészt tudom, hogy te, mint meghitt jó barátom s elég okos ember, rendelkezel annyi készséggel és képességgel, hogy éppolyan helyesen képviseled a magad véleményét, mint az enyémet. Másrészt félek, hogy a mértéket, amelyet élőszóban könnyű betartani, levelemben esetleg túllépek. Mert a beszédet az arckifejezés, a mozdulatok s maga a hanghordozás is megfelelő határok között tartják, de a levél, nélkülözvén a megnyerés mindenféle eszközeit, ki van téve az olvasók rosszindulatú félremagyarázásának. Minden jót!

Kedves Capitóm! Rábeszélsz, hogy írjak egy történeti művet, s nem te vagy az egyetlen, aki rábeszél: már többen buzdítottak, s én kész is vagyok reá. Nem mintha olyan biztos volnék abban, hogy sikerülni fog, ez elbizakodottság is volna, amíg meg nem győződött róla az ember. Kiváltképpen szép feladatnak tűnik azonban előttem nem hagyni feledésbe merülni azokat, akiket megillet az örökkévalóság, s mások hírnevével a magunkét öregbíteni. Engem ugyanis semmi sem foglalkoztat annyira, mint a halhatatlanság heves vágya, ami a legméltóbb az emberhez, különösen ahhoz, aki feddhetetlensége tudatában nem retteg az utókor emlékezetétől. Éppen ezért éjjel-nappal töprengek, „hátha valahogy én is fel tudnék emelkedni a porból.”⁴⁹ Ez ugyanis teljesen kielégíti a vágyamat. S még annál is több „győztesként élni az emberek ajkán”.⁵⁰ Bár... De elég annyi, hogy úgy látszik, ezt csak a történetírás tudja biztosítani. A szónoklatnak és a költeménynek nincs nagy sikere, legfeljebb, ha a legtökéletesebben csiszolt; a történeti műveket viszont, akármilyen is a stílusuk, tetszés fogadja. Az emberek ugyanis természetüknél fogva kíváncsiak, és már a tények pusztá ismertetése is megragadja őket úgy, hogy még a locsogáshoz és mendemondákhoz is vonzódnak.

Engem azonban családi példa is ösztönöz erre a tudós foglalatosságra. Nagybátyám, egyben örökbe fogadó atyám, maga is írt történeti műveket, mégpedig igen megbízhatókat. Én pedig azt olvastam a bölcseknél, hogy nagyon is dicséretes dolog őseink nyomdokait követni, ha helyes úton jártak. Akkor hát miért habozom? Jelentős és komoly perekben mondtam beszédek. Ezeket kívánom átdolgozni, bár sokat nem várok tőlük; mégis, egykori fáradozásom gyümölcse ne semmisüljön meg velem együtt, ha ezt a még hiányzó csiszolást elmulasztom. Mert az utókor szempontjából, amit nem fejeztek be, az annyit ér, mintha hozzá se kezdtek volna. Azt mondd, hogy egyidejűleg átírhatom beszédeimet, s kidolgozhatom történeti munkámat? Bár úgy lenne! De mindkettő olyan nagy feladat, hogy éppen elég az egyiket elvégezni.

Tizenkilenc éves koromban kezdtem szerepelni a Forumon, s még ma sem látom világosan, mi is a szónok feladata. Hát ha ehhez a teherhez még egy újabb járul? Van ugyan a szónoklásnak és a történetírásnak számos közös vonása, de még több eltérő, méghozzá éppen olyan vonatkozásban, ami közösnek látszik. Elbeszél az egyik is, elbeszél a másik is, csak hogy különféleképpen. A szónoklat többnyire szerény, hitvány kis hétköznapi ügyekkel foglalkozik, a történetírásban minden választékos, pompás, emelkedett. Ahhoz inkább csontok, izmok, idegek kellene, ehhez daliás termet és szinte harci sisak illik. Amaz leginkább az erővel, elszántsággal és harciassággal arat tetszést, emez részletességével, lebilincselő, sőt gyönyörködtető mivoltával. Végül más a szókincsük, más a hangjuk és a mondatfűzésük. Mert (mint Thucydides mondta) alapvető különbség van a *κτῆμα*⁵¹ és egy *ἀγώνισμα*⁵² között; az utóbbi a szónoklat, az előbbi a történetírás.

Ilyen okokból nem szánom rá magamat, hogy ezt a két teljesen eltérő és éppen a legfontosabb vonatkozásokban különböző dolgot összekeverjem-kuszáljam, s hogy aztán mint egy forgatagban megzavarodva ott tegyem azt, amit itt kell tennem. Ezért egyelőre - hogy a magam jogi szóhasználatánál maradjak - engedélyt kérek a felkészülésre.

⁴⁹ *hátha... a porból* - Vergilius, Georgica III 8-9.

⁵⁰ *győztesként... ajkán* - Georgica III 9.

⁵¹ *κτῆμα* - birtok.

⁵² *ἀγώνισμα* - per.

Te azonban már most gondolkozz rajta, milyen korszakot válasszak ki. Régit, amiről már mások is írtak? Könnyű az anyaggyűjtés, de nyomasztó az összehasonlítás az elődökkel. Vagy még feldolgozatlan és újabb kort? Súlyos neheztelés, kevés köszönet lehet az eredmény. Mert azonkívül, hogy ekkora emberi vétkek közepette több a kárhozzáttni, mint a dicsérni való, a dicséretben fukarnak, a hibáztatásban túlzónak fognak mondani akkor is, ha az előbbiben bőkezűen, az utóbbiban roppant tartózkodóan jártál el. Ez azonban nem tartóztat fel engem: elég bátorságom van ugyanis az igazság kimondásához.

Kérlek, készítsd elő, válogasd ki az anyagot ahhoz, amire buzdítasz, nehogy mikor már elszántam magam az írásra, ismét jogos indokom támadjon a habozásra és halogatásra. Minden jót!

9

Kedves Rufusom! Lementem a Iulius-palotába, hogy meghallgassak néhány perbeszédet, melyekre a következő tárgyaláson kellett válaszolnom.

Már helyet foglaltak a bírák, a decemvirek is megérkeztek, sűrögtek-forogtak az ügyvédek. Hosszú várakozás, nagy sokára küldönc a praetortól: a centumvireket szélnek eresztik, aznapra szünetet rendelnek el - legnagyobb öröömre, mert sohasem vagyok úgy felkészülve, hogy ne örülnék egy kis haladéknak. Az elnapolás háttérében Nepos állt, a praetor, aki a zsarolási ügyeket intézi. Rövid közleményt tett közzé: figyelmeztette a vádlókat, figyelmeztette az alpereseket, hogy érvényt fog szerezni a senatusi határozatban foglalt elveknek. A közleményhez függelékként a senatusi határozat szövege járult: eszerint minden pereskedő még a tárgyalás előtt köteles esküvel tanúsítani, hogy az ügyvédi képviseletért senkinek nem ajándékozott, nem ígért, és letétbe sem helyezett el semmit.

Ez a mondat tehát, számos másikkal egyetemben, az ügyvédi munka áruba bocsátását is, vételét is megtiltotta. Azt viszont engedélyezték, hogy az ügyfél pere végén fizethessen, de nem többet tízezer sestertiusnál. A praetor, mármint a centumvirek elnöke, gondolkodóba esett Nepos eljárásán, s mert meg akarta fontolni, csatlakozzék-e példájához, megajándékozott bennünket egy váratlan szabadnappal.

Jelenleg városszerte Nepos rendeletét szapulják vagy dicsérik. „Itt van egy ember - mondják sokan -, aki holmi ferdeségeket akar megrendszabályozni. Ugyan minek? Tán bizony előtte nem voltak praetorok? Kicsoda ő, hogy javíthatna a közerkölcsökön?!” Mások épp ellenkezőleg: „Nagyon helyesen cselekedett; hivatalba lépése előtt tanulmányozta a jogszolgáltatást, átolvasta a senatusi határozatokat; véget vet ezeknek a szégyenletes egyezségeknek, nem tűri, hogy a legnemesebb hivatást alantas módon áruba bocsássák!” Így vitatkoznak mindenütt, s persze a dolog kimenetele fogja eldönteni, melyik vélemény kerekedik majd felül, mert dívik még közöttünk az a helytelen, de általánosan elfogadott szokás, hogy a szándék jó vagy rossz voltát sikerén, illetve kudarcán mérik le, aszerint is dicsérik vagy gáncsolják. Innen van, hogy egy és ugyanarra a tette annyiszor ragasztják hol a kötelességtudás, hol meg a szemfényvesztés, hol a nagyvonalúság, hol meg az eszeveszettség címkéjét. Minden jót!

10

Kedves Suetoniusom! Mentsd fel végre a szószegés vádja alól hendecasyllabusaimat, melyekben közös barátainknak megígértem munkád megjelenését. Mert naponta kérnek, követelőznek, s már félő, hogy a törvény erejével kényszerítik munkádat a nyilvánosság elé.

Magam sem tartozom azok közé, akik nagyon sietni szoktak művük megjelentetésével, de te aztán az én vonakodásomat és késlekedésemet is messze felülmúlod. Hagyj fel a habozással, vigyázz, nehogy könyvedet, amelyet az én hendecasyllabusaim nyájas szava sem tudott előcsalogatni, majd durva szazonok kényszerítsék napvilágra. Kész és befejezett már az a könyv, a csiszolgatás nem teszi fényesebbé, csak koptat rajta. Részesíts abban a kegyben, hogy végre meglássam a címét, s hallhassam, hogy Tranquillusom művét másolgtatják, vásárolják, olvassák! A minket összekötő kölcsönös forró barátság kötelez, hogy ugyanolyan örömmel ajándékozz meg, mint amilyen örömet te szoktál lelteni énbennem. Minden jót!

11

Kedves Fabatusom! Megkaptam leveled, s értesültem, hogy magad és fiad nevében gyönyörű oszlopcsarnokot emeltél, s egy nappal később a kapu díszítésére is pénzt ajánlottál fel. Így vált az előbb megkezdett bőkezűség befejezése egy újabbnak a kezdetévé.

Örülök, elsősorban a rád háramló dicsőségnek, amelyből rokonságunk révén nekem is jut valami, meg annak is, hogy apósom emlékét ilyen nagyszerű alkotással örökítetted meg. S végül annak, hogy szülővárosunk így gyarapodik, ami különben is nagy öröm, de különösen akkor az, ha neked is részed van benne.

Egyébként kérem az isteneket, tartsák meg nemes lelkületedet, s ennek jutalmául életedet is nyújtsák a lehető leghosszabbra. Mert szinte bizonyos vagyok benne, hogy alig váltod be legutóbbi ígéretedet, máris valami újabb adományra készülsz. Hiszen az egyszer feléledt adakozókedv sose fog megpihenni; mert éppen a gyakoriság teszi olyan vonzóvá és széppé. Minden jót!

12

Kedves Scaurusom! Egyik rövid, kiadásra szánt beszédem meghallgatására meghívtam néhány barátomat (hogy ezzel is kifejezzem irántuk érzett megbecsülésemet) s még másokat (hogy meghalljam az igazat). Felolvasásomnak ugyanis kettős célja szokott lenni. Az egyik az, hogy bizonyos szerénység ébredjen bennem, a másik, hogy figyelmeztessenek, ha munkám iránti elfogultságomban egy és más esetleg elkerülte figyelmemet.

Célomat elértem, sikerült olyanokat találnom, akik nem fukarkodtak a jó tanáccsal. Néhány javítanivalót én is megjelöltem. Itt küldöm a beszédet, most már javítva. A tartalmát megtudod a címéből, a többit majd maga a könyv fogja elmondani, mert most már meg kell szoknia, hogy bevezető szavak nélkül is teljesen érthetővé váljék. Kérlek, írd meg véleményedet az egész műről és az egyes fejezetekről. Mert így elég óvatos leszek ahhoz, hogy visszatartsam, vagy elég határozott, hogy kiadjam, aszerint, hogy a te döntésed melyiket javasolja. Minden jót!

13

Kedves Valerianusom! Te kéred, s én azt ígértem, hogy kérésedre megírom majd neked, mi lett a sorsa Nepos indítványának, melyet Tuscilius Nominatusszal⁵³ kapcsolatban terjesztett elő.

⁵³ *Tuscilius Nominatusszal* - lásd V. könyv, 4. levél.

Nominatus, miután bevezették, személyesen képviselte ügyét, vádolni viszont senki sem vádolta, mert Vicetia küldöttei nemhogy ellene vallottak volna, inkább még mentegették őt. Védekezésének lényege az volt, hogy nem a jó szándék, mindössze a bátorság hiányzott ügyvédi munkájából. Elindult, hogy ügyfeleit képviselje, meg is jelent a bíróságon, de aztán újra hazatért, mert barátainak néhány megjegyzése visszariasztotta; ezek ugyanis figyelmeztették, ne szegüljön szembe csökönyösen egy senator óhajával, akit hovatovább már nem is a vásár, hanem tekintélye, jó híre és magas méltósága ösztökél a pereskedésre; s főképpen ne tegye ezt a senatus előtt, különben csak még ádázabb ellenszenvet zúdít magára, mint legutóbb. (Tény, hogy az előző alkalommal, ha kevesen is, de tapsoltak neki, mikor a szónoki emelvényről lelépett.) Érvelését könyörgéssel és bőven patakzó könnyekkel toldotta meg; sőt, szónoklásban gyakorlott ember lévén, az egész tárgyalás alatt arra törekedett, hogy ne védekezőt, hanem esdeklőt lássanak benne, ami szívrehatóbb is, biztonságosabb is.

Felmentették, mégpedig Afranius Dexter kijelölt consul javaslatára, melynek lényege a következő: bizonyára jobban tette volna Nominatus, ha végig ugyanolyan lelkesen képviseli Vicetia ügyét, mint ahogyan elvállalta; mivel azonban ártó szándék nélkül esett ebbe a hibába, és semmi büntetendő cselekményt nem lehet rábizonyítani, ejtsék el ellene a vádat, azzal a kikötéssel, hogy a vicetiaiaktól felvett tiszteletdíjat visszafizeti. Mindenki helyeselt, kivéve Flavius Apert. Ő azt javasolta, tiltsák el Nominatust öt évre az ügyvédi gyakorlattól, s bár senkit sem győzött meg, makacsul kitartott a véleménye mellett, mi több, a senatusi ülések szabályaira hivatkozva kényszerítette az előző, és ellentétes értelmű javaslatot benyújtó Dextert, esküdjön meg, hogy javaslatát az állam érdekében tette. Követelése jogos volt ugyan, néhányan mégis tiltakoztak ellene, mert úgy találták, hogy részrehajlás gyanújába sodorja a javaslattevőt.

Mielőtt azonban a szavazásra sor került volna, Nigrinus néptribunus remekbe szabott, kemény hangú emlékiratot olvasott fel, melyben felhánytorgatta, hogy adásvétel tárgya az ügyvédi munka, adásvétel tárgya még a kötelességmulasztás is, hogy a perek előzetes megállapodás szerint folynak, meg hogy dicsőségszámba megy, ha valaki polgártársai kifosztása árán jut hatalmas és állandó jövedelmekhez. Törvénycikkelyeket sorolt fel, senatusi határozatokra emlékeztetett; végül kijelentette, kérelmezniük kell kegyes princepsünktől, hogy, mivel a törvényeket és senatusi határozatokat lábbal tapossák, személyesen keresse meg a súlyos bajok gyógyszerét. Néhány nap, és megjelent a princeps szigorú, de mértéktartó rendelete. Olvasd el, benne van a hivatalos közleményekben.

Milyen öröm számomra, hogy ügyvédi munkám során minden ígéretet, ajándékot és tiszteletdíjat, sőt az apró figyelmességeket is visszautasítottam! Igaz, a becstelen dolgokat nem azért kell kerülnünk, mert tilosak, hanem mert szégyellnivalók; mégis jóleső érzés, ha az ember látja, hogy az állam olyasvalamit tilt, amit ő önmagának sohasem engedett meg. Az persze valószínű, mondhatnám kétségtelen, hogy ez az alapelv kevesebb elismerést és kisebb dicsőséget fog szerezni nekem, hiszen ezentúl mindenki, mégpedig kényszerből cselekszi majd, amit én saját elhatározásomból cselekedtem. Egyelőre jókat derülök, mert egyesek jósként emlegetnek, mások meg tréfásan écelődve azt hajtogatják, hogy az én zsákmányszomjammak, az én pénzsóvárságomnak vetettek gátat. Minden jót!

14

Kedves Pontiusom! Comumban kaptam a hírt, hogy Cornutus Tertullus lett az Aemilius út felügyelője. Ki se mondhatom, mennyire örülök ennek, miatta s persze magamért is. Miatta, mert sose volt ugyan kenye a törtetés, mégis nyilván örül, hogy minden utánjárás nélkül

elnyerte ezt a tisztséget, s magamért is, hiszen mennyivel kedvesebb lett most a saját állásom, mióta Cornutus is hasonlólt tölt be. Mert a legmagasabb méltóság elnyerése sem szerezhethet annyi örömet, mint látni, hogy derék emberek hasonló megtiszteltetésben részesülnek.

Van-e Cornutusnál jobb, tisztább lelkű férfiú? Van-e még valaki, akinek minden erénye ennyire idézné a múlt nagy példaképeit? S e véleményem nem is egyébként méltán megérdemelt és élvezett hírnevén, hanem hosszú és sokoldalú személyes tapasztalataimon alapul. Mi ketten egyforma szeretettel ragaszkodunk és ragaszkodtunk azokhoz a férfiakhoz és nők-höz, akiket a mi korunk követendő példaképül mutat fel. S éppen a hasonló baráti vonzalmak kötöttek össze minket is a legbelső barátság erős szálaival. Éppen így kapcsolt össze közéleti szereplésünk is. Hiszen tudod, hogy úgy vállalta, mintha magam kértem volna, mellettem a kincstári felügyelői tiszte, majd később a consulságot. Akkor ismertem meg igazán nagyszerűségét, elragadó természetét, mikor mesteremként követtem, atyámként tiszteltem, nem évei számának, hanem egész életének nagysága miatt. Ezért kívánok most szerencsét neki és magamnak, s nemcsak mint közéleti, hanem mint; magánember is, mert végre megértük, hogy az emberekre kiválóságuk nem veszedelmeket zúdít, mint azelőtt, hanem komoly tisztségekre érdemesíti őket.

Végtelenségig nyújtanám leveletem, ha átengedném magam az örömnél. De inkább arról szölok, milyen helyzetben talált futárod. Feleségem nagyapjánál, nagynénémnél s régen látott barátaimnál voltam látogatóban. Körüljártam kis birtokomat, meghallgattam parasztjaim véget nem érő panaszáradatát, számadásokat futottam át kelletlenül és felületesen (én egészen más papíroknak és leveleknek tartom fenn érzéseimet), s már kezdtem útra készülni. Mert sürget a szűkre szabott szabadság, különösen hogy Cornutus hivatalba lépésének híre eszembe juttatja saját hivatalomat is.

Szeretném, ha Campania téged is éppen mostanában bocsátana el, nehogy Rómába érkezésem után baráti együttlétünk egy nappal is megrövidüljön. Minden jót!

15

Kedves Antoninusom! Sohasem éreztem ennyire verseid nagyszerűségét, mint most, amikor utánköltésükkel próbálkozom. S mint a festő is ritkán tudja hibátlanul visszaadni a tökéletesen szép arcot, én is elmaradok, és messze járok a mintakép mögött. Annál inkább buzdítalak, írd minél több olyan verset, amelyet mindenki szeretne utánozni, de senkinek sem, vagy csak nagyon kevésnek sikerül. Minden jót!

16

Kedves Marcellinusom! A legmélyebb szomorúságba merülve írom ezeket a sorokat. Meghalt a mi kedves Fundanusunk kisebbik lánya. A legderűsebb, legszeretetre méltóbb teremtmény, aki nem csupán azt érdemelte volna, hogy sokáig, hanem mondhatnám azt is, hogy örökké éljen.

Még nem volt tizennégy éves, de már olyan bölcs, mint valami öreg, méltóságteljes matróna, s emellett csupa kislányos búbáj, szűzies tartózkodás. Hogy tudott apja nyakába csimpaszkodni! Milyen bizalmasan és tartózkodva ölelt meg minket, a ház barátait! Hogyan szerette dajkáit, oktatóit, nevelőit, mindenkit a maga tiszte szerint. Milyen szorgalmasan, milyen elmerülve olvasgatót! Milyen tartózkodóan és milyen meggondoltan játszadozott!

S mennyi türelemmel, önmérséklettel, sőt állhatatossággal hordozta végső betegségét is! Az orvosok utasításainak eleget tett, nővérében, apjában ő tartotta a lelket, s mikor testi ereje teljesen elgyengült, utolsó lélegzetéig lelkierejével tartotta fenn magát, és sem a hosszú betegeskedés, sem a halálfélelem nem tudta összetörni, szinte csak azért, hogy annál több okunk legyen a fájdalomra, és hogy még jobban vágyódjunk utána. Milyen szomorú, milyen fájdalmas gyász! Jaj, elmúlásának a haláláénál is fájdalmasabb korai ideje! Már egy kiváló ifjú jegyese volt, már kitűzték a menyegző napját, már meghívtak rá bennünket is! S az öröm milyen nagy szomorúságra változott!

Nem tudok szavakat találni, milyen kín járta át szívemet, mikor hallottam, hogy Fundanus - mert a fájdalom szomorúan találékony - elrendelte, hogy az egész pénzen, amit ruhákra, gyöngyökre, drágakövekre szántak, vegyenek tömjént, halotti kenetet, illatszereket. S bármilyen bölcs és tanult ember is, hiába szentelte magát ifjúságától a nemesebb tudományoknak és művészeteknek, most nem akart tudni mindarról, amit annyiszor hallott és hirdetett, s kivette szívéből minden más kötelességet, egyedül atyai fájdalmának élt. Ami megbocsátható, sőt dicsérendő, ha meggondoljuk, mit is veszített. Hiszen az elvesztett lány nemcsak erkölcsében hasonlított hozzá, hanem arcvonásaiban, egész lényében is apjának tökéletes, pontos mása volt.

Így hát ha annyira érthető fájdalmában levéllel akarod felkeresni, igyekezz megvigasztalni, de ne dorgáló vagy heves, inkább szelíd, együttérző hangon. S hogy a vigasztalás valóban utat találjon a szívéhez, talán jobb lesz, ha kis ideig vársz vele. Mert mint ahogy a túl friss seb visszaborzad az orvos kezétől, később azonban tűri, sőt kívánja a beavatkozást, éppúgy kerüli és utasítja vissza az új keletű fájdalomtól átjárt lélek a vigasztalást, később pedig már maga óhajtja, s ha lágy szelídséggel kínálják, megnyugszik tőle. Minden jót!

17

Kedves Spurinnám! Tudom, mennyire szívügyed az irodalom, mennyire örülsz, ha előkelő ifjak őseikhez méltót cselekszenek. Annál inkább sietek tudatni veled, hogy ma jelen voltam Calpurnius Piso felolvasásán.

A *καταστερισμῶν*⁵⁴ írott tudós, tartalmas tankölteményét olvasta fel. Gördülékeny, finom, csiszolt mű, s az összefüggésnek megfelelően olykor fenséges distichonokból áll. A tartalomhoz illően és változatosan hol emelkedettebb, hol köznapibb; váltogatja a magasztos és egyszerű, a száraz és színes, a szakszerű és szórakoztató részeket, s mindenütt egyformán tehetségesen. Mindezt még vonzóbbá tette kellemes hangja, hangját pedig elfogódottsága: élénk pír, erős szorongás ült az arcán - igaz éke az előadónak. Nem tudom ugyanis, miért, de jobban illik az irodalomkedvelő emberhez a lámpaláz, mint a magabiztosság. De nem szaporítom a szót, bár annál inkább kedvem volna, minél szebb dolog ez egy ifjú esetében, s minél ritkább egy előkelő ifjú esetében. A felolvasás végeztével többször hosszasan is megcsókoltam a fiút, s az ösztönzés leghatékonyabb eszközével, dicsérő szavakkal tüzeltem, haladjon tovább a megkezdett úton, s azt a fényt, amellyel ősei előtte jártak, vigye ő is tovább az utódok előtt. Kifejeztem jókívánságaimat derék édesanyjának és fivérének, akinek testvéri szeretete a felolvasóteremben nem kisebb dicsőséget szerzett, mint amannak ékesszólása. Annyira szembetűnően nyilvánult meg ugyanis felolvasó fivére miatt érzett aggodalma, majd öröme.

⁵⁴ *καταστερισμῶν* - csillagképekről.

Adják az istenek, hogy minél gyakrabban írhaszak neked ilyesmit! Mert szívügyem, hogy századunk ne legyen terméketlen és kimerült, és kimondhatatlanul szeretném, ha előkelőink házában akadna más szép dolog is, nemcsak őseik képmása. Ám ezek, úgy hiszem, most némán dicsérik, buzdítják az ifjakat, s ami mindkettőjükre ugyancsak nagy elismerés, magukénak vallják őket. Minden jót!

18

Kedves Macerem! Jól érzem magam, mert te is jól érzed magad. Feleségeddel, fiaddal együtt élvezed a tengert, a forrásokat, a zöld berkeket, a mezőket s elragadó nyaralódat. Elragadónak kell lennie, ahol olyan ember lakott, aki itt sokkal szerencsésebbnek mondhatta magát, mint később, amikor a legszerencsésebb lett. Én magam Etruriában váltakozva vadászattal és tanulmányaimmal foglalkozom, olykor mások társaságában, máskor egyedül. S most sem tudom még teljes bizonyossággal eldönteni, mi nehezebb, zsákmányt ejteni vagy írni. Minden jót!

19

Kedves Paulinusom! Látom, mennyire szelíden bánasz szolgáláiddal, így annál őszintébben közölhetem, hogy én is milyen kíméletes vagyok az enyéimmal. Mindig a homerusi mondás lebeg előttem: *πατήρ δ' ὥς ἥπιος ἦεν*,⁵⁵ és a mi „családatya” szavunk. De ha a természet sokkal vadabbnak és kegyetlenebbnek alkotott volna, még akkor se hagyna hidegen Zosimus nevű szabadosom betegsége, akivel most annál emberségesebbnek kellennem, mert nagyon rászorul. Derék, szolgálatkész, művelt ember. Mestersége (táblájára is ezt írták, amikor eladták): színész, s e téren valóban kiváló. Előadása lendületes, műveltségre valló, s mellett természetes és ízléses. Olyan jól játszik citharán, amit színésztől nem is várnánk. S beszédek, történeti műveket, verseket olyan kiválóan tud felolvasni, mintha egész életében csak ezt tanulta volna.

Azért adtam elő mindezt részletesen, hogy meggyőzzek: mennyi kellemes szolgálatot köszönhetek ennek az egyetlen férfinak. Ehhez jön még, hogy milyen régóta kedvelem. S ezt tetézi még régóta hozzá fűző ragaszkodásom, s vonzalmamat csak növeli nehéz helyzete. Mert olyan az emberi természet, hogy annál jobban és hevesebben ragaszkodik valakihez, minél inkább félnie kell, hogy elveszti, s ezt a félelmet nekem már nem is egyszer kellett kiállnom. Néhány éve ugyanis egy megerőltető és tüzes előadás után vérömlést kapott. Ezért Egyiptomba küldtem, ahonnan, hosszú távollét után, minap érkezett haza, megerősödve. Néhány nap múlva ismét nagyon megerőltette a hangját, könnyű köhögés figyelmeztette előbbi bajára, s ismét vérömlést kapott.

Ezért azt vettem tervbe, hogy Forum Iuliumban lévő birtokodra küldöm. Gyakran hallottam tőled, milyen egészséges az ottani éghajlat, s mennyire alkalmas az ottani tej éppen ilyesféle bajok orvoslására. Kérlek azért, írd ott lakó embereidnek, hogy adjanak neki nyaralódban szállást, és fedezzék esetleg felmerülő kiadásait. Ő azonban nagyon kisigényű lesz, már most is olyan takarékos és mértékletes, hogy nemcsak az élvezetet tagadja meg magától, hanem azt is, amire egészsége helyreállítása miatt szüksége lenne. Elutazásakor annyi útipénzzel látom el, amennyire a *te* jószágodra indulónak szüksége lehet. Minden jót!

⁵⁵ *πατήρ ... ἥπιος* - akár az apátok, olyan volt (Homérosz, Odüsszea II 47, Devecseri Gábor ford.).

Kedves Ursusom! Már megint a bithyniaiak: alig fejezték be Iulius Bassus⁵⁶ elleni perüket, máris proconsuluk, Rufus Varenus ellen tettek panaszt; éppen Varenus ellen, akit Bassus elleni perükben ügyvédjükül kértek és kaptak meg.

A senatus elé járulva vizsgálatot követeltek. Varenus engedélyt kért, hogy védelmére ő is állíthasson tanúkat. Mivel a bithyniaiak ez ellen tiltakoztak, megkezdődött a vizsgálat. Varenust én védtem, nem is sikertelenül; hogy jól vagy rosszul, meglátod az itt küldött beszédből. Mert a szóbeli előadásnál igen nagy lehetősége van annak, hogy a véletlen döntse el jobbra vagy balra az ügyet. S nagyon gyöngítheti vagy fokozhatja a hatást a szónok emlékezőtehetsége, hanghordozása, taglejtése, hogy milyen sokáig beszél, s végül hogy rokonszenves vagy ellenszenves-e számára a vádlott; a leírt beszédnek viszont nincsenek pártolói vagy ellenségei, és mentes a hatást jó vagy rossz irányban befolyásoló esetlegességektől.

A másik fél nevében az egyik bithyniai, Fonteius Magnus szólalt fel, nagyon sok szóval mondva el nagyon kevés gondolatot. Ilyen a legtöbb görög szónok: gondolatgazdagság helyett szóáradat, s úgy ömlenek belőlük a hosszú és tartalmatlan körmondatok, mint a vízfolyás. Ezért is nagyon szellemes Iulius Candidus többször elhangzott kijelentése, hogy nagy különbség van az ékesszólás és a locsogás között. Mert az ékesszólás képessége alig egy-kettőnek, sőt - ha M. Antoniusnak hiszünk - senkinek sem jutott osztályrészül. Locsogni azonban - mint Candidus mondja - mindenki tud, s minél szemérmetlenebb, annál inkább.

Következő nap Homullus beszélt Varenus védelmében, szellemesen, sok tűzzel, díszes stílusban. Az ellenfél részéről Nigrinus szólt tömören, nyomatékosan, ékesen. Acilius Rufus kijelölt consul úgy nyilatkozott, hogy engedélyezzék a bithyniaiaknak a nyomozást. Varenus kérését hallgatással mellőzte, ami egyenlő volt az elutasítással. Cornelius Priscus volt consul véleménye szerint helyet kell adni a panaszosok és a vádlott kérésének egyaránt, s szó-többséggel az ő javaslatát fogadták el. Olyan határozatot hoztunk tehát, amelyet sem a törvény nem tartalmaz, sem a hagyomány nem igazol eléggé, mégis igazságos. Miért igazságos? Azt nem fejtem ki levelemben, hadd keltsek benned kíváncsiságot a beszéd iránt. Mert ha igaz Homerus kijelentése:

*τὴν γὰρ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι
ἢ τις ἀκοιόντεσσι νεωτάτῃ ἀμφιπέληται,⁵⁷*

be kell látnom, hogy levelemben nem lehetek bőbeszédű, nehogy előre leszakítsam, ami beszédem fő vonzóereje, báját és újdonságának virágát. Minden jót!

21

Kedves Saturninusom! Leveled nagyon vegyes hatást tett rám, mert tartalma részint örömdetes, részint elszomorító. Örömdetes az a hír, hogy te még mindig a Városban vagy. („Akaratom ellenére!” - mondod. De nem az enyém ellenére!) Hiszen leveled azt ígéri, hogy mihamar megérkezem, felolvasol műveidből. Köszönet érte, hogy megvársz velem. Elszomorító, hogy Iulius Valens súlyos betegen fekszik, de ez sem annyira leverő, ha arra gondolunk, ami a

⁵⁶ Iulius Bassus - lásd IV. könyv, 9. levél.

⁵⁷ *τὴν γὰρ ἀοιδὴν ... ἀμφιπέληται* - mert az olyan dalt dicsérik a legjobban a népek, mely a legújabbként jár körben a ráfigyelők közt (Odüsszeia I 351-2. Devecseri Gábor ford.).

betegnek szinte jótétemény lenne, hogy tudniillik minél hamarabb megszabadulhat gyógyíthatatlan betegségétől. S nem csupán elszomorító, hanem valóban rettenetes, hogy Iulius Avitus útközben halt meg egy hajón, miközben quaestorsága lejártával hazafelé utazott, távol szerető fivérétől, távol anyjától, nővéreitől. Igaz, hogy a halottnak mindez már teljesen mindegy, de nem volt neki mindegy haldoklás közben, s nem mindegy azoknak, akik még élnek. S az sem, hogy élete első virágjában kellett elhunynia, egy ilyen tehetséges ifjúnak, aki azt a reményt nyújtotta: ha tehetsége kibontakozik, a legmagasabb tisztségeket is elérheti. Milyen szenvedélyesen lángolt a tudományokért! Mennyit olvasott, mennyit írt! S mindez most elenyészett vele anélkül, hogy az utókor élvezhetné munkájának gyümölcsét.

De miért engedem, hogy erőt vegyen rajtam a fájdalom? Hiszen ha nem zabolázzuk meg, a legkisebb okot is óriásivá nagyítja. Befejezem hát leveletem, hogy megállítsam írás közben megeredt könnyeimet. Minden jót!

HATODIK KÖNYV

1

Kedves Tiróm! Amíg én a Paduson túl időztem, te pedig Picenumban, kevésbé nélkülöztelek, de hogy én már a fővárosban vagyok, te pedig még mindig Picenumban, annál jobban. Talán, mert együttlétünk megszokott helyei még élénkebben emlékeztetnek rád, vagy, mert a távollevők iránti vágyat semmi sem szítja fel annyira, mint az a tudat, hogy közelünkben vannak. S annál türelmetlenebbül nélkülözzük az annyi örömet ígérő találkozást, minél erősebb a remény, hogy közeledik. No de akármi is az oka, szabadíts meg ettől a gyötrelemtől!

Gyere már, vagy én megyek vissza oda, ahonnan meggondolatlanul eljöttem, már csak kíváncsiságból is, hogy te, ha nélkülem leszel Rómában, írsz-e nekem ehhez hasonló levelet? Minden jót!

2

Kedves Arrianusom! Néha hiányolom bíróságainkon M. Regulust,⁵⁸ bár ezzel korántsem azt akarom mondani, hogy nagyon vágyom utána. S hogy miért hiányolom? Mert ő még tisztelte a szónoklást: izgult, sápadozott, előre leírta beszédeit (bár nem volt képes megtanulni őket). De arról sem tudott leszokni, hogy majd a jobb, majd a bal szemét kente be - a jobbat, ha a felperest, a balt, ha az alperest képviselte -, s arról sem, hogy hol az egyik, hol a másik szemöldökére fehér szépségtapaszt ragasztott. A jószokat is mindig megkérdezte az ügy kimenetele felől, persze túlzott babonából, de alapjában véve mégiscsak azért, mert nagyon tisztelte a szónoki mesterséget. S az is fölöttébb kellemes volt a vele együtt fellépő szónokoknak, hogy korlátlan beszédidőt kért, s hogy úgy koldulta össze a hallgatóságát. Mert van-e kellemesebb annál, mint ha az ember kényelmesen, tetszése szerint szónokolhat más számlájára, és nem kell idegenek előtt, nyomasztó körülmények között beszélnie?

De akárhogy van is, jól tette Regulus, hogy meghalt, és még jobban tette volna, ha korábban távozik. Mert most a közönség megkárosítása nélkül élhetne, olyan fejedelem idején, aki alatt nincs módja ártani. Így hát nem tesszük rosszul, ha néha hiányoljuk. Hiszen mióta meghalt, elharapódzott az a szokás, hogy a beszédre mindössze két vagy egy órát, sőt olykor csak félórát kérnek és kapnak. Mert az ügyvédek inkább szeretnek túllenni a beszéden, mint szónokolni, s akik hallgatják őket, minél előbb kész akarnak lenni az üggyel, ahelyett, hogy az ítéleten tanácskoznának. Ekkora a nemtörődömség, a közöny, ennyire lebecsülik az ékes-szólást és az ügyfélre leselkedő veszélyeket. Talán bizony mi bölcsebbek vagyunk őseinknél, s igazságosabbak, mint maguk a törvények, melyek annyi órát, annyi napot, annyi határidőt engedélyeznek? Talán az elődök olyan tompa eszűek, olyan minden mértéken felül lassú beszédűek voltak? Mi talán világosabban mondunk el, hamarabb fogunk fel mindent, s lelkiismeretesebben ítélünk, néhány óra alatt összecsapva a döntést olyan ügyekben, amelyeknek a kibogozása ezelőtt napokig tartott? Ó, Regulus, te hiúságodban mindenkitől megkaptad azt, amit most kötelességérzetből is alig tesz meg valaki!

⁵⁸ *M. Regulust* - lásd a Regulus-leveleket, a legutóbbi: IV. könyv, 7. levél.

Ezért, valahányszor a bíróság tagja vagyok - és sokkal gyakrabban szerepelek így, mint ügyvéd -, bármennyi időt kér a szóló, én mindig engedélyezem. Mert esztelenségnek tartom előre megjósolni, mennyi ideig tart az elő sem terjesztett jogeset tárgyalása, s megszabni valamely ügy idejét anélkül, hogy terjedelmét ismernők. Hiszen a bíró legfőbb erénye a türelem, amely jelentékeny része az igazságosságnak. „Igen, de néha annyi fölösleges dolgot összehordanak!” Lehet. De még mindig jobb, ha ezeket is elmondják, mint ha a legszükségesebbeket sem mondják el. S egyébként sem ítéltünk semmit feleslegesnek, amíg meg nem hallottuk. De erről s állami életünk egyéb hibáiról inkább majd előszóban. Mert te magad is, szem előtt tartva a közérdeket, szeretnél sok mindent rendbe hozni, aminek a kijavítása már nagyon nehéz feladat.

De nézzünk most otthoni ügyeinkre is! Minden rendben van nálatok? Nálunk semmi újság. Én úgy vagyok, hogy számomra a kellemes dolgokat az idő még kellemesebbé, a kellemetleneket a megszokás elviselhetővé teszi. Minden jót!

3

Kedves Verusom! Köszönöm, hogy a dajkámnak ajándékozott kis földecske gondozását elvállaltad. A föld, midőn odaajándékoztam, százezer sestertiust ért, a hozam csökkenésével veszített értékéből is, de amit veszített, gondoskodásod következtében hamar visszanyeri. Gondolj azonban arra, hogy nemcsak fákat és termőföldet ajánlottam gondjaidba, persze ezeket is, hanem egy ajándékot is. S hogy minél bővebben teremjen, nemcsak annak az érdeke, aki ajándékba kapta, hanem nekem, az ajándékozonak is. Minden jót!

4

Kedves Calpurniám! Soha ennyit nem átkoztam elfoglaltságaimat: ezek nem engedték, hogy *veled* utazhassam, mikor betegséged miatt Campaniába mentél, ezek, hogy legalább elmene-teled után nemsokára *hozzád* utazhassam. Pedig most szerettem volna igazán melletted lenni, hogy saját szememmel győződjem meg, összeszedted-e magadat, erősödött-e gyenge kis tested, sikerült-e a vidéki élet örömeit és az üdülőhelyen dívó luxust baj nélkül átvészelned.

Lehetnél makkegészséges, akkor is aggódva nélkülöznék, amúgy is csupa tépelődés, csupa kétség mindenki, hacsak hébe-hóba is nem tudja, mi van azzal, akit legjobban szeret. És engem most távolléteden kívül gyengélkedésed tudata is ezernyi kusza balsejtelemmel gyötör. Folyton ijedezem, folyton rémképeket látok, s mint afféle megrettent ember, önkéntelenül azt képzelem magam elé a leginkább, amitől leginkább iszonyodom. Kérve kérlek, csillapítsd hát félelmemet napi egy vagy akár két levéllel. Amíg olvasom, alábbhagynak az aggodalmak, de mihelyt elolvastam, tüstént elővesz a félelem megint. Minden jót!

5

Kedves Ursusom! Megírtam már,⁵⁹ hogy Varenus engedélyt kapott: tanúkat állíthat maga mellett. Ezt egyesek méltányosnak, mások nagyon méltánytalannak találták, s mindkét párt szilárdan kitartott véleménye mellett. Különösen Licinius Nepos, aki a következő, egészen

⁵⁹ *Megírtam már* - lásd V. könyv, 20. levél.

más dolgokról tárgyaló senatusi ülésen visszatért a múltkori határozatra, s újra előhozta a már lezárt ügyet. S hozzáfűzte: meg kell bízni a consulokat, hogy kérdezzék meg, nem kellene-e a hivatali pályázatról szóló törvények mintájára a zsarolási törvényhez is záradékot fűzni, amely megengedi, hogy a jövőben a vádlottnak is - éppúgy, mint a vádlónak - joga legyen vizsgálatot kérni és tanúkat állítani. Egyesek nem helyeselték szavait, mondván, hogy elkésve, nem a kellő időben, eljárásellenesen szólalt fel, s hogy akkor, amikor megtehetette volna, elmulasztotta a tiltakozást. Most már olyan kész határozatot helytelenít, amelynek meghozatala ellen előzetesen is tiltakozhatott volna. Mindenesetre Iuventius Celsus praetor hosszasan és hevesen támadta, szemére vetve, hogy meg akarja leckéztetni a senatust. Nepos sem maradt adós, Celsus még kevésbé, s szóváltásukban a személyeskedéstől sem riadtak vissza.

Nem akarom elismételni, amit akkor is nagyon kínos volt végighallgatnom. Annál inkább helytelenítem néhány társunk viselkedését, akik - aszerint, hogy melyik beszélt - majd Celsushoz, majd Neposhoz szaladtak, hogy egyetlen szót se veszítsenek el. S hol mintha uszítanák és tüzelnék, hol mintha mérsékelnék és csillapítanák őket, s gyakrabban vagy egyiknek vagy másiknak, némelykor pedig mindkettőjüknek Caesar pártfogását kívánták, mint valami gladiátori viadalon!

S engem az is nagy keserőséggel töltött el, hogy mindegyik tudta a másiktól, mivel fog előhozakodni. Mert Celsus jegyzeteiből felelt Neposnak, az pedig írotábláját nézve Celsusnak. Ilyen fecsegő barátaik vannak: mindegyik olyan pontosan tudta előre a másiktól, hogy civa-kodni akar, mintha megegyeztek volna. Minden jót!

6

Kedves Fundanusom! Ha valamikor, most nagyon szeretném, ha Rómában volnál, s kérlek is, hogy gyere. Szükségem van egy barátra, aki kívánságomat támogatja, s munkámat és gondjaimat megérti. Iulius Naso állami hivatalra pályázik, sok kiváló vetélytársával együtt, akiket dicsőség, de nagyon nehéz feladat megelőzni. Így bizonytalanságban vagyok, kétség és remény között lebegve, s szinte eszembe se jut, hogy már consul is voltam. Úgy érzem, mintha most pályáznék minden hivatalra, amit már viseltem.

De ilyen régi, hűséges jó barát tölem is megérdemel minden támogatást. Kapcsolatunk nem apjához fűződő barátságomból ered (ahhoz én még túl fiatal voltam); bár atyját már szinte gyerekkoromban úgy mutatták nekem, mint egészen kiváló férfiút. Valóban, nemcsak a tudományoknak, hanem a tudósoknak is lelkes barátja volt, majdnem naponta megjelent Quintilianus és Nicetes Sacerdos előadásain, akiket akkoriban én is hallgattam. Egyébként is nagy híré, tekintélyes férfiú volt, aki emlékével is feltétlenül támogatja fiát.

Ám sokan ülnek ma a senatusban, akik nem ismerték, és csak az élő tekintélyeket tisztelik. Annál inkább szükséges, hogy az ifjú, minthogy nem számíthat apja dicső, fényesen ragyogó, de kevés pártfogást jelentő emlékére, maga küzdjön és törekedjék minden erővel. Meg is tette mindig, mintegy előre számítva a mostani helyzetre. Barátokat szerzett, és meg is tudta tartani őket; legalábbis engem, mihelyt módja volt rá, barátjául és példaképéül választott. Ha szónokoltam, sose mulasztotta el a megjelenést, ha felolvastam, mindig ott ült mellettem. Ő az, aki új munkáimat szinte már keletkezésük pillanatában olvasta, most egyedül, korábban fivérével együtt, akit nemrég veszített el, s akinek helyét most szintén nekem kell betöltenem. Kétszeres a fájdalom: sajnálom fivérét, akit olyan korai és kegyetlen halál ragadott el, s őt magát, aki elvesztve nagyszerű fivére támogatását, csupán barátaira van utalva. Ezek miatt sürgetlek, jelenj meg, s ajánlásoddal erősítsd az enyémet. Nagyon sokat számít, ha veled mutatkozom, s

veled járkálok. Olyan nagy a tekintélyed, hogy még az én barátaimat is jobban megmozgatja, ha látják, hogy te is támogatsz. Szakadj el mindattól, ami ott tart, ezt kívánja az én helyzetem, adott szavam, becsületed. Pártolom Naso pályázatát, ezt mindenki jól tudja. Így hát én vagyok a pályázó, s enyém a kockázat is. Egyszóval: ha Naso elnyeri, amit kíván, a dicsőség az övé, ha megbukik, a visszautasítás szégyene az enyém. Minden jót!

7

Kedves Calpurniám! Írod, milyen nehéz a távollét, hogy egyetlen vigaszod van: helyettem ott maradt írásaim, s ezeket gyakran teszed magad mellé a helyemre. Nagyon jólesik, hogy ennyire hiányzom, nagyon jól, hogy így vigasztalódsz. Én is így vagyok. Újra és újra átolvasom leveleidet, mintha most érkeztek volna, de mindez csak növeli vágyódásomat utánad. Mert azzal, akinek a leveleiben is ennyi kedvesség van, mennyivel édesebb a közvetlen beszélgetés, írájál minél gyakrabban, bármennyi fájdalommal párosul is az öröm, mikor leveleidet olvasom. Minden jót!

8

Kedves Priscusom! Atilius Crescentust te is ismered és szereted. Mert van-e olyan, valamennyire is jelentős ember, aki ne ismerné és ne szeretné? Nekem azonban nemcsak úgy barátom, mint sokaknak, hanem a szó legbensőségesebb értelmében. Szülővárosunk egynapi járásra van egymástól, s kölcsönös vonzalmunk még az ifjúkorból ered, amikor a legszenvedélyesebb a barátság. S ma is tart: az érettebb gondolkodással nemhogy meggyöngült volna, inkább még erősebbé vált. Ezt jól tudják, akik egyikünket vagy másikunkat közelebből ismerik. Mert ő is a legmelegebben emlékszik meg mindenhol rólam mint barátjáról, s én is tartózkodás nélkül hirdetem, milyen nagyra becsülöm szerénységét, nyugodtságát, megelégedettségét. S mikor egyszer elárulta nekem, mennyire fél valakinek a haragjától, aki akkor foglalta el a néptribunusi állást, így válaszoltam: *οὐ τις ἐμεῦ ζῶντος*.⁶⁰ Miért mondom el mindezt? Tudomásodra akarom hozni, hogy Atiliusszal, amíg én élek, nem történhet méltánytalanság.

Ismét így szólsz: „De miért mondd el mindezt?” Atiliusnak bizonyos összeggel tartozott Valerius Varus. Varus örököse a mi kedves Maximusunk lett, akihez engem is barátság köt, de nem annyira bizalmas, mint téged. Azt szeretném, s arra kérlek a barátság jogán, járj közben, hogy Atilius ne csak az összeget, hanem a több évi kamatot is megkapja. Nincs senki, aki nála kevésbé áhítoznék a máséra, de ami megilleti, arra igényt tart. Nincs más jövedelme azon kívül, amit takarékosága biztosít. A tudományokat - amelyekben kiváló - kedvtelésből űzi, megelégedve a hírnévvel. Ezért igen érzékenyen érinti a legkisebb veszteség is, mert amit elvesztettünk, azt nehezebb visszaszerezni.

Vedd le a válláról, vedd le az én vállamról ezt a gondot! Hadd élvezzem ismét kedvességét, hadd élvezzem tréfáit. Képtelen vagyok őt szomorúnak látni, amint az ő vidám kedélye sem tűri, hogy én szomorú legyek. Most már tudod, milyen derűs egyéniség; tégy meg mindent, hogy a jogtalanság ne tegye elkeseredetté és epéssé. Mert hogy a sérelem mennyire fellobbantja, arra szeretete hevességéből következtethetsz. S ez a nemes és szabad jellem nem tudná

⁶⁰ *οὐ τις ... ζῶντος* - senki (nem bánthat), amíg én élek (Iliász I 88).

elviselni a szégyennel párosuló veszteséget. Feltéve, hogy mégis elviseli a dolgot, én érezném saját szégyenemnek, saját veszteségemnek, és jobban neheztelnék érte, mintha engem ért volna.

De minek ezek az ünnepélyes felszólítások, sőt fenyegetések? Sokkal jobb, ha mint előjáróban, megkérlek, kövess el mindent, nehogy úgy érezze - amitől a legjobban félek -, hogy nem törődöm vele, én pedig azt, hogy te se énvelem. S bizonyára segítesz is, hiszen ez az utóbbi ok neked éppen annyira fontos, mint nekem az első. Minden jót!

9

Kedves Tacitusom! Figyelmembe ajánlod Iulius Nasót, aki egy hivatalra pályázik. Nasót, nekem? Miért nem inkább saját magamat? De megértő vagyok és elnézem, hiszen éppúgy őt ajánlottam volna én is neked, ha te vagy Rómában és én távol. Mert ilyen már az aggályos gondoskodás: minden eszközt megragad. De az a véleményem, másokhoz fordulj kéresekkel, én kívánságodat minden erőmmel támogatom, segítem, s teljesen magamévá teszem. Minden jót!

10

Kedves Albinusom! Mikor minap anyósom alsiumi villájában időztem, amely azelőtt Verginius Rufusé volt, a hely ismét felkeltette bennem a fájdalmas vágyat e kiváló, nagy ember után. Mert itt, e magányban szokott ő időzni, s e helyet öregkora kis fészkének nevezte. Bárhova mentem is, őt kereste lelkem, őt kereste szemem. Meg akartam nézni síremlékét is, s nagyon bánom, hogy megnéztem. Még most is csak félig készült el, nem azért, mert nagy munka volna, hiszen szerény, szinte kis méretű, hanem annak a gondatlanságából, akit az elkészítésével megbíztak. Harag és szánakozás fogott el, hogy annak a férfinak a hamvai, akinek dicső emléke már az egész világon él, tíz évvel halála után elfeledve, felirat, név nélkül fekszenek itt. Pedig ő elrendelte és úgy intézkedett, hogy halhatatlan, nagyszerű tetteit sírján a következő vers örökítse meg:

*Itt Vindex leverője pihen, Rufus, ki hazáját
védte hatalmával s nem maga érdekeit.*

A barátság olyan ritkán hűséges, olyan egykettőre elfelejtjük a megholtakat, hogy legjobb, ha mi magunk építjük meg síremlékünket, s mi magunk rendezünk el előre mindent az örökösök helyett. Mert melyikünknek nem kell félnie, ha azt látjuk, hogy egy Verginiusszal ilyesmi megtörténhet? S a gyalázatot nagy hírneve nemcsak súlyosabbá, hanem közismertebbé is teszi. Minden jót!

11

Kedves Maximusom! Boldog, örömteli nap! Mint a városi praefectus törvényszékének tagja, meghallgattam két egymással szemben fellépő, nagy reményekre jogosító fiatalember, Fuscus Salinator és Ummidius Quadratus beszédét. Mindkettő nemcsak a mi korunknak, hanem a jövő tudományoknak is díszeré válik. Csodálatos egyenesség, szilárd állhatatosság,

méltóságteljes fellépés, ékes latinság, férfias előadásmód, kiváló emlékezőtehetség, komoly szellemi képesség, ugyanilyen éles ítélet jellemzi őket. S nemcsak őket élveztem külön-külön nagy örömmel, hanem azt is, hogy közben úgy néztek rám, mint vezetőjükre és mesterükre, úgy, hogy a hallgatóságban is az a vélemény alakult ki: engem követve, az én nyomdokaimban akarnak járni.

Milyen boldog nap, hogy ismét elmondjam: valóban a legfehérebb kővel kell megjelölnöm! Mert mi hasznosabb az államnak, mint az, hogy ilyen előkelő származású ifjak hírüket, nevüket a tudományokban akarják gyarapítani, s mit kívánhatok jobban, mint azt, hogy a jó és helyes utat keresve engem válasszanak példaképüknek? Kérem az isteneket, hogy mindig ilyen örömben legyen részem, s újra kérem - te vagy rá a tanú -, hogy mindenki, aki követésre méltat, legyen kiválóbb, mint én. Minden jót!

12

Kedves Fabatusom! Nem szükséges, hogy ilyen aggályoskodva ajánld figyelmembe azokat, akiket támogatni szeretnél. Mert ha te kötelességednek érzed, hogy minél több emberen segíts, én is annak érzem, hogy mindazokat támogassam, akikre neked gondod van. Így Bittius Priscusért is megteszek minden lehetőt, elsősorban saját küzdőteremen, a centumvir-bizottságban.

Azt kéred, felejtsem el leveledet, amelyet, mint mondod, „szívedet kiöntve” írtál. Én pedig semmire sem emlékszem olyan szívesen, mint erre. Mert különösen akkor érzem hozzád való szeretetedet, mikor éppen úgy beszélsz velem, mint a fiaddal. S nem titkolom, annál jobban esett a dolog, mert tiszta volt a lelkiismeretem, mert éppen a legnagyobb buzgalommal igyekeztem teljesíteni megbízásodat. Így nyomatékosan kérlek, ha úgy látszik, hogy valamit elmulasztok (csak látszik, mert nem mulasztom el), ugyanilyen nyíltan pirongass meg, mert ebből is érzem rendkívüli szeretetedet, s neked is örömet okoz, ha kiderül, hogy nem szolgáltam rá a korholásra. Minden jót!

13

Kedves Ursusom! Láttál már ilyen sorsüldözött, ennyi bajtól sújtott embert, mint az én kedves Varenusom?⁶¹ Újra meg kellett védenie, s szinte ismét kikönyörögnie azt, amit már egyszer - minden erejét latba vetve - elért.

A bithyniaiak voltak olyan arcátlanok, s érvénytelenítették és megtámadták a consuloknál a senatusi határozatot, sőt még a császárnál is, aki nem volt jelen az ülésen, panaszt emeltek ellene. S amikor ő ismét a senatus elé küldte őket, akkor sem álltak el szándékuktól. Képviselőnkben Claudius Capito szólalt fel, beszédében több volt a tiszteletlenség, mint a lendület; a senatus előtt élt panasszal a senatusi határozat ellen. Fronto Catius felelt neki méltósággal, határozottan. A senatus nagyszerűen viselkedett: még azok is, akik előzőleg Varenus kérésének elutasítását javasolták, most úgy vélekedtek, meg kell adni neki, amit egyszer már megadtak. Egyébként is - hangoztatták -, amíg az ügy nincs befejezve, lehet különvélemény, de döntés után a többség véleménye kötelező. Csupán Acilius Rufus és vele még heten vagy

⁶¹ *Varenusom* - lásd VI. könyv, 5. levél.

nyolcan - nem, heten - tartottak ki előbbi véleményük mellett. E kis csoportból nem egyet kinevettek pillanatnyi, inkább a látszat kedvéért magára erőltetett állhatatosságáért.

Te pedig ítélj meg ebből, milyen kemény harc vár rám az igazi ütközetben, ha már az előcsatározás is ilyen viadalokkal járt. Minden jót!

14

Kedves Mauricusom! Hívsz, hogy mindenképpen legyek vendéged Formianumban. El is megyek, ha miattam nem változtatod meg szokott életrendedet; ez olyan kikötés, ami az én érdekem is. Én nem a tengerért, nem a partvidékért megyek, hanem a társaságodért, a csendért, a szabadságért, egyébként inkább maradok Rómában. Mert az ember kétféleképpen élhet: vagy teljesen a mások, vagy teljesen a maga kedve szerint. Legalábbis az én gyomrom olyan, hogy csak az ízlik neki, ami teljes és elegyítetlen. Minden jót!

15

Kedves Romanusom! Rendkívüli esetet mulasztottál el; sajnos én is, nekem azonban még frissiben fülembe jutott a történet. Passenus Paulus, egy előkelő római lovag, emellett kiválóan képzett férfiú, elégiaírással foglalkozik. Családi örökség ez nála: ugyanis földije Propertiusnak, sőt ősei közé sorolja a költőt. Mikor Passenus felolvasást tartott, így kezdte költeményét: „Ó Priscus, te kívánod...” Erre Iavolenus Priscus, aki jelen volt a felolvasáson, lévén Paulus jó barátja, közbevágott: „Én ugyan nem kívánom.” Képzelheted, micsoda nevetés tört ki, micsoda élcek hangzottak el! Ez a Priscus tulajdonképpen nem egészen épelméjű, mégis részt vesz a közéletben, a tanácskozásokon, sőt hivatalból még polgári perekben is szerepel: annál nevetségesebb és feltűnőbb volt, amit akkor művelt.

Közben Paulust a másik fél eszelőssége miatt alaposan kilelte a hideg. Ilyen gondosan kell ügyelniük azoknak, akik felolvasást tartanak, nemcsak arra, hogy maguk elméjükben teljesen rendben legyenek, hanem hogy épelméjük legyenek azok is, akiket meghívnak. Minden jót!

16

Kedves Tacitusom! Nagybátyám halálának leírását kéred tőlem, hogy a valósághoz minél hívebben adhasd át az utókornak. Hálás vagyok érte, mert tudom, ha te örökíted meg halálát, halhatatlan dicsőség fogja övezni. Mert igaz, hogy már az is szinte örökké híressé tenné, hogy oly gyönyörű vidék pusztulásával, olyan emlékezetes szerencsétlenség alkalmával érte a vég, mint ahogy egész városokat és lakóikat is; s az is igaz, hogy számos maradandó művet alkotott; mégis a te műveid halhatatlansága a legfőbb záloga az ő örök emlékezetének.

Boldognak tartom azokat, akik az istenek segítségével olyan tetteket vittek véghez, amelyeket érdemes följegyezni, vagy olyan műveket írtak, melyeket érdemes elolvasni; a legboldogabbak azonban azok, akiknek mind a kettő sikerült. Ezek sorába kerül nagybátyám a maga és a te könyveid révén. Így hát annál szívesebben vállalom, sőt követelem a magam számára ezt a megbízatást.

Éppen Misenumban volt, és személyesen látta el flotta-parancsnoki tisztét. Augusztus 24-én déltájban anyám közli vele, hogy rendkívül nagy és különös fajta felhő tűnt fel. Nagybátyám már túl volt a napfürdőzésen és a hideg lemosdáson, s most leheveredve éppen uzsonnázott és olvasott. Azonnal saruját kérte, és felment egy magaslatra, ahonnan a legjobban megfigyelhette a rendkívüli jelenséget. Távolról nem tudtuk megállapítani, melyik hegyről tört fel a felhő, csak később tudódott ki, hogy a Vesuviusból. Alakja leginkább a lombos fenyőéhez hasonlított, mert hosszan magasba nyúló „törzse” fent mintegy szerteágazott, bizonyára azért, mert a kitörő gőz ereje felhajtotta, majd, amikor az csökkent, s már nem emelte, vagy talán saját súlyánál fogva is, szélteben előmlött. Olykor fehér volt, olykor szennyes és foltos, aszerint, hogy földet vagy hamut kapott fel.

A tudós férfiú elég jelentősnek látta ahhoz, hogy közelebből kívánja megvizsgálni. Megparancsolta, szereljenek föl egy gyorsnaszádot: nekem is megengedte, hogy vele tartsak, ha kedvem van rá. Én azt feleltem, hogy inkább dolgozom. Történetesen éppen ő bízott rám valami írnivalót. Ahogy kilépett a házból, levelet kapott a fenyegető veszedelemtől megrémült Rectinától, Tascus feleségétől; kérte, hogy mentse meg veszedelmes helyzetéből (az ő villájuk ugyanis a hegy tövében feküdt, és csak hajón menekülhettek). Erre megváltoztatta szándékát, s amit a tudós érdeklődésével kezdett, mint életmentő folytatta. Négyvezősoros hajókat bocsátott vízre, s maga is felszállt, hogy segítséget vigyen - nemcsak Rectinának, hanem még sokaknak; mert a partvidék, kellemes fekvése miatt, igen sűrűn lakott volt. Sietve igyekszik oda, ahonnan mások menekülnek, s a kormányt egyenesen a veszélybe irányítja, annyira félelem nélkül, hogy a szerencsétlenség minden mozzanatát, minden jelenetét, ahogy szemébe ötlík, lediktálja vagy maga jegyzi föl.

Ahogy közeledtek, egyre forróbb és sűrűbb hamu hullott a hajóra, majd tajtékkövek megfekete és átizzott, a tűzben megrepedezett kődarabok. Hirtelen zátony meredt eléjük, és hegyomlás zárta el a partot. Egy darabig habozik, visszaforduljon-e, de azután a kormányosnak, aki a visszatérést tanácsolta, így szól: „Bátraké a szerencse! Előre Pomponianushoz!” Pomponianus Stabiae-ban volt, az öböl túlsó partján (a tenger ugyanis öblöt vájt itt az enyhe ívben bekanyarodó partba). Bár oda még nem ért el a veszély, már közelről látható volt, és ha tovább növekszik, közvetlenné válhatott; ezért Pomponianus hajóra rakatta holmiját, készen a menekülésre, ha az ellenszél elül. Mikor nagybátyám, a neki kedvező széllel, hozzá hajózott, átölelte remegő barátját, csillapította, bátorította, és hogy rettegését a maga nyugalomával oszlassa el, fürdőbe vitette magát; fürdés után leheveredik és megebédel, jókedvűen vagy - ami nem kisebb lelkiereire vall - jókedvet színlelve.

Közben a Vesuvius hegyéből több helyen széles lángnyelvek és magas tűzoszlopok csaptak fel; vakító fényüket még növelte az éjszaka sötétsége. Nagybátyám, hogy a rémületet enyhítse, azt erősítette, hogy a földművesek riadt menekülésükben otthagytott tüzei és üresen hagyott villák égnék a síkságon. Ezután lefeküdt, és mély álomba merült; akik az ajtaja előtt elmentek, hallották kövérsége miatt nehéz és ziháló lélegzetvételét.

Közben az udvart, amelyből szobája nyílt, annyira ellepte és feltöltötte a hamuval vegyes tajtékkő, hogy ha még tovább is a hálószobában marad, többé nem tud kijönni. Ezért felkeltették, s visszatért Pomponianus és a többi virrasztó társaságába. Közösén megbeszélik, hogy a házban maradjanak-e, vagy a szabadban járkáljanak; mert a gyakori és erős földremlésektől meginogtak a házak, és mintha kimozdultak volna helyükből, ide-oda hajladoztak. A szabad ég alatt viszont a tajtékkövek hullásától kellett tartaniuk, bár ezek könnyűek és likacsosak voltak. Így azután, összehasonlítva a veszélyeket, az utóbbit választották; nagybátyám, mert az erősebb érv a gyengébbet, a többiek, mert a nagyobb félelem a kisebbet győzte le bennük. Párnákat tettek a fejükre, és kendőkkel lekötötték; így védekeztek a köeső ellen.

Máshol már felkelt a nap, ott sötétebb és sűrűbb volt az éj, mint bármikor; csak lángcsóvák és különböző fényjelenségek enyhítették. Elhatározták, hogy kimennek a partra, és közről nézik meg, lecsillapodott-e már valamennyire a tenger; de még mindig viharos és haragos volt. Ő egy leterített vitorlára heveredett, s újra meg újra hideg vizet kért és ivott. Mikor azután a lángok és a kengőz, a lángok hírnöke miatt a többiek futásnak eredtek, ő is felkelt. Két szolgájára támaszkodva felállt, de nyomban összerogyott; gondolom, a sűrű gőz akadályozta a lélegzésben, és elzárta légzőcsövét, amely amúgy is beteg, szűk volt, úgyhogy gyakran fulladozott.

Mikor a harmadik napon az után, amelyet ő utoljára látott, visszatért a nappali világosság, megtalálták a testét, épen, sértetlenül, úgy felöltözve, ahogy volt. Külsejéről inkább alvónak, mint halottnak látszott.

Közben én és anyám Misenumban... - de ez már nem tartozik a történethez, és te csak az ő halálának körülményeit akartad megtudni. Zárom hát soraimat. Még csak azt teszem hozzá, hogy mindazt sorra vettem, aminél magam jelen voltam, vagy amit nyomban megtörténte után hallottam, amikor leginkább az igazsághoz híven szokták elmondani. Te válogasd ki, amit fontosnak tartasz, mert más levelet írni és más történelmet, másképp ír az ember jó barátnak, másképp mindenkinek. Minden jót!

17

Kedves Restitutusom! Nem tudom megállni, hogy mivel te magad nem voltál jelen, meg ne írjam neked azt a kis bosszúságot, ami egyik barátom felolvasásán ért.

Egészen remek munkát olvastak fel. Két-három résztvevő, akik saját véleményük s még mások megítélése szerint szakértők, úgy hallgatták végig, mintha süketnémák volnának. Nem mosolyodtak el, meg nem mozdították volna a kezüket, végül föl sem álltak, elgémberedtek a hosszas üléstől. Miféle nagy előkelőség ez? Miféle nagy bölcsesség? Vagy inkább miféle tunyaság, pöffeszkedés, ügyefogyottság, még inkább esztelenség arra fordítani az egész napot, hogy megsértsd, hogy ellenségeddé tedd azt, akihez a legjobb barátságban érkeztél? Jobb író vagy? - annál kevésbé kell irigykedned, mert aki irigy, az bevallotta gyengeségét. Tehát akár különbek, akár gyengébbek, akár hasonlóak a képességeid, dicsérd mind a gyengébb, mind a különb, mind a hasonló tehetséget: a nálad különbet azért, mert ha ő nem méltó a dicséretre, akkor téged sem illet meg az, a nálad gyengébbet vagy hozzád hasonlót pedig azért, mert a te dicsőségedet öregbíti, ha kiválóbbnak tűnik az, akit felülmúlsz vagy akivel egy szinten vagy.

Én a magam részéről mindenkit becsülni és csodálni szoktam, aki vitte valamire az irodalom terén. Mert bizony ez nehéz, fáradságos és türelmet igénylő foglalatosság, és kiveti azt, aki megveti. Vagy talán neked más a véleményed? Bár ugyan ki tudja ezt a fáradozást nálad jobban méltányolni vagy jóindulatúbban megítélni? Ennek tudatában adtam elő éppen neked méltatlankodásomat, hiszen te értesz meg engem legjobban. Minden jót!

18

Kedves Sabinusom! Arra kérsz, vállaljam el a firmumiak képviselőjét perükben. Ezt, bár ezerféle tennivaló köt le, erőmhöz képest meg is teszem. Mert magam is szeretnék lekötöztetni benneteket; ezt a nagyszerű provinciát ügyvédi szolgálattal, téged pedig az annyira szíveden fekvő kérés teljesítésével. Mert ha te lépten-nyomon emlegeted, hogy azért keresed barátságomat, mert az megtisztelés és oltalom, nem tagadhatok meg tőled semmit,

különösen nem, ha szülőfölded érdekében kérsz. Mert van-e megtisztelőbb, mint ilyen nemes szívű férfiú kérése, s hatásosabb, mint egy jó barát óhaja?

Így hát közöld ígéretemet firmumi barátaiddal, akarom mondani: barátaimmal. S hogy megérdemlik fáradságomat és iparkodásomat, arra az én szememben biztosíték az ő tekintélyük, s főként az a tény, hogy minden jel szerint kiváló emberek lehetnek, akik között olyan akad, mint te. Minden jót!

19

Kedves Neposom! Tudod, hogy felszökött a földek ára, különösen Róma környékén? A hirtelen drágulás oka hevesen és sűrűn vitatott beszédtema. A legutóbbi választásokon a senatus igen tiszteletreméltó követelésnek adott hangot: „A jelöltek ne rendezzenek lakomákat, ne küldjenek ajándékot, ne helyezzenek letétbe pénzt.” Az első kettő nyíltan és gátlástalanul folyt, a harmadikról, bár titkolták, mindenki tudott.

Ezután jött a mi Homullusunk. Mikor a vitában rá került a sor, jó érzékkel kihasználva a senatus közhangulatát, azt javasolta, hogy a consulok hozzák mindnyájuk óhaját a princeps tudomására, s egyben kérjék meg, törődjön az ügygel, s mint annyi más visszaélést, ezt is szüntesse meg. Meg is szüntette: a választási törvénnyel gátat vetett a jelöltek tékozlásának, az egész becstelen és szégyenletes szokásnak, a jelölteket pedig kötelezte, hogy öröklött vagyoniuk egyharmadát ingatlanba fektessék: nyilván mert visszásnak tartotta (az is volt!), hogy az állami hivatalokra pályázók Rómát és Italiát nem otthonuknak, hanem szállodának vagy fogadónak tekintik, mintha csak átutazóban volnának. Van is sürgés-forgás a jelöltek közt: bármilyen eladó földről hallanak, egymáson túllicitálva vásárolják meg, s az eredmény az, hogy a vételárak nőttek-nőttek.

Így hát, ha ráuntál itáliai birtokaidra, isten bizony, most volna a kellő pillanat, hogy túladj rajtuk, és a provinciákban szerezz újakat, most, míg a jelöltek az ottanit adják el, hogy ittenit vehessenek... Minden jót!

20

Kedves Tacitusom! Felszólításodra levélben számoltam be nagybátyám haláláról.⁶² Azt mondod: ez keltette föl benned a vágyat, hogy megtudd, milyen félelmet álltam ki, sőt milyen viszontagságokon mentem át, amíg Misenumban időztem, mert leveletem épp azzal fejeztem be, hogy ott voltam. „Bár lelkem borzad a visszaemlékezéstől... elkezdem.”⁶³

Miután nagybátyám távozott, én magam az egész napot tanulmányaimmal töltöttem (hiszen ezért maradtam otthon); azután megfürödtem, megvacsoráztam, majd egy keveset aludtam. Már jó néhány napja érezhető volt a földrengés, de nem keltett különösebb félelmet, mert Campaniában ezt megszokták; ezen az éjszakán azonban olyan erős volt, hogy szinte már nem is mozgott, hanem felfordult minden. Anyám besiet hálószobámba: ugyanakkor már én is talpon voltam, hogy felkeltem, ha történetesen még aludt volna. Leültünk a ház előterében, amely keskeny csíkban húzódott a tenger és az épületek között. Nem is tudom, minek

⁶² *nagybátyám haláláról* - lásd VI. könyv, 16. levél.

⁶³ *Bár lelkem borzad...* - Vergilius, Aeneis II 12.

nevezzem: bátorságnak vagy oktalanságnak (hiszen tizenharmadik évemben voltam): oda kértem Titus Livius könyvét, és mintha más gondom se volna, olvasom, sőt kivonatolom, amit már előbb megkezdttem. Ekkor nagybátyámnak az a barátja, aki nemrégiben érkezett hozzá Hispániából, amint látja, hogy anyámmal ott ülünk, sőt én még olvasok is, korholja anyámat közömbösségeért, engem nemtörődömségemért. Én meg továbbra is éppolyan egykedvűen olvasom a könyvet.

Már reggel hat-hét óra felé járt az idő, és még mindig bizonytalan a valósággal bágyadt volt a világosság. A körülöttünk lévő épületek a folytonos földremlések következtében annyira megrongálódtak, hogy ezen a nyílt, de mégiscsak szűk helyen nagy okunk volt rettegni biztos beomlásuktól. Ekkor végre jónak láttuk távozni a városból. Nyomunkba szegődik a megrémült sokaság, és ami félelmes helyzetekben okosságzámba megy: más tanácsát többre tartja, mint a magáét, óriási tömegével szorongat, és szinte taszigál bennünket útközben. Amint kijutottunk a házak közül, megállapodtunk. Itt sok csodálatos, sok félelmetes élményben volt részünk. Mert azok a kocsik, amelyeket előállítottunk, hiába voltak egészen sík terepen, egyszer erre, másszor arra gurultak, és még akkor sem maradtak egy helyben, ha kerekeiket kővel alátámasztották. Azután láttuk, hogy a tenger visszaszívódik, és a földremléstől mintegy visszahömpölyög. Valóban, a partszegély kiszélesedett, és sok tengeri állat ott rekedt a szárazzá vált fövényen. A másik oldalon a borzalmas fekete felhőt ide-oda cikázó tüzes és kacskaringós villámok szaggatták meg, s mikor meghasadt, hosszú lángnyelvek csaptak föl benne: ezek hasonlítottak ugyan villámokra, de nagyobbak voltak.

Nos, az előbb említett hispániai jó barát most már erélyesebben és nyomatékosabban szólt ránk: „Ha testvéred, ha nagybátyád él, azt akarja, hogy épségben maradjatok; ha elpusztult, azt akarta, hogy túléljétek. Hát miért nem menekültök innen?” Azt feleltük neki: amíg nem tudjuk, él-e, nem vagyunk hajlandók a magunk menekülésével törődni. Egy percre sem maradt tovább, nekiiramodott, és vad futással menekült a veszedelemből.

Nem sokkal később az a bizonyos felhő leereszkedett a földre, elborította a tengert, körülvette és elrejtette Capreae szigetét, a Misenum-fok kiugró szikláit szintén eltakarta a szemünk elől. Ekkor anyám kérlel, nógat, parancsol: bármi módon, de meneküljek; fiatal vagyok, tehát el tudok menekülni, ő viszont már idős, elnehezedett testű, és nyugodtan hal meg, ha nem lesz oka az én halálomnak. Azt feleltem neki, hogy nélküle nem óhajtok életben maradni, majd megragadom a kezét, és így kényszerítem, hogy szaporázza lépteit. Csak nagy nehezen fogad szót, és vádakkal halmozza el magát, hogy engem feltartóztat.

Ekkor hamueső kezd hullani, egyelőre csak ritkásan. Hátrapillantok: mögöttünk sűrű sötétség terjengett, elborította a földet, rohanó áradat módjára hömpölygött utánunk. „Térjünk le oldalt - szóltam -, amíg látunk, hogy ha elvágódunk az úton, az utánunk özönlő sokaság el ne taposson bennünket a sötétben.” Alig tekintünk körül, máris sötétség szakad ránk, nem olyan, mint a holdtalan vagy felhős éjszaka, hanem olyan, mint mikor zárt helyiségben eloltják a lámpát. Ekkor felhangzott az asszonyok jajveszékése, gyermekek siránkozása, férfiak kiáltóása: némelyek szüleiket, mások gyermekeiket vagy házastársaikat szólították, vagy hangjukról lassan felismerték; voltak, kik a maguk baján, mások szeretteik sorsán sirákoztak; akadtak olyanok is, akik halálfélelmükben a halálért esedeztek, sokan az égi istenek felé nyújtogatták karjukat, sokan mások azt hangoztatták, hogy nincsenek már sehol sem istenek, és rászakadt a világra az a bizonyos utolsó, örökké tartó éjszaka. Nem hiányoztak olyanok sem, akik kitalált és hazug rémhírekkel még inkább fokozták a valóságos veszedelmet. Egyesek ráadásul még azt is híresztelték, hogy Misenumban ez az épület összeomlott, a másik kigyulladt - mindez álhír volt, de elhitték. Kissé kivilágosodott, de mi nem arra gondoltunk, hogy itt a virradat, hanem csak arra, hogy közelebb ért hozzánk a tűz. A tűz azonban jókora távolságban megállott, és újból ránk szakadt a sötétség, újból hullott a sűrű hamueső, egyre

sűrűbben. Többször is felkeltünk, hogy lerázzuk magunkról; különben eltakart, vagy éppen agyonnyomott volna bennünket a súlya. Eldicsekedhetném vele, hogy ebben a nagy veszedelemben sem sóhaj, sem gyávaságra valló szó nem jött ki a számon, legfeljebb az volt halandó végzetemnek nyomorúságos, de mégis nagy vigasztalása, hogy mindenkivel együtt pusztulok el, és mindenek énvelem.

Végül ez a bizonyos sötétség mintegy füstté vagy köddé finomulva eloszlott; nemsokára igazi világosság derült ránk, még a nap is kisütött, mindenestre sárgás fénnel, mint amilyen napfogyatkozáskor szokott lenni. Még mindig káprázik a szemünk, de döbbenet látjuk már, hogy mindent vastag hamuréteg borít, mint a hó. Visszatértünk Misenumba, úgy-ahogy rendbe hoztuk testünket, majd remény és félelem közt hányódva töltöttünk egy aggodással és kétségekkel teljes éjszakát. A félelem mindennél erősebbnek bizonyult; mert a földrengés is makacsul tartott, sokan pedig félőrülten rémületes jövődölésekkel üztek csúfot a maguk és mások bajaiból. Mi még ekkor sem gondoltunk távozásra - bár már kitapasztaltuk a veszedelmeket, és továbbiakra is el voltunk készülve -, amíg csak hírt nem kapunk nagybátyámról.

Mindez nem való történelmi művedbe, s ne is úgy olvasd, hogy majd megírod, és mivel te kérted, magadra vess, ha kiderül, hogy még levélbe sem való. Isten veled!

21

Kedves Caniniusom! Magam is a régiek lelkes csodálói közé tartozom, de nem nézem le - mint némelyek - a mi korunk jeles tehetségeit sem. Hiszen a természet nem fáradhat el, és merülhet ki annyira, hogy ne tudjon semmi dicséretre méltót létrehozni.

Nemrég jelen voltam, mikor Vergilius Romanus kis társaság előtt felolvasta a régi komédiák mintájára írt vígjátékát, mely olyan jól sikerült alkotás, hogy annak idején maga is mintául szolgálhatott volna. Nem tudom, ismered-e a szerzőt, bár ismerned kellene, annyira kiválik erkölcsi szilárdságával, finom ízlésű műveltségével, sokirányú irodalmi működésével. Írt már finomsággal, szellemességgel, bájjal teli dialógusokat, és művei e műfajban az ékesszólás mintáinak számítanak. (Hiszen nincs műfaj, amelyben a tökéletes alkotás ne volna egyben az ékesszólás mesterműve is.) Írt komédiákat Menandrus s más, abban a korban élő írók mintájára, s ezeket nyugodtan Plautus és Terentius művei mellé állíthatod. Most az antik komédia műfajában mutatkozott be, de egyáltalán nem úgy mint kezdő. Nem hiányzik művéből az erő, emelkedettség, finomság, de a csípős gúny, az édes báj, a kedves tréfa sem. Dicsőítette az erényt, megbüntette a vétket, illő módon képzelt neveket használt, valódiakat csak ott, ahol ez helyénvaló. Csak velem kapcsolatban lépte át túlzott jóindulattal a mértéket, de gondoljunk arra: a költőnek jogában áll, hogy kissé eltérjen a valóságtól.

Egyszóval, mindenképpen megszerzem a könyvet, s elküldöm neked, hogy elolvasd, akarom mondani, hogy kívülről megtanuld. Mert nincs kétségem, hogy nem fogod letenni, ha egyszer a kezedbe vetted! Minden jót!

22

Kedves Tiróm! Komoly ügyet tárgyaltunk, nagyon meg kell szívlelnie mindenkinek, aki provinciát fog kormányozni és aki túl jóhiszeműen bízik barátaiban. Lustricius Bruttianus értesítette Caesart, hogy Montanius Atticinusra, aki a provinciában kísérete tagja volt,

többrendbeli súlyos vétség bizonyult rá. Atticinus azzal is tetézte gyalázatosságait, hogy azt, akinek bizalmával visszaélt, még fel is jelentette.

Megkezdődött a vizsgálat, a bíróságnak magam is tagja voltam. Saját maguk képviselték ügyüket, összefoglalóan, *κατὰ κεφάλαιον*⁶⁴ adták elő a dolgot, ez a legjobb módszer, hogy tüstént kitessek az igazság. Bruttianus bemutatta végrendeletét, kijelentve, hogy azt Atticinus a saját kezével írta. Ami bizonyíték nemcsak arra, hogy Atticinusszal milyen bizalmas, jó viszonyban volt, hanem arra is, milyen nyomós okok kényszeríthették annak a feljelentésére, akit előbb úgy kedvelt. Azután felsorolta amannak megcáfолhatatlan, súlyos gáztetteit. Atticinus, mivel semmi reménye sem volt, hogy tisztázza magát, védekezésében aljasnak, panasza előadásában igazi gonosztevőnek mutatkozott. Megvesztegetve ugyanis az egyik írnok rabszolgáját, megszerezte és meghamisította a jegyzőkönyvet, s így, hihetetlenül aljas módon, önnön gazságából kovácsolt fegyvert egykori barátja ellen. Caesar igazán nagyszerűen viselkedett. Ugyanis nemcsak Bruttianus, hanem mindjárt Atticinus ügyében is elrendelte a szavazást. Atticinust egy szigetre küldték számkivetésbe, Bruttianus pedig megkapta ártatlansága fényes igazolását, egyben rendíthetetlen magatartása elismerését. Mert miután gyakorlottan megvédte magát, teljes lendülettel képviselte a vádat, bizonyítékát adva, milyen szigorú s egyszersmind milyen derék és jogtisztelő férfiú.

Mindezt azért írtam meg neked, hogy előre figyelmeztesselek, mint egy provincia jövőendő kormányzóját: elsősorban magadban bízzál, és mást ne nagyon avass be bizalmadba, azután pedig azért, hogy tudd, milyen gyors elégtételt remélhetsz, ha - amitől az istenek óvjanak - valaki megcsal. Egyébként legjobb, ha mindent elkövetsz, hogy ne legyen szükség ilyen elégtételre. Mert távolról sem olyan kellemes érzés elégtételt kapni, mint amilyen bosszantó, hogy becsaptak. Minden jót!

23

Kedves Triariusom! Nyomatékosan kérsz, hogy vállaljak el egy reád bízott, egyébként kitűnő, s az érdeklődés középpontjába került pert. Elvállalom, de nem ingyen! „Hát lehetséges ez? - mondod. - Te, és nem ingyen?” Lehetséges bizony! Igen, olyan ellenszolgáltatást kérek, ami megtisztelőbb reám, mintha ingyen vállalnám az ügyvédi megbízatást. Kérem, sőt feltételül szabom, hogy ügyvédtársam Cremutius Ruso legyen. Ez már nekem így szokásom, s igen sok kiváló ifjú esetében megtettem már ezt a szolgálatot. Mert leghőbb vágyaim közé tartozik, hogy nagy reményre jogosító ifjakat bevezessek a Forumra, s eljegyezzem őket a hírnévvel. S ha valakinek, Rufusnak bizonyára tartozom ezzel, részben kiváló származása, részben hozzám való rendkívüli ragaszkodása miatt. S igen nagy súlyt helyezek rá, hogy ugyanazon törvényszék előtt, ugyanazt az ügyet képviselve, velem együtt lépjen fel és beszéljen. Kötelezz le engem ezzel, kötelezz le, még mielőtt fellép, mert utána már te fogsz nekem hálálkodni. Kezeskedem róla, hogy szereplése méltó lesz gondoskodásomhoz, méltó az én reményeimhez és az ügy fontosságához. Kiváló tehetség, hamarosan ő fog a nyilvánosság előtt bemutatni másokat, miután én már egyszer bemutattam őt. Mert a legtündöklőbb tehetség sem tűnik fel azonnal, csak úgy, ha alkalmat és megbízatást kap, s ha megfelelő ajánlóra, pártfogóra talál. Minden jót!

⁶⁴ *κατὰ κεφάλαιον* - a lényegre szorítkozva.

24

Kedves Macerem! Mennyi múlik azon, ki csinál valamit! Ugyanazt a cselekedetet egyszer egekig magasztalják, máskor agyonhallgatják, aszerint, hogy híres ember-e, vagy ismeretlen a cselekvő személy.

A mi Lariusunkon csónakáztam, mikor egy idősebb barátom rámutatott valamelyik villára, illetve annak hálósobájára, mely a tó fölé nyúlt. „Egyik földim - jegyezte meg - hajdan innét vetette magát vízbe a férjével.” Kifaggattam, miért. A férj huzamos ideig nyomta az ágyat, s a szemérme körül gennyes fekély ütközött ki a testén. Felesége unszolta, hadd nézhesse meg: senki nyíltabban tudtára nem adja, felépülhet-e. Megvizsgálta, lemondott róla; buzdította, haljon meg, s ő is társa, vagy inkább vezére, végzete lett a halálban: szorosan hozzákötözte magát férjéhez, úgy ugrott a tóba.

Odavalósi vagyok, de én is csak legutóbb hallottam az esetet. Nem mintha nem volna olyan nevezetes, mint Arria⁶⁵ sokat emlegetett esete, hanem mert nem olyan nevezetes - a hősnője. Minden jót!

25

Kedves Hispanusom! Amint írod, Robustus, ez a közismert római lovag, barátom, Atilius Scaurus társaságában Ocriculumba utazott, s azután nyoma vészett. Arra kérsz, hívjam meg Scaurust, talán tud valami útbaigazítást adni a nyomozáshoz.

El fog jönni, de félek, hogy hiába. Az a gyanúm, hogy Robustuszal valami hasonló történhetett, mint az én földimmel, Metilius Crispusszal. Tiszti rangot eszközöltem ki neki, s elutazásakor negyvenezer sestertiust adtam, hogy állását elfoglalja, és felszerelje magát. Azóta egy sort sem írt, s hír sem tudatta, mi lett vele. Útitársai tüntették el? Vagy mindnyájan együtt tűntek el? Mély homály fedi. Mindenesetre sem ő nem jelentkezett azóta, sem kíséretéből egy árva lélek, mint ahogy Robustus kísérői közül sem.

Tegyünk azért próbát, hívjuk meg Scaurust. Ezzel tartozom kívánságodnak, tartozom a kiváló ifjú nemes szívre valló sürgetésének, aki olyan csodálatos gyengédséggel s éppoly csodálatos találékonysággal kutatja apja nyomát. Segítsék hozzá az istenek, hogy éppúgy megtalálja őt magát, mint ahogy már kísérelőjét kinyomozta! Minden jót!

26

Kedves Servianusom! Örvendek és szerencsét kívánok abból az alkalomból, hogy leányodat eljegyezted Fuscus Salinatorral. A fiú előkelő patricius családból származik, apja igen nagy tiszteletben állt, s hasonló dicséretet érdemel anyja is. Ő maga a tudományok kedvelője, igen művelt, kiváló szónok is, szívének tisztasága gyermekre, nyájassága ifjúra, erkölcsi komolysága aggastyánra vall. Remélem, ítéletemet nem teszi elfogulttá iránta táplált szeretetem. Mert talán túlzottan is szeretem (megérdemelte szolgálatkészségével, irántam mutatott tiszteletével), de minél jobban kedvelem, annál szigorúbban próbálom megítélni, s így tapasztalataim alapján kezeskedhetem, hogy olyan vejed lesz, akinél különbet nem is álmodhattál volna.

⁶⁵ Arria - lásd III. könyv, 16. levél.

Most csak az van hátra, hogy téged hozzá hasonló gyermek nagyapjává tegyen. Milyen boldog idő is lesz, ha az ő gyermekeit, a te unokáidat szinte mint a saját gyermekeimet vagy unokáimat veszem át karodból, s majdnem éppen olyan joggal szorítom őket magamhoz, mint te! Minden jót!

27

Kedves Severusom! Arra kérsz, gondolkozzam azon, hogy mint kijelölt consul, miről szólhatnál a császárt magasztaló beszédben. Könnyű a lehetőségeket végiggondolni, de nehéz választani, mert nagyszerű tulajdonságai olyan bő anyagot kínálnak. Mindamellett szeretném megírni, sőt - ami még jobb lenne - szóban is elmondani, mit gondolok, de előbb közlöm egy kételyemet.

Még nem tudom, azt tanácsoljam-e neked, amit annak idején saját magamnak. Én, mint kijelölt consul, minden ilyesmit, nemcsak a hízelgést, de a látszatát is elkerültem, nem azért, mert a szabad és független ember szerepében akartam tetszelegni, hanem mert jól ismertem császárunkat, s úgy véltem, az válik leginkább dicséretére, amit nem azért választok, mert az alkalom látszólag kényszerít rá. S eszembe jutott, milyen magasztaló jelzőket halmoztak itt e helyen a legrosszabb uralkodókra is, s köztük és a mi nagyszerű uralkodónk közt legjobban úgy tehetünk különbséget, ha éppen ellenkező módon beszélünk róla. Ezt is tettem, tartózkodás nélkül, semmit nem hallgattam el, nehogy úgy tűnjék, hogy pusztán feledékenységéből s nem meggyőződésből járok el így.

Így tettem akkor én, de ami az egyiknek tetszik, nem tetszik mindenkinek, s nem is illik mindenkire. Azonkívül az okok, melyek megszabják, hogy megtegyünk vagy ne tegyünk meg valamit, az emberek helyzetével, a kor körülményeivel megváltozhatnak. Mert nagyszerű császárunk legújabb tettei valóban bő anyagot szolgáltatnak nagysága új, igazi magasztalására. Ezek miatt az okok miatt haboztam - mint fentebb is írtam -, vajon azt a tanácsot adjam-e neked, amit akkor magamnak. Csak abban vagyok biztos, hogy kötelességem volt elmondani, mit tettem akkor én, hogy döntésedet elősegítsem. Minden jót!

28

Kedves Pontiusom! Ismerem az okot, amely megakadályozott, hogy korábban érkezz Campaniába, mint én. De itt távollétedben is minden a te testi-lelki jelenlétedről tanúskodik; annyi mindennel halmoztak el a te nevedben, amit csak a város és a falu adhat, és én elég udvariatlanul mindezt igénybe is vettem. Mert embereid kérték, hogy ezt tegyem, s attól féltem, hogy ők is, én is neheztelésedet vonjuk magunkra, ha nem fogadok szót nekik.

De a jövőre vonatkozóan kijelentem: ha te nem tartasz mértéket, majd tartok én! S szolgálidnak is megmondtam, hogy ha megint annyi mindent hoznak oda nekem, majd vissza is fogják vinni! Erre azt válaszolhatod, hogy mindenedet használjam úgy, mint a magamét. Helyes, úgy is használok mindent, olyan takarékosan, mint a magamét szoktam. Minden jót!

Kedves Quadratusom! Avidius Quietus, aki engem rendkívül szeretett, s - aminek nem kevésbé örülök - meg volt elégedve velem, többek között elmesélte, hogy Thrasea (akivel bizalmas viszonyban volt) igen gyakran hangoztatta azt a szabályt, hogy háromféle pert kell elvállalni: először a barátainkét, másodszer azt, amelyről az ügyvédek lemondtak, s harmadszor olyat, amely érdekes példával szolgál. Hogy a barátainkét miért, ez nem szorul magyarázatra. Hogy miért a reménytelen ügyeket? Mert az ügyvéd különösen ezeknél bizonyíthatja be állhatatosságát és emberi érzését. S miért azokat, amelyek érdekes példával szolgálnak? Azért, mert rendkívül fontos, hogy jó vagy rossz példával szolgálunk-e. Én e háromfélehez - bár lehet, hogy hiúságnak tűnik - még hozzátennék egyet: a nagyszerű, híres pöröket. Mert méltányos, hogy néha a dicsőséggel és a hírnévvel, azaz saját érdekünkkel is törődjünk. Nos, miután megkérdezted a véleményemet, én ezeket a határokat tartom illőnek méltóságodhoz és szerénységedhez.

Nagyon jól tudom, s úgy is tartják, hogy az ékesszólás legnagyobb mestere a gyakorlat. S látom is, hogy nagyon sokan igen csekély tehetséggel, úgyszólván minden valamirevaló műveltség nélkül, pusztán a gyakorlat révén váltak jó szónokká. De igen találónak érzem azt, amit Pollio mondott, vagy legalábbis neki tulajdonítanak: „Nagy sikerrel s éppen ezért egyre gyakrabban beszéltem a törvényszék előtt, de minél gyakrabban, annál kevesebb sikerrel.” Mert a sok gyakorlat következtében az embernek nem az igazi készsége, csak az ügyessége növekedik, s nem önbizalma lesz nagyobb, csak vakmerősége. Isocratest például a legnagyobb szónokok közé sorolták, noha gyenge hangja és félszeksége miatt nem tudott nyilvánosan fellépni. Ezért csak olvasgass sokat, írd, tanulj, hogy jól tudj szónokolni akkor, amikor te akarsz, s tudj beszélni, mikor beszélned kell.

Én is majdnem mindig ezt a középutat jártam. Néha azonban engedtem a kényszernek; ez a bölcsesség egyik formája. Néhány ügyet a senatus parancsára vállaltam el, ezek a Thrasea-féle felosztás szerint a harmadik csoportba tartoznak, a jelentős példát szolgáló perekébe. Képviseltem a baeticaikat Baebius Massa ellen.⁶⁶ Itt arról volt szó, hogy engedélyezzék nekik az ügy kivizsgálását, s megkapták az engedélyt. Ugyancsak az ő vádjukat képviseltem Caecilius Classicus ellen. Az volt a követelésük, hogy a provincia néhány lakóját ítéljék el mint a proconsul eszközeit és bűntársait; meg is kapták büntetésüket. Vádlóként léptem fel Marius Priscus ellen, akit a kártérítési törvény alapján ítélték el, s ő javára akarta fordítani a törvény enyhességét, amely még a legsúlyosabb formájában alkalmazva sem volt elég szigorú szörnyű bűnéhez képest; s száműzetésre ítélték. Védtem Iulius Bassust,⁶⁷ aki nagyon elővigyázatlanul és óvatlanul cselekedett, de alapjában nem volt bűnös; ügyét vizsgáló bizottság elé utalták, s senator maradhatott. Épp a minap beszéltem Varenus érdekében,⁶⁸ aki azt kérte, hogy ő is hozhasson mentőtanúkat; s megkapta rá az engedélyt.

Az a kívánságom, hogy a jövőben elsősorban olyan ügyek vitelére szólítsanak fel, amelyeket tisztességgel vállalhatok, sőt amelyeket felszólítás nélkül is vállaltam volna. Minden jót!

⁶⁶ *Baebius Massa ellen* - lásd III. könyv, 5. levél.

⁶⁷ *Iulius Bassust* - lásd IV. könyv, 5. levél.

⁶⁸ *Varenus érdekében* - lásd VI. könyv, 5. levél.

Fabatus nagyapó! A te születésnapodat, Herculesre!, éppúgy meg kell ünnepelnem, akár a magamét, hiszen családom jókedve a tiedtől függ: a te buzgó gondoskodásod révén élek itt vidáman, otthon pedig gondtalanul.

Camilliumi majorságodat campaniai birtokodon az idő ugyancsak megviselte. Mégis, legfontosabb részei épek maradtak, vagy csak kissé rongálódtak meg. Igyekszem tehát minél lakályosabban rendbe hozni. Azt hiszem, van jó egynéhány barátom, olyan azonban, amilyent te keresel, s amilyent a helyzet kíván, egy sincs, minthogy mindegyik togás, városi ember, a vidéki birtokok irányítása azonban valami edzett falusit kíván, akinek ez a munka nem tűnik nehéznek, a feladat méltatlannak, a magány keserűnek. Rufusra a legtöbb joggal gondolsz, hiszen fiadnak jó barátja volt. Azt azonban nem tudom, hogy ott mit tud nekünk segíteni. Hogy igyekezni fog minél többet, abban biztos vagyok. Minden jót!

Kedves Cornelianusom! Caesarunk tanácskozássra hívott meg Centum Cellaebe (ez a hely neve), ahol rendkívül jól éreztem magam. Mert mi lehet kellemesebb, mint látni, hogy ez az uralkodó milyen igazságos, méltóságteljes, nyájas tud lenni visszavonultságában is, ahol ezek az erények még jobban megmutatkoznak. Különbféle ügyekben folytattunk vizsgálatot, olyanokban, melyek alkalmat adnak a bírónak, hogy sokféleképpen bizonyítsa nagyszerű tulajdonságait.

Claudius Aristion, az egyik legtekintélyesebb ephesusi polgár adta elő védekezését. E nagyon bőkezű férfiú komoly népszerűsége tett szert, anélkül, hogy bárkinek is ártott volna. Ezért - irigységből - hozzá méltatlan emberek uszították rá a feljelentőt. Így felmentettük, és elégtételt kapott.

Következő napon a házasságtörés miatt bevádolt Gallitta ügyét tárgyaltuk. Ez az asszony - egy állami tisztségre pályázó katonai tribunus felesége - viszonyt kezdett az egyik centurióval, s így beszennyezte a maga és férje becsületét. A férj értesítette a dologról a legatust, az pedig Caesart. A bizonyítékok gondos mérlegelése után a császár a centuriót rangjától megfosztotta, és számkivetésbe küldte. A bünesetben, minthogy ketten követték el, a másik felet is büntetni kellett. De a férj, akinek elnéző türelme nem maradt dorgálás nélkül, habozott, mert szerette a feleségét, s a kétségtelenül bebizonyosodott házasságtörés után is házában akarta tartani, mintegy boldogan, hogy vetélytársától megszabadult. S mikor felszólították, hogy adja elő a vádat, megtette, de nagyon kelletlenül. Ám az asszonyt, még ha a férj nem kívánta is, el kellett ítélni. A Lex Iulia törvényben meghatározott büntetést szabták ki rá. A császár az ítéletbe bevétette a centurio nevét, s utalt a katonai fegyelemre, nehogy úgy tűnjék, hogy minden ilyen ügy tárgyalását magának akarja fenntartani.

A harmadik napon olyan ügyet tárgyaltunk, amelyről már sok szóbeszéd s különböző híresztelések terjedtek el. Iulius Tiro végrendeletének a záradékáról volt szó, melynek egyik részét valódinak vélték, másik részéről pedig azt állították, hogy hamisítvány. A hamisítással Sempronius Senecio római lovagot s Eurythmust, Caesar szabadosát és procuratorát gyanúsították. Az örökösök - minthogy Caesar akkoriban Daciában időzött - közös beadványban kérték, vállalja el az ügy kivizsgálását, s ő el is vállalta. Visszatérése után kitűzte a tárgyalás napját, s mikor az örökösök közül néhányan Eurythmus iránti tiszteletből vissza akarták vonni a vádat, e nagyszerű szavakat mondta: „Ő se Polyclitus, és én se vagyok Nero!” Kérésükre mégis új időpontot tűzött ki, s mikor az eljött, hozzákezdett kihallgatásukhoz. Az örökösök

részéről csak ketten jelentek meg, s ezek azt kérték, hogy vagy minden örököst bírjanak rá a vád fenntartására, mert hiszen együtt tették a panaszt, vagy pedig nekik is engedjék meg, hogy visszavonják. Caesar igen méltóságteljesen, a legnagyobb önmérséklettel beszélt, és Senecio és Eurythmus ügyvédjének a kijelentésére, hogy a vád tovább terheli a vádlottakat, ha nem hallgatják meg őket, így válaszolt: „Azzal nem törődöm, hogy őket terheli-e, de engem is terhel!” Ekkor hozzánk fordult: „ἐπιστήσατε,⁶⁹ mitévők legyünk. Ezek az emberek azért akarnak panaszt tenni, mert megengedtük a vád visszavonását.” Azután - a törvényszék jóváhagyásával - elrendelte: közöljék mindegyik örökössel, hogy vagy folytassák az eljárást, vagy külön-külön elfogadhatóan indokolják meg, miért nem akarják folytatni, különben öellenük indítanak eljárást hamis vádemelés miatt.

Láthatod, milyen megtisztelő, milyen komoly napok voltak ezek; s ezután a lehető legkellemesebb felüdülés következett. Naponta hivatalosak voltunk asztalához, ahol az étkezés - ahhoz képest, hogy uralkodónál voltunk - szerény volt. Néha zenét hallgattunk, néha az egész éjszaka kellemes beszélgetéssel telt el. Utolsó napon, amikor elutaztunk (ilyen figyelmes és nyájas Caesar), búcsúajándékokat kaptunk. Engem nemcsak a vizsgálatok fontossága, nemcsak a tanácskozásban való részvétel megtiszteltetése, nemcsak a kellemes és kötetlen együttlét töltött el igen jóleső érzéssel, hanem maga a hely is.

Gyönyörű a villája: zöldellő földek között fekszik, egészen közel a parthoz, amelynek öblét most képezik ki kikötővé. Bal oldalát szilárd gát védi, a jobb oldalát most építik. A kikötő bejáratánál sziget emelkedik, amely megtöri a széltől idehajtott hullámokat, s a hajóknak mindkét oldalon biztonságos bejutást biztosít. Valóban, csodálatos művészettel elkészített alkotás! Rendkívül széles hajón hordják ide a hatalmas köveket, amelyek egymásra süllyeszteve, súlyuknál fogva szilárdan állnak, s lassanként töltéssé emelkednek. Ennek a kőgátnak a háta már szemmel láthatóan kimagaslik a vízből, s megtöri, egészen magasba dobja a hozzá csapódó hullámokat. Állandó itt a morajlás, köröskörül fehérén tajtékzik a tenger. A kövekre azután oszlopokat állítanak, hogy az építmény idővel egészen természetes szigetnek tűnjék. Az öböl alkotója nevét fogja felvenni - már fel is vette -, s igen nagy lesz a haszna. Mert a hosszú, kikötő nélkül húzódó parton ez lesz az egyetlen menedékhely. Minden jót!

32

Kedves Quintilianusom! Noha magad is nagyon igénytelen vagy, s leányodat is úgy neveltetted, ahogy a te leányodhoz s egy Tutilius unokájához illő, mégis most, hogy olyan nagy tekintélyű embernek lesz felesége, mint Nonius Celer, akitől állami tisztségei megkívánják, hogy bizonyos fénnel éljen, szükséges, hogy - tekintettel férjének helyzetére - bizonyos ruhatárral, személyzettel rendelkezzen, amivel persze nem tekintélye, hanem megjelenése lesz fényesebb.

Tudom, hogy lelked milyen gazdag, de azt is, hogy anyagi helyzeted szerény. Így terheid egy részét magamnak követelem, s a lánynak, mint szinte második apja, ötvenezer sestertiust adományozok. Többet is adnék, ha nem ismerném szerénységedet, amely csak ilyen csekély ajándékot hajlandó elfogadni, s ha így nem kellene abban bizakodnom, hogy ajándékomat csak csekély volta miatt nem utasítod vissza. Minden jót!

⁶⁹ ἐπιστήσατε - nektek kell tudnotok.

Kedves Romanusom! „S szól: »El a megkezdett munkával s minden egyébbel!«”⁷⁰ Azaz: akár olvasol, akár írsz valamit, el vele, tedd félre, s vedd a kezedbe beszédemet, amely éppen olyan isteni, mint a fent említett fegyverek (büszkébben már nem is beszélhetnék!). De komolyan szólva: ez a beszéd valóban szép, többi beszédemhez hasonlítva, s nekem elég, ha saját magammal kelek versenyre.

Ezt Attia Viriola védelmében mondtam el, olyan ügyben, amelyet egyaránt emlékeztetéssé tett a benne szereplő személyek magas állása, az eset ritka volta s a bírák nagy száma. Mert ezt az előkelő származású asszonyt, egy praetorságot viselt férfi feleségét, nyolcvanéves apja kitagadta az örökségből, tizenegy nappal azután, hogy a szerelmes öreg mostohát hozott a házába. S az asszony a centumvir-bíróság négy törvényszéke előtt pert indított apja örökségeért. Száznolcvan bíró ítélkezett (ennyi a négy törvényszék tagjainak együttes száma). Mindkét fél sok ügyvédet vonultatott fel, a padok zsúfolásig megteltek, s az egyébként tágas épület körül is többszörös gyűrűben állt az érdeklődők tömege. Az emelvényen is foglalt volt minden hely, s az erkélyekről is sok férfi és asszony figyelt, hogy - ha már alig volt reményük rá, hogy hallják is a tárgyalást - legalább lássanak valamit. Apák, leányok, mostohaanyák élénk várakozással kísérték a dolgok menetét. Az eredmény felemás lett. Két törvényszék előtt győztünk, kettő előtt veszítettünk. Fölöttébb érdekes és különös eset! Ugyanabban a jogi ügyben, ugyanazok előtt a bírák előtt, ugyanazoknak az ügyvédeknek a közreműködésével egy időben született meg ez az ellentmondó döntés. Olyan véletlen, amely szinte nem is mondható már véletlennek. A mostohaanya elvesztette a pert, csak az örökség egyhatod részét kapta meg. Vesztett Suburanus is, aki, minthogy vér szerinti apja kitagadta, egyedülálló arcátlansággal egy idegen apa vagyonára pályázott, mert a saját apját nem merte követelni.

Azért közlöm veled mindezt ilyen részletesen, hogy egyrészt levelemből értesülj arról, amiről a beszéd nem nyújt felvilágosítást, másrészt - s itt felfedem mesterségem fogásait -, hogy még szívesebben és oly módon olvasd beszédemet, mintha nem is olvasnád, hanem személyesen volnál ott a törvényszéki tárgyaláson. Így ha eléggé terjedelmesre sikerült is, mégis erősen remélem, hogy annyira megnyeri tetszésedet, mintha a lehető legrövidebb volna. Mert a rendkívül gazdag anyag, ennek finom érzékű tagolása, a több közbeszótt történet, s a kifejezés változatossága mindig tud valami újat nyújtani. Van benne - ezt csak neked merem elmondani - sok emelkedettebb, sok harciasabb, de sok egyszerűbb rész is. Mert emelkedettebb, tüzeesebb részek elmondása közben gyakran kénytelen voltam számolgatni, és szinte számológavicsot és számológavicsot követelni, és majdnem úgy tűnt: a centumvir-bíróság egyszerre mintegy magánjellegű döntőbizottsággá alakult át.

Méltatlankodás, felháborodás, fájdalom dagasztotta beszédem vitorláit, amelynek hajóját úgy kormányoztam e terjedelmes ügy hatalmas tengerén, hogy a lehető legtöbb szél hajtja előre. Egyszóval sok barátom véleménye szerint ez a szónoklatom - ismét hangsúlyozom: az én beszédeim között - az én *ὑπέρ Κτησιῶντος*⁷¹ beszédem. Hogy igazuk van-e, azt te ítéld meg a legkönnyebben, mert mindegyikre emlékszel, s ezt, ha elolvastad, módodban áll összevetni a többivel. Minden jót!

⁷⁰ *S szól...* - Aeneis VIII 439.

⁷¹ *ὑπέρ Κτησιῶντος* - Ktészifón védelmében (elmondott).

Kedves Maximusom! Igen jól tetted, hogy a mi kedves Veronánk lakóinak, akik téged oly régen szeretnek, tisztelnek és becsülnek, gladiátori játékokat ígértél. Hiszen e városból származott drága és hűséges feleséged is. S az ő emlékének valóban adósa voltál valamilyen emlékművel, vagy valamilyen, mégpedig leginkább ezzel a fajta látványossággal, haláláról való méltó megemlékezésül. S ezenkívül olyan egyhangú volt hozzád intézett kérésük, hogy megtagadása nem állhatatosság, hanem keményszívűség lett volna. S az is nagyszerű volt, milyen jóindulatúan és bőkezűen készítettél elő a játékokat. Mert ezzel is nagy lelkednek adtad bizonyosságát.

Forrón kívánom, hogy a sok afrikai állat a kitűzött napra megérkezzen. De ha késlelteti is érkezésüket a viharos időjárás, neked éppen olyan hála jár, hiszen nem rajtad múlik, ha nem tudod szerepeltetni őket. Minden jót!

HETEDIK KÖNYV

1

Kedves Geminusom! Nagy aggodalommal tölt el tartós betegeskedésed. S bár jól tudom, mennyire képes vagy uralkodni magadon, félek, hogy a betegség kedélyállapotodat is befolyásolja. Ezért arra intelek, állhatatosan szállj vele szembe, ez a viselkedés dicséretre méltó, ez vezet a gyógyuláshoz.

Olyasmit tanácsolok, ami emberileg teljesíthető. Mindenesetre én magam, mikor egészséges vagyok, ezt szoktam mondani enyéimnek: „Remélem, hogy ha netán megbetegszem, semmi olyat nem fogok kívánni, amit utólag szégyellnék vagy meg kellene bánnom. S ha nagyon elhatalmasodnék rajtam a kór, előre kérem, csak olyasmit adjatok nekem, amit az orvos is megenged, s ha valaki mégis mást ad, éppúgy meg fogom büntetni, mint azt büntetjük, aki nem akar megtenni valamit.” Egyszer, mikor igen heves forróláz gyötört, majd megkezdődött a gyógyulás, bekentek, s az orvos itallal kínált; ekkor odanyújtottam neki a kezem, hogy nézze meg pulzusomat, majd az ajkamhoz emelt poharat újra letettem. S mikor betegségem huszadik napján fürdőt készíttettem, orvosaim összesúgtak; megkérdeztem az okát. Azt felelték, hogy nyugodtan fürödhettek, bár kissé kockázatos. „Hát - kérdeztem - annyira nem szabad?” Így letettem a fürdő reményéről, bár szinte láttam magamat, ahogy odavisznek. Ugyanolyan nyugodtan és higgadtan mondtam le róla, mint ahogy készültem rá.

Ezt azért írom meg neked, hogy az intésekhez példával is szolgáljak. Továbbá, hogy a jövőben ugyanolyan önuralomra kényszerüljek, amilyenre ezzel a levéllel - mint záloggal - előre elköteleztem magam. Minden jót!

2

Kedves Iustusom! Hát ez hogy egyeztethető össze? Egyrészt panaszkodsz, hogy teljesen lekötnek állandó kötelezettségeid, másrészt műveimet kéred, amelyeknek még az is alig szokott néhány kárba vesztett percet szentelni, akinek egyébként sincs semmi dolga. Így megvárom, hogy elmúlják a számodra oly terhes és annyi tennivalóval járó nyár, s majd ha eljön a tél, amikor hihetőleg lesz egy kis szabad időd - ha máskor nem, éjszaka -, összekeresek valamit apróságaimból, hogy neked elküldjem.

Addig megelégszem azzal, hogy leveleim ne legyenek számodra terhesek, de minthogy azok, a jövőben még rövidebbeket írok. Minden jót!

3

Kedves Praesensem! Most már megszakítás nélkül hol Lucaniában, hol Campaniában akarsz időzni? „Magam Lucaniából való vagyok - mondhatod erre -, feleségem pedig Campaniából.” Ez elegendő indok arra, hogy hosszasabban maradj távol, de arra nem, hogy örökké.

Hát soha nem térsz már vissza a Városba, ahol méltóság, megbecsülés, a fő- és közrendűek barátsága vár? Meddig kívánod még ott az uralkodót játszani? Meddig akarsz még virrasztani,

amikor tetszik, s addig aludni, amíg kedved tartja? Meddig nem óhajtasz még sarut nem hordani, a togát szegre akasztani, s egész napoddal tetszésed szerint rendelkezni? Legfőbb ideje, hogy újra lásd a mi hajszás városi életünket, ha másért nem, azért, hogy ne fogjon el a csömör az ottani örömeiktől. Járj látogatóba, hogy annál jobban örvendj a viszontlátogatásoknak; taszigáltasd magad az emberáradatban, hogy annál több örömed leld megint a magánosságban.

De miért riasztom vissza ilyen együgyűen azt, akit ide szeretnék csalogatni? Hiszen ily módon éppen arra biztatlak, hogy még nagyobb kedvvel bújj el magányodba. De nem is akarom, hogy teljesen elbúcsúzz tőle, csak azt, hogy hagyd ott kis időre. Olyan ez, mintha lakomán az édes fogásokat keserű és csípős ízűekkel vegyíteném, hogy az előbbiektől eltelt és eltompult gyomor étvágyát megint felcsiklandozzam. Éppígy buzdítlak, hogy mostani nagyszerű életmódodat időnként keserű élményekkel tedd még kíváncsibbá. Minden jót!

4

Kedves Pontiusom! Azt mondod, olvastad hendecasyllabusaimat,⁷² s azt is megkérded, hogyan kezdtem el ilyesmiket írni én, aki szerinted olyan komoly ember vagyok, és saját bevallásom szerint sem kedvelem a haszontalanságokat.

Hogy az elején kezdjem, soha nem volt tőlem idegen a költészet, s már tizennégy éves koromban írtam egy görög tragédiát. „Milyen volt?” - kérded. Nem tudom. Azt mondták rá: tragédia. Azután, hogy a katonáskodásból hazatérőben az ellenszél miatt Icaria szigetén kellett vesztegelnem, latin nyelvű elégiát írtam a tengerről és a szigetről. Megpróbálkoztam később a hősköltemény műfajával is, hendecasyllabusokkal viszont csak most, s megszületésükre a következő alkalom adott okot. Laurentumi birtokomon Asinius Gallus egyik művéből olvastattam fel, amelyben atyját Ciceróval hasonlítja össze. Egy epigrammára akadtam, amelyet Cicero írt kedves Tirójához. Azután, hogy visszavonultam szundikálni (éppen nyár volt), nem szállt szememre álom. Azon elmélkedtem, hogy lám, még a legnagyobb szónokok is foglalkoztak ilyen dolgokkal, s nemcsak örömet, hanem dicsőséget is kerestek bennük. Tovább gondolkodtam, s anélkül, hogy vártam volna, bár már régen nem foglalkoztam ilyesmivel, rövid idő alatt éppen arról a tárgyról, amely írásra késztetett, a következő verset írtam:

*Gallusnak könyvét olvasva, hol ő Cicerónak
pálmagallyát, díszét apjának odaadja merészen,
egy pajkos Cicero-versecskét leltem, amelyben
- bárha kitűnik a nagy szellem - nincs semmi komolyság,
s azt bizonyítja, a híres férfiak is mily örömmel
művelték a bohó színes tréfákat, az élcet.
Azt panaszoja el itt: ravaszul megcsalta szerelmét
Tiro, csókot ígért neki, néhányat, vacsoránál,
ámde nem adta meg éjjel. „Hát mért titkolom eztán
- szóltam elolvasván -, ha kigyullad néha szerelmem?
Ismerem én Tirót, ravaszul, rátarti-hízelgőn
hogyan játszik, s csele csak lángunkat szítja fel újra.”*

⁷² hendecasyllabusaimat - lásd IV. könyv, 14. levél.

Majd rátértem az elégiaíráásra, s ez is elég gyorsan ment. Minthogy csábított ez a könnyedség, egyre újabbakat írtam, majd a fővárosba visszatérve felolvastam a verseket barátaimnak, akik tetszéssel fogadták. Ezután szabad időmben, s főként utazás közben más versformákkal is kísérleteztem. Végül elhatároztam, hogy mások példáját követve magam is külön kötetben adom ki hendecasyllabusaimat; nem is vallottam vele szégyent. Művemet olvassák, másolgatják, sőt egyes görögök, akik könyvem iránt való szeretetből tanultak meg latinul, cithara-vagy lantkíséréssel énekelgetik is verseimet.

De miért dicsekszem ennyit? Bár igaz, a költőnek joga van az önkívületre. De most nem a magam, hanem a mások véleményét idézem, s ez engem - akár téves, akár igaz - örömmel tölt el. Az az egy kívánságom van, hogy az utókor - tévesen vagy nem tévesen - ugyanígy ítéljen. Minden jót!

5

Kedves Calpurniám! El sem tudod képzelni, mennyire vágyódom utánad. Elsősorban szerelmem az oka, aztán az, hogy nem szoktuk meg a távollétet. Innen van, hogy éjszakáim nagy részét álmatlanul, vonásaidat idézve virrasztom át; innen, hogy nappal, valahányszor eljön az óra, mikor meg szoktalak látogatni, lábam, ahogy oly találóan mondják, önkéntelenül szobád felé visz; innen, hogy végül sebzett lélekkel, leverten, kikoszarozott szerelmesként kullogok el a gazdátlan küszöbtől. Ezekről a gyötrelmekről csak egy időszak mentes: míg a Forumon, barátaim peres ügyeivel vesződöm.

Ítéld meg magad, milyen az életem, ha munkában lelek pihenést, nyomorúság és gondok közt vigasztalódom. Minden jót!

6

Kedves Macrinusom! Varenus⁷³ ügyében különös és figyelemre méltó fordulat történt, bár a dolog még most sem tisztázódott. Úgy beszélnek, hogy a bithyniaiak visszavonták az ellene elhamarkodottan emelt vádat. „Beszélnek?” - kérdezed. Itt van a provinciából egy küldött, aki átadta az ottani tanács határozatát a császárnak, több magas állású embernek s nekünk, a védőügyvédeknek is. Magnus viszont makacsul ragaszkodik a feljelentéshez, szívósan gyötri Nigrinust, ezt a nagyszerű embert. Rajta keresztül terjesztette a consulok elé a követelést, hogy kötelezzék Varenust számadásai bemutatására.

Én most csupán barátként álltam Varenus mellett, s elhatároztam, hogy hallgatni fogok. Mert semmi sem keltene visszasabb hatást, mint ha én, a senatustól védelmére kiküldött ügyvéd, úgy védeném őt, mint vádlottat, holott legfőbb érdeke, hogy ne tekintsék vádlottnak. Mégis, mikor Nigrinus elmondta javaslatát, s a consulok rám néztek, én így szóltam: „Majd akkor mondom meg, miért szántam el magam a hallgatásra, ha a provincia igazi küldötteit meghallgattatok.” Erre Nigrinus: „És kihez küldték el őket?” „Hozzám is - válaszoltam -, megkaptam a provinciából küldött határozatot.” Erre ő ismét: „Akkor tisztán láthatsz az ügyben.” Mire én: „Ha te, az ellenfél ügyvédje, tisztában vagy vele, én is tisztán láthatom, hogy mi a legjobb megoldás.” Ekkor Polyaenus, a provincia küldötte, kifejtette, miért vonták vissza a vádat, s követelte, hogy a császár ne vágjon ítéletével a vizsgálat elé. Erre Magnus felelt, majd ismét Polyaenus kapott szót. Én csak ritkán és röviden szóltam, egyébként hallgatásba bur-

⁷³ Varenus - lásd V. könyv, 20. levél.

kolóztam. Mert megtanultam, hogy a szónok néha nagyobb hatást tud elérni hallgatással, mint beszéddel. S eszembe jutott az is, hogy egykor, valami főbenjáró ügyben, a vádlottakon sokkal jobban segített hallgatásom, mint segített volna a legnagyobb szerűben felépített szónoklat.

Egy anya elvesztette fiát (igaz, hogy nem erről akartam írni, de miért ne beszélhetnék saját ügyeimről is), s szabadosait, akik egyben örökös társai is voltak, hamisítás és mérgezés vádjával feljelentette a császárnál. Iulius Servianust kapta bírónak. Én védtem a vádlottakat, igen nagy hallgatóság előtt, mert az ügy széles körben ismeretessé vált, s mindkét részről kiváló tehetséges ügyvédek szerepeltek.

Az ügy kínvallatással végződött, s ez a vádlottaknak kedvező eredményt hozott. Ekkor az anya a császárhoz folyamodott, bejelentve, hogy új bizonyítékokat talált. Suburanust bízták meg, vegye elő a már egyszer letárgyalt ügyet, ha az asszony csakugyan fel tud hozni valami újat. Az anya ügyvédje Iulius Africanus volt, unokája annak a szónoknak, akiről egyszer Passienus Crispus, egy beszédét végighallgatva, ezt mondta: „Nagyszerű, szavamra, nagyszerű, de mitől olyan nagyszerű?” Nos, miután ennek a Iuliusnak az unokája, ez a nagyon tehetséges, de nem túl ügyes fiatalember a rendelkezésére álló időt kitöltve, hosszasan beszélt, így szólt: „Suburanus, engedd meg, hogy még egyetlen szóval kiegészítsem!” Mikor mindenki rám nézett, várva, hogy hosszú beszédben válaszolok, ennyit mondtam: „Válaszolnék, ha Africanus még hozzátette volna beszédéhez azt az egy szót. Nem kétkedem, hogy abban lett volna beszéde minden újdonsága!” Nem hiszem, amennyire vissza tudok emlékezni, hogy valaha is olyan sikert arattam egy beszéd elmondásával, mint ennek az el nem mondásával.

Éppen ilyen helyesléssel fogadták most, hogy Varenus érdekében nem hallgattam. A consulok, Polyaenus kívánságához híven, az ügyet minden javaslat nélkül a császár döntésére bízták, amely elé most feszült várakozással nézek. Mert az a nap nekünk Varenus ügyében vagy bizonyosságot és megnyugvást hoz, vagy azt a terhet rója ránk, hogy új erővel kezdjük a már egyszer abbahagyott fáradozást. Minden jót!

7

Kedves Saturninusom! Nemrégiben hálámat fejeztem ki a mi Priscusunknak, azután kívánságodra még egyszer megtettem ezt, mégpedig igen nagy örömmel. Mert számomra is nagyszerű érzés, hogy benneteket, kiváló férfiakat, s nekem is legjobb barátaimat, egymáshoz oly szoros szálak kapcsolnak, hogy mindegyikőtök a másik lekötöttségének érzi magát. Mert ő is őszintén állítja, milyen boldoggá teszi barátságod, s így mintegy a legnemesebb vetélkedést folytatja veled a vonzódásban, amely idővel csak még növekedhet.

Hogy hivatalos ügyeid annyira lekötnek, azt főként azért sajnálom, mert így nem szentelheted magad teljesen tanulmányaidnak. De ha az egyik ügyet - amint mondod - a bíró útján, a másikat pedig saját magad befejezed, akkor igazán elkezdheted élvezni a nyugalmat, majd, a nyugalommal eltelve, visszatérhetsz hozzánk. Minden jót!

8

Kedves Priscusom! Szinte ki sem mondhatom, mennyire örülök, hogy kedves Saturninusunk, eltelve az irántad érzett legmélyebb hálával, egyik levelet a másik után írja nekem. Folytasd, amit elkezdted, tartsd meg ezt a kiváló embert meghitt szeretettedben, nagy öröme lesz barátsága, és nem fog rövid ideig tartani. Mert bőven megtalálhatsz benne minden erényt, de egyiket sem olyan mértékben, mint az állhatatos barátságot. Minden jót!

Kedves Fuscusom! Véleményemet kéred: miképpen kellene folytatnod annyira élvezett magányodban tanulmányaidat. Különösen hasznos dolog, és sokan is ajánlják, hogy fordítsunk görögből latinra, latinból görögre. Mert az ilyen gyakorlással megtanuljuk a helyes és szép kifejezéseket, a szavakat, a sokféle szóalakzatot, az erőteljes előadásmódot, s így a legjobb példákat követve magunk is hasonlót tudunk alkotni. Ezenfelül a fordító figyelmét az sem kerüli el, amin az olvasó esetleg átsiklik, így mindezzel felfogásunk és ítélőképességünk is élesedik.

Az sem fog ártani, ha - mintegy versengve - leírod előző olvasmányaid tartalmát (amire emlékszel), majd írásodat összehasonlítod azzal, amit olvastál, s gondosan mérlegeled, hol jobb a megoldás, nálad vagy az eredetiben. Nagy öröm, ha néha neked sikerül jobban, s nagy bosszúság, ha mindenben amaz a jobb. Időnként válogasd össze az általad legjobban ismert műveket, s ezekkel kelj versenyre. Merész, de nem hiábavaló kísérlet ez, hiszen nem a nyilvánosság előtt történik. Mégis tudjuk, hogy az ilyen vetélkedésből sokakra dicsőség háramlott, s mert megvolt a kellő kitartásuk, fölébe kerekedtek azoknak, akiknek az utánzásával is megelégedtek.

Azt is megteheted, hogy előveszed valamelyik, már elfeledett beszédedet, s nagy részét meghagyod, de jó sokat kihúzol belőle, itt kiegészíted, ott átírod. Persze ez eléggé fáradságos és unalmas munka, de éppen a nehézségek miatt nagyon gyümölcsöző. Újból tűzbe kell jönnöd, újra át kell élned a már lecsillapodott és elfelejtett szenvedélyt, egyszóval: új tagokat kell illesztened az egyszer már befejezett testhez, de a régieket sem mozdíthatod ki helyükből.

Tudom, hogy tanulmányaid legfőbb tárgya a szónoklás. Éppen ezért nem ajánlom, hogy állandóan ragaszkodj a támadó, hogy úgy mondjam, harcias stílushoz. Akár a földet a sokféle, váltakozó vetőmag, úgy műveli ki a mi tehetségünket is a különféle tárgyakkal való foglalkozás. Azt szeretném, ha időnként tanulmányoznál egy-egy történelmi korszakot is, és a szokásosnál nagyobb gonddal írnál meg egy-egy levelet. Mert az ékesszólásban is gyakran szükséges, hogy a szónok ne csak a történetíró, hanem szinte a költő eszközeivel ábrázoljon, s a tömör, egyszerű előadásmódot levélírás közben lehet megtanulni. Az se tilos, hogy néha üdülésképpen verset írj. Persze nem hosszú, terjedelmes alkotást (mert ehhez nagyon sok szabad idő kellene), hanem tréfás, rövid művecskét, amely kellemesen szakítja meg a súlyos kötelességek, nyomasztó gondok sorát. Ezt mulatságnak szokták nevezni, de az ilyen mulatság gyakran több hírnevet szerez írójának, mint a komoly tevékenység. Így hát... de miért ne buzdítsalak a versírásra - versben?

*Mint a viaszt dicsérik, mert engedve a művész
ujjainak lágyan vágya szerint alakul,
s így állítja élénk Marsot, vagy szűzi Minervát,
majd Venus istennőt és a fiát, Cupidót,
s mint ahogyan nemcsak tüzet olthat a szentvizű forrás,
mert ha tavasz jön, a rét tőle üdül s a virág,
így formálja a szellemet is bölcs változatosság,
s így vigye útjain őt majd a derűs tudomány!*

A legnagyobb szónokok és igen magas állású férfiak is így szereztek maguknak részben gyakorlatot, részben felüdülést, vagy sokkal inkább felüdülést és gyakorlatot. Mert bámulatos, hogy ilyen apró munkácskák egyszerre jelentenek a szellemnek megerőltetést és felfrissülést.

Hiszen akad bennük szerelem, harag, gyűlölet, szánalom, tréfa - egyszóval minden, amivel az életben, sőt a Forumon és a törvényszéken találkozhatunk. És nagy haszna az ilyen s másféle verseknek, hogy a versmérték megköötöző kényszere után vonzóbbnak találjuk a kötetlen szónoklatot, s szívesebben is műveljük, minthogy ahhoz mérve sokkal könnyebbnek bizonyult.

Talán a kértnél több tanácsot is kaptál, egyet mégis elfelejtettem. Nem mondtam még, hogy véleményem szerint mit kell olvasnod, bár tulajdonképpen elmondtam akkor, amikor elsoroltam, mit kell írnod. Arra ügyelj, hogy gondosan válogass a különféle írók műveiből, mert - amint mondják - sokat kell olvasni és nem sokfélét. S hogy kiket, arról a vélemény annyira általános és elfogadott, hogy nincs szükség külön útmutatásra. Egyébként is, levelem már oly hosszúra nyúlt, hogy miközben tanulmányokra buzdítalak, éppen az ezekre szánt időt rövidítem meg. Vedd hát ismét kezvedbe az írótaqlát, s vagy az itt tanácsoltak alapján írf valamit, vagy folytasd azt, amibe belekezdteél. Minden jót!

10

Kedves Macrinusom! Magam is úgy vagyok, hogy ha egy ügynek a kezdetét ismerem, szeretném - a tőle mintegy különvált befejezést hozzáillesztve - egészben látni, azért azt hiszem, te is szeretnéd Varenus és a bithyniaiak perének⁷⁴ végkifejlését megismerni. Az ügyet az egyik fél részéről Polyaenus, másik részről Magnus képviselte. A beszédek elhangzása után Caesar kijelentette: „Egyik félnek sem lesz oka, hogy a késedelem miatt panaszkodjék. Gondom lesz rá, hogy megtudjam a provincia véleményét.” Ezzel nagyot lendített Varenus ügyén. Mert vitás ugyan, hogy jogos-e az ellene tett feljelentés, de éppolyan bizonytalan, hogy egyáltalán feljelentették-e.

Most már csak az van hátra, hogy a provincia ismét előterjessze azt a javaslatát, amelyet állítólag már visszavont, s megbánja előbbi megbánását. Minden jót!

11

Kedves Fabatusom! Csodálkozol, hogy Hermes, az én szabadosom, az örökölt földekből, amelyeket nyilvános árverésen akartam eladatni, az én öttizenketted részemet az árverés előtt annyiért adta át Corelliának,⁷⁵ amennyi hétszáz ezer sestertius összvételárnak felel meg. Hozzáteszed, hogy ezért kilencszáz ezer sestertiust is meg lehetett volna kapni, s annál nagyobb nyomatékkal kérdezod, jóváhagyom-e Hermes eljárását. Bizony jóváhagyom, s hallgasd meg, milyen okaim vannak erre. Szeretném előtted igazolni, s örököstársaim előtt kimenteni magam, hogy egy magasabb kötelesség parancsától indítatva cserbenhagytam őket.

Corelliát nagyon szeretem, és ragaszkodom hozzá. Először is mert nővére annak a Corellius Rufusnak,⁷⁶ akinek az emléké a legnagyobb kegyelettel őrzöm, azután, mert anyám egyik legjobb barátnője volt. Férje, a kiváló Minicius Iustus, szintén régi jó barátom. Fiával is a lehető legjobb viszonyban voltam, olyannyira, hogy praetor koromban az általam adott játékoknak ő volt a védnöke. Corellia, mikor legutóbb itt járt, azt mondta, hogy szeretne vala-

⁷⁴ *Varenus és a bithyniaiak perének* - lásd VII. könyv, 6. levél.

⁷⁵ *Corelliának* - lásd IV. könyv, 17. levél.

⁷⁶ *Corellius Rufusnak* - lásd I. könyv, 12. levél.

milyen birtokot a mi Larius-tavunk mellett. Én felajánlottam, vegyen meg a földemből annyit, amennyit akar, tetszése szerinti árért, kivéve a szüleimtől örökölt jószágot, mert attól még az ő kedvéért sem válok meg. Így hát, mikor megkaptam az örökséget, s így a szóban forgó birtokrészt is, írtam neki, hogy eladom. Levelemet Hermes vitte el hozzá, s mikor Corellia sürgette, hogy az én részemet mindjárt engedje át neki, eleget tett kérésének.

Látod, mennyire köteles vagyok jóváhagyni, amit szabadosom az én akaratomból tett. Még csak azt szeretném, ha örököstársaim is belenyugodnának, hogy én teljesen külön adtam el azt, aminek az eladásához egyébként nem volt jogom. Semmi se kötelezi őket, hogy példámat kövessék, hiszen nincsenek Corelliával olyan jó viszonyban, mint én. Ők tehát szem előtt tarthatják saját előnyüket, amit nálam a barátság helyettesít. Minden jót!

12

Kedves Miniciusom! Itt küldöm a könyvet, amelyet kívánságod szerint kissé átjavítottam, hogy a te barátod, azaz: a mi barátunk (mert lehet-e nekünk valamink, ami nem közös) alkalomadtán használni tudja. Azért küldöm ilyen későn, hogy ne legyen időd kijavítani, akarom mondani: elrontani. Mert még mindig lesz időd, nem tudom, a javításra-e, de az elrontásra biztosan; *ὑμεῖς γὰρ οἱ εἰρηλοῖ*⁷⁷ a legjobbat is rosszabbá teszitek. Ha megteszed, én javamra fordítom. A jövőben ugyanis, adandó alkalommal, ezeket a passzusokat is a sajátomnak tekintem, s - hála a te finnyás ízlésednek - én fogom érettük a dicséretet learatni, még olyan szövegrészeknél is, ahol látod, hogy valamit kihúztam, vagy fölé írt megjegyzéseimben mást javasoltam. Mert amikor az a gyanúm támadt, hogy ami jól hangzik és magasztosabb, azt te dagályosnak ítéled, helyesnek véltem, ha megszabadítlak a gyötrődéstől, s haladéktalanul valami laposabb és együgyűbb, sőt alantasabb és silányabb kifejezést - te szerinted persze valami jobbat - teszek hozzá. Mert miért ne üldözzem és zaklassam minden lehető alkalommal a ti szellemi szegénységeket?

Nos, hát ennyit azért, hogy annyi elfoglaltságod közben egyszer valami okod legyen a nevetésre is! Most azonban beszéljünk komolyan. Sokba került, hogy küldeményemet külön futárral küldöttem el hozzád, légy szíves költségeimet megtéríteni. Persze most, hogy ezt olvasod, nemcsak a könyv egyes helyeiről, hanem az egészről lesújtó lesz a véleményed, s azt mondd, nem ér egy fabatkát, minthogy fizetned kell érte. Minden jót!

13

Kedves Feroxom! Egyazon levélben adod tudtomra, hogy képezed is, meg nem is képezed magad. Rébuszokban beszélek? Bizonyára, míg csak ki nem mondom világosan, mire gondolok. Nos hát: tagadod, hogy képeznéd magadat, de olyan ragyogó stílusban, ahogyan más, mint képzett ember, nem írhat! Vagy a szerencse kegyel módfelett, ha henyélve és tétlenül is ilyesmire vagy képes. Minden jót!

⁷⁷ *ὑμεῖς ... εἰρηλοῖ* - mert ti, a jóért buzgó emberek.

14

Kedves Corelliám! Nagyon nemes gondolkodásra vall, hogy olyan türelmetlenül kérsz és sürgetsz: a birtokrészért ne hétszázezer sestertius teljes vételárat fogadjak el, amennyiért szabadosomtól megvetted, hanem kilencszázezret, annyit, amennyit az örökség huszadrészéért a közhaszonbérlőknek is fizettél.⁷⁸

Én ezzel szemben azt kérem és követelem, ne csak azt nézd, hogy neked, hanem azt is, hogy nekem miként illő eljárnom, s engedd meg, hogy ebben az egyben éppen attól az érzéstől vezérelve mondjak ellent, amely máskor azt parancsolja, hogy mindenben kedvedre tegyek. Minden jót!

15

Kedves Saturninusom! Azt kérde, mit csinállok? Te is jól tudod: teljesen leköt hivatalom, szívességeket teszek barátaimnak, időnként tanulgatok, amit - nem merem mondani, hogy helyesebb, de mindenesetre - boldogítóbb lenne nemcsak időnként, hanem állandóan és kizárólagosan művelni. Nagyon sajnálkozva hallanám, ha egész másféle ügyekkel kellene foglalkoznod, mint szeretnéd, ha ez a munka nem szerezne számodra annyi megbecsülést. Mert minden dicséretet megérdemel, aki hazájának szenteli életét, és elsimítja a barátok közötti egyenetlenkedéseket.

Tudtam előre, hogy nagyon jól fogod magad érezni a mi Priscusunk társaságában. Ismertem őszinte, nyájas természetét, de nem tudtam, s most kellett tapasztalnom, mennyire hálás is tud lenni. Hiszen írod, milyen szívesen emlékszik neki tett szolgálataimra. Minden jót!

16

Kedves Fabatusom! Calestrius Tiro, akihez sok hivatalos és magánjellegű kötelék fűz, legjobb barátaim közé tartozik. Együtt katonáskodtunk, együtt voltunk Caesar quaestorai. A tribunatusban a háromgyermekesek joga révén megelőzött, de a praetorságban utolértem, mert Caesar nekem egy évet elengedett. Sokszor időztem nyaralójában, ő is sokszor látogatta meg az én házamat, hogy meggyógyuljon.

Most indul, hogy mint proconsul, Ticinumon át Baeticába utazzék. Remélem, sőt biztos vagyok benne, hogy kérésemnek engedve hajlandó útközben a kedvedért egy kis kitérőt tenni. S ha az a szándékom, hogy azokat a rabszolgáidat, akiket barátaid előtt nemrég már szabadnak nyilvánítottál, hivatalosan is felszabadítsd, nem kell félned, hogy ezzel megterheled. Hiszen az én kedvemért az egész világot is szívesen körülutazná.

Így hát félre a túlságos szerénységgel. Tanácskozd meg magaddal, mi a szándékom. Mert éppen olyan szívesen teljesíti minden kérésemet, mint én a tiédet. Minden jót!

⁷⁸ fizettél - lásd VII. könyv, 11. levél.

Kedves Celerem! Mindenkinek megvan a maga elképzelése a nyilvános felolvasásokról; nekem, mint már többször említettem, az a véleményem, hogyha bármiben hibáztam, ami megeshet az emberrel, figyelmeztessenek rá. Annál inkább csodálom, hogy mint írod, néha-nyan helytelenítik, hogy szónoklataimat nyilvánosan felolvasom. Vagy talán azt gondolják, hogy éppen ezeken nincs javítanivaló. Kedvem volna az ilyenektől megkérdezni, ugyan miért fogadják el, ha ugyan elfogadják, hogy történeti műveket felolvassanak, mikor ezeket nem a nyilvános hatáskeltés, hanem a történeti hűség és az igazság kedvéért írják meg; s miért helyeslik a tragédiák felolvasását, mikor ez nem felolvasóterembe, hanem színpadra és színészekhez illik? S miért a lírai verseket, hisz ezek sem felolvasót, hanem énekkart és lantkíséretet kívánnak? „Csakhogy ezeknek a felolvasása már általános szokás lett. Hibáztatható-e hát a kezdeményezője?” Ámbár elődeink és a görögök közül nem egy olvasott fel szónoklatokat is.

„Mégis felesleges olyan beszédet felolvasni, amit már egyszer elmondtál.” Ez igaz, ha ugyanazt, ugyanazok előtt és azon nyomban olvasod fel. Ha azonban sok mindent betoldasz, sokat változtatsz, ha újabb hallgatókat hívsz meg, vagy csak részben a korábbiakat, de már egy kis idő elmúltával: akkor ugyan miért kevésbé helyes az, ha felolvasod, amit korábban elmondtál, mint az, hogy kiadod? „Nehéz azonban elérni, hogy egy szónoklat tetszést, sikert arasson, ha felolvassák.” Ez már a felolvasó gondja és nem érv a felolvasás ellen. Nekem bizony nem az a fontos, hogy akkor dicsérjenek, mikor felolvasást tartok, hanem akkor, ha majd a kész művet olvassák. Éppen ezért nem szalasztok el egyetlen alkalmat sem műveim tökéletesítésére. Először is magam elemzem végig, amit írtam; majd felolvasom két-három hallgató előtt; azután megint másoknak adom át, hogy tegyék meg észrevételeiket, ezeket pedig, ha nem tudok magam dönteni, másod-harmadmagamban mérlegelem; s csak ezek után olvasom fel többek előtt, s akár hiszed, akár nem, akkor javítok a legalaposabban. Minél nagyobbak az aggályaim, annál lelkiismeretesebben ügyelek a bírálatra. Márpedig a belátás, a szerénység és a félelem ítél a legjobban. Ezt pedig a következőképpen értsd. Ugye kevésbé vagy elfogódott, ha egyetlen emberrel készülsz tárgyalni, legyen mégoly tanult is, mint akkor, ha többekkel, bár tudatlanok? Ugye akkor bízol magadban legkevésbé, mikor felállsz, hogy beszélni kezdj? Nem szeretnéd-e ilyenkor nem csupán beszéded sok részletét, hanem az egészet megváltoztatni, különösen, ha a hely tágasabb és a hallgatóság népesebb? Mert bizony tiszteletben tartjuk a szegényes öltözékű embereket is. Ugye hogy elvész a bátorságod és önuralmad, ha azt látod, hogy már az elején nem tetszik valami? Úgy gondolom, azért, mert magában a sokaságban van valami tekintélyes, összegeződött ítélőképesség, s akikben egyébként csekély a belátás, azokban együttesen hatalmas.

Ezért mondta mindig a tragédiaíró Pomponius Secundus, ha egy meghittebb barátja olyan részek törlését javasolta, amelyeket ő meg akart tartani: „A néphez fellebbezek.” Így követte a barátja vagy a maga véleményét, aszerint, hogy a nép némán vagy tetszést nyilvánítva hallgatta meg. Ennyire adott a nép ítéletére. Hogy helyesen vagy nem, annak eldöntése nem rám tartozik. Én ugyanis nem szoktam nagy sokaságot meghívni, hanem csak néhány jól megválogatott hozzáértőt; őket hallgatom meg, az ő ítéletükben bízom, egyszóval: egyrészt úgy adok rájuk, mint egyénekre, másrészt úgy tartok tőlük, mint egy közösségtől. Mert nekem ugyanaz a véleményem a félelemről, mint M. Cicerónak az íróvesszőről: a félelem, igen, a félelem a legszigorúbb javító. Kijavítja azt, amit akkor gondolunk, mikor felolvasásra készülünk, kijavítja azt, amivel a hallgatóság elé lépünk, kijavítja azt, ami miatt aggódunk, amitől megrettenünk, amit mérlegelünk.

Éppen ezért nem resteltem szokásos eljárásomat, amit páratlanul hasznosnak találok, és annyira nem tántorít el amazok szájalása, hogy magamtól kérlek: mutass még valamit, amivel mindezt tetézhetném. Semmi sem elég ugyanis az én műgondomnak. Elképzelem, milyen

nagyszerű dolog az emberek kezébe adni valamit, s nem láthatom be, hogy ne kellene többekkel és ismételten megvitatni azt, amiről azt szeretnék, hogy mindig és mindenkinek tessen. Minden jót!

18

Kedves Caniniusom! Azt kérdezed, mit tegyél, hogy alapítványod, amelyet honfitársaink javára egy évenkénti nyilvános lakomára tettél, halálod után is megmaradjon.

Nagyon megtisztelő kérdés, de nem könnyű felelni rá. Ha kifizeted az összeget a Városnak, félok, hogy nyoma vész. Ha földbirtokot adományozol, mint köztulajdont elhanyagolják. Nem tudok jobbat tanácsolni annál, amit magam is tettem. Tudniillik én az ötszázezer sestertius helyett, amit szabadon született fiúk és leányok nevelésére felajánlottam, egy, ennél nagyobb értékű földbirtokot eladtam az állami javak felügyelőjének, majd a birtokot évi harmincezer sestertius járadék ellenében megint visszavettem. Ily módon biztosítottam a közösségnek az alapítványt, a birtoknak pedig a biztos jövedelmet. S éppen azért, mert sokkal több a bevétel, mint a kifizetendő járadék összege, mindig akad gazdája, aki megművelje. Jól tudom, valamivel többet adtam ki, mint amennyi maga az alapítvány volt, s hogy ez a gyönyörű birtok a rátáblázott járadék miatt sokat veszített értékéből. De szükséges, hogy a közérdeket a magánérdek, a maradandót a mulandó mögé helyezzük; és sokkal nagyobb gondot fordítsunk adományainkra, mint saját vagyonunkra. Minden jót!

19

Kedves Priscusom! Nagyon aggaszt Fannia betegsége. Akkor kapta, mikor Iuniára, Vesta papnőjére várakozott, először önszántából (mert rokonságban volt vele), azután a főpap parancsára. Vesta papnőit ugyanis, ha a betegség Vesta szentélyének az elhagyására kényszeríti őket, a matrónák gondjaira és ápolására szokták bízni. S Fannia e kötelessége teljesítése közben szerezte súlyos betegségét. Állandó láza van, egyre jobban köhög, teljesen lefogyott és elgyengült. Csak szelleme és lelkiereje töretlen. Így válik méltóvá férjéhez, Helvidiushoz s apjához, Thraseához. Egyébként romlik az állapota, s ez engem már nemcsak félelemmel, hanem fájdalommal tölt el. Nagyon félek, hogy ez a nagyszerű asszony eltűnik a város szeme elől, és ki tudja, látunk-e még hozzá hasonlót.

Milyen tiszta volt, milyen erkölcsös, milyen méltóságteljes, milyen állhatatos! Kétszer követte férjét a számkivetésbe, s harmadszor a férje miatt őt magát száműzték. Senecio ugyanis, amikor bevádolták, hogy Helvidius életéről könyvet írt, azt vallotta, hogy erre Fannia kérte meg. S Fannia ekkor Mettius Carus fenyegető hangú kérdésére, hogy valóban ő kérte-e meg, így felelt: „Igen, én!” Arra a kérdésre, hogy adott-e neki iratokat munkájához, így válaszolt: „Adtam!” S tudott-e róla az anyja: „Nem tudott.” Röviden: egyetlen szava sem árult el félelmet. Sőt a könyvet, amelyet a senatus kényszerből s az idővel járó rettegés miatt elpusztításra ítélt, megmentette elkobzott vagyonából, megtartotta, amiért száműzték, és elvitte a számkivetésbe.

Milyen kedves, milyen nyájas volt ez az asszony! S ami keveseknek adatik meg, egyformán szeretetre és tiszteletre méltó. Akad-e a jövőben, akit példaképül állíthatunk hitvesünk elé? Lesz-e ilyen asszony, akiről még mi, férfiak is példát vehetünk bátorságban, s akit mi most, amíg láthatjuk és hallhatjuk, éppen úgy csodálunk, mint azokat, akikről a történelemben

olvasunk? Szinte úgy érzem, hogy a ház ingadozik, s mintegy alapjaiban megrendülve fenyeget összeomlással, jóllehet Fannia utódai itt maradnak. Mert milyen erényekkel, milyen erkölcsökkel kell majd kitűnniük az utódoknak, hogy ne kelljen azt hinnünk: Fanniával a család utolsó tagja távozott?

Engem az is nagyon lever és kínoz, hogy édesanyját, az anyját (nem tudok nagyszerűbb kifejezést találni) egy ilyen rendkívüli asszonynak másodszor is elvesztem. Mert hiszen Fannia anyját jelenítette meg előttem, s mintegy adta vissza újra nekem, s így eltávozva őt is magával viszi, s rajtam ezzel új sebet ütve, a régit is felszakítja. Mindkettőt tiszteltem, mindkettőt szerettem, nem is tudom, melyiket jobban, s nem is óhajtották, hogy különbséget tegyek közöttük. Barátként álltam mellettük jó és rossz időkben egyaránt, én voltam száműzetésükben vigasztalójuk, visszatérésük után megbosszulójuk. De még nem törlesztettem le teljesen adósságomat, s annál inkább szeretném, ha Fannia megmaradna, mert így több időm lenne a törlesztésre. Ilyen gondoktól gyötörve írom leveletem. Bárcsak egy isten öröme változtatná e gondokat, sohasem panasznám fel, hogy mennyit aggódtam. Minden jót!

20

Kedves Tacitusom! Elolvastam könyvedet, és tőlem telhetőleg gondosan feljegyeztem, hol tartanék javítást, hol törlést szükségesnek. Elvégre: én is őszintén szoktam beszélni, te is zokszó nélkül meghallgatsz - mert hisz a bírálatot senki sem fogadja türelmesebben, mint az, aki a legtöbb dicséretet érdemli.

Most az én könyvemet várom tőled a te megjegyzéseiddel. Ó, de jóleső, ó, de dicséretes együttműködés ez! Micsoda gyönyörűség arra gondolnom, hogy az utókor, ha csak kicsit is törődik velünk, mindig és mindenütt emlegeti majd, milyen egyetértésben, bizalomban, meghittségben éltünk! Ritka és nevezetes esetként fogják számon tartani, hogy volt két férfi, korra és rangra alig különbözök, irodalmi téren sem egészen ismeretlenek (szerényebben kell szólnom rólad, mert magamról is szólok), akik kölcsönösen szívükön viselték egymás munkáját.

Kamaszkorom óta, mikor téged már hír és dicsőség övezett, az volt a vágyam, hogy a te nyomdokaidon haladjak, hozzád legyek - a világ szemében is - „legközelebb, bár jókora távol-ságban”.⁷⁹ Akadt ugyan számos ragyogó tehetség, de én követhető és követendő példaképet (természetünk hasonlósága hozta így) egyedül benned láttam. Annál nagyobb az örömem, hogy valahányszor irodalmi kérdések kerülnek szóba, együtt említik a nevünket, s hogy annak, aki rólad beszél, tüstént eszébe jutok én is. Vannak persze, akiket kettőnk elébe helyeznek. Minket viszont összekapcsolnak egymással, s nekem édes mindegy, hogy az irodalmi ranglétra melyik fokán: nekem az a legmagasabb rang, ami a tiéd után következik. És a végrendeletekben sincs másként! Vehetted észre: ugyanazt kapjuk, még egyenlő arányban is, hacsak valamelyikünk egészen közeli barátságban nem áll az örökhagyóval.

Mindez arra int, szeressük egymást mind bensőségesebben, hiszen irodalmi törekvéseink, jellemünk, hírnevünk, sőt az emberek végső akarata is ezer meg ezer szállal fűz össze bennünket. Minden jót!

⁷⁹ *legközelebb* - Aeneis V 320.

21

Kedves Cornutusom! Szót fogadok neked, drága jó kollégám, s tanácsodat követve fogom ápolni beteg szememet. Mert fedett, zárt, szinte szobához hasonló kocsiban érkeztem ide, s bármilyen nehezemre esik is, nemcsak az írástól, hanem még az olvasástól is tartózkodom, s csupán a fülem segítségével tanulgatok. Szobámban összevonták a függönyöket, így félhomály uralkodik idebent. A fedett csarnok ablakait is becsuktuk, így ott éppen annyi a fény, mint az árnyék.

Így szoktatom magam lassanként a világossághoz. Fürödni szoktam, mert használ, bort is iszom, mert nem árt, persze igen mértékkel. Egyébként mindig is így szoktam, most pedig szigorú őr is van mellettem.

Nagy örömmel vettem át a tyúkot, amelyet küldtél. S szemem, bármilyen gyulladt is egyébként, ahhoz még elég éles, hogy meglássa, milyen jó kövér. Minden jót!

22

Kedves Falcóm! Kevésbé fogsz csodálkozni, miért kérem olyan kitartóan, hogy barátomnak szerezd meg a tribunatust, ha megismered, milyen ember is ő. Most, ígéreted birtokában, megmondhatom a nevét, s őt magát is bemutatathatom.

Ez a férfiú, Cornelius Minicianus, tekintélye, erkölce miatt is díszre szülőföldemnek. Igen előkelő születésű, nagyon gazdag, s úgy szereti a tudományokat, mint a szegények szokták. A legigazságosabb bíró, a legszenvedélyesebb ügyvéd, a leghűségesebb barát. Úgy érzed, hogy te jártál jól, ha közelebbről megismered őt, aki minden állásnak, minden címnek (nem akarok túlzásba esni erről a rendkívül szerény emberről szólva) megfelel. Minden jót!

23

Kedves Fabatusom! Örülök, hogy jó erőben vagy, s hogy Mediolanumba tudnál menni Tiro elé. De hogy továbbra is jó erőben maradj, kérlek, légy tekintettel korodra: ne tedd ki magad ekkora fáradalmaknak. Sokkal inkább azt javaslom, várd őt otthon, sőt otthonod falai közt, még a szoba küszöbét se lépd át! Ha én testvéri szeretettel vagyok iránta, tőled, akit atyámként tisztetek, nem követelhet olyan figyelmességet, melyet saját édesapjának is elengedne. Minden jót!

24

Kedves Geminusom! Nem sokkal nyolcvanadik születésnapja előtt meghalt Ummidia Quadratilla. Egészen végső betegségéig friss és egészséges volt, sokkal erősebb és kitartóbb, mint általában a matrónák. Olyan végrendeletet hagyott hátra, amely nagy becsületére válik. Vagyona kétharmada fiúunokájára, egyharmada leány unokájára száll.

A leányt alig ismerem, a fiúhoz azonban meleg szeretet köt. Kiváló fiatalember, s az is méltán szeretheti rokonaként, akit nem kapcsol hozzá vérségi kötelék. Mindenekelőtt, bár igen csinos, sem fiú, sem fiatalember korában nem adott okot semmiféle rosszindulatú mendemondára. Huszonnégy éves korában házasodott, s ha az istenek megadják, már apa is lehetne. Igen nagy fegyelem alatt s mégis engedelmesen élt nagyanyja házában, aki szerette a szórakozást.

Pantomimusokat tartott a házban, és sokkal jobban kedvelte őket, mint ilyen főrangú asszonyhoz illett volna. Ezeket Quadratus sem a színházban, sem otthon nem nézte meg, mert a nagyanya nem kívánta meg tőle. Az idős asszony mesélte nekem, mikor unokája tanulmányait figyelmembe ajánlotta, hogy valahányszor ő az asszonysorssal járó szabad időben játék kövecskékkel és a pantomimusokat nézve próbált kissé elszórakozni, vagy akár az egyik, akár a másik kötötte le, mindig kiküldte a fiút, hogy menjen tanulni. Ezt véleményem szerint nem is szeretetből, inkább tapintatból tette.

Csodálkozni fogsz, mint ahogy én is csodálkoztam. Mikor legutóbb a papi játékokról, ahol pantomimusok is versenyeztek, Quadratussal együtt hazafelé mentem a színházból, ezt mondta: „Tudod-e, hogy ma láttam először táncolni nagyanyám szabadosát?” Így az unoka! Viszont - szavamra - vadidegen emberek Quadratilla tiszteletére (szinte szégyellem itt a tisztelet szót kiejteni) hízelkedő alázatossággal rohantak a színházba, ugrándoztak, megtapsolták, megcsodálták, azután az úrnő előtt újra előadták a táncokat és a dalokat. S ezeknek most színházi teljesítményük jutalmául valami csekély összeget juttat a hagyatékból az örökös, aki nem szokta megnézni őket.

Mindezt abban a reményben írom, hogy szívesen hallasz valami újságot, s nekem is kellemes leírás közben újra átélni azt, amiben örömöm tellett. Örömmel értesültem az elhunyt gyengédségéről, a nagyszerű fiatalember kitüntetéséről. S az is öröm számomra, hogy C. Cassiusnak a háza, azé a Cassiusé, aki a Cassius-iskola alapítója és atyja volt, most nem száll méltatlan gazdára. Mert az én Quadratusom méltó lakója és dísze lesz e hajléknak, újra visszaadja hajdani méltóságát, ragyogását, dicsőségét, s olyan nagy szónokká nő benne, mint amilyen kiváló jogtudós Cassius volt. Minden jót!

25

Kedves Rufusom! Milyen sok nagy műveltségű ember van, akit szerénysége vagy restsége ismeretlenségre kárhoztat, és megfoszt a hírnévtől! S mégis, ha beszédet akarunk mondani vagy valamit felolvasni, azoknak a véleményétől félünk, akik fitogtatják műveltségüket, holott a hallgatók még abban is emezek felett állnak, hogy éppen hallgatásukkal fejezik ki az ilyen nagyszerű foglalkozás iránt érzett tiszteletüket. Tapasztalat alapján írom, amit írok.

Terentius Iunior, miután teljesített minden hadi szolgálatot, amire római lovagi rangja kötelezte, s tisztességgel betöltötte Gallia Narbonensisben a procuratori tisztelet, visszavonult birtokaira, mert többre becsülte a zavartalan nyugalmat a számára szinte maguktól kínálkozó tisztségeknél. Egyszer nála vendégeskedtem, s látva, milyen jó családapá, milyen gondos gazda, el akartam vele beszélgetni egyről-másról, amihez, úgy gondoltam, ért. Neki is kezdtem, erre ő a legműveltebb stílusban a tudományokra terelte a szót. Milyen csiszoltan, milyen igazi latinsággal, sőt görögséggel beszélt! Mert mindkét nyelvben való nagyszerű jártassága azt az érzést kelti, hogy abban a nyelvben tökéletesebb, amelyiken éppen beszél. Mennyit olvasott! Milyen hatalmas tudása van! Azt hinnők, hogy Athénban él és nem vidéken!

Röviden, ez az eset nagyon csökkentette önbizalmamat, úgy, hogy én most már ezeket a remetéket, sőt mondhatnám, falusi gazdákat éppen úgy tisztellem, mint legműveltebb ismerőseimet. S neked is ugyanezt tanácsolom. Mert akárcsak a katonai táborban, a mi, tudományokkal foglalkozó köreinkben is előfordul, hogy egyszerű falusi ruhában jelennek meg olyanok, akikről kissé alaposabb vizsgálódás után kiderül, milyen tökéletes a fegyverzetük és felszerelésük, s micsoda tehetség lobog bennük. Minden jót!

Kedves Maximusom! Minap egyik barátom gyengélkedése vezetett arra a gondolatra, hogy a betegségben vagyunk a legjobbak. Mert melyik beteget kínozza a kapzsiság vagy kéjvágy? Nem rabja a szerelemnek, nem töri magát tisztségekért, közönnyel néz a vagyoni, s akár milyen kevese van, megelégszik vele, hiszen úgyszólván itt kell hagynia. Ilyenkor féli az isteneket, ilyenkor eszébe jut, hogy ő is ember; nem irigyl, nem csodál, nem néz le senkit. Nem leli kedvét rágalmozó pletykák elmondásában és meghallgatásában, a fürdő és a gyógyforrás minden gondolata. S az a legeslegnagyobb gondja, leghőbb kívánsága, hogy - ha ismét talpra áll - hátralevő idejében nyugodt és kellemes, azaz tiszta és boldog életet éljen.

Így én azt a tanulságot, amire a filozófusok annyi szóval és annyi könyvben akartak megtanítani, kettőnk számára igen röviden összefoglalhatom: egészséges napjainkban éljünk úgy, ahogy betegségünkben elterveztük. Minden jót!

Kedves Surám! Én diáknak csapok fel, te csapj fel tanárnak, a pihenés módját nyújtsd rá! Okvetlenül tudni szeretném, mi a véleményed: léteznek-e szellemek, van-e valóban testük és valamiféle hatalmuk, vagy afféle tévképzetek-e, melyeket csak félelmünk ruház fel alakkal.

Én hiszek bennük, s erre elsősorban az a történet készített, amely, úgy hallottam, Curtius Rufusszal esett meg. Akkor még vékonypénzű, szürke hivatalnok volt Africa helytartójának kíséretében. Egyszer alkonytájt egy oszlopcsarnokban sétált; hirtelen nőalak jelent meg előtte, magasabb és szebb, semhogy ember lehetett volna. Tudára adta a megrettent Curtiusnak, hogy ő Africa, jövő sorsának előhírnöke; s hogy majdan Rómába kerül, fontos hivatalokat tölt be, sőt utóbb a legfőbb hatalom birtokosaként tér vissza a provinciába, és ott is hal meg. Szavai rendre teljesedtek. Azt is tudni vélük, hogy amikor Karthágóba ment és kiszállt a hajóból, a parton ugyanazzal a nőalakkal találkozott. Egy biztos: ágnak esett, úgy sejtette, hajdani sikerei után balszerencsés jövő vár rá, és eldobta magától az életet, bár övéi korántsem tartották állapotát életveszélyesnek.

És íme egy másik történet, még félelmetesebb, s cseppet sem kevésbé csodálatos; elmondom, ahogy nekem mesélték. Volt Athénban egy nagy és tágas, de hírhedt, rontást árasztó ház. Az éjszaka csendjében vascsrömpölés, vagy ha jobban odafigyelt az ember, láncsörgés hallatszott belőle, előbb távolról, aztán mind közelebből. Végül feltűnt a szellem, egy holtápadt, csonttá aszott vénység, lengő szakállal, égnek meredő hajjal; lábán béklyót, kezén bilincseket viselt, azokat rázta. Szörnyű és baljós éjszakák voltak ezek, a lakók félelmükben le nem hunyták a szemüket virradatig. A virrasztásnak betegség, a mindjobban elhatalmasodó rettegésnek halál járt a nyomában. Mert hiába tűnt el a rémalak, rémes emléke fényes nappal is fel-felöltött lelki szemeik előtt: a félelem tovább tartott, mint a félelmet kiváltó ok. Így aztán a ház nemsokára elhagyottan, lakatlanságra kárhoztatva állt, maradt a rém korlátlan birodalma. Mégis hirdették, hátha jelentkezik rá vevő vagy bérlő, aki ezekről a borzalmakról mit sem tud.

Éppen Athénba érkezik Athenodorus, a filozófus. Olvassa a hirdetést, hallja az árat, s mert gyanúsán olcsónak találja, érdeklődni kezd. Mindenről felvilágosítják, de ő ennek ellenére, jobban mondva: csak azért is bérbe veszi. Napszálltakor parancsot ad, hogy ágyát a ház előszobájában vessék meg, viasztáblát, íróvesszőt, mécesest kér; övéit a belső szobákba küldi, maga meg írni kezd: lelke, szeme, keze a munkáján, nehogy a szellemi tétlenség mesebeli szörnyeket, hazug rémképeket varázsoljon elé. Az éjszaka eleinte csendes, mint másutt, később vascsrömpölés, láncrész; neki szeme se rebben, íróvesszeje se lankad; felvértezi lelkét és ügyet

sem vet a zajra. A csörömpölés egyre erősödik, közelebb-közelebb ér, már szinte a küszöbön, már a szobában hangzik. Hátratekint, megpillantja: felismeri az annyit emlegetett kísértetet. Mögötte állt, intett az ujjával, mintha hívná: ő viszonzásul kézmozdulattal jelzi, hogy várjon, s újra viasztáblája és íróvesszeje fölé hajol. Míg ír, a szellem feje fölött csörgeti a bilincseit; megint felnéz, s akár az előbb, ismét integetni látja. Most már habozás nélkül felveszi a mécesest és a nyomába szegődik. A rémalak alig vonszolta a lábát, bizonyára a súlyos béklyók miatt; s miután ki vánszorgott az udvarra, kísérőjét otthagya hirtelen eltűnt. A magára hagyott Athenodorus leveleket, füvet markol össze és e helyre jelet tesz. Másnap a hatóságok elé járul, figyelmezteti őket, hogy azt a helyet ássák fel. Csontváz került elő, láncokkal átmeg átkötve: a test az idő folyamán már szétrohadt, s a bilincsek alatt csak a meztelen és csupaszra aszott csontok maradtak. Ezeket összegyűjtötték, a város elhantoltatta; s attól kezdve, hogy tisztességgel eltemették, a halott szelleme nem kísértett többé a házban.

Ezért a két történetért mások kezeskednek, s én hiszek nekik; a következőért már én kezeskedhetem másoknak. Van egy meglehetősen művelt szabadosom, aki egyszer öccsével egy ágyban töltötte az éjszakát. Öccse azt álmodta, hogy valaki odaült az ágy szélére, késsel a fejéhez nyúlt, és levágta egy hajfürtjét a feje búbjáról. Valóban, pirkadatkor a fiú feje búbját kopaszon találták, hajfürtje mellette hevert! Rövid néhány nap, s egy hasonló eset öregbítette az előzőnek a hitelét. Egyik rabszolgám a többiekkel együtt bent aludt a szolgahálóban: ő meséli, hogy álmában két fehér tunicás alak jött be az ablakon, megnyírták, aztán ahogy jöttek, ugyanúgy távoztak. Hajnalban derült ki róla is, hogy megnyírták, haja ott volt körülötte, szanaszét szórva! Semmi különleges nem következett, legfeljebb az, hogy nem helyeztek vád alá, pedig ez történt volna, ha Domitianus tovább él - mert az eset az ő uralma alatt játszódott le. Íróasztalában ugyanis egy ellenem szóló vádiratra bukkantak, melyet Clarus nyújtott be hozzá. Ez adja meg a rejtély kulcsát: mivel a vádlottak rendszerint megnövesztik a hajukat, embereim levágott fürtjei jelezték, hogy a fenyegető veszély elmúlt.

Most hát kérlek, vedd latba olvasottságodat. A tárgy is méltó, hogy hosszan és tüzetesen tanulmányozd, s talán én sem vagyok arra méltatlan, hogy tudományodat megoszsd velem. Nem bánom, vizsgálj meg a kérdést mindkét oldalról, ahogy szoktad, de valamelyik mellett mondd ki a döntő szót. Ne hagyj tanácstalanul, bizonytalanságban, hiszen éppen azért fordultam hozzád, hogy kételyeim megszűnjenek. Minden jót!

28

Kedves Septiciusom! Azt mondod, néhány vendéged megrótt, mert a barátaimat minden lehető alkalommal mértéken felül dicsérem. Beismerem e hibát, de inkább rokonszenvesnek találom. Mert van-e szebb dolog, mint jószívűségből hibázni? De kik is azok, akik barátaimat nálam is jobban ismerik? Feltéve, hogy csakugyan ismerik, miért irigylik tőlem az ilyen boldogító tévedést? S ha barátaim nem olyanok, amilyennek mondom, nem vagyok-e boldog, hogy ilyennek hiszem őket?

Másokat vegyenek hát célba ezek a bírálóim mindent rosszra magyarázó buzgalmukban! Éppen elég ember akad, aki azon a címen, hogy őszintén megmondja a véleményét, ócsárolja barátait. De engem soha nem fognak meggyőzni, hogy túlzó vagyok barátaim iránti szeretetemben. Minden jót!

Kedves Montanusom! Nevetni fogsz, aztán előnt majd az epe, aztán nevetni fogsz megint, ha ezt elolvasod: el se hinnéd tán, ha nem olvasnád! A Tibur felé vezető úton, az első mérföldkő előtt (minap figyeltem fel rá) ott áll Pallas síremléke, a következő felirattal: „Az elhunynak, pártfogói iránt tanúsított hűsége és odaadása elismeréséül, a senatus praetori címet szavazott meg, valamint tizenötmillió sestertiust, de ő ennek névleges odaítélésével is beérte.”

Voltaképpen sose kápráztatott el az ilyesmi, mert többnyire a szerencsében és nem a tehetségben gyökerezik; mégis ez a felirat döbbsentett rá igazán, milyen komikus és nevetséges, ha olykor efféle söpredéknek, efféle alja népségnek is löknek belőle, ha ez a csirkefogó nagy merészen elfogadhatta, sőt visszautasíthatta, hogy melleleg szerénységből is példát mutasson az utókornak!

De miért méltatlankodom? Jobb nevetni, legalább senki se képzelet valami nagy-nagy eredménynek, ha a szerencse jóvoltából annyira vitte, hogy - közneveltség tárgya lesz. Minden jót!

Kedves Genitorom! Fájlalom, hogy - mint írod - elvesztetted legszebb reményekre jogosító tanítványodat. Hogyne tudnám, hogy betegsége és halála hátráltatott a munkában, amikor olyan rendkívül kötelességtudó vagy, és akit értékelsz, határtalanul szereted.

Engem itt is utolérnek a városi teendőik: bírónak vagy békéltetőnek hívnak; ehhez járulnak a parasztok panaszai: ilyen hosszú idő után joggal tartanak igényt figyelmemre. Közeledik a földek bérbeadásának roppant kényelmetlen kötelezettsége is: olyan ritka a rendes bérlő.

Ilyen körülmények között csak alkalmasszerűen tudok dolgozni, azért mégis dolgozom: írok is valamit, meg olvasok is. Amikor azonban olvasok, az összehasonlítás alapján érzem, mily gyengén írok. Te ugyan bátorítasz, mikor Helvidius elégtéltelsszerzéséről írott munkámat Demosthenes *κατὰ Μειδίον*⁸⁰ beszédével hasonlítod össze. Igaz, forgattam ezt, amikor a magamét írtam, nem azért, hogy versenyre keljek vele (szerénységtelenség és szinte elvakultság volna ez); de mégis, hogy utánozzam és kövessem, már amennyire az ő roppant nagy és az én igen szerény tehetségem különbsége és a tárgy eltérő volta engedi. Minden jót!

Kedves Cornutusom! Claudius Pollio a barátságodra vágyakozik, s maga ez a vágy már érdemessé teszi rá, nem is szólva arról, milyen nagy tisztelőd. Mert az ember nem szokott olyasmi után vágyakozni, ami magában nincs meg.

Különben egyenes jellemű, derék, csendes, s majdnem minden mértéken túl szerény férfiú, ha ugyan lehet valaki mértéken felül szerény. Mikor együtt katonáskodtunk, módomból volt megismerni, s nemcsak szolgálat közben. Ezer főből álló lovascsapat parancsnoka volt. Én azt a megbízatást kaptam a consuli legatustól, hogy vizsgáljam felül a lovascsapatok és a cohorsok számadásait. S míg sok helyen nagyarányú, piszkos kapzsiságra és éppen ilyen hanyagságra találtam, az ő csapatánál a legnagyobb rend és szinte kínos pontosság fogadott. Ezután a legkomolyabb procuratori tisztségekbe előléptetve sem hozta soha, semmi alkalom kísértésbe,

⁸⁰ *κατὰ Μειδίον* - Meidiasz ellen írott.

és soha nem ingott meg az önzetlenség iránt érzett, vele született szeretete. Szerencséje soha nem tette gögössé, s bármilyen hivatalt viselt, soha nem homályosult el emberszeretetének fénye. S ugyanolyan lelkierő jellemezte munkáját, mint amilyenel most a tétlenséget viseli. Bár ennek most egy ideje már vége, hiszen nagy tisztességet nyert, Corelliusunk őt választotta ki az isteni Nerva által bölcs előrelátással elrendelt földvásárlások és földosztások lebonyolítására. S milyen nagy dicsőség reá nézve, hogy az a férfiú, aki annyi közül választhatott, mindenki előtt őt szemelte ki.

S hogy milyen figyelemmel, milyen hűséggel ápolja baráti kapcsolatait, arról meggyőzhet sok végrendelet is, köztük Annius Bassusé, egyik legtekintélyesebb polgárunké. Az ő emlékét sok dicsérettel és hálával igyekszik megörökíteni, még életrajzát is kiadta, mert nagy tisztelője a tudományoknak és a művészeteknek. Gyönyörű dolog, s már azért is magasztalunk kell, mert ritkán akad rá példa. Hisz igen sokan úgy emlékeznek csupán az elhunytakra, hogy panaszkodnak rájuk.

Tárd ki hát karodat öfeléje, akinek, elhiheted, legfőbb vágya a te barátságod. Vond magadhoz, menj eléje, olyan szeretettel, mintha te lennél a lekötöztetettje. Mert a barátságban nemcsak le kell köteleznünk, hanem meg is kell jutalmaznunk azt, aki az első lépést megtette. Minden jót!

32

Kedves Fabatusom! Örömmel hallom, hogy az én kedves Tiróm szívesen látott vendégként érkezett meg hozzád. Az pedig egészen elragad, hogy - amint írod - a proconsul jelenlétében igen sok rabszolga nyerte el szabadságát. Hiszen az a vágyam, hogy a mi szülőföldünk mindenben gyarapodjék, s főképpen polgárai számára, mert ez egy város legszilárdabb ékesége.

Annak is örülök - s nem tölt el hiúsággal -, hogy minket kettőnket is hálával és dicsérő szavakkal ünnepeltek. Mert mint Xenophon mondja: ἡδιστον ἄκουσμα ἔπαινος⁸¹ különösen, ha úgy érezzük, hogy rászolgáltunk. Minden jót!

33

Kedves Tacitusom! Megjövendölöm, s e jövődölésem nem csal, hogy történeti könyveid halhatatlanná válnak. Éppen ezért szeretnék (bevallom őszintén) helyet kapni bennük. Mert ha gondunk van arra, hogy a legjobb művész ábrázolja arcvonásainkat, miért ne kívánhatnók, hogy tetteinket olyan író és szónok örökítse meg, mint te? Így eléd terjesztek egy esetet, amely - minthogy az állami iratokban megtalálható - nyilván nem került el figyelmedet, mégis eléd terjesztem, hogy annál jobban meggyőzzelek, milyen jólesnék nekem, ha cselekedetemnek, amelynek értékét még fokozza a vele járó veszély, a te tehetséged, a te tanúságod adna dicső fényt.

A senatus engem jelölt ki Herennius Senecióval együtt a baeticaiak ügyvédjéül Baebius Massa ellen indított perükben, s Massa elítélése után úgy döntött, hogy vagyonát vegyék állami kezelésbe. Mikor Senecio kipuhatolta, hogy lehetőség van rá, hogy a kérelmezők a consulok elé járuljanak, hozzám jött, és így szólt: „Éppen olyan egyetértésben, mint ahogy a

⁸¹ ἡδιστον ... ἔπαινος - legédesebb a dicséretet hallani.

vádat képviseltük, járuljunk a consulok elé, azzal a kéréssel, hogy a vagyont ne engedjék elherdálni, akiknek a kezelésére rábízták!” Így feleltem: „Minthogy minket a senatus ügyvédi feladattal bízott meg, fontold meg, vajon a senatusi döntéssel nem fejeződött-e be a mi megbízatásunk is?” Erre ő: „Te olyan határt szabhatsz magadnak, amilyet akarsz, hiszen előbbi szolgálatodon kívül semmi kapcsolatod nincs a provinciával, én azonban ott születtem, és ott voltam quaestor.” Mire én: „Ha olyan szilárd az elhatározásod, akkor megyek veled, nehogy az egész harag, amit felidézel, egyedül rád zúduljon.”

Elmentünk a consulokhoz, Senecio elmondta, amit kellett, én pedig néhány szóval kiegészítettem. Alig fejeztük be, Massa panaszt emelt, hogy Senecio vele szemben nem az ügyvéd szent hivatása szerint, hanem elkeseredett ellenségként viselkedett, s ezért kéri, hogy emeljenek ellene felségsértési vádat. Általános felhördülés támadt. Én azonban ezt mondtam: „Félek, tiszteletre méltó consulok, hogy Massa, hallgatásával, a hivatalos hatalommal való visszaélés bűnébe esett, mert engem nem vádolt be.” Szavaimat azonnal nagy tetszéssel fogadták, s még később is széltében dicsérték.

Még az isteni Nerva is (aki akkor még mint magánember, figyelemmel kísérte a nyilvános tárgyalások jogszerű eljárásait) nagyon megtisztelő levélben szerencsét kívánt nemcsak nekem, hanem ennek a századnak, amely - így írta - az ősökhez méltó példával szolgált.

Nos, akárhogy van is, te az esetet közismertté, fényessé, nagyobbá teheted. Persze ezzel nem azt mondom, hogy többet mondj, mint amennyi valóban megtörtént. Mert a történetírás ne lépje túl a valóság határait, s a nemes tettekről éppen elég a valóság. Minden jól!

NYOLCADIK KÖNYV

1

Kedves Septiciusom! Utazásomnak szerencsésen végére értem, leszámítva, hogy néhány emberem a perzselő hőségben megbetegedett. Felolvasóm, Encolpius, munkatársam és szórátkoztatóm, a portól torokgyulladást kapott, és vért köpött. Milyen szomorú lenne az ő számára, s milyen kellemetlen az én számomra, ha alkalmatlanná válna az irodalom szolgálatára, holott minden érdeme ebből származik. Ki fogja ezután úgy felolvasni műveimet, olyan odaadással? Kit fogok olyan szívesen hallgatni? Az istenek azonban javulást ígérnek: elállt a vérzés, megszűnt a fájdalom. Különben ő maga mértékletes, mi gondját viseljük, az orvosok ügyelnek. Ehhez még az egészséges levegő, a nyugodt környezet és a pihenés egyaránt gyógyulást és felüdülést ígér. Minden jót!

2

Kedves Calvisiusom! Mások azért látogatnak el birtokaikra, hogy gazdagabban térjenek vissza, én azért, hogy szegényebben. Szőlőtermésemet árverésen adtam el a jelentkező vállalkozóknak. Kecsegtetett a pillanatnyi és várható nyereség. A reménység azonban megcsalt. Kézenfekvő lett volna, hogy mindenki egyforma engedményt kapjon, de kevésbé méltányos. Én pedig kiváltképp derék dolognak tartom, ha otthon éppúgy, mint a közéletben, kis dolgokban éppúgy, mint a nagyokban, saját ügyünkben éppúgy, mint másokéban egyaránt érvényt szerzünk az igazságnak. Mert ha minden vétek egyaránt vétek, így van a jótéttel is. Így aztán, „hogyan senki se távozzék ajándék nélkül”,⁸² mindenkinek elengedtem a vételár nyolcadrészét. Azután külön gondoskodtam azokról, akik nagyobb összeget fektettek a vásárlásba. Ezeken ugyanis egyrészt többet nyertem, másrészt maguk többet veszítettek. Azoknak tehát, akik több mint tízezer sestertiusért vásároltak, az említett közös és mintegy hivatalos nyolcadhoz még hozzátettem annak az összegnek a tizedét, amivel túllépték a tízezret.

Attól tartok, hogy nem fejeztem ki magam világosan: érthetőbbé teszem a számítást. Ha valaki például tízenötezer sestertiusért vásárolt, annak a tízenötezer nyolcadát és az ötezer tizedét elengedtem. Azonkívül számba vettem, hogy egyesek többet, mások kevesebbet, megint mások semmit sem törlesztettek tartozásukból, s ezért így gondolkoztam: nem igazság az, hogy akik nem bizonyultak egyenlőnek kötelezettségük teljesítésében, egyenlően részesüljenek a jóindulatú engedményben. Tehát azoknak, akik már törlesztettek, elengedtem még a törlesztett összeg tizedét is. Ez látszik a legalkalmasabb eszköznek arra, hogy visszamenőleg mindenkit érdeme szerint jutalmazunk, a jövőben pedig mindenkit vásárlásra és fizetésre serkentsünk. Sokba került nekem ez a módszer vagy engedékenységgel, de megérte. Az egész vidéken dicsérik ugyanis a kedvezmény újszerűségét és formáját.

Azok közül pedig, akiket, mint mondani szokás, nem soroltam egy kalap alá, hanem fokozatonként megkülönböztettem, minél derekabb és egyenesebb valaki, annál inkább lekötelezettemmé vált, tapasztalva, hogy nálam nem *ἐν δὲ ἡ ἡμὲν κακὸς ἦδ' ἐ καὶ ἐσθλός*.⁸³ Minden jót!

⁸² *hogyan senki...* - Aeneis V 305.

⁸³ *ἐν δὲ... ἐσθλός* - ugyanúgy becsülik meg a bátrát, mint a silányat (Iliász IX 319. Devecseri Gábor ford.).

3

Kedves Sparsusom! Írod, hogy összes művem közül legutóbb elküldött könyvem tetszik legjobban. Ez a véleménye egy másik, valóban igen fejlett ízlésű barátomnak is. Így most már valóban hajlandó vagyok azt hinni, hogy egyikőtök sem téved, mert nem valószínű, hogy mindketten tévedésben vagytok, s mert nagyon is szívesen hízelgek magamnak. Azt is óhajtom, hogy legújabb művem legyen egyszersmind a legtökéletesebb is, így most már ez nem is tetszik annyira, mint a szónoklat, amelyet minap adtam ki, s neked is szeretnék elküldeni, mihelyt megfelelő futárt találok.

Most felcsigáztam érdeklődésedet, de félek, csalódnai fogsz a beszédben, ha kezdedbe veszed. Mégis várd úgy, mint ami megnyeri tetszésedet, s talán meg is nyeri. Minden jót!

4

Kedves Caniniusom! Nagyon helyesen teszed, hogy meg akarod írni a dáciai háború történetét. Mert van-e ennél újabb, gazdagabb, nagyobb terjedelmű tárgy, amely végül is annyira költői, s a maga valóságában is annyira regényes? Beszélni fogsz új mederbe vezetett folyókról, följük emelt új hidakról, hegyszakadékokban vert táborokról, királyról, aki elvesztette trónját és életét, de soha nem vesztette el bátorságát. S leírsz két diadalmenetet is, amelyek közül az egyik az első, a másik az utolsó volt egy még le nem győzött nép felett.

Egyetlen, de nagyon nagy nehézség mered eléd: ilyen eseményekhez méltó szavakat találni nehéz, mérhetetlen feladat még a te tehetséged számára is, bármilyen magasan szárnyal, s bármennyi erőt merít a nagyszerű tettekből. Az is sok nehézséget fog okozni, hogy a barbár, vad nevek - elsősorban a királyé - ne ellenkezzenek a görög verssel. De nincs olyan nehézség, amelyet a szorgalom és művészet - ha nem tud is egészen elhárítani - legalább ne enyhítene. Ezenkívül ha Homerusnak szabad volt - hogy jobban gördüljön a vers - megrövidítenie, megtoldania vagy megváltoztatnia a lágyan hangzó eredeti görög neveket, miért ne kaphatnál erre te is hasonló szabadságot, annál is inkább, mert erre nem a finomkodás, hanem a szükség kényszerít. Nos, rajta! Szólítsd meg az isteneket - ahogy ez már a költők joga -, s az istenek közül is azokat, akiknek cselekedeteit, terveit, műveit szándékodban van megénekelni. Oldd ki a köteleket, feszítsd meg a vitorlákat, s ha valamikor, most vágj neki tehetséged teljes lendületével a hullámoknak! Miért ne szólhatnék egy költőhöz magam is költői módon?

De egyet már most kikötök: minden egyes részt, amint elkészült, sőt még ha nem készült is el egészen, küldj el nekem, még frissen, nyersen, úgy, ahogy megszületett. Persze erre azt feleled: az egyes, kiszakított darabok nem tetszhetnek úgy, mint az összefüggő részek, s a megkezdett mű sem annyira, mint az egész. Ezt tudom. Én is úgy értékelem őket, mint kezdeményeket, mint egyes tagokat, amelyek az én írópolcomon várnak a te végső csiszolásodra. Barátságod annyi egyéb záloga után ajándékozz meg azzal is, hogy azt is megismerteted velem, amit egyébként senki másnak nincs szándékodban megmutatni. Egyszóval: lehet, hogy több elismerésben és dicséretben részesítlek, ha későbben és több körültekintéssel juttatod el hozzám műveidet, de téged magadat sokkal jobban szeretlek és dicsérlek, minél gyorsabban és minél kevesebb tartózkodással küldöd őket. Minden jót!

Kedves Geminusom! Macrinusunk lelke szörnyű sebet kapott: meghalt felesége, e példátlanul nagyszerű asszony, aki joggal illett volna a régi időkbe.

Harminckilenc évig élt a férjével, összezördülés, egyetlen rossz szó nélkül. Ugyanolyan tisztelettel viseltetett férje iránt, mint amilyent maga is a legnagyobb mértékben megérdemelt. A különböző életszakaszok mennyi és mekkora erénye gyűlt és ötvöződött össze benne! Macrinusnak az lehet egyetlen vigasza, hogy e nagy kincset olyan sokáig mondhatta magáénak, de most annál gyötrőbb érzés, hogy elvesztette. Mert minél nagyobb örömet nyújt valami, annál nagyobb fájdalom elveszteni.

Így hát engem mindaddig kínzó aggodalom szorongat e drága emberért, míg csak nem lesz hajlandó elfogadni a vigasztalást s elviselni a sebet. Ehhez legjobban az elkerülhetetlenbe való belenyugvás, a hosszú idő, a fájdalommal való eltelés segítheti hozzá. Minden jót!

Kedves Montanusom! Mint levelemből⁸⁴ már biztosan tudod, a minap figyeltem fel Pallas síremlékére, melyen a következő felirat áll: „Az elhunynak, pártfogói iránt tanúsított hűsége és odaadása elismerésül, a senatus praetori címet szavazott meg, valamint tizenötmillió sestertiust, de ő ennek névleges odaítélésével is beérte.”

Utóbb felötlött bennem a gondolat, hogy érdemes volna előkeresni a senatusi határozat szövegét. Meg is találtam: terjengős és áradozó, az a fellengzős felirat hozzá képest szerénynek, sőt alázatosnak hat! Csak próbálnának megmérkőzni, versenyre kelni vele - nem mondom, nem a régiek, egy Africanus, Achaicus, Numantinus, de a közelmúlt nagyjai, Marius, Sulla, Pompeius, hogy ne is folytassam a sort tovább: az ő kitüntetések eltörpülnének Pallaséi mellett! Tételezzem fel, hogy a határozat szerzői gúnyolódtak? Vagy azt, hogy nyomorult senkik? Hiszen mondhatnám, hogy gúnyolódtak - feltéve, ha a senatushoz illene a gúnyolódás; mondhatnám, hogy nyomorultak -, de hát nincs az a nyomorult, akit ilyesmire rá lehetne venni! Akkor törtetés és felkapaszkodási vágy? Ugyan ki az a kötözni való bolond, aki a maga és a köz csúfjára akar feljebb kapaszkodni? Különösen olyan államban, ahol a legtekintélyesebb tisztségből egyedül az a haszna, hogy elsőnek magasztalhatja Pallast a senatusban?!

Hagyján, hogy a szolgarendű Pallasnak praetori címet ajánlottak fel, elvégre a felajánlók maguk is szolgák voltak; hagyján, hogy határozatba foglalták, miszerint „nemcsak felszólítani, egyenesen kötelezni kell az aranygyűrű viselésére”, mert sértette volna a senatus tekintélyét, ha egy praetori rangú senator vasgyűrűt visel. Mindez apróság, szót se vesztegessünk rá. Az ellenben már meghökkentő, hogy a senatus Pallas nevében - és ettől a szennytól meg se tisztították utána a tanácsházát! -, mondom, Pallas nevében a senatus „háláját fejezi ki a császárnak, hogy személyesen is a legnagyobb elismerés hangján emlékezett meg róla, s a senatusnak is módot adott bebizonyítani iránta való jóindulatát”. Mi is lehetett volna dicsőbb feladat a senatus számára, mint az, hogy kellőképpen hálásnak mutakozzék Pallas iránt! És hozzáfűzik: „hogy Pallas, akinek a maguk részéről, bevallják, valamennyien lekötöztették, elnyerhesse kivételes hűsége és kivételes ügybuzgalma sokszorosan megérdemelt jutalmát”. Azt hihetnéd, legalábbis kiterjesztette a birodalom határait, egész hadseregeket mentett meg az államnak! Még meg is indokolják: „mert a senatus és a római nép keresve se találhatna örömdetesebb alkalmat bőkezűsége gyakorlására, mint most, amikor a császári kincstár

⁸⁴ *levelemből* - lásd VII. könyv, 29. levél.

példásan önzetlen és hű örének vagyonát adatik meg gyarapítaniuk”. Az volt hát akkoriban a senatus szíve vágya, az a nép legfőbb gyönyörűsége, az a „legörvendetesebb alkalom a bőkezűsége”, ha „megadatott”, hogy a közkincstár kifosztása árán - Pallas vagyonát „gyarapíthatják”...

De mi következik ezután! A senatus határozatba kívánta foglalni, hogy adományozzanak neki a kincstárból tizenötmillió sestertiust, s „minthogy az efféle vágyak idegenek a lelkétől, nyomatékosan kéri a haza atyját, kötelezze őt, hogy engedelmeskedjék a senatusnak”. Épp csak ez hiányzott! Egy Pallasra az állam tekintélyével igyekeznek hatni, egy Pallashoz esengenek, hogy engedelmeskedjék a senatusnak, s a császár személyes pártfogását hívják segítségül dölyfös „önzetlensége” ellen, csak hogy a tizenötmillió sestertiust vissza ne utasítsa! És visszautasította! Hogyisne, mikor ezt az óriási összeget a köz ajánlotta fel neki, és így - de csakis így! - még nagyobb arcátlanságot követhetett el, mint azzal, hogy elfogadja.

A senatus azonban, színlag panaszkodva ugyan, ezért is egekig magasztalta, éspedig a következő szavakkal: „Mivel a kegyes princeps, a haza atyja, Pallas kérésére törölni kívánta a határozatnak azt a részét, mely a közkincstárból neki adományozandó tizenötmillió sestertiusra vonatkozik, a senatus ünnepélyesen kijelenti, hogy ámbár annak idején örömet és méltán szavazta meg Pallasnak ezt az összeget, akárcsak a hűségét és buzgalmát jutalmazó egyéb kitüntetések, princeps óhajának, mellyel szembehelyezkedni, úgy véli, más esetekben sem szabad, ez esetben is engedelmeskedik.”

Képzeld el Pallast: szinte vétót emel a senatus határozata ellen, lefarag saját kitüntetéseiből, elhárítja magától a tizenötmillió sestertiust, amit sokall, de elfogadja a praetori címet, mintha az holmi csekélység volna; képzeld el a császárt: a senatus füle hallatára teljesíti szabadosa kérelmét, vagyis inkább parancsát - mert ha a szabados a senatusban kér valamit pártfogójától, az már parancsnak is beillik; képzeld el a senatust: ország-világ előtt ünnepélyesen kijelenti, hogy „annak idején méltán és örömet szavazta meg Pallasnak ezt az összeget, akárcsak egyéb kitüntetéseit”, s emellett nyilván ki is tart, ha nem kell „engedelmeskednie princeps óhajának, mellyel szembehelyezkedni semmilyen esetben sem szabad”! Szóval ahhoz, hogy Pallas ne kapja meg a kincstártól a tizenötmillió sestertiust, az ő szerénységén kívül a senatus engedelmességére volt szükség, pedig a senatus ez alkalommal biztosan nem engedelmeskedik, ha csak egy kicsit is „úgy véli, szabad némely esetben *nem* engedelmeskednie”!

Azt hiszed, ezzel vége? Várj csak, most jön a java! Hallgasd: „Mivel üdvös, hogy a princepsnek az arra érdemesek kitüntetésében és jutalmazásában oly készséges jóindulata nyilvánosan is bizonyítást nyerjen mindenütt, de főként ama helyeken, ahol az ügyeinek intézésével megbízott tisztviselőket utánzásra serkentheti, továbbá mivel Pallas példája, az ő kipróbált hűsége és feddhetetlensége felkeltheti egy ilyen nemes versengés vágyát, a kegyes princeps folyó év január 25-én, a nagy tekintélyű testület előtt tett nyilatkozatát, valamint az e tárgyban hozott senatusi határozatot ércebe kell vésetni, és az ércetáblát ki kell szegezni a megboldogult Iulius mellvértes szobra mellett!”

Nem elégedtek meg azzal, hogy a tanácsház ilyen iszonyatos szégyennek lett tanúja: nem, kiválasztották a legforgalmasabb helyet, és közszemlére tették a szöveget, hadd olvashassák a kortársak, hadd olvashassák az utódok! „Jónak látták” ércetáblán megörökíteni egy undorító rabszolga összes kitüntetését, hogy mi mindent utasított vissza, s - ha a határozat szerzőin múlik - mi mindent nyerhetett volna el! Bevésték, örök időkre szóló, hivatalos okmányba foglalták Pallas praetori kinevezését, mint hajdan a szerződéseket és szent törvénytövegeket!

Elképesztő a princepsben, elképesztő a senatusban, elképesztő magában Pallasban az a... szavakat se találom rá, mi, ahogyan Pallas az arcátlanságát, a császár a tehetetlenségét, a senatus a meghunyászkodását nyíltan az emberek szeme elé tárta! És nem restelltek még

magyarázatot is kiagyalni erre az ocsmányságra; mondhatom, emelkedett, gyönyörű magyarázatot: hogy Pallas megjutalmazásának példája majd „a versengés vágyát kelti” másokban. Ide silányultak az állami hivatalok, azok is, melyeket Pallas nem tartott méltóságán alulinak. Mégis akadtak néhányan, jó nevű családok sarjai, akik vágytak és pályáztak ezekre a tiszt-ségekre, pedig láthatták, hogy szabadosnak is megadják, szolgának is kilátásba helyezik!

Boldog vagyok, hogy nem ebben a korban jöttem a világra, hiszen most is úgy éget miatta a szégyen, mintha benne éltem volna! Biztosra veszem, hasonlóan vélekedsz magad is, s amilyen érzékeny, nemes léleknek ismerlek, könnyen meglehet, hogy te, habár felháborodásom hellyel-közzel talán túlcsapott a levélben megengedett határokon, haragomat nem sokallni, inkább kevesellni fogod. Minden jót!

7

Kedves Tacitusom! Nem mint mester a mesternek, sem mint - ahogy írod - tanítvány a tanítványnak küldted el nekem könyvedet, hanem mint tanítványának a mester. (Mert te vagy a mester és én a tanítvány, s azért hívsz vissza megint az iskolába, mert nagyon meghosszabbítottam szünidőmet.) Beiktassak ide egy hosszabb kitérőt, s ezzel is bizonyítsam, hogy nemcsak mestered nem lehetek, hanem még azt sem érdemlem meg, hogy tanítványodnak mondjanak? Mégis most, felvéve a mester szerepét, élek a könyveddel szemben a joggal, amit rám ruháztál, s annál bátrabban teszem ezt, mert nincs szándékomban elküldeni neked valamelyik írásomat, amin bosszúdat kitölthetnéd. Minden jót!

8

Kedves Romanusom! Láttad-e már valaha a Clitumnus-forrást? Mert ha nem (s gyanítom, hogy nem láttad, különben elmesélted volna), hát nézd meg. Én nemrég láttam, s nagyon sajnálom, hogy nem sokkal előbb.

Közepes magasságú domb emelkedik, amelyet öreg ciprusliget borít és árnyékoz be. Ennek a lábánál ered a forrás. Több, különböző vastagságú érből szökken elő, s forgatagával utat törve széles medencét váj magának. A mélyéig olyan ragyogóan áttetsző, hogy megszámlálhatjuk a beledobott pénzdarabokat, s a vízen átfénylő kavicsokat. Innen már nem a talaj lejtése, hanem szinte saját súlya és tömege viszi tovább. S az előbbi forrás most már tekintélyes és hajózható folyóvá dagad, amelyen a szembetalálkozó hajók is nyugodtan elférnek egymás mellett. S olyan erős a sodra, hogy - bár a talaj vízszintes - ár irányában sincs szükség evezőkre, s evező és csáklya segítségével is nagy ügyel-bajjal lehet ár ellen haladni. Mindkét irányban kelleme az utazás, ha vidámságot és szórakozást keresve kelünk útra, s aszerint, hogy föl- vagy lefelé haladunk, a fáradozást a pihenéssel, a pihenést a fáradozással váltogathatjuk.

A partot sűrű köris- és nyárfaberkek szegélyezik. Fáikat az áttetsző víz, mintha elmerültek volna benne, eredeti zöld színükben szinte külön-külön tükrözi vissza. A víz olyan hideg, mint a hó, fehérségben sem marad el mögötte. Mellette régi, nagy tisztelettel övezett templom áll. Ebben áll maga Clitumnus, szegélyes toga díszével beborítva és ékítve. S jóshely hirdeti egy isten, méghozzá jövődömondó isten jelenlétét. Körben több, elkülönített szentély áll, mindegyikben egy-egy istenség. Valamennyinek megvan a maga külön szertartása, külön neve, sőt némelyiknek még a saját külön forrása is. Mert a fő forrás mellett, amely szinte szülője a többinek, különböző helyeken sok, kicsiny forrás buggyan fel, s egy folyóban egye-

sülnek, amely felett híd ível át. Ez a híd a határ a profán és a megszentelt terület között. Ettől fölfelé szabad a hajózás, lefelé a fürdés. A hispellumiak, akik ezt a helyet az isteni Augustustól adományul kapták, közkölségen nyújtanak szállást és fürdőt. A villák sem hiányoznak, amelyeket, minthogy a folyó olyan kellemes, közvetlenül a parton építettek fel.

Egyszóval nincs itt semmi, amiben ne találnál élvezetet. Tanulgathatsz is: elolvashatod a minden falon, minden kövön ott található, a legkülönbözőbb emberektől származó sok-sok feliratot, melyeket a forrás és az istenség tiszteletére írtak. Sokat dicséretre méltónak találsz, nem egy nevetésre késztet. De nem! Amilyen emberséges vagy, te nem fogsz egyiken sem nevetni! Minden jót!

9

Kedves Ursusom! Már jó régen nem vettem kezembe se könyvet, se írószerszámot; már régen nem tudom, mi az a szabad idő, pihenés, mit jelent az a rest és mégis annyira jóleső semmittevés és nemlétezés: annyira lekötnek barátaim ügyes-bajos dolgai, hogy sem utazásra, sem foglalkozásra nem gondolhatok. Mert semmiféle tudós foglalkozás nem éri meg, hogy elhanyagoljuk érte a baráti kötelességeket, amelyeknek legszentebb teljesítését éppen a tudományok írják elő. Minden jót!

10

Kedves Fabatusom! Amilyen hő vágyad dédunokákat látni tőlünk, olyan fájdalmasan érint majd a hír, hogy unokádnak koraszülése volt: gyerekfejjel nem vette észre a terhességét, ennek következtében a terhes nőkre vonatkozó néhány előírásnak nem tett eleget, néhány tilalmon meg túltette magát. Meg is szenvedett tévedéséért, intő tanulságul kis híján életét nem vesztette! Így hát, bármennyire természetes is a te korodban, hogy a szinte biztosra vett utódok elvesztését súlyos csapásnak érzed, voltaképpen hálával tartozol az isteneknek: a dédunokákat ugyan ezúttal megtagadták tőled, unokádat viszont épségben őrizték meg, hogy később más utódokkal kárpótolhasson, aminek éppen ez a keservesen próbára tett termékenység adja biztos zálogát.

Akár magamat, téged is ezzel bátorítlak, ezzel vigasztallak, buzdítlak. Te sem vágyódsz forróbban dédunokák, mint én gyermekek után, akikre - előre látom - mind a te, mind az én részemről szép örökség vár: egyenes út az állami hivatalok felé, elismert, jó csengésű név és nem új keletű nemesség. Bárcsak megszületnének, és öröme váltanák mostani bánatunkat! Minden jót!

11

Kedves Hispullám! Ha fivéred leánya iránt érzett szeretetedre gondolok, amely még az anyainál is gyengédebb, akkor úgy érzem, hogy tulajdonképpen a később történeteket kell előljáróban elmondanom, hogy az így előlegbe kapott öröm ne tudjon az aggodalomnak teret adni. S még így is félek, hogy az örömteli hír közlése után elfog a félelem, s miközben örülsz, hogy feleségem túl van a veszélyen, ugyanakkor reszketsz a gondolattól, hogy veszélyben forgott. Mert ő már újra vidám, újra a magáé és az enyém, már kezdi összeszedni magát, s

megegyezésén is le tudja mérni a kiállott veszedelmet. Egyébként - most már aggodalom nélkül mondhatom - a legnagyobb veszélyben forgott, nem a saját hibájából, talán inkább fiatal kora miatt. Ez okozta koraszülését s a fel nem ismert terhesség szomorú következményeit.

Így, ha most nem enyhíti is bátyád elvesztésén érzett fájdalmadat egy fiú- vagy lányunoka, vedd úgy, hogy ez a remény nem szűnt meg, csak elodázódott, minthogy egészséges az, akitől a beváltást várnunk lehet. S próbáld apád előtt mentegetni ezt a szerencsétlen véletlent, mert ilyenért az asszonyok sokkal könnyebben megbocsátanak. Minden jót!

12

Kedves Minicianusom! Még ezt az egy nap haladékot kérem tőled: Titinius Capito tart felolvasást, és én nem is tudom, hogy illendőbb vagy kedvemre valóbb-e meghallgatni őt. Kiváló férfiú, korunk legfőbb díszei közé tartozik: pártolja az irodalmat, szereti, támogatja, segíti az irodalmárokat, számos szerző oltalma, menedéke, támasza, mindannyiuk példaképe, az irodalomnak pedig felélesztője és megújítója.

Háza nyitva áll a felolvasók számára, az előadótermeket másutt is hihetetlen érdeklődéssel látogatja; engem legalábbis, ha a városban tartózkodott, mindig meghallgatott.

Aztán meg annál rútabb a hálátlanság, minél méltóbb volna az alkalom a viszonzásra. Ha perbe bonyolódnék, lekötve érezném magamat azzal szemben, aki kezességet vállalt értem, most viszont, mikor minden igyekezetem, minden gondom az irodalomé, vajon kevésbé vagyok lekötve annak, akinek olyan forró szívügye az, ami engem, nem mondom, hogy egyedül, de a leginkább érdekel? Ha semmiféle viszonzással, mondhatnám viszonzószolgálat nem tartoznék neki, mégis fellelkesítene páratlanul ragyogó szelleme, emelkedett komolyságában is vonzó kedvessége, vagy a tárgy magasztossága. Megörökitette ugyanis több kiváló - köztük néhány számomra igen kedves - férfiú halálának körülményeit. Úgy vélem, hogy szent kötelességem legalább meghallgatni az ugyan megkésett, de annál őszintébb gyászbeszédet olyanok felett, akiket nem volt módunk ünnepélyesen eltemetni. Minden jót!

13

Kedves Genialisom! Helyesnek tartom, hogy írásaimat apáddal együtt olvastad el. Csak műveltséged javára lehet, ha az ékesszólás ilyen mesterétől tanulod meg, mit kell dicsérned, mit kifogásolnod, s útmutatásával arra szoktat, hogy mindig kimondj az igazságot. Látod, kit kell követned, kinek a nyomába kell lépned. Milyen boldog is vagy, hogy ilyen nagyszerű, hozzád ennyire közel álló példaképed van, akit már csak azért is könnyű követned, mert a természet is úgy alkotott, hogy egészen hozzá hasonló vagy! Minden jót!

14

Kedves Aristóm! Minthogy teljesen otthonos vagy a magán- és közjogban, melynek egyik része a szenatori jog is, elsősorban tőled szeretném megtudni, hogy nemrég a senatusban tévedtem-e vagy sem. Nem azért, hogy abban lássak világosan, ami már megtörtént (mert az már késő volna), hanem a jövőben esetleg előforduló hasonló esetben.

Azt mondd: „Miért kérdezel olyasmit, amit neked magadnak is tudnod kellene?” Az előző korszak szolgálékúsága a szenatori jogot is - akárcsak a többi nemes művészetet - bizonyos feledésbe és ismeretlenségbe borította. Mert kiben van annyi kitartás, hogy megtanuljon olyasmit, aminek soha nem veheti hasznát? S azt is gondold meg, milyen nehéz a tudást megtartani, ha nem gyakorolhatjuk. Ezért a visszatérő szabadság tudatlanságban és tapasztalatlanságban lelt minket, s nekünk édességétől fellelkesedve sokszor olyasmit is meg kellett tennünk, amit előbb meg kellett volna tanulnunk.

Régen azonban az volt a gyakorlat, hogy az öregebbektől tanultuk meg - nemcsak a fülünk, hanem a szemünk segítségével -, hogy nemsokára nekünk is mit kell cselekednünk, majd pedig - hasonló módon - átadnunk a még ifjabbaknak. Ezért az ifjak mindjárt katonai szolgálatot is teljesítettek, hogy megszokják engedelmeskedés közben a parancsolást, s másokat követve a vezérkedést. Azután a tisztségekre pályázva ott álldogáltak a tanácsház kapuiban, s először nézői voltak a nyilvános tanácskozásnak, csak később résztvevői. Az apja kinek-kinek egyben tanítója is volt, s ha nem volt apja, valamelyik tekintélyesebb és idősebb szenator vállalta el az apa szerepét. Megtanulták, milyen lehetőségei vannak a szónoknak, milyenek a szavazóknak, mi a hatásköre a hivatalos személyeknek, mekkora szabadság jár a többinek, hol kell engednünk, mikor kell tiltakoznunk és mikor hallgatnunk, milyen előírásokhoz kell magát tartania a szónoknak, hogyan kell megkülönböztetni az ellentétes véleményeket, miként kell eljárnia azokkal, akik kiegészítést fűznek az előbb elhangzottakhoz - egyszerűen megtanulták mindazt, ami a szenatorsággal jár, méghozzá példákon bemutatva, ami a tanulás legeredményesebb módja.

Ifjúkorunkban mi is voltunk katonai táborban, de olyan időkben, amikor gyanús volt az érdem és megbecsült a naplopás, amikor a vezéreknek nem volt semmi tekintélyük, a katonákban nem volt tiszteletérzés, senki nem parancsolt, senki nem engedelmeskedett. Mindenütt lazasság, zűrzavar, sőt teljes felfordulás, egyszerűen olyan viszonyok, amelyeket sokkal jobb elfeledni, mint emlékezni rájuk. Betekintettünk a tanácsházba is, de ez egy reszkető, megnémult tanácsház volt. Veszélyes volt kimondani, ami a szíveden feküdt, s szánalmasan szóltál arról, amiről nem akartál. Mit tanulhattunk akkor? S mi hasznát vehettük a tanultaknak, ha a szenatust vagy a legteltesebb naplopásra, vagy a legnagyobb törvénytelenések szentesítésére hívták össze, gúnyos vagy sértő módon tartották együtt, és sohasem komoly, de gyakran felháborító dolgokat kellett megszavaznia. Ugyanezt a nyomorúságos helyzetet kellett később - amikor mint szenatorok részesei lettünk - sok éven át látnunk és elviselnünk, s így lelkünk még a jövőre nézve is meggyengült, összetört, elnyomorodott. Rövid ideje annak (mert minél boldogabb egy időszak, annál rövidebb), hogy szabad tudunk, mivé kell lennünk, s megmutathatjuk, mit tudunk.

Annál jogosabban kérem, hogy tévedésemért, ha valóban tévedés, nézd el, s azután igazítsd helyre szakértelmeddel. Hiszen szüntelenül tanulmányoztad a köz- és magánjogot, a régi és a mai jogot s a ritkán alkalmazott vagy állandóan érvényesített jogszabályokat. Biztos vagyok benne, hogy ezzel a jogi esettel, amelyet itt előadok, még olyanok is ritkán vagy egyáltalán nem találkoztak, akiknek kiterjedt gyakorlatában egyébként már szinte minden lehetséges eset előfordult. Éppen ezért jár több elnézés nekem, ha esetleg tévedtem, s annál több elismerés neked, ha felvilágosítást tudsz adni olyasmiről, amit nem biztos, hogy tanultál.

Afranius Dexter consul szabadosainak az ügyét ismertették. Afranius erőszakos halállal halt meg, de hogy szolgálai kezétől-e, s hogy ezek bűnös szándékkal vagy saját parancsára ölték-e meg, azt teljes homály takarja. Ekkor valaki („Kicsoda?” - mondd. Én voltam, de ez most mellékes) azt javasolta, hogy a kínvallatás után el kell engedni büntetésüket. Egy másik azt, hogy száműzzék őket valamelyik szigetre, s ismét egy másik, hogy lakoljanak halállal. Annyira különböző javaslatok, hogy mindegyik külön, csak magában érvényesülhetett. Mert

mi a közös a kivégzésben és a száműzésben? Szavamra, éppen annyi, mint a száműzésben és a felmentésben. Bár a száműzési javaslat közelebb van a felmentéshez, mint a kivégzéshez, mert az előbbi kettő meghagyja az életet, az utóbbi pedig elveszi. Közben a kivégzést és számkivetést javasolók egy csoportban ültek, s minthogy a pillanatnyi látszat szerint egyet-értettek, csak később derült ki a közöttük levő véleménykülönbség.

Én azt kívántam, hogy a három javaslat maradjon valóban három, s ne egyesítsenek - mintegy pillanatnyi fegyverszünetet kötve - két álláspontot. Így azt követeltem, hogy különítsék el a kivégzést indítványozókat a száműzést indítványozóktól, nehogy - ideiglenesen - együtt lépjenek fel a felmentéspártiak ellen. Hiszen hamarosan úgyis elválnak nézeteik, mert vajmi kevésbé döntő, hogy ellenezni egyet elleneznek, pártolni viszont különböző nézeteket pártolnak. Az is nagyon furcsának tűnt előttem, hogy az, aki a szabadosok száműzésére és a rab-szolgák kivégzésére szavaz, kénytelen megosztani szavazatát, ellenben azt, aki a szabadosokra javasol halálbüntetést, a számkivetésre szavazók közé számítják. Mert nem értettem, hogy ha egyvalaki szavazatát meg kell osztani, mert két dologra vonatkozik, miként lehetséges, hogy két ember szavazatát, akik olyan ellentétesen szavaznak, egynek veszik. Így hát engedj meg, hogy előttem, mintha a befejezett ügy még nem volna lezárva, kifejtsem véleményem indokolását, s amit ott meg-megszakítva, állandó zajos ellenkezés közben mondtam el, most nyugodtan, összefüggően adjam elő.

Tegyük fel, hogy összesen három bírót küldenek ki az ügy tárgyalására. Közülük az első a szabadosok kivégzésére, a másik számkivetésére, a harmadik felmentésére szavaz. S a két első szavazata, ha összefognak, érvénytelenítheti-e a harmadikét? Vagy minden egyes szavazat önmagában éppen annyit számít, mint a többi? S nemde, az elsőt éppolyan kevésbé lehet összekapcsolni a másodikkal, mint a másodikat a harmadikkal? Így a senatusban is a különböző javaslatok mellett leadott szavazatokat mint meg nem egyezőket kell számba venni. Ha egy és ugyanazon senator egyszerre szavaz a kivégzésre és a száműzésre, egyszerre végezzék ki és száműzzék a bűnösöket egyetlen ember javaslata alapján? S végül is: hogyan vehetjük egy szavazatnak, ami két ilyen ellentétes büntetést kapcsol össze? Hogyan lehet hát, ha az egyik a halálra, a másik a száműzésre szavaz, egynek venni két senator javaslatát, ami akkor sem számítana egynek, ha egy ember adná le?

Hogyan? Hát a törvény nem utal rá elég világosan, hogy a halálra és a száműzésre leadott szavazatokat el kell különíteni, mikor a szavazás lebonyolítását a következőképpen írja elő: „Ti, akik ezen a véleményen vagytok, gyertek erre az oldalra. Ti, akik bármilyen más véleményen vagytok, menjetek azoknak az oldalára, akikkel együtt tartotok”? Vizsgáld meg és mérlegeld az egyes szavakat. „Akik ezen a véleményen vagytok” - azaz: akik a száműzésre szavaztok. „Erre az oldalra” - vagyis arra, ahol az ül, aki a száműzésre szavazott. Ebből egész világosan kitűnik, hogy nem maradhatnak ezen az oldalon azok, akik a kivégzést javasolják. „Akik bármilyen más véleményen vagytok.” Figyeld meg: a törvény nem azt mondja: „más véleményen”, hanem hozzáteszi: „bármilyen más véleményen”. Lehet-e kétség, hogy egészen más véleményen vannak, akik a kivégzésre, s máson, akik a száműzésre szavaznak? „Menjete azoknak az oldalára, akikkel együtt tartotok.” Nem nyilvánvaló, hogy a más véleményen levőket maga a törvény hívja, kényszeríti, taszigálja a másik oldalra? S nem mutatja-e meg maga a consul is - nemcsak ünnepélyes szavakkal, hanem kézmozdulattal és integetéssel is - mindenkinek, hogy hol maradjon, vagy hova álljon?

De az is bekövetkezhet, hogy - ha a szavazatok megoszlanak a kivégzés és száműzés között - a felmentésre szavazók kerülnek többségbe. Mit tartozik ez a szavazókra? Legalábbis nem válik becsületükre, ha minden eszközzel, minden elképzelhető módon azért küzdenek, hogy ne győzzön az irgalmasabb javaslat. Mindenesetre a kivégzésre és a száműzésre leadott szavazatokat össze kell vetni először a felmentésre leadottakkal, azután egymással. A sorshúzás

ugyanis, mint némely látványosságon, némelyeket félreállít és megőriz, hogy majd a győztes-sel vívjanak meg, éppen így a senatusban is van egy első és egy második menet, s ha a kettő közül az egyik vélemény győzött, megmérkőzhetik a harmadikkal. Nos, ha az első javaslatot elfogadták, a többi nem lesz-e érvénytelen? S milyen megokolással nem soroljuk ugyanazon oldalra azokat a javaslatokat, amelyeknek később egyáltalán nem adunk helyet?

Megpróbálom még világosabban kifejtetni. Ha attól, aki a száműzésre szavaz, nem válnak külön mindjárt az elején azok, akik a kivégzésre szavaznak, később hiába adnak le azokétól eltérő szavazatot, akikkel előzőleg együtt szavaztak. De miért játszom én itt a tanítót? Hiszen én szeretném tőled megtanulni, hogy vajon két csoportba kellett volna-e a szavazatokat osztani, vagy pedig mind a hármat külön csoportba?

Egyébként keresztülvittem követelésemet, de azért nem kisebb kíváncsisággal kérdem, helyes volt-e ilyen követeléssel előállnom? Hogy miképpen vittem keresztül? Az, aki először a kivégzésre szavazott - nem tudom, jogosan-e, de bizonyára abban a meggyőződésben, hogy javaslatom méltányos -, megváltoztatta szavazatát, és a számkivetést javasolókhöz csatlakozott. Attól félt ugyanis, ami várható is volt, hogy ha megoszlanak a szavazatok, a felmentésre szavazók kerülnek többségbe. Mert többen voltak ezen a véleményen, mint az ellenpártok külön-külön. Erre a többiek is, akiket elhatározásukban ennek az embernek a tekintélye befolyásolt, látva, hogy átpártolásával magukra maradtak, megváltoztatták véleményüket, amelyet kezdeményezője is feladott, s utánamentek a szökevénynek, akit előbb vezérükként követtek. Ezzel a háromféle szavazatból kétféle lett, s a kétféléből az egyik győzött, a harmadiknak meg kellett hátrálnia. S minthogy a két másikon nem tudott diadalmaskodni, csak a között választott, hogy a kettő közül melyik győzze le őt. Minden jót!

15

Kedves Iuniorom! Egyszerre egy egész rakomány írással terhellek meg, de csak azért, mert először is magad kívántad, másodszor, mert azt írtad, nagyon gyengén üt ki a szüret, s így nyugodtan számíthatok rá, hogy bőven lesz időd - mint a mondás tartja - könyveket olvasni. Az én jószágaimról is hasonló hírek érkeznek. Így nekem is lesz alkalmam, hogy neked szánt olvasnivalót írogassak, csak legyen annyim, amiből megvegyem a papírt. S ha a papír nagyon érdes vagy átázik, akkor vagy le kell mondanom az írásról, vagy újra letörölni róla - akár kitűnő, akár rossz -, amit írtam. Minden jót!

16

Kedves Paternusom! Teljesen lesújt szolgálaim betegeskedése, sőt néhánynak, méghozzá egészen fiatalnak, a halála. Két dologban találok vigaszt, s ez - ha nem ér is fel a fájdalommal - mégis vigasz. Az egyik, hogy milyen készségesen ajándékoztam meg őket a felszabadítással (mert úgy érzem, nem olyannyira idő előtt vesztettem el azokat, akiket már mint szabadosaimat vesztettem el). A másik, hogy az én szolgálaimnak jogukban van bizonyos végrendeletet készíteni, amelyet én teljesen törvényesnek tekintek. Ebben tetszésük szerint rendelkeznek, kérnek, s én mindent úgy teljesítek, mintha kötelezve volnék rá. Elosztják, elajándékozzák dolgaikat, hagyatkoznak - természetesen csak a házon belül. Mert hiszen a szolgának bizonyos mértékben a ház a hazája, az állama. Bár ezek a vigasztaló okok megnyugtатnak, mégis

kedvetlen és levert vagyok, éppen annak az emberi érzésnek a következtében, amely ezekre az engedményekre késztetett.

De azért mégse kívánom, hogy érzéketlenebb legyek. Ámbár jól tudom, hogy mások az ilyen szerencsétlenséget egyszerűen kárnak nevezik, s amellet nagy és bölcs embernek tartják magukat. Hogy nagyok és bölcsök-e, nem tudom, de semmi esetre sem emberek. Mert ember az, akit kínozt a fájdalom, aki érzékeny tud lenni iránta, ám megpróbál ellenállni és enyhülést találni, s rászorul valamilyen vigasztalásra.

Talán többet is beszéltem erről, mint kellett volna, de kevesebbet, mint akartam. Hiszen a fájdalomban is rejlik bizonyos örömezés, különösen akkor, ha bánatunkat olyan barát keblén sírhatjuk el, akinél könnyeinkre kész az elismerés vagy a megbocsátás. Minden jót!

17

Kedves Macrinusom! Felétek is annyira zord, viharos az idő? Mifelénk folyton zuhog az eső és egymást érik az árvizek.

A Tiberis kilépett medréből, és öles hullámokban zúdul át az alacsonyabb töltések felett: bár vizéből sokat levezet a csatorna, amit oly előrelátóan építtetett a princeps, előnti a völgyeket, ott hömpölyög a mezőkön, s ahol síkföld volt, most a víz síkja látszik. Sőt: ez a folyam, mely máskor jó egynehány folyócska vizét magába fogadja, és saját vizével elegyítve viszi lefelé, most valósággal útjukba áll, visszakozt parancsol nekik, s azokat a földeket, ahová az ő habjai nem érnek el, idegen habokkal borítja be!

Az Anio, noha a világ legkedvesebb folyója, s ezért a part menti villákban mondhatni tárt kapukra és szíves fogadtatásra talál, javarészt letarolta és elsodorta a tükrének árnyat adó lugasokat; dombokat mos alá, úgyhogy a mélybe zuhanó földtömegek több helyt útját szegik, s míg eltűnt medrét keresi, házakat dönt össze, aztán átcsap, átözönlik a romok felett is.

Szemtanúk szerint, akiket kiemelkedőbb pontokon ért utol az ítéletidő, egy helyt luxustárgyak és pompás bútorok, másutt meg paraszti holmik, emitt ekék, ökrök és hajtók, amott meg szétszórt és gazdátlanul maradt nyájak, köztük fatörzsek, épületgerendák és tetők sodródtak szanaszét egymás hegyén-hátán az árban. És még azok a területek sem menekedtek meg a vésztől, melyeket a folyó nem árasztott el. Ezeket árvíz helyett a szüntelen esőzés és a fellegekől lezúduló forgószeél sújtotta: romba dőltek a gazdag birtokokat szegélyező építmények, megrongálódtak, sőt összeomlottak a síremlékek. Sokan meg is sebesültek, vízbe fúltak vagy halálra zúzódtak az elemi csapások közepett - egyszóval a károkat gyász is tetézte.

A katasztrófa méreteiből ítélve attól tartok, felétek is valami hasonló történhetett. Ha nem, kérlek, oszlasd el minél hamarabb aggodalmamat, de ha igen, azt is add hírül. Édeskevés a különbség, saját bőrödnön érzed-e, vagy csupán várod a rosszat; annyi talán, hogy a szenvedésnek van határa, a félelemnek nincs. Elvégre a szenvedés csak olyasmire terjed ki, amiről tudod, hogy már a múlté, a félelem meg arra, ami még a jövőé. Minden jót!

18

Kedves Rufinusom! Nyilvánvalóan nagyon téves az az általában elterjedt vélemény, hogy az emberek végrendelete híven tükrözi erkölcsüket. Íme, Domitius Tullus is sokkal jobb színben tűnt fel halála után, mint életében. S bár látszólag nagyon szívesen hallgatta az örökségére

lesők hízelgéseit, leányára hagyta vagyonát, aki fivére leánya is volt, mert fivére örökbe fogadta a leányt. Unokáinak is tekintélyes és kellemes ajándékokat juttatott, s gondolt déd-unokájára is. Egyszóval: a legmelegebb rokoni szeretetet tanúsította mindenkivel szemben, s ez annál nagyobbak látszott, mert mindenkire váratlanul hatott.

Ezért a Városban a legkülönbözőbb szóbeszédnek keringenek róla. Egyesek alakoskodónak, hálátlanoknak, feledékenyeknek nevezik. S míg így ócsárolják, a legszégyenteljesebb beismerést teszik, elárulva magukat, hogy olyan módon panaszkodnak arra, aki apa, nagyapa, dédapa volt, mintha gyermektelen lett volna. Mások viszont éppen azért dicsérik, mert kijátszotta az emberek szemérmetlen reményeit, mert az efféle becsapás illik a kor erkölcsiéhez. S hozzátesszik, hogy nem is volt jogában más végrendeletet hátrahagyni, mert nem örökségként hagyta leányára a vagyont, csak visszaadta neki, amihez a lány révén jutott. Curtilius Mancian ugyanis, meggyűlölve vejét, Domitius Lucanust (Tullus fivérét), azzal a feltétellel tette meg annak leányát, az ő unokáját, örökösévé, hogy apja nagykorúsítja. A nagykorúsítás megtörtént, a leányt a nagybácsi vette magához. Majd, kijátszva a végrendeletet, a vagyonközösség alapján az egyik testvér a nagybácsitól magához fogadott, nagykorúsított leánnyal szemben ismét érvényesítette a szülői jogokat, s örökbefogadási csalással visszavette magához, még hozzá jókora vagyonnal együtt.

Egyébként - úgy látszik - a két fivérnek az volt a sorsa, hogy teljesen azoknak akarata ellenére váljanak gazdaggá, akiknek a révén azzá lettek. Hiszen maga Domitius Afer is, aki őket örökbe fogadta, egy tizenkilenc évvel korábban írt végrendeletet hagyott hátra, amellyel később annyira elégedetlen volt, hogy a fiúk igazi apjának a birtokát elkoboztatta. Feltűnő az öreg keményszívűsége, feltűnő a fiúk szerencséje! Az öreg keményszívűsége azért, mert kitalálta a római polgárok közül azt, akivel közös gyermekeik voltak, s a fiúk szerencséje azért, mert aki az apjukat elvette, az lépett a helyébe. Tullusnak azonban ezt az Afertől kapott örökséget is minden egyéb, fivérével szerzett vagyonával együtt testvére leányára kellett hagynia, hiszen testvére azért tette őt kizárólagos örökösévé, s részesítette előnyben leányával szemben, hogy ezzel is lekötötte.

Annál is dicséretesebb a végrendelet, amelyet a gyengédség, a hűség, a tisztesség diktált, s amelyben minden rokon, ki-kinek szolgálata arányában, elnyerte jutalmát, s így elnyerte felesége is. Kellemes nyaralókat és nagy pénzösszeget kapott ez a nagyszerű és türelmes asszony, aki annál nagyobb érdemeket szerzett férje gondozásával, minél inkább megszólalt érte, hogy hozzámert. Mert nem találták valami ízlésesnek, hogy ilyen előkelő, erkölcsös, már idősebb és régen özvegy asszony, aki még hozzá anya is, olyan dúsgazdag öreghez ment feleségül, akit annyira elnyomított a betegség, hogy egy feleség még akkor is undorodnék tőle, ha egészen fiatalon és egészségesen veszi el. Hiszen minden tagja torz és béna volt, nagy vagyonát csak a szemével tudta élvezni, s az ágyában is csak mások segítségével volt képes megfordulni. Sőt még a fogait is (utálat és szájalom kimondani) másokkal mosatta és tisztította. Gyakran hallották tőle, mikor az elesettségével járó megaláztatásokról panaszkodott, hogy naponta meg kell nyalogatnia rabszolgái ujjait. Mégis élt, és ragaszkodott az élethez, s főként felesége tartotta benne a lelket, aki azt a kárhoztatást, hogy belement ebbe a házasságába, szilárd-ságával dicséretre változtatta.

Íme, mindenről értesültél, amit a Városban beszélnek, mert most minden beszélgetés tárgya: Tullus. Most várják az árverést. Mert olyan gazdag volt, hogy még a legnagyobb kerteket is, aznap, mikor megvette őket, sok-sok antik szoborral rakatta tele. Kamráiban annyi remekmű hevert, és egyikkel sem törődött.

Neked se essék nehezedre viszonzásul megírni, ha valami olyasmi történik, ami egy levelet megérdemel. Mert az ember egyrészt örömmel hallja az újdonságokat, másrészt a példák is sok tanulságot nyújtanak életünk formálásához. Minden jót!

19

Kedves Maximusom! Tanulmányaimban egyaránt megtalálom az örömet és a vigaszt, s nincs kellemes dolog, ami általuk még kellemesebbé ne válnék, nincs szomorúság, amin ne enyhítenének. Mostani szomorú hangulatomban, hogy feleségem gyengélkedik, s szolgálaim betegeskednek, sőt közülük néhányan meg is haltak, fájdalmaim egyetlen enyhítőjéhez, tanulmányaimhoz menekültem. Nemcsak azért, hogy általuk még jobban át tudjam érezni szomorú helyzetemet, hanem hogy könnyebben el is tudjam viselni.

Nekem az a szokásom, hogy ha valamit a közönség kezébe akarok adni, azt előbb barátaim ítélete elé terjesztem, s elsősorban eléd. Nézd át - ha valaha - most igazán nagy figyelemmel a könyvet, amelyet a levéllel együtt kapsz meg, mert félek, hogy én szorongó hangulatomban nem vagyok rá képes. Mert fájdalomamon annyira erőt tudok venni, hogy írok, de annyira nem, hogy vidám, felszabadult hangulatban írok. S mint ahogy a tanulmányokkal azért foglalkozunk, hogy vidámbbá váljunk, éppúgy vidámnak kell lennünk, hogy a tanulmányokkal foglalkozhassunk. Minden jót!

20

Kedves Gallusom! Vállalni szoktuk az utazást, áthajózzuk a tengert, hogy olyasmit lássunk, amire, ha a szemünk előtt van, ügyet sem vetünk. Talán azért, mert ilyen az emberi természet, hogy - közönyösen nézve, ami közel van - a távoli után vágyakozik, vagy mert a könnyen elérhető dologra irányuló vágy ellankad, vagy mert el szoktuk mulasztani annak a megtekintését, amit akkor nézhetünk meg, amikor akarunk, hiszen még elégszer láthatjuk. Bármilyen lehet is az oka, sok minden van városunkban és környékén, amit nemcsak hogy nem láttunk, de még hallomásból sem ismerünk. De ha mindez Görögország, Egyiptom, Ázsia vagy más, annyi csodálatos jelenséggel teli és vonzó ország földjén volna, hallanánk és olvasnánk róluk, s megbámulnánk mindegyiket.

Legalábbis én magam csak nemrég néztem meg - hírért hallva - valamit, amiről eddig nem hallottam, amit nem is láttam. Feleségem nagyapja meghívott, hogy látogassam meg birtokán, Amerinában. Mikor körülsétáltam, megmutatták a mélyen lent fekvő Vadimon nevű tavat, egyszersmind néhány hihetetlen dolgot meséltek róla. Lementem a partra. A tó partvonala olyan, mint valami fekvő, arányos kerék. Nincs rajta öböl, görbület, mindenütt kimért, szabályos, mintha mester keze mélyítette és vágta volna ki. A színe túl világos ahhoz, hogy kéknek, s a partja túl sötét, hogy zöldnek lássék. A szaga kénese, a vize gyógyító, s megvan az a képessége, hogy a széttört tárgyakat összeragasztja. A tó átmérője csekély, mégis ki van téve a szélnek, és hullámokat vet. Nem jár rajta hajó (mert szent terület). De fűvel borított szigetek úszik rajta, valamennyit nád és káka nőtte be, s olyasmi, amit a termékeny, mocsaras talaj s a tó partja megterem. Mindegyik szigetnek sajátos az alakja és nagysága, szélük kopár, mert súrlódnak a parthoz és egymáshoz, s koptatják egymást. Egyforma nagyok, egyenlő súlyúak, mert - akárcsak a hajótestnek - csak egy részük van a vízben. Minden oldalról jól látható, hogy akkora részük van a víz felett, mint a víz alatt. Néha, szorosan egymás mellé kerülve,

szilárd földnek tűnnek, máskor az egymással viaskodó szelek széthajtják őket, szélcsendben pedig gyakran elkülönülve lebegnek. Gyakran a kisebbik úgy kapcsolódik a nagyobbhoz, mint csónak a teherhajóhoz. Sokszor a kisebbek és nagyobbak szinte versenyt futnak, s ha ismét egy helyre sodródnak, itt, ahol megálltak, megnövelik a szárazföldet. Hol itt, hol ott csillan fel közöttük, majd tűnik el ismét a víztükör, de ha a víz közepe felé tartanak, akkor sem látszik miattuk kisebbnek a tó. Ismeretes, hogy a jószág, míg a fűvet keresi, mintha a part szélén járna, rámege ezekre a szigetekre. S csak akkor veszi észre, hogy mozog a talaj, amikor - a parttól elszakadva - mindenütt vizet látva maga körül, megijed, mintha úgy vitték és helyezték volna a szigetre. Majd ha kisvártatva ott, ahová a szél sodorta, partra jut, éppen olyan kevéssé veszi észre, hogy lejött a szigetről, mint előbb azt, hogy ráment. A tó patakban folyik le. Kis ideig szemünk előtt fut, majd, egy barlangban eltűnve, a föld alatt halad tovább. Ha belehajítunk valamit, a bedobott tárgyakat befogadja, megőrzi, majd a föld alól kijöve ismét napvilágra hozza.

Ezt abban a meggyőződésben írtam le neked, hogy a dolog neked is éppen olyan ismeretlennek s éppen olyan kedvesnek tűnik, mint nekem. S mert téged is, akárcsak engem, legjobban az gyönyörködtet, amit a természet alkotott. Minden jót!

21

Kedves Arrianusom! Meggyőződésem, hogy az irodalmi tevékenység közben is, akárcsak az életben, a legszebb és legemberibb dolog a komolyságot és a vidámságot úgy összehangolni, hogy se amaz ne fajuljon mogorvasággá, se ez bolondozássá.

Ebből a meggondolásból szakítom meg komolyabb munkámat könnyedebb, pajkosabb természetűvel. Ezek bemutatására a legalkalmasabb időt és helyet választottam ki. S hogy már most megszokják a kedélyesen lakomázó hallgatóságot, barátaimat július hónapban hívtam meg - mikor a pereskedések leginkább szünetelnek -, és kerevetük elé állított karosszékre ültettem őket. De véletlenül az történt, hogy ugyanaznap kora reggel egy sürgős tárgyalásra hívtak meg, ami alkalmat adott egy bevezető beszédre. Ehhez ugyanis ragaszkodtam, nehogy valaki is azt mondhasa, semmibe veszem a megbízatást, mert felolvasásra készülök, bár baráti, mégpedig szűk baráti körben, és ezért más barátaim számára nem szakítok időt, hogy a Forumon megjelenjek. Megjegyeztem még azt is, hogy ugyanezt a sorrendet követem akkor is, ha írok: a kötelességet elébe helyezem a szórakozásnak, a komoly munkát a felüdülésnek, először a barátaim számára írok, s csak azután magamnak.

A kötet tartalmi és formai tekintetben egyaránt változatos volt. Így igyekszem én elkerülni az unalmassá válás veszélyét, mert nem bízom eléggé tehetségemben. Két napon át tartott a felolvasás: hallgatóim tetszése eredményezte ezt. Mások egyes részleteket kihagynak, s érdeküknek tartják a kihagyást, én ezzel szemben semmit sem mellőzök, és azt meg is mondom. Felolvasok mindent, hogy mindenhol javíthassak is; erre nincs módjuk azoknak, akik csak szemelvényeket mutatnak be. Bár ez talán szerényebb és tartózkodóbb eljárás, az enyém azonban őszintébb és barátiabb. Mert az az igazi barát, aki vár is annyi szeretetet, hogy nem fél a megunástól. S különben is, miféle szívességet tesznek azok a barátok, akik csak a maguk gyönyörűségére gyűlnek össze? Önző az, és olyan, mintha idegen volna, aki szívesen hallgatja barátjának jól sikerült munkáját, de nem segítene abban, hogy az jó legyen.

Nem kételkedem benne, hogy régi barátságunkhoz híven minél előbb szeretnéd olvasni ezt a még kiforratlan munkámat. Olvashatod is, de már átdolgozva, hiszen ezért mutattam be. Egyet-mást azonban már ismersz is belőle. Ezt hamarosan kijavított vagy - ami a hosszas

pepecselésnél olykor megesik - elrontott formában, szinte egészen új fogalmazásban ismerheted meg. Ha ugyanis több részletet módosítunk, az is újszerűnek tűnik, ami nem változott. Minden jót!

22

Kedves Geminusom! Bizonyára te is ismersz olyan embereket, akik rabszolgái minden gyönyörnek, s úgy feldühödnek mások vétkeik, mintha irigykednének rájuk, s éppen azokkal szemben a legkönyörtelenebbek, akikhez ők maguk legjobban hasonlítanak. Holott azokhoz, akik nem szorulnak megbocsátásra, a szelídség illik legjobban. Nekem az a legjobb és leg-tökéletesebb ember, aki olyan megbocsátó másokkal, mintha maga is naponta vétkeznék, s úgy kerüli a vétket, mintha nem bocsátana meg senkinek. Tartsuk hát ehhez magunkat otthon, a nyilvánosság előtt, s életünk minden helyzetében. Legyünk könyörtelenek önmagunkhoz, s könyörületesek azokhoz is, akik csak maguknak képesek megbocsátani. S véssük emlékeztünkbe, amit Thræsea, ez az annyira szelíd s éppen ezért oly nagy ember szokott mondani: „Aki gyűlöli a bűnöket, az embert gyűlöli.”

Talán kérdezed, hogy mi ösztönzött ennek megírására. Minap egy bizonyos... de sokkal jobb lesz szóban elmondani. Nem, még úgy sem! Mert félek, hogy ha kifogásolom bennük a megszólást, ócsárlást, azzal kerülök ellentétbe, amit legfőbb szabályként írtam elő. Akárki és akármilyen az illető, ne beszéljünk róla. Mert ha bemutatom, nem sokat fog érni a példa, de annál többet nyer az emberiség, ha hallgatok róla. Minden jót!

23

Kedves Marcellinusom! Tanulmányaimat, hivatali dolgaimat, szórakozásaimat mind-mind elvette, elűzte, elragadta a Iunius Avitus halálán érzett mélységes mély fájdalom. Az én házamban öltötte fel a senatori togát, az én szavazatom segítette tisztségei elnyerésében, s hozzá olyan tisztelettel és szeretettel volt irántam, hogy jelleme formálójának, úgyszólván tanítójának tekintett. Bizony, ritka eset a mai fiataloknál! Mert hányan ismerik el, hogy valaki akár éveit számánál, akár tekintélyénél fogva fölöttük áll? Ők azonnal bölcsök, azonnal tudnak mindent, senkit nem tisztelnek, senkit nem óhajtanak követni, maguk szolgálnak saját maguk mintaképekül.

Nem ilyen volt Avitus. Különösen azért volt nagyon bölcs, mert másokat még bölcsőbbnek tartott, s azért nagyon művelt, mert élt benne a tanulási vágy. Mindig kikérte tanácsomat, akár tanulmányairól, akár az életben adódó kötelességekről volt szó, s mindig abban a hitben távozott tőlem, hogy jobba vált. Csakugyan azzá is vált, nemcsak attól, amit hallott, hanem már attól is, hogy kérdezett. Milyen tisztelettel viseltetett Servianusszal, a pontosság mintaképével szemben! Mikor Servianus legatus, ő pedig tribunus volt, annyira megbecsülte és meg tudta őt nyerni, hogy mikor Germaniából Pannoniába vonultak, nemcsak mint bajtársa, hanem mint meghitt híve és útítársa utazott vele. S ügybuzgalmával, szerénységével consulai mellett (mert több consula is volt) nemcsak rokonszenvesnek és kedvesnek, hanem nagyon hasznosnak is bizonyult. Mennyi utánjárással, milyen fáradhatatlanul igyekezett elnyerni az aedilisi méltóságot is, amelynek elfoglalása előtt ragadta el a halál. S éppen emiatt ütött rajtam oly nagy sebet a miatta érzett fájdalom. Mert felrémlik előttem a sok hiábavalónak bizonyult fáradozás, az ő meghíúsult kérései, s maga a tisztség, amelynek csupán a megérdem-

léséig jutott el. Szinte látom, amint ott áll házamban, magára öltve a széles szegélyű togát, s eszembe jut legelőször és legutoljára reá adott szavazatom, s minden beszélgetésünk, minden neki adott jó tanácsom. Gyötör a bánat, mert olyan fiatal volt, gyötör a szeretteit ért csapás miatt. Idős édesanyja volt, felesége volt, akit egy esztendeje vett el mint fiatal lányt, s itt volt nemrégien született kislánya. S annyi örömet, annyi reményt egyetlen nap az ellenkezőjére fordított! Csak most nevezték ki aedilisnek, s a fiatal férj, a fiatal apa itthagya el se foglalt tisztségét, magányos anyját, előzvegyült feleségét, csecsemőjét, aki még fel sem ismerte apját. Még szaporítja könnyeimet, hogy - távol lévén - nem értesültem a szerencsétlenség közeledtéről, s egyszerre hallottam meg betegségének és halálának hírért. Így nem volt időm, hogy a legsúlyosabb csapásra felkészüljek.

Ilyen gyötörő érzések között írom ezeket, s csak erről írok. Mert most képtelen vagyok másra gondolni vagy másról beszélni. Minden jót!

24

Kedves Maximusom! Irántad érzett szeretetem kötelez - nem arra, hogy tanítsalak (mert nem szorulsz tanítóra), - hanem arra, hogy figyelmeztesselek: tartsd és őrizd meg, amit tudsz, különben jobb, ha nem tudod.

Gondold meg, hogy Achaia provinciába küldenek, az igazi, hamisítatlan Görögországba, amelyről tudjuk, hogy ott fedezték fel a műveltséget, a tudományt, sőt a földművelést is. S azért küldenek oda, hogy rendezd a szabad városok helyzetét. Azaz: olyan emberekhez küldenek, akik a szó igazi értelmében emberek, szabadok, a legteljesebb mértékben szabadok, s ezt a természettől nyert jogukat erényükkel, szolgálatokkal, barátságukkal s végül szövetségkötésekkel s vallásukkal érdemelték ki. Tiszteld alapító isteneiket, isteneik nevét, tiszteld ősi dicsőségüket, s azt a régiséget, amely az embereket tiszteletre méltóvá, a városokat szentté teszi. Tanúsíts tiszteletet múltjuk, nagyszerű tetteik, sőt mondáik iránt is!

Egy szemernyivel se kicsinyítsd senkinek a méltóságát, senkinek a szabadságát, sőt még a dicsekvését sem! Mindig tartsd szem előtt, hogy ez a föld küldte nekünk a jogot, ez adta - nem mint legyőzötteknek, hanem mert kértük - a törvényeket. S hogy ahová érkezel: Athén, s amit kormányoznod kell: Lacedaemon! S tőlük a szabadság árnyékát és még megmaradt nevét elvenni kegyetlen, vad, barbár dolog lenne! Látod, hogy az orvosok is, ámbár a szolgák és szabadok betegségben nem különböznek egymástól, mégis szelídebben és körültekintőbben kezelik a szabadokat. Gondold el, mi volt valaha mindegyik város, de ne azért, hogy megvesd, mert nem olyan, mint régen volt. Ne légy gögös vagy szigorú! Ne félj, hogy ezért megvetnek! Meg lehet-e vetni azt, akinél ott a hatalom, a fascés, hacsak nem alacsony gondolkodású, szennyes lelkű, aki elsőnek veti meg önmagát? Nagy baj, ha valaki a hatalmát mások zaklatásával próbálja ki, nagy baj, ha rémítgetéssel erőszakoljuk ki a tiszteletet. Céljaink elérésére sokkal hathatósabb eszköz a szeretet, mint a rémület. Mert a rettegés, ha eltávoznak, eltűnik, de a szeretet megmarad, s ahogy az előbbi rémület gyűlöletté, úgy változik ez tiszteletté.

Tehát nem győzöm ismétetni újra és újra: emlékezned kell megbízatásod céljára, s tisztáznod magaddal, hogy milyen és mekkora feladatot jelent a szabad városok helyzetének rendezése. Mert mi lehet rokonszenvesebb egy városnak, mint a rend, s mi értékesebb, mint a szabadság? S milyen visszataszító, ha a rend felfordulásá, a szabadság szolgásggá változik!

Ehhez járul még, hogy magaddal is küzdened kell; terhel quaestorsággal szerzett jó híred, amelyet Bithyniából teljes fényben hoztál haza, terhel a császár elismerése, terhel tribunusi, quaestori tiszted, s maga ez a megbízatás, amelyet mintegy jutalomképpen kaptál. S annál

inkább arra kell törekedned: ne legyen az a látszat, hogy több emberséget, jóságot, jártasságot tanúsítottál egy távoli provinciában, mint a Városhoz közelebb lévőben, többet a szolgálni kész népek között, mint szabadok között, többet sorshúzás útján kijelölve, mint császári megbízatással kiküldve, s többet mint járatlan és ismeretekkel nem rendelkező, mint tapasztalt és kipróbált férfiú. S egyébként is, mint annyiszor hallottad és annyiszor olvastad, sokkal csúfabb dolog az elismerést elveszteni, mint meg se szerezni.

Szeretném, ha elhinnéd, hogy - mint bevezetőben is mondtam - mindezt azért írtam, hogy figyelmeztesselek, nem pedig hogy tanítsalak, de talán azért is, hogy tanítsalak. Mert nem félek, hogy szeretetemben túlzásba esem. Hiszen az sose baj, ha túl sok valami, aminek a lehető legtöbbnek kell lennie! Minden jót!

KILENCEDIK KÖNYV

1

Kedves Maximusom! Már gyakran emlékeztettelek rá, hogy minél hamarabb add ki az írásaidat, amelyeket vagy a magad védelmében, vagy Planta ellen, sőt sokkal inkább a magad védelmében és őellene (mert a tárgy így parancsolta) írtál. Most, hallva, hogy Planta meghalt, különösen buzdítalak és intelek erre. Mert, noha műveidet sokaknak olvastad fel és adtad oda elolvasni, nem szeretném, ha valaki mégis azt hinné, hogy halála után írtad azt, amit pedig még az ő életében be is fejeztél. Ne csalódjék állhatatosságodban senki! Nem is fog, ha barát és ellenség előtt nyilvánvaló lesz, hogy nem ellenfeled halála után jött meg a bátorságod műved megírásához: az ő halála csupán megelőzte a küszöbönálló megjelenést. Így nem fog rád illeni a mondás: *οὐκ ὁσίη φθιμένοισι...*⁸⁵ Mert amit egy élőről írtál, s akkor olvastad fel, amikor élt, az - ha ő meghalt is - olyannak számít, mintha még életében adták volna ki, feltéve, hogy haladéktalanul megjelenik.

Így hát, ha más munkán dolgozol, tedd félre. Ezt fejezd be, amit mi, korábbi olvasók, már tökéletesnek láttunk. De lásd most ilyennek te is, mert a kiadást nem halogathatod tovább, az idő sem tűri. Minden jót!

2

Kedves Sabinusom! Jólesik unszolásod, hogy ne csak sűrűn írjak, hanem kiadósan is. Igaz, némileg szófukar voltam leveleimben, de részint foglalkozásod iránti tiszteletből, részint mert engem is erősen igénybe vett a munkám, többnyire unalmas feladatok, melyek lekötik, s egyben fel is örölik az embert. Azonkívül téma sem akadt, hogy bővebben írjak. Mert az én helyzetem nem azonos ám M. Tulliuséval, akit példaképül állítasz eléem! Őt színes képzelete és a képzeletéhez illő hol tarka, hol sorsdöntő események bőven ellátták anyaggal; hogy én milyen szűk korlátok közé vagyok szorítva, azt akár hallgatagságomból is kiolvashatod - hacsak nem akarnék iskolás, és hogy úgy mondjam, a szoba hűvösén fogant leveleket küldeni neked. De hát mit sem tartok visszásabbnak, valahányszor ütközeteid és katonaéleted, más szóval, valahányszor a kürtszó és trombitaharsogás, a por, a veríték és a tűző napfény jut eszembe.

Íme a mentségem. Azt hiszem, jogos mentség, csak afelől nem vagyok biztos, vajon szeretném-e, hogy elfogadd. Elvégre mély és bensőséges vonзалom jele, ha valaki nem hajlandó kurta leveleket engedélyezni barátainak, noha tudja, hogy okkal írnak röviden. Minden jót!

3

Kedves Paulinusom! Egyik ezt, a másik azt, én azt vélem a legboldogabbnak, aki jó és marandó hírnevét mintegy előre élvezve örvendhet, biztos az utókor ítélete felől, s szinte együtt él jövődő dicsőségével. Ha nekem nem a halhatatlanság jutalma lebegne szemem előtt,

⁸⁵ *οὐκ ὁσίη φθιμένοισι* - kegyetlenség az elhunytakon (ujjongani) (Odüsszeia XXII 412).

sokkal többre becsülném a biztos és mély nyugalmat. Mert véleményem szerint mindenkinek vagy halhatatlanságára, vagy halandó mivoltára kell figyelmét irányítania; a halhatatlanságra vágyódóknak törekedniük, iparkodniuk kell, a halandó mivoltukra figyelők jobban teszik, ha pihennek, üdülnek, s nem terhelik meg kurta életüket hiábavaló munkákkal, mint ahogy látom, milyen sokan vannak, akik a tevékenység szálnalmas és hálátlan látszatával csak azt tudják elérni, hogy mélyen megvetik őket.

Azért írok neked erről, ami naponként leköti gondolataimat, hogy ne foglalkozzam vele többé, ha te más véleményen vagy. De nem leszel más véleményen te, akinek gondolatai mindig valami magasztos és halhatatlan dolog körül forognak. Minden jót!

4

Kedves Macrinusom! Félnem kellene, hogy beszédemet, amelyet levelemmel együtt küldök el, mérhetetlenül hosszúnak találod, ha nem olyan jellegű alkotás volna, amely látszólag többször kezdődik el és fejeződik be, mert minden benne foglalt vádpont úgyszólván különálló, sajátos jogi eset. Tehát ott kezdheted el olvasni, és ott hagyhatod abba, ahol akarsz. S az egymás után következő részeket olvashatod úgy is, mint kezdetet, úgy is, mint folytatást. Látni fogod, hogy az egész művet nagyon terjedelmesre írtam, de az egyes részeket a lehető legrövidebbre fogtam. Minden jót!

5

Kedves Tiróm! Nagyon helyes részedről (mert tudakozódok ám utánad!), s tarts is ki emellett, hogy igazságszeretetedet annyi emberséggel teszed rokonszenvessé provinciád lakói előtt. Mert az a legfontosabb, hogy a magasabb állásúakhoz csatlakozzunk, s úgy tegyük magunkat népszerűvé az alacsonyabb rangúak előtt, hogy egyszersmind az előkelők rokonszenvét is biztosítsuk. Hiszen sokan vannak, akik - félve a látszattól, hogy túlságosan is pályáznak a hatalmasok kegyeire - abba a hírbe kerülnek, hogy ügyetlenül, sőt rosszindulatúan viselkednek.

Tudom, hogy te ezt a hibát nagyon jól elkerülted, de mégsem tudom megállni, hogy a dicséretbe egy kis figyelmeztetést ne vegyítsek: a rangok és méltóságok megkülönböztetésében őrizd meg a helyes mértéket, mert ha ezeket összekeverjük, összezavarjuk, összevegyítjük, éppen ebből a méltányosságból származik a legnagyobb méltánytalanság. Minden jót!

6

Kedves Calvisiusom! Mostanában minden időmet írótaóblák és könyvek között, a legédesebb nyugalomban töltöttem. Kérdezed, hogy és mint volt erre lehetőségem a Városban?

Éppen folytak a circusi játékok, s az effajta látványosság cseppet sem köt le. Nincs benne semmi új, semmi változatos, semmi, amit ne lenne elég egyszer végignézni. Annál megdöbentőbb számomra, hogy emberek ezrei újra meg újra oly gyerekes kíváncsisággal bámulják a vágató lovakat meg a kocsiban álló hajtókát. És ha legalább a lovak gyorsasága vagy a hajtók ügyessége vonzaná őket, még volna a dolognak valami értelme; de hát a ruháknak szól a

biztatás, ruhákért rajonganak, s ha futtatás alatt, a verseny kellős közepén ezt a szint oda, azt emide helyeznék át, a rokonszenv és a biztatás is átpártolna, cserbenhagynák tüstént kedvenc hajtóikat, kedvenc lovaikat, bár eddig messziről rájuk ismertek, folyton az ő nevüket harsogták! Ekkora közkedveltségben, ekkora tekintélyben áll egy silány tunica - hagyján, hogy a tunicánál is silányabb csöcselék, de néhány komoly ember előtt is! És valahányszor eszembe jut, micsoda olthatatlan szomjúsággal ülnek végig egy ilyen lapos, szellemtelen és egyhangú szórakozást, némi gyönyörűséget érzek, hogy ehhez a „gyönyörűséghez” nekem nincs érzékem.

Így hát pár napon át - legnagyobb örömömről! - az irodalommal tölthetem üres óráimat, melyeket mások a lehető legüresebb szórakozásokra fecsérelnék. Minden jót!

7

Kedves Romanusom! Azt írod, építkezel. Nagyon helyes! Így megvan a mentségem nekem is, mert én azzal a megokolással építkezhetem, hogy veled együtt csinálom. Hiszen még abban is megegyeztünk, hogy te a tenger partján emelsz házat, én pedig a Larius-tó partján. Itt a parton nekem már több nyaralóm van, de kettő szerzi a lehető legtöbb örömet s egyben bosszúságot is. Az egyik - mint Baiae-ban - sziklára épülve tekint le a tóra, a másik - szintén úgy, mint Baiae-ban - egészen a parton áll. Ezért az egyiket az én tragédiámnak, a másikat az én komédiámnak szoktam nevezni, mert az egyik olyan, mintha cothurnuson, a másik, mintha socculuson állna. Mindkettőnek megvan a maga sajátos varázsa, s tulajdonosuk előtt éppen a köztük levő különbség teszi őket még vonzóbbá. Az egyik közelebb van a tóhoz, a másik távolabb. Az egyik - enyhe hajlással - egy öböl vonalát követi, a másik - magas sziklacsúcson állva - két szomszédos öblöt választ el egymástól. Ott egyenes sétány húzódik hosszú sávban a parton, emitt lágy félkörben behajló, hatalmas terasz emelkedik. Az egyiket nem érik el a hullámok, a másikon megtörnek. Amabból lehet látni a horgászokat, itt magad is horgászatsz, s a horgot úgy vetheted ki a hálósobából, úgyszólván az ágyból, mint valami halászbárkából.

Ezek az okok készítették, hogy mindkét helyen hozzáépítsem ahhoz, ami megvan, azt, ami még hiányzik. De miért szolgáltassak én neked indokot? Elég indok az neked, hogy te is ugyanezt csinálod! Minden jót!

8

Kedves Augurinusom! Félek, hogy ha most elkezdelek dicsérni, miután előzőleg te dicsértél meg engem, az lesz a látszat, hogy nem annyira a véleményemet mondom el, mint inkább a hálámat rovom le. De sebjaj! Még ha ez a látszat, akkor is kijelentem, hogy minden írásművedet nagyszerűnek tartom, legjobbnak mégis azt, amely rólam szól. Ennek (mindkettőnk részéről) egyugyanazon oka van. Mert te akkor írsz a legnagyszerűbben, mikor barátaidról írsz, én pedig azt tartom legnagyszerűbbnek, ami rólam szól. Minden jót!

9

Kedves Colonusom! Nagyon nagy elismeréssel vagyok irántad, hogy Pompeius Quintianus halála miatt érzett fájdalmadat oly nehezen viseled, s hogy az elhunyt utáni vágyódás eleve-nen tartja benned az iránta érzett szeretetet. Nem úgy viselkedsz, mint sokan, akik csak az élőket szeretik vagy tettetik, hogy szeretik, vagy még csak nem is tettetik, legfeljebb addig, amíg látják, hogy jó körülmények között élnek. Mert azt, aki szerencsétlen lesz, úgy elfelejtik, mintha meghalt volna. De a te hűséged változatlan, s szereteted olyan állhatatos, hogy csak halálod vethet neki véget. S szavamra, Quintianus rá is szolgált erre a szeretetre, amelyre ő adott példát. Szerette a szerencsétleneket, védte az elesetteket, s vágyódott elveszített barátai után. Milyen becsületesség ült az arcán! Milyen megfontoltság jellemezte beszédét! Milyen egyensúlyban volt benne a komolyság és a nyájas szívesség! Hogy szerette a tudományokat! Milyen találóan tudott véleményt mondani! Milyen kegyelettel élt együtt más természetű apjával! És semmi sem akadályozta, hogy ő, a legjobb fiú, a legjobb ember hírében is álljon.

De miért teszem még súlyosabbá fájdalmadat? Ámbár úgy szeretted ezt az ifjút, hogy szíve-sebben veszed, ha ilyeneket mondunk róla, mint ha hallgatunk, különösen ha én mondom, akinek dicsérete, véleményed szerint, fölékesíti az elhunyt életét, maradandóbbá teszi emlékezetét, visszavarázsolja ifjúkorát, azt a kort, amelyben elrabolták tőlünk. Minden jót!

10

Kedves Tacitusom! Szeretném megtartani előírásaidat, de oly kevés itt a vaddisznó, hogy Minervát és Dianát, akiket szerinted együtt kellene tisztelnem, nem lehet rábírní, hogy talál-kozzanak. Így hát egyedül Minervának kellene szolgálnom, de oly kényelmesen, ahogy vidé-ken és nyáron lehet.

Útközben leírtam néhány apróságot, amelyeket akár mindjárt le is lehetne törölni a papírról; leírtam olyan könnyed stílusban, ahogy a kocsiban beszélgetni szoktunk. Ezekhez még a nyaralóban is hozzátettem néhány effélét, minthogy egyébre nem volt kedvem. A költészet - amelyről azt mondtad, hogy legjobban a berkek és ligetek ölné lehet művelni - pihenőt tart. Kijavítottam egyik-másik beszédemet. Bár ez unalmas, kellemetlen foglalkozás, sokkal inkább hasonlít a falusi munkához, mint örömhöz. Minden jót!

11

Kedves Geminusom! Leveledet megkaptam; igen-igen jólesett, különösképpen felkérésed, hogy írjak számodra valamit, amit idézhetnél művedben. Téma majd csak akad: vagy az, amire te utalsz, vagy talán más - mert ezzel kapcsolatban vannak némi aggályaim. Nézz körül, jönnek azok maguktól is!

Nem sejtettem, hogy Lugdunumban vannak könyvkereskedők; annál nagyobb örömmel érte-sültem leveledből, hogy műveimet ott is árusítják. Boldog vagyok, hogy a közkedveltség, melyet a Városban kivívtak, messze földön is melléjük szegődik; hajlamos vagyok egy műve-met úgy-ahogy tökéletesnek tartani, ha egymástól távoli vidékeken élő, tehát különböző felfogású emberek véleménye megegyezik róla. Minden jót!

Kedves Iuniorom! Valaki korholta a fiát, hogy túl drágán vásárolt lovakat és kutyákat. Mikor az ifjú eltávozott, így szóltam: „Hallod-e, te talán sohasem tettél olyat, amiért az apád lehordhatott volna? Azt mondom, »tettél«? Nem teszel olykor ma is olyasmit, amit fiad, ha hirtelen ő lenne az apád és te az ő fia, éppen ilyen szigorúan felhánytorgathatna? Nincs talán minden embernek valami gyengéje? Nem elnézőbb önmagával szemben az egyik ebben, a másik abban?”

A túlzott szigor e példájától indítva írtam meg ezt neked kölcsönös barátságunk jegyében: nehogy te is egyszer túl keményen és ridegen bánj fiaddal. Gondold meg, hogy ő még gyermek, és te is voltál az, s ezért úgy viselkedj vele szemben, mint apa, hogy ne feledd: te is ember vagy, s az is, akinek az apja vagy. Minden jót!

Kedves Quadratusom! Minél nagyobb figyelemmel és buzgalommal mélyedtél el a Helvidius megbosszulására elmondott beszédemben, annál sürgetőbben követeled, hogy tudósítsalak mindarról, ami hiányzik a beszédből, vagy vonatkozásban van vele; röviden: az egész dolog lefolyásáról, amelynek a tárgyalásán korod miatt nem lehettél jelen.

Domitianus meggyilkolása után szilárdan elhatároztam, hogy felhasználom ezt a nagy és szép lehetőséget a bűnösök üldözésére, az áldozatok megbosszulására és a magam érvényesülésére. Továbbá: annyi ember annyi gazságából semmi se tűnt nekem szörnyűbbnek, mint hogy a senatusban a senator a senatorral, volt praetor a volt consullal, bíró a vádlottal szemben erőszakosan lép fel. Ezenkívül Helvidiushoz olyan barátság kötött, amilyen csak ahhoz köthet, aki az akkori időktől való félelemből nagy nevét és hasonlóan nagy erőit vidéki magányában rejtette el. Ugyanilyen viszonyban voltam Arriával és Fanniával, akik közül az utóbbi Helvidius mostohaanyja, az előbbi a mostoha édesanyja volt. S nem is annyira egyéni szempontok készítettek erre, inkább az állampolgári kötelességérzet, az elkövetett tett igazságtalansága és az a vágy, hogy példát szolgáltassak.

A visszanyert szabadság első napjaiban ugyanis mindenki rendetlen és zavaros kiabálás közepette igyekezett ellenségeit - természetesen csak a jelentéktlenebb állásúakat bepanaszolni és eltiporni. Én viszont sokkal szerényebb és mérsékeltebb eljárásnak véltem, ha az egyik legundorítóbb bűnösre nem az elmúlt kor iránt érzett általános gyűlöletet, hanem saját bűne gyötrelmeit szabadítom rá. Mikor tehát az indulat első hulláma eléggé lecsillapodott, s a napról napra csökkenő elkeseredés visszatért a törvényesség útjára - bár feleségem nemrég vesztettem el, s ezért mérhetetlen szomorúság töltött el -, üzentem Anteiának (Helvidius özvegyének), hogy keressen fel, mert friss gyászom miatt még nem lehet a házat elhagynom. Mikor eljött, így szóltam hozzá: „Elhatározott szándékom, hogy bosszút állok férjedért. Mond meg Arriának és Fanniának (ők akkor tértek vissza a száműzetésből), fontold meg magadban, és beszéld meg velük, hogy aláíratok-e a panaszt. Bár nincs szükségem társakra, de nem örködöm oly féltékenyen saját hírnevemen, hogy ne akarnám veletek megosztani az ügyet.” Anteia átadta üzenetemet, s ők vonakodás nélkül beleegyeztek a dologba.

Szerencsére három napon belül senatusi ülés volt. Idáig én mindennel Corelliushoz fordultam, aki meggyőződésem szerint a kor legokosabb és legelőrelátóbb embere. Ám ebben a dologban megelégedtem a tanáccsal, amit én adtam magamnak, félve, hogy amilyen túl óvatos és aggályoskodó, nem helyesli a tervemet. De nem vettem a lelkemre, hogy a cselekvésre kijelölt napon ne mondjam meg neki, hogy mire készülök, s hogy nem kértem ki a tanácsát, jól

tudván tapasztalatból, hogy olyan dolgokban, amelyekre eltökéltük magunkat, nem szabad olyanokat megkérdeznünk, akiknek a tanácsát - ha már egyszer elhangzott - követnünk kell. Megérkezem a senatusba, szót kérek, s nagy tetszéstől kísérve rövid ideig beszélek. Mikor kezdtem rátérni a gaztetre s célozgatni a bűnösökre - bár még név nélkül -, körös-körül tiltakozó felkiáltások hangzottak fel. Az egyik: „Hozd tudomásunkra, ki az, akiről te - soron kívül felszólalva - beszélsz?” A másik: „Ki az, aki vádlott lett, mielőtt még előterjesztették volna az ügyét?” Ismét egy másik: „Legalább minket kíméljenek, akik életben maradtunk!” Mindezt nyugodtan, ijedtség nélkül hallgattam végig. Ennyit ér a tudat, hogy igaz ügyet képviselünk, ennyire megkülönbözteti a félelmet és önbizalmat az, hogy amit teszünk, az emberek csupán nem akarják vagy helytelenítik.

Hosszan tartana az innen-onnan elhangzott közbeszólásokat felsorolni. Végül a consul így szólt: „Secundus, úgy terjesztheted elő, amit akarsz, ha leadod szavazatodat.” „Megengedted azt - feleltem -, amit eddig még mindenkinek megengedted.” Leülök, egyéb ügyeket kezdenek tárgyalni. Közben engem egyik, consulságot viselt barátom félrevon, cselekedetemet komoly szavakkal nagyon is elhamarkodottnak és vakmerőnek bélyegzi, lebeszél, int, hogy álljak el szándékomtól. S még hozzáteszi: „Felhívtad magadra a jövő császárok figyelmét!” „Ám legyen - mondtam -, ha ezek mind rossz császárok!” Alig megy el, már jön egy másik: „Mit mészelsz? Mi ezzel a célod? Milyen veszélyeknek teszed ki magad? Miért bízol annyira a mostani helyzetben, nem tudva, mit hoz a jövő? Olyan embert bösztösz fel, aki kincstári előljáró, rövidesen pedig consul, s ezenkívül milyen kegyben áll, milyen pártfogók állnak mögötte!” S megnevezett valakit, aki sok jelentős és félremagyarázható hír révén akkoriban jelentős és rossz hírű hadsereghez jutott keleten. Erre én: „»Tudtam előre, mi jön, kiegyeztem e szívben a sorssal!«⁸⁶ S nem visszakozom, még ha a végzet meg is büntet azért, mert ilyen nemes ügyet szolgálva megbosszultam a legvisszataszítóbb gaztettet!”

Most sor került a szavazásra. Szavazott Domitius Apollinaris kijelölt consul, szavazott Fabricius Veiento, Fabius Postuminus, Bittius Proculus, társa a hivatalában annak a Publicius Certusnak, elhunyt feleségem gyámatyjának, akiről tulajdonképpen szó volt, majd utánuk Ammius Flaccus. Mindnyájan úgy keltek Certus védelmére, akit nem neveztem meg, mintha megneveztem volna, s ezzel a védelemmel is elismerték a bűnt, amelyet én még nem is részleteztem. Hogy ezenkívül mit mondtak még, azt nem szükséges elmesélnem: megtalálod beszédemben, ahol idézem kinek-kinek saját szavait.

Ellenük szavaztak Avidius Quietus és Cornutus Tertullus. Quietus kifejtette, hogy méltánytalanság volna, ha nem hallgatnák meg a sérelmet elszenvedett személyek panaszát, s nem szabad Arriát és Fanniát megfosztani a panasztevés jogától. S nem azt kell figyelembe venni, hogy ki milyen állású, hanem hogy milyen ügye van. Cornutus elmondta, hogy a consul megbízásából, a lány anyjának és nevelőapjának a kérésére lép fel Helvidius leányának az érdekében. Nem volna nyugodt a lelkiismerete, ha nem tenne eleget ennek a kötelességének, egyszersmind szeretné mérsékelni saját fájdalmát, s képviselni e két kiváló asszony nagyon is szerény kívánságát, akik megelégednek azzal, hogy emlékeztessék a senatust a vérszomjas Publicius Certus hízelgéseire, és azt kérik, hogy ha olyan nyilvánvaló vétkéért nem részesítik is büntetésben, legalább valamilyen censori megrovással bélyegezzék meg. Ekkor Satrius Rufus középutas, kétszínű beszédében ezt mondta: „Véleményem szerint Publicius Certusszal szemben jogtalanul járunk el, ha nem mentjük fel. Néven nevezték őt Arria és Fannia barátai, néven nevezték saját barátai is. Itt tehát nem lehet kétség. Mert mi, akik jó véleménnyel vagyunk róla, ennek megfelelő ítéletet hozhatunk. Ha ártatlan, amit kívánok és remélek, azt hiszem, felmentitek, amíg csak nem hoznak fel bizonyítékokat ellene.”

⁸⁶ *Tudtam előre...* - Aeneis VI 105 (Lakatos István ford.).

Így beszéltek, ahogy egymás után szólították őket. Rám került a sor. Felállok, elkezdem, s ahogy a beszédben is olvasható, mindenre egymás után felelek. S csodálatos, milyen figyelemmel, milyen sajátos tetszéssel fogadtak minden mondatot azok, akik előbb ellenem beszéltek. Ekkora fordulatot idézett elő az ügy méltósága, a szónoklat hatása vagy a vádló állhatatossága. Befejezem. Veiento nekikezdett, hogy válaszoljon, de nem hagyták szóhoz jutni. Félbeszakítják, közbekiabálnak, olyannyira, hogy így szól: „Kérlek, atyák és összeírottak, ne kényszerítsetek arra, hogy a tribunus segítségéhez folyamodjam!” Erre Murena tribunus azonnal így szól: „Én megengedem, nagy tekintélyű Veiento, hogy beszélj!” S még ekkor is kiabáltak ellene. E közjáték alatt a consul szólította a neveket, lebonyolította a szavazást, s elbocsátotta a senatust, majdnem egyedül hagyva ott Veientót, aki ott állt, és beszélni próbált. Sokat panaszkodott ezután erről a - amint ő mondta - megaláztatásról, idézve a homerusi verssort:

*ὦ γέρον, ἥ μάλα δῆρε νέοι τεῖρο υσι μαχηταί.*⁸⁷

Nem akadt a senatusban senki, aki engem ne ölelt, csókolt volna meg, s ne dicsért volna versengve. Mert újra meghonosítottam azt a régen elfeledett szokást, hogy szót emelek a köz érdekében, nem törődve azzal, hogy ellenségeket szerzek, s hogy végre megszabadítottam a senatust attól, az egyéb néposztályok körében ellene táplált heves, gyűlölködő véleményről, hogy csak másokkal szemben szigorú, de titkos megállapodással a senatorokat megkíméli.

Míg ezek lezajlottak, Certus nem volt jelen. Vagy mert megsejtett valamit, vagy - mint ahogy kimentette magát - gyengélkedett. S bár Caesar nem utalta az ügyet még egyszer kivizsgálásra a senatus elé, én elértem, amit akartam. Mert Certus hivatalnoktársa kapta meg a consulságot, őt pedig állásában más váltotta fel. Így egészen pontosan megvalósult, amit beszédem befejezésében mondtam: „Adja vissza a legjobb császár uralma alatt azt a jutalmat, amit a legrosszabb alatt kapott!”

Később - ahogy tudtam - kikerekítettem beszédemet, és sok mindent hozzá is tettem. Certus a beszéd megjelenése után néhány nappal véletlenül - bár ezt nem tartották véletlennek - megbetegedett és meghalt. Elmondták, hogy szeme, képzelete előtt mindig az a kép lebegett, hogy én őt karddal üldözöm. Hogy ez igaz-e, nem merném teljes bizonyossággal állítani, de már a példa kedvéért is jó volna, ha igaz volna.

Itt kapsz egy levelet, amely - ha levélnek tekintjük - nem rövidebb a beszédnél, amelyet olvastál. De magadat hibáztasd érte, miért nem elégedtél meg a beszéddel! Minden jót!

Kedves Tacitusom! Te sem tapsolod meg magad, én sem voltam soha pártatlanabb, mint akkor, mikor rólad írok. Nem tudom, az utókor törődni fog-e velünk. Mi valamennyire megérdemelnők - nem mondom, mert ez önhittség lenne, hogy a tehetségünkkel, de - iparkodásunkkal, munkálkodásunkkal, az utókor iránti tiszteletünkkel. Csak menjünk tovább a kitűzött úton, amely ugyan keveseket vitt el a ragyogó hírnévig, de sokakat kivezetett a sötétségből és a feledésből. Minden jót!

⁸⁷ *ὦ γέρον ... μαχηταί* - jaj, öreg, ím, fiatal daliák fenyegetnek a harcban (Iliász VIII 102. Devecseri Gábor ford.).

15

Kedves Falconiusom! Visszavonultam etruriai birtokomra, hogy teljesen kedvem szerint éljek. De még itt sem sikerül: nincs nyugtom, mert mindenfelől egyre-másra érkeznek a parasztok kérelmei, panaszai. Ezeket valamivel kevésbé szívesen olvasom, mint a magam írásait. Mert azokat sem olvasom szívesen. Ugyanis éppen néhány kisebb beszédemet dolgozom át. Ez egy bizonyos idő eltelte után érdektelen és sanyarú munka.

A számadások elmaradnak, mintha itt sem volnék. Olykor mégis lóra szállok, s legalább annyira adom a gazdát, hogy - ha csak a látszat kedvéért is - bejárom a birtok egy részét. Te pedig ne feledkezz meg jó szokásodról, s írd meg nekem, falusinak, a városi eseményeket. Minden jót!

16

Kedves Mamilianusom! Nem csodálkozom, hogy oly rendkívüli örömet okozott neked igen eredményes vadászatod, hisz egészen történetírói stílusban közlöd, hogy meg se lehetett számolni a zsákmányt. Nekem most sem időm, sem kedvem vadászni. Nincs időm, mert a nyakunkon a szüret, s nincs kedvem, mert a szüret nagyon gyászos. Így hát új must helyett - miután olyan megejtő kedvességgel kérted - új verseket fogok neked küldeni, amikor úgy látom, hogy már kiforrtak. Minden jót!

17

Kedves Genitorom! Megkaptam leveledet, melyben elpanaszolod, hogy undor környékezett azon a bizonyos lakomán, mert bármilyen pompás is volt, bohócok, táncosok és idióták nyüzsögtek az asztalok körül.

Nem enyhítenéd valamelyest szigorodat? Nálam ugyan sosincs ilyen műsor, de ahol van, ott azért elviselem. Hogy miért nincs akkor nálam is? Mert nem tartom változatos és szellemes szórakozásnak azt a sok sikamlós, zabolátlan és bárgyú dolgot, amit ezek a táncosok, bohócok és idióták művelnek.

Nem elvekről, ízlésekről beszélek. És jól gondold meg: hányan és hányan vannak, akik megütköznek mindazon, ami engem is, téged is leköt és elbűvöl, részint mert hóbortnak, részint mert kibírhatatlanul unalmasnak érzik. Hányan de hányan, akik tüstént a sarujukért kiáltanak, mihelyt a felolvasó, az énekes vagy a színész belép, vagy nem kisebb undorral maradnak a helyükön, mint te, mikor azokat a - te kifejezésseddel élve - „borzalmakat” végigkínlódtad. Legyünk hát elnézők más kedvteléseit iránt, hogy elnézést nyerhessünk a mieink számára is. Minden jót!

18

Kedves Sabinusom! Hogy milyen figyelemmel, milyen buzgalommal s milyen emlékezőtehetséggel olvastad el kis írásaimat, azt leveled bizonyítja. Te magad szerzel magadnak vesződséget, ha olyan megejtően kérsz és noszogatsz, hogy minél több írásomat küldjem el. Meg is teszem, de részletekben, küldeményekben elrendezve, nehogy emlékezőtehetségedet,

amelynek annyi hálával tartozom, a küldemények tömegével megzavarjam, túlterheljem, s mintegy letiporva arra kényszerítsem, hogy ne ismerje fel a nagy tömegben az egyes darabot, s ne emlékezzék az utolsók miatt az elsőkre. Minden jót!

19

Kedves Rusóm! Amint közlöd, egyik levelemben olvastad, hogy Verginius Rufus⁸⁸ kívánsága szerint mit kellett síremlékére felírni:

*Itt Vindex leverője pihen, Rufus, ki hazáját
védte hatalmával s nem maga érdekeit.*

Kifogásolod, hogy ezt kívánta, s hozzáteszed, hogy Frontinus jobban és helyesebben cselekedett, mert megtiltotta, hogy síremléket emeljenek neki. S végül kérded, mi a véleményem a két férfiúról.

Mindkettőt szerettem, de közülük azt csodáltam jobban, aki ellen neked most kifogásod van. Méghozzá olyan csodálattal voltam iránta, akit most védelmembe kell vennem, hogy szerintem nem lehetett elég sok dicsérettel illetni. Én úgy ítélem meg, hogy azok, akik valami nagyot és emlékezetest vittek véghez, nemcsak elnézést, hanem teljes dicséretet és elismerést érdemelnek, ha törekednek a jól megérdemelt halhatatlanságra, s nevük dicsőségét, hogy tovább éljenek, sírfelirattal is meg akarják örökíteni.

Nem egykönnyen találok - Verginiust kivéve - még valakit, aki ilyen nagy dicsőséget érdemlő tettről ilyen nagy szerénységgel nyilatkozott volna. Én vagyok rá a tanú, szívéből szeretett és kipróbált barátja, hogy jelenlétemben mindössze egyszer volt hajlandó saját tetteiről beszélni. Elmondta, hogy egyszer Cluvius így szólt hozzá: „Tudod, Verginius, a történetírónak mennyire pártatlannak kell lennie. Ha történeti művemben valamit másként találsz, mint szeretnéd, légy irántam elnézéssel!” Erre ő így felelt: „Nem tudod, Cluvius, hogy amit tettem, azért tettem, hogy ti azt íjátok róla, ami nektek tetszik?”

Ám rajta, vessük össze őt Frontinusszal, s éppen ebben a helyzetben, amelyben, szerinted, Frontinus szerényebben és tartózkodóbban viselkedett. Frontinus ugyanis megtiltotta, hogy síremléket emeljenek neki, de milyen szavakkal: „Felesleges a síremlékre kiadott költség; emlékem úgyis él, ha életemmel rászolgáltam!” Te talán szerényebb viselkedésnek tartod ezt a kívánságot: hadd olvassa el az egész világ, hogy az ő emléke tovább fog élni, mint azt, hogy egyetlen helyen jegyezzük fel két sorban tetteinket.

Persze nem Frontinust szándékozom itt leszólni, csak Verginiust megvédeni. S mi mással védhetném meg méltányosabban, mint hogy összehasonlítom azzal, akit te elébe helyeztél? Én úgy gondolom, egyiket sem kell gáncsolnunk. Mindketten hasonló vágytól hajtva, de különböző úton törekedtek a dicsőségre, az egyik úgy, hogy megkövetelte a megszolgált síremléket, a másik úgy, hogy - látszat szerint - nem törődött vele. Minden jót!

⁸⁸ *Verginius Rufus* - lásd VI. könyv, 10. levél.

20

Kedves Venatorom! Bizonyos, hogy leveled annál jobban esett, minél hosszabb volt, különösen mert az egész az én írásaimmal foglalkozott. Nem is csodálom, hogy örömet találtál bennük, hiszen mindent, ami tőlem származik, éppúgy szeretsz, mint engem.

Én most benne vagyok a szüretben, amely elég sovány, de kiadósabb, mint vártam. Szüretelgetek, ha ugyan szüret az, hogy néha leszakítok egy-egy szőlőfürtöt, megnézem a sajtót, kóstolót merítek a mustoskádból, ravaszul rajtaütök városi cselédeimen, akik most paraszti munkát végeznek, s engem írnokaim és felolvasóim gondjára hagytak. Minden jót!

21

Kedves Sabinianusom! Szabadosod, akire - mint mondtad - nagyon megharagudtál, eljött hozzám, a lábam elé vetette magát, s úgy feküdt ott, mintha előtted volna. Sokáig sírt, hosszan, esedezve könyörgött, majd ismét sokáig hallgatott; röviden: meggyőződött arról, hogy megbánása őszinte. Azt hiszem, csakugyan megjavult, mert tudatában van vétkének.

Haragszol rá, tudom, s azt is tudom, hogy joggal haragszol. De éppen akkor a legdicséretesebb a megbocsátás, ha a lehető legnagyobb okunk van a haragra. Kedvelted szabadosodat, s remélem, kedvelni is fogod. S most annyi is elég, hogy engedsz a könyörgésnek. Majd megint haragudhatsz rá, ha megérdemli, s akkor annál kevésbé terhel a felelősség, mert most engednél a kérésnek. Légy kissé tekintettel ifjúságára, könnyeire, légy tekintettel saját jó szívedre is, ne kínozd őt, ne gyötörd magad. Mert magadat is kínozod, ha átengeded magad az indulatnak.

Félek, hogy úgy tűnik, nem kérlek, hanem szinte kényszerítelek, mikor az ő kéréséhez kapcsolom az enyémet is. De ezt éppen olyan sürgetően és nyomatékkal teszem, amilyen szigorúan, keményen, határozott hangon közöltem vele, hogy a jövőben semmiképpen sem fogok az érdekében közbenjárni. Ezt mondtam neki, mert meg kellett ijesztenem, de nem ezt mondom neked. Mert talán még egyszer meg foglak kérni s keresztül fogom vinni kérésemet, ha olyasmi fordul elő, amit én tisztességgel kérhetek, s amit te tisztességgel teljesíthetsz! Minden jót!

22

Kedves Severusom! Nagy aggodalommal tölt el Passenus Paulus betegsége, s erre igen sok és méltánylandó okom van. Nagyszerű, igazságszerető férfi, s nekem igen jó barátom. Ezenkívül igyekszik utolérni, utánozni, élénk varázsolni a régi írókat, elsősorban Propertiust, akitől származik is, s így a szó teljes értelmében utódja. Abban hasonlít hozzá leginkább, aminek Propertius is mestere volt. Ha kezedbe veszed elégiáit, annyi csiszoltságot, finomságot, bájt fedezel fel bennük, mintha Propertius házában íródtak volna. Nemrég áttért a lírai költészetre, s itt éppen olyan jól utánozza Horatiust, mint az előbb említett műfajban Propertiust. S ha a tudományokban a vérrokonság számítana valamit, akkor azt hinnők, hogy Horatiusnak is rokona. Költészete változatos, eleven. A szerelmet a legnagyobb természetességgel, a gyászt a legnagyobb türelmetlenséggel, a dicséretet a legnagyobb jóindulattal tudja kifejezni. Tréfálkozása csupa finom szellemesség, s minden műfajban olyan tökéleteset nyújt, mintha egyedül csak azt művelné.

Ezért a jó barátért, ezért a tehetségért éppen olyan beteg voltam lélekben, mint amilyen beteg volt ő testben. S most végre újra az enyém, és én is magamhoz tértem. Kívánj szerencsét nekem, kívánj a tudományoknak, amelyeket betegségével éppen olyan veszély fenyegetett, mint amilyen dicsőséget remélhetnek felgyógyulásától! Minden jót!

23

Kedves Maximusom! Védőbeszédeim során már nemegyszer megesett, hogy a centumvirek, miután sokáig kitartottak a bírói tekintély és méltóság mellett, hirtelen - mintegy ellenállhatatlan belső kényszerből - mindahányan fölkeltek helyükről, és dicséreteikkel halmoztak el; gyakran tértem már haza a senatus üléseiről olyan elismeréssel, amilyent csak kívánhattam magamnak: de még sohasem éreztem olyan gyönyörűséget, mint a minap, midőn Cornelius Tacitusszal beszélgethettem. Elmondta, hogy a legutóbbi cirkuszi játékokon egy római lovag ült mellette. Miután előbb művelt emberek módján sok mindenről elbeszélgettek, a lovag megkérdezte tőle: „Itáliai vagy-e, vagy tartományi?” Erre Tacitus így válaszolt: „Ismersz, mégpedig írásműveimből.” Erre amaz rávágta: „Tacitus vagy-e vagy Plinius?” El sem tudom mondani, milyen jóleső érzés, hogy neveinkkel, mintha nem is személynevek volnának, az irodalmat jelölik, és hogy akármelyikünket éppen írói tevékenységéről még azok is ismerik, akik egyébként nem ismernek bennünket.

Rövid néhány nappal ezelőtt hasonló eset történt. Együtt étkezett velem Fabius Rufinus, ez a kitűnő ember, s rajta túl ült egyik földije, aki aznap érkezett a városba. Rufinus rám mutatott: „Látod ezt az embert?” Aztán irodalmi működésemről beszélgettek hosszasan, mire az kitalálta: „Akkor ez Plinius.”

Őszintén megvallom, élvezem munkámnak ezt a pompás jutalmát. Vagy ha Demosthenes joggal örvendezett, amikor egy attikai öregasszony megismerte és megnevezte: *οὔτος ἔστι Δημοσθένης*⁸⁹ - akkor nekem nem volna szabad örülnöm nevem népszerűségének? Én bizony örülök, és meg is mondom, hogy örülök. És nem is tartok attól, hogy esetleg hencegőnek néznek, hiszen másoknak rólam alkotott véleményével állok elő, nem a magaméval, és kiváltképpen nem tartok ettől a te színed előtt, mivel te senkinek a dicsőségét nem irigyled, az enyémnek meg éppenséggel örülsz. Minden jót!

24

Kedves Sabinianusom! Jól tetted, hogy levelemmel együtt hozzád érkező, egykor annyira kedvelt szabadosodat ismét házádba és jóindulatodba fogadtad.⁹⁰ Bizonyára öröm tölt el emiatt, s én is örülök, először, mert benned olyan embert látok, akinek haragját enyhíteni lehet, azután azért, mert olyan sokra becsülsz, hogy követed tanácsomat, és teljesíted kérésem.

Így hát fogadd elismerésemet és hálámat! Egyben a jövőre nézve kérlek, ha a tieid hibáznak, s nem lesz, aki megkérdeljen, légy engesztelékenyebb irántuk. Minden jót!

⁸⁹ *οὔτος ἔστι Δημοσθένης* - ez itt Démoszthenész.

⁹⁰ *jóindulatodba fogadtad* - lásd IX. könyv, 21. levél.

Kedves Mamilianusom! Panaszkodsz, hogy a táborban mérhetetlenül sok tennivalód van, mégis úgy olvasgatsz, szeretgeted az én játékos kis bohóságaimat, mintha a legteljesebb nyugalmat élveznéd. S nem csekély hévvel buzdítasz, hogy próbáljak még írni ezekhez hasonlókat. Miután ilyen rendkívül művelt, tekintélyes és őszinte férfiú mondott róluk véleményt, mint te, igyekeztem a szellemi foglalkozásoknak ebben az ágában nemcsak gyönyörűséget, hanem hírnevet is keresni.

Engem most a peres ügyek, ha csekélyebb mértékben is, de lekötnek. Ha véget értek, majd ismét jóindulatú bírálatod elé bocsátok ugyanezekről a múzsáktól származó néhány alkotást. Repítsd fel az én kis verebeimet és galambjaimat a hadi sasok közé, ha nemcsak nekik, hanem neked is így tetszik. De ha csak nekik tetszene így, gondoskodj számukra valami kalitkáról vagy fészekről. Minden jót!

Kedves Lupercusom!⁹¹ Azt hiszem, találóan jegyeztem meg korunk egyik szónokáról, aki nagyon szabatosan és természetesen, de minden emelkedettség és ékesszólás nélkül fejezi ki magát: „Az az egyetlen hibája, hogy nem követ el hibát!”

Mert szükség van rá, hogy a szónok felmagasodjék, nekilendüljön, időnként tűzbe is jöjjön, elragadtassa magát, s gyakran szinte a szakadék peremére jusson. Mert ami magas és emelkedett, az legtöbbször közel van a szakadékhhoz. A síkföldön természetesen biztosabb, de alacsonyabb és közönségesebb az utazás. Könnyebben botlik az, aki rohan, mint az, aki mászik. De ennek akkor sem jár elismerés, ha nem esik el, az előbbinek viszont akkor is jár egy kicsi, ha megbotlik. Mert a szónoklatot, akárcsak néhány hasonló művészetet, semmi sem teszi olyan vonzóvá, mint a merészség. Láthatod, milyen zajos tetszéssel figyelik a nézők a kötélháncsokat, akik bármely pillanatban lezuhanhatnak. Mert az váltja ki a legnagyobb csodálkozást, ami teljesen váratlan, valóban veszélyes, vagy ahogy a görögök még találóbban mondják: *παράβολα*.⁹² Hiszen a hajókormányos se tűnik egyformán ügyesnek, ha a csendes vagy ha a viharos tengeren hajózik. Mert nem dicsérik, nem bámulják, nem övezi dicsőség, ha csendes tengeren eléri a kikötőt. Ha viszont csikorognak a hajókötelek, hajladozik az árboc, recsegnek a kormányvezetők, akkor bezzeg híressé válik, s szinte a tenger isteneihez magasodik fel.

Miért mondom ezeket? Mert - úgy veszem észre - írásaimban néhol dagályosnak találtad, ami szerintem emelkedettség, túlzásnak, ami szerintem bátorság, s agyonzsúfoltnak, ami szerintem teljesség. De nagyon sokat számít, vajon ezeket a helyeket azért jelölted-e meg, mert elvetendőek, vagy azért, mert elűtnék a többitől. Mert minden magára vonja a figyelmet, ami kimagaslik, ami szembetűnő. De nagyon éles érzékkel kell megítélnünk, vajon valami túlzott vagy nagyszerű, emelkedett vagy ormóttan, S hogy elsősorban Homerust idézzem, akit mindkettőre példának hozhatunk: „Körben a roppant ég zengett.”⁹³ „Köd lepte be kelevézét.”⁹⁴ S

⁹¹ *Kedves Lupercusom* - a levélben előforduló, hosszabb görög nyelvű idézeteket - kiadásunk gyakorlatától eltérően - nyomdatechnikai okokból csak magyar fordításban közöljük.

⁹² *παράβολα* - nyaktörő.

⁹³ *Körben a roppant...* - Iliász XXI 388 (Devecseri Gábor ford.).

⁹⁴ *Köd lepte...* - Iliász V. 356 (Devecseri Gábor ford.).

ez az egész hely: „Tengeri hullám sem bömböl (szárazra csapódva).”⁹⁵ De meg kell vizsgálnunk és mérlegelnünk, vajon ezek a kifejezések hihetetlenek és tartalmatlanok-e, vagy nagyszerűek és isteniek. Állítom, hogy én ezekhez hasonlókat mondtam vagy tudnék mondani. Annyira még nem zavarodtam meg. Csak azt szeretném megértetni, hogy meg kell lazítanunk az ékesszólás zabláit, s a tehetség lobogását sem szabad egészen szűk körbe rekesztve meggyengíteni.

„De egészen másként áll a dolog a szónokokkal, és másként a költőkkel!” Mintha bizony Marcus Tullius Cicero kevésbé lett volna merész! Ám most ő róla nem is beszélek, mert azt hiszem, itt nem lehet vita. De vajon Demosthenes, aki a szónok számára maga a szabály és a mérték, vajon ő fékezi és visszatartja-e magát, mikor emez ismert szavakat mondja: „Emberék, ti mocskok, tányérnyalók, gonosztevők!” Majd ismét: „Mert nem kövekkel és téglákkal falaztam én körül a várost!” S mindjárt utána: „Euboiából, a tengertől idáig, nem alkottam-e meg Athén védőfalát?” Majd másutt: „Azt hiszem, attikai férfiak, megmámorosodott tettei nagyságától.” S mi lehet merészebb annál a lehető legszebb s igen hosszú kitérőnél: „Mert a betegség...” S mi lehet szebb ennél, a fentinél rövidebb, de hasonlóan merész résznél: „Akkor én (szembeszálltam) a szörnyű Pythonnal, amely hatalmas áradatként zúdult reátok.” S ugyanilyen jellegű ez is: „Ha valaki kapzsisága és aljassága révén emelkedik fel, mint ez itt, akkor az első kifogás és kis lökés mindent felborít és megsemmisít.” Hasonló a következő hely is: „Megfosztva minden polgárjogtól.” S ugyanitt: „Feladtad, sőt sokkal inkább megsemmisítetted, Aristogeiton, a szánalmat, amit ezek iránt éreztél. Ne menekülj tehát az öbölbe, amelyet te magad zártál el és töltöttél fel.” S azután: „Az ilyen számára egyik helyet sem látom biztosnak, minden csupa mélység, szakadék, meredély.” Majd ismét: „Félek, egyesek azt gondolják, hogy ti azt, aki szüntelenül a város veszedelmére tör, iskoláztatni akarjátok.” De ez még nem elég. „Mert véleményem szerint őseink nem azért alapították a törvénytöréseket, hogy itt ezekben ilyen növényeket tenyésztesek!” Majd: „Ő azonban kereskedője, viszonteladója, orgazdája a bűnnek.” S még ezer hasonló hely, hogy ne is említsem azokat, amelyekre azt mondták, hogy nem szavak, hanem szószörnyetegek.

Ellentmondásba kerültem magammal. Azt mondhatod: „Hiszen Demosthenes éppen ezért kapott bírálatot!” De lásd be, mennyivel nagyobb a bírálónál a megbírált, s éppen ezek miatt a kifejezések miatt nagyobb! Máshol az erejével, itt azonban a fenségességével tűnik ki. S maga Aeschines tartózkodott-e ilyenektől, amiket Demosthenesnél kifogásolt? „A szónoknak és a törvénynek közös nyelven kell beszélniük, néha pedig más nyelven szól a törvény és máson a szónok.” Más helyen: „Ezután kiviláglik a határozat minden részéből...” Ismét máshol: „De maradjatok a helyeteken, s figyeljétek a népgyűlésen (mintegy lesben állva), s hajszojlatok bele a törvénytelen beszédbe!” Ez annyira tetszik neki, hogy megismétli. „Hanem, mint a lóversenyen, a cselekedet egyazon pályáján haladjatok.” S talán itt óvatosabb és tartózkodóbb: „Te pedig sebeket szakítasz fel... vagy megragadva őt, a kereskedők kirablóját, aki (szavai szerint) az állam érdekében hajózik.” És így tovább.

El vagyok készülve, hogy levelem bizonyos helyeit - például: „recsegnek a kormányvezetők” vagy „a tenger isteneihez” - éppolyan megjegyzésekkel szúrod keresztül, mint a fentebb idézetteket. Mert rádöbbenek, hogy míg a fentieket mentegetem, ugyanolyan kifejezések hibájába esem, mint amelyeket kifogásoltál. De átszúrhatod őket, csak jelölj már ki egy napot, amelyen ezekről és amazokról beszélgethetünk. Mert vagy te teszel engem majd bátortalanná, vagy én téged vakmerővé! Minden jót!

⁹⁵ *Tengeri hullám...* - Iliász XIV 394 (Devecseri Gábor ford.).

Kedves Paternusom! Hogy milyen hatalma, milyen tekintélye, milyen lenyűgöző hatása, egyszóval, hogy milyen isteni ereje van a történetírásnak, azt gyakorta éreztem már máskor is, de kiváltképp múltkorjában.

Valaki kíméletlenül igazmondó történeti művet olvasott fel, s egy részét másnapra halasztotta. És lám, ezt a valakit könyörögve kérték a barátai, hogy a többit ne olvassa fel: ennyire szégyellték viszonthallani tetteiket - ők, akik cseppnyi szégyenkezés nélkül megtették, aminek most a hallgatásába is belepirultak! Az illető engedett kívánságuknak; a becsület nem tiltotta.

De könyve a tényekkel együtt megvan, fennmarad, és mindig olvasni fogják. Annál is inkább, mert egyelőre még nem olvasható, s az emberek éppen azt szeretnék megismerni a legmohóbban, amit elzárnak előlük. Minden jót!

Kedves Romanusom! Hosszú idő után most kaptam tőled levelet, egyszerre hármat. Egyik ízlésesebb, szívélyesebb, mint a másik, mint illik is olyan levelekhez, amelyeket te írsz, s amelyeket én olyan sóvárogva várok. Az egyikben szívemre kötöd azt a mindenekfelett kellemes kötelességet, hogy adjam át leveled Plotinának, a legszentebb erényű asszonynak. Át is adom. Ugyanitt figyelmembe ajánlod Popilius Artemisiust. Kérése ügyében nyomban eljárta. Azt is közlöd, hogy nálatok nagyon közepesen sikerült a szüret. Közös panaszunk ez, bármilyen messze fekszenek is birtokaink egymástól.

Második leveledben azt írod, hogy mostanában sokat diktálsz, sokat írogatsz, hogy ezzel is magad elé idézd alakomat. Hálás köszönet, de még hálásabb lennék, ha azt, amit írsz vagy diktálsz, velem is elolvastatnád. S az lenne a méltányos, hogy én is megismerjem írásaidat, akár te az enyéimet, még ha nem rólam, hanem valaki másról szólnak is. Végül megígéred, hogy mielőtt valami közelebbit hallasz arról, hogyan alakul életem rendje, azonnal otthagysz házat-családot, s máris repülsz hozzám. Én pedig már sodrom a kötelékeket, amelyeket semmiképpen sem tudsz majd elszakítani.

Harmadik leveledben elmondod, hogy megkaptad Clarius ügyében elmondott beszédemet, és sokkal terjedelmesebbnek találtad annál, amit én füled hallatára elmondtam. Valóban terjedelmesebb, később még sok mindennel kibővítettem. Továbbá közlöd, hogy írtál egy másik, gondosan kimunkált levelet, s kérded, megkaptam-e. Nem kaptam meg, de nagyon szeretném megkapni. Így hát küldd el első adandó alkalommal, de csatold hozzá a késedelmi kamatokat is, amelyeket (kérhetnék-e kevesebbet?) tizenkét százalékban szabok meg. Minden jót!

Kedves Rusticusom! Mint ahogy jobb egyvalamiben kiválónak lenni, mint több dologban közepesnek, éppúgy jobb több dologban közepesnek lenni, ha nem tudunk egyetlenegyben kiválni. Ezt szem előtt tartva teszek próbát a tudomány legkülönbözőbb ágaiban, egyikben sem bízva eléggé. Így ha egyik-másik írásom elolvasod, tekints rá olyan elnézéssel, hogy nem az egyetlen. Ha a többi művészetnél a mennyiség enyhítő körülménynek számít, miért csupán az irodalomban érvényes a legszigorúbb törvény, éppen itt, ahol legnehezebb kivívni a sikert?

De miért beszélek én itt - szinte hálátlanul - elnézésről? Hiszen ha legújabb munkáimat oly szívesen fogadod, mint a korábbiakat, inkább dicséretre kell számítanom, semmint elnézést kérnem, de én már az elnézéssel is megelégszem. Minden jót!

30

Kedves Geminusom! Gyakran dicséred előttem élőszóban, most pedig levélben a te kedves Noniusodat, hogy milyen bőkezű egyesekhez. Én magam is dicsérném őt, ha nem csupán egyesekhez volna az. Mert az én alapelvem: hogy az igazi bőkezűség szolgálatára áll a hazának, a rokonoknak, ismerősöknek, barátoknak - de most a szegény barátokra gondolok. Nem tesz-e Nonius úgy, mint azok, akik elsősorban olyanokat ajándékoznak meg, akiknek maguknak is leginkább módjukban van ajándékot adni. Azt hiszem, az ilyen horog- és lép-vesszőszerű ajándékokkal nem a magukéból adnak, hanem a máséra vadásznak. Azokhoz hasonlítanak, akik azt, amit az egyiknek adnak, behajtják a másikon, s fõsvénységgel próbálnak adakozó ember hírébe kerülni. Az első dolog, hogy elégedjünk meg a sajátunkkal, a második, hogy támogassuk azokat, akikről tudjuk, hogy különösen rászorulnak, s támogatásra készen tegyünk mintegy segítő körutat.

Ha a te barátod mindezt megteszi, akkor valóban mindenképp rászolgál a dicséretre. Ha egyvalamit tesz meg, akkor is rászolgál, bár kisebb mértékben. Oly ritka a példa még a korlátozott bőkezűsége is! Az embereket úgy megszállta a bírás vágya, hogy úgy tűnik: őket tartja hatalmában a vagyon, s nem ők a vagyont. Minden jót!

31

Kedves Sardusom! Azóta, hogy eljöttem tőled, éppen úgy veled vagyok, mint mikor valóban melletted voltam. Mert a könyved olvasom, és nem tagadom: azokat a részeket, amelyekben rólam írtál, s ahol az ékes szavak mesterének bizonyultál, többször is. Milyen sokat, sokfélét tudsz ugyanarról az emberről; nem ugyanazt, s mégsem teljesen különbözõt! Egyszerre mondjak köszönetet és dicséretet? Sem egyiknek, sem másiknak nem tudok eleget tenni, s ha tudnék is, akkor is félnem kellene, hogy önhittnek tűnök fel, mert olyasmiért dicsérlek, amiért köszönetet kellene mondanom.

Még csak egyet teszek hozzá: az egészet annál nagyszerűbbnek látom, minél inkább jólesik, s annál jobban esik, minél nagyszerűbb volt. Minden jót!

32

Kedves Titianusom! Mit csinálsz most? És mit akarsz csinálni aztán? Jómagam teljes megelégedésben, más szóval: teljes tétlenségben élek. Ebből következik, hogy kiadósabb leveleket nem szívesen írok, de szívesen olvasok; az elsõt kényelemszeretetem, az utóbbit tétlenségem miatt teszem. Mert nincs tunyább, mint a kényelemszerető, és nincs kíváncsibb, mint a tétlen ember. Minden jót!

Kedves Caniniusom! Olyan témára akadtam, amely - bármennyire költöttnek látszik - valóság, s nagyon méltó a te eleven, emelkedett, valóban költői tehetségedhez. Akkor bukkantam rá, amikor ebéd közben mindenféle csodálatos történetet mesélgettünk. Az elbeszélő teljesen szavahihető. De mit is érdekel egy költőt a szavahihetőség! Mindenesetre olyan ember, akinek akkor is hihetnél, ha történelmi művet írnl.

Africában, a tenger mellett van egy Hippo nevű colonia, mellette hajózható tó. Ennek vizét egy folyószerű csatorna vezeti le, amely a dagály és apály szerint majd a tengerbe ömlik, majd vissza, a tóba. Itt szokott szórakozni minden korosztály: halásznak, csónakázni, úszni, különösen a fiúk, akiket szabad idejük és játékos kedvük idecsalt. Nagy dicsőség és eredmény, ha mennél mélyebbre beúsznak, s az a győztes, aki a legmesszebbre beúszva hagyja maga mögött a partot és társait. Az egyik ilyen verseny alkalmával valamelyik vakmerő fiú jóval beljebb úszott a többinél. Ekkor egy delfin siklott vele szemben; majd előtte, majd mögötte haladt, körülúszkálta, végül alámerült, a hátára ültette, letette, majd ismét magára ültetve a remegő fiút, először kivitte a nyílt tengerre, majd a száraz felé véve útját, kivitte a partra társaihoz.

Elterjedt a coloniában a hír, mindenki összeszaladt, a fiút mint csodalényt bámulták, kérdezték, meghallgatták és tovább mesélték a dolgot. Másnap megszállják a partot, figyelik a tengert s mindent, ami hasonlít a tengerhez. Kiúsznak a fiúk, közöttük ez is, csak most sokkal óvatosabban. A delfin pontosan ugyanabban az időben megjelenik, odaúszik a fiúhoz. A gyerek, a többiekkel együtt, menekül. A delfin, mintha csalogatná, hívogatná, a levegőbe szökken, lemerül, köröket ír le, majd továbbúszik.

Az történik a második, a harmadik s a többi napon is. Végül a tenger mellett felnövekedett fiúk kezdik szégyellni, hogy olyan gyávák. Közelednek hozzá, játszanak vele, hívogatják, hozzáérnek, sőt meg is simogatják, amit az állat szelíden eltűr. Ez a kísérlet felbátorítja őket, s főként a fiút, aki elsőnek tesz próbát. Odaúszik a delfinhez, rászökken a hátára, ide-oda viteti magát. Úgy érzi, hogy ő és az állat kölcsönösen ragaszkodnak egymáshoz. Egyik sem fél a másiktól, a fiúban egyre több a bizalom, az állatban a szelídség. A többi fiú jobbról és balról, biztatva és buzdítva, kíséri őket. Velük úszott (ez is csodálatos) egy másik delfin is, de csak mint néző és kísérő. Ez azonban nem tett és nem is tűrt el semmi hasonlót, csak úgy vezette ide-oda a másikat, mint a fiút a többi fiú. Hihetetlen, de olyan igaz, mint az eddig elmondottak, hogy a fiúk a delfint, hordozójukat és játszótársukat, gyakran ki szokták vonszolni a partra, visszahengergették a tengerbe, amikor megszáradt és felmelegedett.

Ismeretes, hogy Octavius Avitus, a proconsul legatusa, a parton babonás előítéletből kenettel öntötte le az állatot. A delfin a váratlan meglepetés és a szag elől visszamenekült a tengerbe. Csak néhány nap múlva tűnt fel bágyadtan és szomorúan. Majd mikor teljesen magához tért, visszanyerte előbbi virgonc kedvét, és folytatta szolgálatait. A hivatalnokok is mind idecsődültek a látványossághoz. Érkezésük és itt-tartózkodásuk a város szerény vagyonát újabb költségekkel terhelte meg. Végül a hely nyugalma és magányossága teljesen odalett: elhatározták, hogy az állatot, a nagy idegenjárás okát, titokban elpusztítják.

Milyen együttérzéssel, a szavak milyen bőségével fogod te ezt az esetet meggyászolni, felékesíteni, felmagasztalni! Ámbár nincs rá szükség, hogy hozzáképzeld vagy szépíts rajta valamit. Elegendő, ha nem veszel el semmit a valóságból. Minden jót!

34

Kedves Tranquillusom! Oszlasd el kételyeimet: azt mondják, rosszul adok elő, legalábbis verseket; szónoklatokat még csak elfogadhatóan, de verseket annál rosszabbul.

Most meghitt baráti körben újabb felolvasásra készülök, s azt gondoltam, kísérletet teszek felszabadított rabszolgámmal. Ez is baráti eljárás, olyasvalakit kiválasztani, aki ha nem is éppen remek, de nálam feltétlenül jobb előadó, hacsak valahogy zavarba nem jön. Ő ugyanis éppolyan kezdő előadónak, mint én költőnek. De hogy én magam mit csináljak felolvasása közben, azt végképp nem tudom; mozdulatlanul és némán üljek-e, mint aki unatkozik, vagy - mint némelyek - szájmozgással, szemmel és ujjal kísérem, amit felolvas? Úgy vélem, hogy éppen olyan rossz színész vagyok, mint amilyen rossz felolvasó.

Ismétlem, oszlasd el kételyeimet, s írd meg őszintén, jobb-e, ha csapnivalóan olvasok fel magam, mintha a színészkedésnek ezt vagy azt a módját választom, vagy mégis inkább azt tegyem? Minden jót!

35

Kedves Atriusom! Megkaptam a könyvet, köszönet érte! De jelenleg annyira el vagyok halmozva munkával, hogy - bár ez a legfőbb vágyam - nem tudtam elolvasni. Tartozom azonban annyi tisztelettel az irodalomnak s különösen a te leveleidnek, hogy kegyelethiány volna nem teljesen felszabadult lélekkel kézbe vennem őket.

Tökéletesen helyeslem, hogy annyi gondot fordítasz műveid átdolgozására. Mégis van egy bizonyos mérték. Először is: a túlságos csiszolgatás inkább elkoptatja, semmint javítja a művet. Azután: visszatart az újabb munkától, s bár nem fejezi be a régit, nem enged hozzáfogni az újhoz sem. Minden jót!

36

Kedves Fuscusom! Kíváncsi vagy, mi a napirendem Tusciban nyáron. Kelek, amikor jólesik, rendszerint öt óra tájt, gyakran még korábban; később csak hébe-hóba. Az ablakok csukva maradnak, mert a csend és a homály varázslatosan elvon, megszabadít, elszigetel mindattól, ami másra terelhetné a figyelmemet: ilyenkor nem szemem kormányozza a gondolataimat, hanem gondolataim a szememet, mely mindig is a lélek látószerve, ha a külvilág nem látható. Töprengek azon, ami éppen foglalkoztat; töprengek, de úgy, mintha szót szó után leírnék vagy javítanék, és hol hosszabb, hol rövidebb ideig, aszerint, hogy könnyű-e vagy nehéz megfogalmazni, illetve fejben tartani gondolataimat. Kiszólok az írnomért: beeresztjük a napfényt, lediktálom, amit formába öntöttem; ő kimegy, újra beszólítom, újra elengedem. Kilenc óra felé (vagy tízkor: napirendem nincs percnyi pontossággal beosztva) kivonulok a teraszra vagy a fedett csarnokba, ahogy az idő engedi, átgondolom és lediktálom, ami még hátravan. Aztán hordszékre szálllok. Ugyanazt csinálom ott is, mint séta vagy heverés közben: kitartóan dolgozom, maga a helyváltogatás is eléggé felfrissít. Rövid szunyókálás következik, utána séta, majd egy görög vagy latin szónoklatot kezdek olvasni, tagoltan, teli torokból, nem annyira hangom, inkább a jó emésztés érdekében, bár egyúttal hangom is erősödik. Ismét séta, kenekedés, torna, mosdás. Ebéd alatt, ha csak feleségemmel vagy néhányadmagammal vagyok, könyvet olvastatok fel; ebéd után színielőadás vagy zene. Később sétára indulok enyéimmal,

akik között művelt emberek is akadnak. Elbeszélgetünk erről-arról, bele a késő éjszakába - így a leghosszabb nap is egykettőre véget ér.

Előfordul, hogy ez a napirend kissé megváltozik. Ha például túl ráérősen heverésztem vagy sétáltam, alvás és olvasás után nem hordszékbe, hanem lóra szállok: az gyorsabb, hamarabb is végzek. Olykor beállítanak a szomszédos városokból barátaim, ők foglalják le a nap egy részét, s ha fáradt vagyok, bizony kapóra jön ez a kis kikapcsolódás. Megesik, hogy vadászom, de oda se megyek írotábla nélkül: ha semmit se fogtam, akkor is viszek haza valamit. Bér-lőimnek szintén szentelek némi - szerintük kelleténél kevesebb - időt; írói munkámat, városi teendőimet az ő paraszti sirámaik szerettetik meg velem igazán. Minden jót!

37

Kedves Paulinusom! Te sem vagy olyan, aki a hagyományos, szinte hivatalos jellegű kötelességek teljesítését még kényelmük feláldozása árán is megkívánod bizalmas barátaidtól, s az irántad táplált szeretetem is sokkal szilárdabb alapokon nyugszik, semmint félnem kellene, hogy másképpen magyarázod, mint szeretném, ha nem kereslek fel mindjárt consulságod első napján, elsején. Mert most kiváltképp szükséges itt maradnom, hogy birtokaim több évre szóló bérbeadását elintézzem, s ezzel kapcsolatban újabb intézkedéseket tegyek. Mert az elmúlt években a bérhátralék - bár jelentős összegeket engedtem el - egyre növekedett, hozzá a bérlők többségének esze ágában sincs, hogy adósságát törlessze. Lemondtak a reményről, hogy kifizethetik, így mindent összeszednek és felélnek, ami csak terem, abban a hitben, hogy amit meghagynak, azt már nem maguknak hagyják meg.

Szembe kell tehát néznem az egyre rosszabbodó helyzettel, s valamilyen orvoslást keresnem. Egyetlen gyógymódot az kínálkozik, ha nem pénzért, hanem a termés egy részéért adom bérbe a birtokot, azután néhány emberemet odaállítom, hogy ügyeljenek fel a munkára, és vigyázzanak a terményekre. Egyébként nincs is igazságosabb jövedelem annál, amit a föld, a levegő, az évszakok szolgáltatnak. Persze ez nagy hűséget, éles szemű embereket, sok munkás kezet kíván. Mégis meg kell próbálkoznom ezzel, s mint idült betegségnél, minden eszközt igénybe kell vennem, hogy a helyzet megváltozzék.

Látod, mennyire nem szívesen látott ok akadályoz abban, hogy consulságod első napján meglátogassalak, de ezt a napot itt is úgy ülöm meg jókívánságokkal, örömmel, üdvözléssel, mintha jelen lennék. Minden jót!

38

Kedves Saturninusom! Én csakugyan elismeréssel adózom Rufusunknak, nem azért, mert te kértél, hogy így tegyek, hanem mert maga is épp eléggé rászolgált. Elolvastam a könyvét; minden szempontból érett mű, s a szerző iránt érzett vonzalom csak még közelebb hozta a szívemhez. Persze bíraltam is, de hát nem a rosszmájú olvasó az egyedüli, aki bírál. Minden jót!

Kedves Mustiusom! A jóspapok figyelmeztettek: meg kell javíttatnom és ki kell bővíttetnem a birtokomon álló Ceres-templomot. Bizony, régi és igen szűk épület, noha egy bizonyos napon igen sokan szokták felkeresni. Mert szeptember 13-án az egész vidékről nagy néptömeg gyűlik ide, sok ügyletet lebonyolítanak, sok kérés hangzik el, sok teljesül. De nincs a közelben menedék az eső vagy a napsütés ellen. Azt hiszem, bőkezűen és jámboran cselekszem, ha a templomot a lehető legszebben helyreállítatom, kiegészítem egy oszlopcsarnokkal, az előbbit az istennő, az utóbbit az emberek számára.

Ezért szeretném, ha vennél négy márványoszlopot, tetszés szerinti minőségűt, és vennél márványt a padló és a falak díszítésére. Az istennőnek is új szobrot kell készíteni vagy vásárolni, mert a régi fából volt, s a hosszú idő egyes részeit megcsonkította.

Ami az oszlopcsarnokot illeti, most nem jut eszembe, mit is akartam itt csináltatni, talán csak az az egy, hogy készíts erről a hely viszonyait feltűntető vázlatot. Mert nem építhetjük fel a templom körül, hiszen ennek a területét egyik oldalon egy igen meredek partú folyó, a másiktól az út határolja. Az úton túl terjedelmes mező van, amelyen nagyon jól fel lehetne építeni - éppen a templommal szemben - a csarnokot. Feltéve, ha nem jut eszedbe valami jobb megoldás, hiszen te művészetteddel le szoktad győzni a terep nehézségeit. Minden jót!

Kedves Fuscusom! Mint írod, nagyon örültél, hogy levelemből megtudhattad, miképpen töltöm nyári szabad időmet Tusciban,⁹⁶ s arra vagy kíváncsi, mit változtatok napirendemen Laurentumban télen. Lényegében semmit, mindössze elhagyom a déli alvást, és munkára jókora időt szakítok ki az éjszakából vagy napfelkelte előtt, vagy napnyugta után; s ha sürgős ügyvédi teendők szakadnak a nyakamba, ami télen gyakori eset, akkor ebéd után egy percet se vesztegetek színészre vagy énekesre, hanem még néhányszor átfutom, amit lediktáltam - a többszöri csiszolgatás mellelleg emlékezőképességemnek is javára válik.

Íme, ilyen az életmódom nyáron és télen. Ehhez, ha úgy tetszik, akár a tavaszt és az őszt is hozzácsaphatod; ezek az évszakok - a nyár és a tél közé esvén - a nappalokat nem kurtítják, az éjszakákból is keveset követelnek. Minden jót!

⁹⁶ *Tusciban* - lásd IX. könyv, 36. levél.

TIZEDIK KÖNYV

1

Szentséges Traianus császár! Fiúi kegyeleted úgy óhajtotta, hogy minél később lépj atyád örökébe; de a halhatatlan istenek hamarabb odaállították kiváló egyéniségedet az állam kormányrúdjá mellé, amelyet már kezdedbe is vettél. Kívánom tehát, hogy jusson részedül, neked és általad az egész emberiségnek, minden szerencse, minden, ami méltó uralkodásodhoz. Jóságos császár, mind a magam, mind polgártársaim nevében jó egészséget és boldogságot kívánok neked.

2

Uram, nem tudom szavakkal kifejezni, mekkora örömet okoztál nekem azzal, hogy méltónak találtál a háromgyermekes apák jogára. Mert bár Iulius Servianus, a kiváló s számodra oly kedves férfiú kérését teljesítetted, mégis látom leiratodból, hogy annyival is szívesebben járultál hozzá, mert az én érdekemben kérte.

Legfőbb kívánságomat látom tehát teljesülni, minthogy szerencsét hozó uralmadnak a kezdetén kimutattad, hogy elnyertem különleges jóindulatodat. Annál inkább szeretnék gyerekeket, hiszen még ama gyászos korszakban is kívántam, amint ezt két házasságom alapján is hiheted. De az istenek jobban tették, hogy mindent a te jószágodnak tartottak fenn: szívesebben leszek ebben a korszakban apa, mikor biztonságban és boldogan lehetek az.

3

Uram, mihelyt kegyességed kitüntetett a Saturnus-szentély kincstárának felügyeletével, nyomban lemondtam minden ügyvédi megbízatásomról - amelyeket különben sem láttam el soha válogatás nélkül -, hogy teljes buzgalmamat a rám bízott tisztségnek szenteljem.

Ezért, mikor a tartomány lakói pártfogójuknak akartak felkérni Marius Priscusszal szemben, felmentést kértem e feladat alól, s meg is kaptam. De mivel később a kijelölt consul javasolta: beszéljenek rá minket - akiknek megadták a felmentést -, hogy álljunk a senatus rendelkezésére, s járuljunk hozzá, hogy nevünket az urnába vessék, úgy véltem, mindenképpen megfelelek a te korszakod nyugalmanak, ha nem szegülök ellen a tiszteletre méltó testület különben is szerény kívánságának. Szeretném, ha engedékenységet indokoltnak találnád, mert az a kívánságom, hogy minden tettem és szavam elnyerje makulátlan jellemed tetszését.

*

A derék polgár és senator kötelességét teljesítetted, mikor engedelmeskedtél a tiszteletre méltó testületnek, amit az teljes joggal elvárt tőled. Bízom benne, hogy kötelezettségedet a vállalt felelősséghez méltóan látod majd el.

4

Jóságos császárom! Irántam tanúsított és oly kimeríthetetlennek bizonyuló kegyesség felbátorít, hogy barátaim érdekében is lekötöztetteddéváljak. Közülük talán a legelső hely illeti meg Voconius Romanust,⁹⁷ aki kora ifjúságomtól tanulótársam és jó pajtásom. Ezért már isteni atyádtól is kértem, hogy emelje fel őt a tiszteletre méltó rendbe. Azonban emez óhajom teljesítése a te jószágodra maradt, mivel Romanus anyja a négyszázezer sestertius odaajándékozását, amit atyádhoz intézett beadványában fia számára megígért, nem teljesítette előírás szerint. Később, figyelmeztetésemre, megtette, mert lemondott a javára birtokairól, s teljesítette mindazt, amit az átruházásnál végre kell hajtani. Minthogy elhárult tehát a reményeinknek útjában álló akadály, nagy bizakodással vállalom kezességet előtted Romanusom jelleméért, amelyet finom műveltség és kivételes gyermeki ragaszkodás ékesít. Ezzel érdemelte ki anyja említett bőkezűségét, hogy azonnal elnyerhette atyai örökségét, s hogy mostohaatyja örökbe fogadta.

Tetézi mindezt még származásának és atyja vagyonának ragyogása. Hiszem, hogy mindezen felül az én kérélesem még nyomatékosabbá teszi az eléd terjesztett ajánlást. Kérlek tehát, uram, részesíts a hön óhajtott örömben, s hitem szerint önzetlen érzésem fejében tedd meg, hogy ne csak a magam, hanem barátom javára hozott döntéssel is dicsekedhessem.

5

Uram, mikor az előző évben súlyos beteg voltam, és már életem forgott veszélyben, fogadtam egy orvost. Az ő odaadó buzgalmát csak a te kegyes jótéteményed révén hálálhatom meg méltóképpen. Kérlek ezért, adományozd neki a római polgárjogot. Most ugyanis idegen jogállású, egy idegen asszony szabadította fel. Az orvos neve Harpocras, pártfogója a már régen elhunyt Thermutis, Theon lánya volt.

Úgyszintén kérlek, add meg a teljes polgárjogot Antonia Maximilla, e tiszteletre méltó asszony szabadosainak, Hediának és Antonia Harmerisnek. Ezt pártfogójuk nevében kérem tőled.

6

Uram, hálásan köszönöm, hogy késedelem nélkül megadtad a teljes polgárjogot az általam pártfogolt asszony szabadosainak s a római polgárságot Harpocrasnak, orvosomnak.

Mikor azonban utasításod szerint közöltem korát és vagyoni helyzetét, a tájékozottabbak felhívták figyelmemet, hogy először az alexandriai polgárjogot kellett volna kieszközölni számára, s csak aztán a római, minthogy ő egyiptomi. Én azonban azt hittem, hogy az egyiptomiak s a többi idegen között nincs semmi különbség, ezért beértem annak említésével, hogy egy idegen bocsátotta szabadon, és pártfogója már rég elhunyt. De nem is bánom ezt a tájékoztatatlanságomat: így módomban áll, hogy ezért az emberért többszörösen lekötözzem magam.

Kérlek tehát, add meg neki az alexandriai és a római polgárjogot is, hogy jótéteményedet jogosan élvezhessem. Korát és vagyoni helyzetét - nehogy kegyességednek újabb akadály legyen - tudtul adtam szabadosaidnak, akiket kijelöltél.

⁹⁷ *Voconius Romanust* - lásd több levélben (I. 5., II. I., III. 13., VI. 15., VI. 33., VIII. 8., IX. 7., IX. 28.)

Elhatároztam, hogy az alexandriai polgárjogot, elődeim gyakorlatának megfelelően, nem osztogatom könnyű kézzel. Minthogy azonban orvosod, Harpocras számára már kieszközölted a római polgárságot, ezt a kívánságodat sem szándékozom megtagadni. Tudomásomra kell azonban hoznod, melyik kerületből származik, hogy elküldhessem hozzád barátomnak, Pompeius Plantának, Egyiptom helytartójának szóló rendelkezésemet.

Uram, mikor isteni atyád, igen szép szónoklattal és ékes példamutatással is jótékonyásra buzdította a polgárokat, kértem az engedélyét, hogy elődei szobrai, melyekhez távoli birtokaim többszörös cseréjével jutottam s úgy őriztem meg őket, ahogy voltak, a városba szállíthassam az ő szobrával együtt. Ehhez ő a legnagyobb egyetértéssel hozzájárult. Én nyomban írtam a decurióknak, jelöljenek ki egy helyet, ahol a magam költségén templomot emelhetek. Ők az épület megbecsülésének jeléül nekem ajánlották fel a hely megválasztását. De ebben először a magam, majd atyád betegsége, azután az általad rám bízott tisztség ellátása akadályozott. Úgy látom, most lenne a legalkalmasabb a helyszínre lelátogatnom. Egyrészt szeptember elsejével zárul hivatali hónapom, másrészt a következő hónapban sok ünnep van.

Mindenekelőtt kérlek tehát, engedd meg, hogy ezt az épületet, amelyhez hozzá akarok kezdeni, a te szobroddal is ékesítsem, és hogy munkám minél hamarabb elvégezhessem, járulj hozzá szabadságomhoz. Nem fér meg viszont őszinteségemmel annak eltitkolása jószágod előtt, hogy ezzel magánvagyonom növelése érdekében is roppant sokat teszel. Környékbeli földjeim bérbeadása - az összeg különben meghaladja a négyszázezer sestertiust - annyira nem tűr halasztást, hogy a következő szőlőnyesést már az új bérlőnek kell elvégeznie. Azonkívül az állandó rossz termés miatt engedményeket kell tennem, a mértékét azonban csak ott helyben állapíthatom meg.

Kegyességednek köszönhetem majd tehát, uram, felajánlásom gyors teljesítését és gazdaságom rendezését, ha mindezek elvégzésére adsz nekem harminc nap szabadságot. Rövidebb időt ugyanis nem jelölhetek meg, mert mind a város, mind az említett földek százötven mérföldnél távolabb fekszenek.

Szabadságkérelmed több magánjellegű és valamennyi hivatalos indokát megjelölted. Én ugyan beértem volna pusztá kívánságoddal is. Mert nem kétlem, hogy mihelyt tudsz, vissza fogsz térni oly sokrétű teendőidhez. Azt, hogy az általad megválasztott helyen felállítsad szobromat, bár az ilyenféle megtiszteltetésekkel szemben igen tartózkodó vagyok, neked mégis megengedem, nehogy úgy tűnjék, mintha gátat vetnék irántam való ragaszkodásod kifejezésének.

10

Uram, nem tudom szavakkal kifejezni, mekkora örömet szerzett leveled, melyből megtudtam, hogy orvosomnak, Harpocrasnak megadtad az alexandriai polgárjogot, bár elhatároztad, hogy elődeid gyakorlatának megfelelően nem osztogatod könnyű kézzel.⁹⁸ Jelentem tovább, hogy Harpocras *νομοῦ Μεμφίτου*⁹⁹ való. Kérlek tehát, legkegyelmesebb császár, ígéretedhez híven küldd meg nekem a rendelkezést barátod, Pompeius Planta, Egyiptom helytartója számára.

Szeretnék eléd utazni, uram, hogy minél előbb élvezhessem hön óhajtott visszatérésed örömét; engedd meg, hogy minél messzebb eléd mehessek.

11

Uram, legutóbbi betegségem lekötözte orvosommal, Postumius Marinusszal szemben. Méltóképpen a te jótéteményed által róhatom le hálámat, ha szokásos jószágoddal teljesítetted kéréseimet. Kérlek, hogy add meg a polgárjogot rokonainak, Chrysippusnak, aki Mithridates fia, Chrysippus feleségének, Stratonicának, aki Epigonus lánya, úgyszintén Chrysippus gyermekeinek, Epigonusnak és Mithridatesnek, úgy, hogy maradjanak atyjuk hatalmában, s egyúttal megtartsák pártfogói jogukat szabadosaikkal szemben.

Kérlek továbbá, add meg a teljes polgárjogot L. Satrius Abascantusnak, P. Caesius Phosphorusnak, valamint Pancharia Soterisnek. Ezt pártfogóik kívánságára kérem tőled.

12

Uram, tudom, hogy kéréseim elevenen élnek jótéteményre hajló emlékezetedben. Mégis, mivel e tekintetben is tapasztaltam már kegyességedet, emlékeztetlek, egyszersmind sürgetve kérlek, hogy Accius Surát tüntesd ki a praetorsággal, minthogy egy hely megürült. Végtelenül szerény férfiú, mégis felkeltette benne ezt a reményt előkelő származása, a szegény sorsban is teljes feddhetetlenség, s mindenekelőtt az, hogy boldog korszakban élünk, amely tiszta lelkiismeretű alattvalóidat kegyességed igénybevételére bátorítja és ösztönzi.

13

Uram, tudom, hogy jellememet illetően dicsérő elismerés a jó uralkodó kitüntető ítélete, kérlek ezért, hogy ama méltóság mellé, amelyre kegyességed emelt, szíveskedj megadni az auguri vagy septemviri tisztséget, mert van betöltetlen hely; papságom jogán hadd könyöröggessek érted az istenekhez hivatalosan is, miként most a magánember áhítatával könyörgök.

⁹⁸ *könnyű kézzel* - lásd X. könyv, 5-6-7. levél.

⁹⁹ *νομοῦ Μεμφίτου* - a memphiszi kerületből.

14

Jóságos császárom! Nagyszerű, ragyogó, s a régi időket idéző győzelmedhez szerencsét kívánok neked s az államnak, s kérem a halhatatlan isteneket, hogy minden vállalkozásodat ilyen szerencse kísérje, s ilyen hőstettekkel újuljon meg s gyarapodjék a birodalom dicsősége.

15

Uram, meggyőződésemm, hogy törődsz velem, azért értesítelek: ὕπερ Μαλέαν¹⁰⁰ kíséretemmel együtt megérkeztem Ephesusba, bár a kedvezőtlen széljárás késleltetett. Most részint parti naszádon, részint kocsin igyekszem eljutni tartományomba. A nyomasztó hőség ugyanis éppúgy hátráltatja az utazást, mint az állandó ellenszél a hajózást.

16

Helyes volt, hogy értesítettél, Secundusom, mert nagyon is érdekel, hogyan utaztál tartományodba. Az pedig okos elhatározás, hogy hol hajón, hol kocsin mész, ahogy a helyzet megkívánja.

17

Uram, amilyen kellemes hajózásban volt részem, egészen Ephesusig, olyan elviselhetetlen forróság és egy kis láz is gyötört, miután onnét kocsin folytattam utamat. Pergamumban megpihentem. Mikor pedig parti naszádra szálltam, az ellenszél tartóztatott fel. Így a vártnál valamivel később, mégpedig szeptember 17-én érkeztem meg Bithyniába. Mégsem panaszkodhatom a késés miatt, mert ami számomra a legkedvezőbb előjel, már tartományomban ünnepelhetem születésnapodat.

Most Prusa város kiadásait, bevételeit és követeléseit vizsgálom át. Ennek szükséges voltát a vizsgálat során egyre inkább belátom. Magánszemélyek ugyanis különböző címeken jelentős pénzüsszegeket tartanak maguknál; máskor meg a legszabálytalanabb kiadásokra folyósítanak pénzt. Mindezt közvetlenül megérkezésem után írtam neked, uram.

*

Uram, szeptember 17-én érkeztem meg tartományomba, s oly engedelmesnek, irántad oly hűségesnek találtam, amint azt az egész emberiségtől megérdemled.

Fontold meg, uram, nem tartanád-e szükségesnek, hogy ideküldj egy építész. Úgy látszik, ha becsületes számvetést csinálnánk, jelentős összegeket lehetne visszatéríttetni az építési vállalkozókkal. Ezt biztosra veszem a prusaiak számadásából, amit a leggondosabban tanulmányozok.

¹⁰⁰ ὕπερ Μαλέαν - a Malea-hegyfok érintésével.

18

Bárcsak úgy érhető volna Bithyniába, hogy ne kellett volna panaszkodnod a magad s társaid viszontagságai miatt, és Ephesustól is olyan utad lett volna, amilyen hajózásban addig volt részed. Arról is értesültem leveledből, kedves Secundusom, hogy mikor érkeztél Bithyniába. A tartomány lakói, azt hiszem, megértik majd, hogy gondot viselek rájuk. Mert te is igyekezni fogsz bebizonyítani: éppen azért esett rád a választásom, hogy magam helyett hozzájuk küldjelek. Mindenekelőtt pedig a városok számadásait kell átvizsgálnod: hiszen eléggé közismert, hogy milyen ziláltak.

Építésem még a római vagy a környékbeli építkezésekhez is alig van. De hát minden tartományban akad olyasvalaki, akiben meg lehet bízni: te is találsz, csak érdeklődj körültekintően.

19

Uram, kérlek, igazíts el tanácsoddal kétségemben, vajon a városok tulajdonában lévő rabszolgákkal őriztessem-e a rabokat, ahogy eddig történt, vagy katonákkal. Mert attól tartok, hogy egyrészt a hivatalos rabszolgák nem őrzik őket elég megbízhatóan, másrészt ez a munka a katonák amúgy is kis létszámát még jobban igénybe veszi.

Közben a hivatalos rabszolgák mellé kirendeltem néhány katonát. Persze fennáll a veszély, hogy éppen ez lesz mindkét fél hanyagságának az oka, mert majd abban bíznak, hogy a közös munkát egymásra hárítják.

20

Semmi szükség rá, kedves Secundusom, hogy a rabok őrzésére több bajtársunkat igénybe vegyünk. Maradjunk meg annál a szokásnál, ami abban a tartományban otthonos, azaz hogy az állami rabszolgák őrzik őket. Hogy aztán megbízhatóan végezzék munkájukat, az a te szigorúságodtól és gondosságodtól függ. Mindenekelőtt pedig attól lehet tartani, ha összekeverjük a katonákat az állami rabszolgákkal, kölcsönösen egymásra hagyatkozva hanyagabbak lesznek. S arra is ügyelnünk kell, hogy minél kevesebb katonát vonjunk el állomáshelyéről.

21

Uram, Gavius Bassus, a pontusi partőrség parancsnoka, illő tisztelettel és szolgálatkészséggel felkeresett, s több napon át nálam tartózkodott. Amennyire én meg tudom ítélni, kiváló és bizalmasra méltó férfiú. Tudtára adtam rendelkezésem, hogy azokból a cohorsokból, amelyek vezetésével megbíztál, érje be tíz kiváltságolt katonával, két lovassal és egy centurióval. Azt felelte, hogy ez a létszám nem elégséges, s ezt jelenteni is fogja neked. Ez volt az oka, hogy nem tartottam szükségesnek nyomban visszarendelni azokat, akiket létszám felett tart magánál.

22

Nekem is írt Gavius Bassus, hogy nem elégséges neki az a katonalétszám, amit rendelkezésemben meghatároztam a számára. Hogy megismerd válaszomat, mellékeltem ehhez a levélhez. Nagy különbség, hogy a helyzet követel valamit, vagy az emberek kívánnak maguknak több jogot. Nekünk azonban az államérdeket kell szem előtt tartanunk, s amennyire lehetséges, gondoskodni róla, hogy a katonák ne hagyják el állomáshelyüket.

23

Uram, a prusaiaknak mocskos, régi fürdőjük van. Ezért a kincstárnokok javasolják egy új építését. Azt hiszem, hozzájárulhatsz ehhez a kívánságukhoz. A pénz az építéshez meglesz, először is abból, aminek a visszaszerzését és behajtását a magánszemélyektől már megkezdtem; azután maguk a prusaiak is készek a fürdő építésére fordítani azt az összeget, amelyet különben fürdőolajra költenek. Az épületet a város méltósága és a te korszakod fénye is megkívánja.

24

Ha az új fürdő építése nem fogja megterhelni a prusaiak erőit, engedhetek kívánságuknak. Csak semmiféle hozzájárulást ne rójanak ki ezért, s ne jelentkezzen hiányként a jövőben szükséges kiadásoknál.

25

Uram, Servilius Pudens legatus november 24-én megérkezett Nicomediába, s ezzel megszabadított engem a hosszú távolmaradása miatti aggodalomtól.

26

Uram, hozzám való jóságod a legszorosabb kötelékkel kapcsolt össze Rosianus Geminusszal: quaestorom volt consulságom idején. Roppant szolgálatkészségnek találtam. Még consulságom után is nagy tiszteletet tanúsít irántam, és hivatalos jó viszonyunk emlékét magánszolgálatokkal tetézi. Kérlek tehát, hogy rangjának megfelelően hallgasd meg kívánságomat, s ha hiszel nekem, s kegyes leszel iránta, ő igyekezni fog, hogy megbízatásaid teljesítésével még többet is kiérdemeljen. Mértéktartó maradhatok a dicséretben, mert remélem, hogy becsületességét, derekasságát és igyekezetét nagyon jól ismered nemcsak azokból a tisztségekből, melyeket itt a városban a szemed láttára viselt, hanem katonakorából is.

Az egyetlen, amit, azt hiszem, még nem tettem meg ragaszkodása fejében, az, hogy újra és újra kérjelek, uram, add meg minél előbb, hadd örvendhessek quaestorom és általa a magam kitüntetésének.

27

Uram, Maximus, szabadosod és procuratorod, azt állítja, hogy azon a tíz kiváltságolton kívül, akiket parancsodra átadtam a kiváló Gemellinusnak, neki is szüksége van hat katonára. Úgy gondoltam, hogy egyelőre azt a hármat, aki mellette van, meghagyom szolgálatában, különösen azért, mert gabonabeszerzésre megy Paphlagoniába. Azonfelül kívánságára fedezetül adtam mellé még két lovast is. Kérlek, írd meg, hogyan rendelkez a jövőre nézve.

28

Helyes, hogy elláttad katonai kísérettel Maximust, szabadosomat most, mikor gabonabeszerzésre indul, hiszen ő maga is rendkívüli megbízatást teljesít. Majd ha visszatér korábbi feladatköréhez, elég lesz neki a tőled kapott két katona s még kettő Viridius Gemellinustól, procuratoromtól, akinek segítőtársa.

29

Sempronius Caelianus, ez a kitűnő ifjú, átküldött hozzám két rabszolgát, akiket az újoncok közt találtak. Megbüntetésüket elhalasztottam, hogy megkérdezzek téged a megfelelő büntetési mód felől, tekintve, hogy te alapoztad és szilárdítottad meg a katonai szabályzatot. Én magam ugyanis zavarban vagyok, főként azért, mert bár már felesküdték, csapategységbe még nem nyertek beosztást. Kérlek ezért, uram, írd meg, miképpen járjak el, különösen, minthogy az eset példaként fog szolgálni.

30

Sempronius Caelianus utasításom értelmében járt el, amikor átküldte hozzád azokat, akikről a vizsgálatnak kell kiderítenie, vajon halálbüntetést érdemelnek-e. Mert nagy különbség, hogy önként jelentkeztek-e vagy besorozták, vagy pedig mint helyetteseket küldték őket. Ha sorozták őket, a sorozók követték el a hibát; ha helyettesek, azokat terheli a bűn, akik őket állították maguk helyett; ha önként jelentkeztek, jöllehet tisztában voltak jogállásukkal, el kell járnunk ellenük. Az nem sokat számít, hogy még nem nyertek csapategységhez beosztást, mert még aznap, hogy alkalmasnak találták őket, fel kellett volna fedniük származásukat.

31

Uram, fenségedet megőrizve, le kell ereszkedned gondjaimhoz, ha már egyszer feljogosítottál arra, hogy eléd terjesszem, amiben magam nem tudok dönteni.

A legtöbb városban, főként Nicomediában és Nicaeában némelyek, akiket kényszermunkára, gladiátori fellépésre vagy hasonló büntetésre ítélték, az állami rabszolgák feladatkörét és teendőit látják el, és mint azok, évi illetményt kapnak. Mikor ezt meghallottam, sokat töprengtem, mit is kellene tennem. Mert egyfelől túl szigorú eljárásnak ítéltam hosszú idő után visszaállítani büntetésüket, mikor már legtöbbjük öreg, s állítólag becsületesen és békésen él;

másfelől nem találtam valami épületesnek, hogy elítéltek hivatalos feladatkört töltsenek be. Azt pedig, hogy a községek dologtalanul is eltartsák őket, pazarlásnak találtam, azt viszont, hogy ne tartsák el őket, veszélyesnek. Az egész ügyet kénytelen voltam függőben hagyni, amíg tőled tanácsot kérek.

Talán megkérdezed, hogyan történt, hogy felmentést nyertek a büntetés alól, amelyre ítélték őket: ezt én is kérdeztem, de nem tudtam meg semmit, amit határozottan állíthatnék. Mert a végzéseket, amelyekkel elítélték őket, be tudták mutatni, de olyan iratot egyet sem, amely igazolná felmentésüket. Voltak azonban, akik szerint könyörgésükre a proconsul vagy a legatus rendelte el felmentésüket. Ezt alátámasztja annak valószínűtlensége, hogy valaki ilyet alaptalanul merne állítani.

32

Ne feledjük el, azért küldtelek abba a tartományba, mert ott sok a javítanivaló. Az egyik legfőbb helyrehozni való éppen az, hogy a büntetésre ítélték - mint írod - nemcsak jogtalanul felmentést nyertek, hanem még becsületes szolgák helyére is kerülnek. Azoknak tehát, akiket az utóbbi tíz év során ítélték el, és megfelelő indok nélkül mentettek fel, vissza kell állítani büntetésüket. Ha akadnak régebbiek, tíz évnél korábban elítélt öregek, azokat olyan szolgálatra osszuk be, amely közel van a büntetéshez. Az ilyeneket a fürdőbe, csatornatisztításra vagy út- és utcakövezéshez szokták küldeni.

33

Miközben körúton voltam tartományomban, Nicomediában óriási tűzvész pusztított el számos magánházat, valamint két középületet: a tanácsházat és az Isis-templomot, ámbár utca volt közöttük. A tűzvész tovaterjedésének oka először is a heves szél, azután pedig az emberek közömbössége volt, akikről köztudomású, hogy mindig tétlen és mozdulatlan szemlélői az efféle szörnyű csapásnak; de ezenfelül nincs is az egész városban egyetlen tűzifecskendő, nincs tűzoltó vödör, és egyáltalán nincs semmiféle tűzoltó felszerelés. Ezeket azonban, amint már elrendeltem, majd beszerezik.

Vedd fontolóra, uram: indokoltnak tartanál-e egy körülbelül százötven tagból szervezendő tűzoltótestületet? Én majd ügyelek rá, hogy csak tűzoltókat vegyenek be, és hogy az engedélyezett joggal vissza ne éljenek. Ilyen kisszámú testületet szemmel tartani nem is volna nehéz feladat.

34

Arra gondoltál, hogy több város példájára Nicomediában is tűzoltótestületet lehetne szervezni. De gondoljunk arra, hogy ezt a tartományt és főleg egyes városait az efféle párttömörülések mennyire felkavarták. Bármilyen okból bármilyen nevet adunk is azoknak, akik egyesületbe tömörülnek, politikai szövetséggé alakulnak, mégpedig rövid időn belül. Megfelelőbb lesz tehát beszerezni a tűzoltáshoz szükséges eszközöket, és figyelmeztetni a háztulajdonosokat, hogy maguk is iparkodjanak megakadályozni a tüzeseteket; ha pedig szükség van rá, igénybe kell venni az összecsdült tömeget is.

35

Uram, ünnepélyes fogadalmat tettünk - s teljesítettük is - fentmaradásodért, az állam jólétének zálogáért; s kértük az isteneket, adják, hogy fogadalmunkat évről évre teljesíthessük s megújíthassuk.

36

Örömmel értesültem leveledből, kedves Secundusom, hogy a tartomány lakóival együtt teljesítettétek s megújítottátok a halhatatlan isteneknek jólétéért és fentmaradásomért tett fogadalmatokat.

37

Uram, a nicomediaiak hárommillió-háromszáztizennyolcezer sestertiust fordítottak vízvezeték-építésre, ami máig befejezetlen, félbemaradt, s részben széthordták; egy másik vezetékre kétszáztezret folyósítottak. De ez is félbemaradt, úgyhogy újabb beruházásra van szükség, hogy vízük legyen, pedig már annyi pénzt eltékoztak.

Megnéztem azt az igen tiszta vízű forrást, amelyből a vizet le kellene vezetni, ahogy eredetileg tervezték; mégpedig árkádos vezetékkal, hogy ne csak a város lapályos és alacsonyabb részeire jusson. Már csak egy-két tartóív áll. Néhányat abból a faragott terméskőből lehet újjáépíteni, amelyet a régebbi vezetékből bontottak ki. A vezeték többi részét véleményem szerint téglából kell felépíteni, ami könnyebb és olcsóbb.

S mindenekelőtt az szükséges, hogy küldj egy vízügyi szakértőt vagy egy építészt, nehogy megint az legyen az eredmény, mint korábban. Azt az egyet állítom, hogy az építmény haszna és szépsége mindenképpen méltó lesz a te korszakodhoz.

38

Gondoskodni kell, hogy bevezessék a vizet Nicomedia városába. Meggyőződésemm, hogy te kötelességszerű alapossággal kezdesz munkához. De, istenemre, ugyanolyan alaposan vizsgálj ki azt is, kiknek a hibájából vesztegettek el a mai napig annyi pénzt a nicomediaiak. Nehogy egymással összejátszva hol belekezdjenek egy vízvezeték-építésbe, hol abbahagyják. Amit kiderítettél tehát, hozd tudomásomra!

39

Uram, a nagy részben már felépült, de még befejezetlen nicaei színház, amint értesültem (a kimutatásokat ugyanis még nem állították össze teljesen), több mint tízmillió sestertiust emésztett fel, és attól tartok, hiába. Tudniillik megsüllyedt, és hatalmas repedések támadtak rajta. Ennek oka vagy a vizenyős és süppedős talaj, vagy a silány és málló építőkö. Megfontolást érdemel, egyáltalán befejezzék-e vagy félbehagyják, vagy akár bontsák le. Mert nem

hiszem, hogy a tartóoszlopok és támfalak, amelyekkel időnként megerősítik, olyan tartósak lesznek, mint amilyen költségesek.

Ehhez a színházhoz sok minden járulna még magánszemélyek felajánlásából. Így például körülötte fedett folyosó, a nézőtér felett oszlopcsarnok. Mindezt most elhalasztották, mint-hogy szünetel az előbb elvégzendő építkezés.

Ugyancsak a nicaeaiak hozzákezdtek a megérkezésem előtt leégett gymnasium helyreállításához, mégpedig a korábbinál jóval nagyobb és tágasabb formában, s már jócskán költöttek is rá. Attól tartok, nem valami hasznosan, mert az építkezés tervszerűtlen és rendetlen. Azonkívül az építész (igaz, vetélytársa annak, aki megkezdte a munkát) hangoztatja, hogy a falak, bár huszonnégy láb vastagok, nem fogják elbírní a megterhelést, mert belül csak fel vannak töltve terméskövel, kívül pedig nem védi őket téglaréteg.

A claudiopolisiak is építenek, azaz inkább ásnak egy hatalmas fürdőt egy mélyen fekvő helyen, ráadásul hegy lábánál, s azt a pénzt fordítják erre, amit az engedélyeddel utólag választott tanácsstagok beiktatásukért már kifizettek, vagy felszólításomra ezután adnak át. Félek azonban, hogy egyrészt a közpénzeket, másrészt - ami minden pénznél becsesebb - a te ajándékokat helytelenül használják fel. Ezért kénytelen vagyok arra kérni téged, nemcsak a színház, hanem e miatt a fürdő miatt is, hogy küldj egy építészt, az döntse el, vajon - miután ekkora költséget fektettek bele - mi hasznosabb: valami módon úgy befejezni az építkezést, ahogyan elkezdték, vagy a javítanivalókat helyrehozni, a módosítanivalókat módosítani. Nehogy, miközben meg akarjuk menteni, amit ráfordítottunk, rosszul használjuk fel, amit még bele kell fektetnünk.

40

Hogy mi történjék a Nicaeában elkezdett színházzal kapcsolatban, azt a helyszínen te dönthesd el és szabhatod meg leghelyesebben. Nekem elég, ha közlöd, milyen értelemben határozta el. Arra pedig, hogy a magánszemélyek is megvalósítsák építkezéseiket, akkor legyen gondod, amikor már elkészült a színház, aminek kedvéért az ígéretüket tették.

A derék görögöknek kedvük telik a gymnasiumokban: talán a nicaeaiak is ezért fogtak túlzott buzgósággal az építéséhez. Be kell azonban érniük akkorával, amekkora lélekszámuknak megfelel.

Hogy mit kell javasolni a claudiopolisiaknak a fürdővel kapcsolatban, amit - mint írod - nem valami alkalmas helyen kezdtek építeni, dönts el magad. Építésekben biztos nem szenvedsz hiányt. Egyetlen tartomány sincs, ahol ne volnának tapasztalt és hozzáértő szakemberek. Csak nem gondolod, hogy egyszerűbb Rómából küldeni, mikor hozzánk is Görögországból szoktak jönni.

41

Tekintetbe véve szerencsédet és nagyvonalúságodat, rendkívül helyénvalónak tartom, hogy ismertessek előtted egy vállalkozást, amely nagyszerűsége és hasznos volta révén egyaránt méltó halhatatlanságodhoz és dicsőségedhez.

Nicomedia közelében van egy hatalmas tó: ezen márványt, gyümölcsöt, fát, építőanyagot csekély költséggel és fáradsággal hajón szállítanak egészen az országútig, onnét nagy fáradsággal, nagyobb költséggel fogaton tovább a tengerpartra.

A vállalkozás sok munkás kezét igényel; ebben azonban nincs hiány, mert a földeken is rengeteg ember van, a városban még több. S biztosra vehető, hogy mind örömmel fognak majd a mindannyiuk számára hasznos munkához. Már csak az hiányzik, hogy te, ha jónak látod, küldj egy színtezőt vagy egy építész, aki gondosan tisztázza, vajon a tó magasabban fekszik-e a tengerszintnél. Az itteni szakemberek azt állítják, hogy negyven könyökkel magasabban. Ugyanerre találtam egy árkot, amit még a király ásatott; nem tudni azonban, vajon a környező földek talajvizének összegyűjtésére, vagy a tó és a folyó összekötésére, ugyanis befejezetlen. Az is bizonytalan, hogy a király halála miatt hagyták-e félbe, vagy mert nem bíztak a munka sikerében. De éppen ez ösztönzi és hevíti bennem a vágyat, hogy te fejezd be azt, amit a királyok csak elkezdtek - tarts bár nagyravágyónak a te dicsőséged érdekében.¹⁰¹

42

Csábító gondolat, hogy összekössük azt a tavat a tengerrel. De ugyancsak gondosan tisztázni kell: ha bevezetik a tengerbe, nem szárad-e ki a tó? S azt is feltétlenül, mennyi vizet kap és honnét. Kérhetsz Calpurnius Macertől egy vízszíntezőt, én is küldök innét valakit, aki ért az efféle munkához.

43

Uram, mikor megvizsgáltam a bizánciak hivatalos kiadásait, melyek rendkívül magasra rúgnak, tudomásomra jutott, hogy minden évben követet küldenek üdvözlésedre egy hálaadó irattal, s útiköltségre tizenkétezer sestertiust adnak.

Emlékezve utasításodra, úgy gondoltam, hogy a hálaadó iratot elküldetem, a követjárást azonban mellőzzék - így a hivatalos tisztességadásnak is eleget tesznek, s a kiadástól is mentesülnek. A város költségvetését terheli még háromezer sestertius, amit évente útiköltség címen adtak annak a követnek, aki felkeresi Moesia előljáróját, hogy a város nevében üdvözlje. Ezt a jövőre nézve törölhetőnek tartom. Kérlek, uram, szíveskedj megírni véleményedet, hogy vagy megerősítsd döntésemet, vagy helyrehozod tévedésemet.

44

A leghelyesebben jártál el, kedves Secundusom, mikor megtakarítottad a bizánciaknak azt a tizenkétezer sestertiust, amit az üdvözlésemre küldött követre költöttek. Megteszi ugyanazt a szolgálatot, ha csak az írásbeli határozatot továbbítod. Moesia előljárója is meg fogja nekik bocsátani, ha tiszteletüket kevésbé költséges módon fejezik ki.

¹⁰¹ *a te dicsőséged érdekében* - a szöveg feltehetően hézagos: éppen a lényeg, a csatornaépítésre tett javaslat hiányzik.

45

Uram, kérlek, írd meg, s oszlasd el bizonytalanságomat, hogy mi történjék az olyan kiváltság-levelekkel, melyek határideje lejárt: egyáltalán figyelembe vegyék-e még őket, s ha igen, meddig? Nem szeretnék tájékoztatatlanságból semmilyen irányban sem tévedni, sem jogtalanságot megerősíteni, sem valami szükségeset megakadályozni.

46

Olyan kiváltságlevelek, melyek határideje lejárt, nem maradhatnak érvényben. Ezért egyik legfontosabb teendőmnek tartom, hogy minden tartományba elküldjem az új kiváltságleveleket, mielőtt még hiányuk mutatkoznék.

47

Uram, amikor meg akartam vizsgálni Apamea város kintlevőségeit, bevételét és kiadásait, azt válaszolták, hogy mindnyájan helyeslik, ha átnézem a colonia számadását; ezt azonban még soha, egyetlen proconsul sem tette; előjoguk és régi hagyomány alapján saját megítélésük szerint intézik közügyeiket. Intézkedtem, hogy amit mondtak és felolvastak, foglalják feljegyzésbe. Ezt úgy, ahogy megkaptam, elküldöm neked, bár látom, hogy nagy része nem vonatkozik a tárgyra.

Kérlek, szíveskedj utasítást adni, szerinted hogyan kell eljárnom? Nem szeretném ugyanis, ha úgy tűnnék, hogy áthágom vagy nem töltöm be hatáskörömet.

48

Az apameaiak feljegyzése, amit leveledhez csatoltál, felment azon körülmények mérlegelésének kényszerétől, hogy minek tulajdonítják ők, hogy azok, akik proconsulként elnyerték a tartományt, mellőzték számadásaik megvizsgálását. Bár ők az elől sem zárkóztak el, hogy te beletekints a számadásokba. Azzal kell tehát viszonzni becsületes eljárásukat, hogy már előre tudják meg: a vizsgálat, amelyet lefolytatsz, az én kívánságomra, kiváltságaik sérelme nélkül történik.

49

Uram, Nicomediában, még megérkezésem előtt hozzáfogtak, hogy a régi forum mellé egy újat építsenek. Ennek a sarkán van egy igen régi Magna Mater-szentély: ezt most vagy rendbe kell hozni, vagy máshová kell vinni, főként azért, mert sokkal mélyebben fekszik, mint az új építkezés szintje. Mikor utánanéztem, létezik-e valamilyen előírás a szentély számára, megtudtam, hogy itt egészen más a templomok felavatásának a módja, mint nálunk.

Döntsd el, uram, szerinted át lehet-e vinni máshová vallási sérelem nélkül ezt a szentélyt, amelyre nézve nincs semmiféle előírás. Ez különben, ha vallási szempont nem gátolná, rendkívül célszerű lenne.

50

Kedves Secundusom! Ha a színtér nyilvánvalóan úgy kívánja, vallási aggály nélkül áthelyeztetheted Magna Mater szentélyét egy alkalmasabb helyre. Az ne aggasszon, hogy semmiféle felavatási előírás nem került elő, minthogy egy jogilag idegen község területén nem lehetséges a mi törvényeink szerinti felavatás.

51

Uram, nehéz szavakkal kifejezni, mekkora örömet okozott az, amit értem s anyósomért cselekedtél, mikor rokonát, Caelius Clemenset ebbe a tartományba helyezted át. Ebből teljesen megértem jóindulatod nagyságát, mert ezáltal egész családommal együtt akkora kegy ért, hogy nem tudom méltóképpen meghálálni, bármily végtelenül szeretném is.

Így fogadalmakhoz folyamodom, s kérem az isteneket, hogy ne bizonyuljak méltatlannak mindarra, amivel szüntelenül elhalmozol.

52

Uram, azt a napot, amelyen megmentetted a birodalmat azzal, hogy elvállaltad az uralmat, olyan ujjongással ünnepeltük, amilyent megérdemelsz. S kértük az isteneket, hogy jó erőben-egészségben tartsanak meg az emberiség számára, melynek oltalma és békessége a te jóléteden múlik. Elmondtam az esküszöveget, bajtársaink ünnepélyesen megismételték, s velük versengve, ugyanazzal az odaadással a lakosság is.

53

Örömmel értesültem leveledből, kedves Secundusom, hogy a te vezetéseddel milyen áhítattal és ujjongással ünnepelték uralomra kerülésem évfordulóját bajtársaim és a lakosság.

54

Uram, az adópénz behajtása, a te gondoskodásod és az én igyekezetem folytán, részben megtörtént, részben folyamatban van. Attól tartok azonban, hogy felhasználatlanul marad. Földbirtokvásárlásra ugyanis egyáltalán nem vagy csak egész ritkán nyílik lehetőség. S olyan ember sem igen akad, aki az államtól kölcsönt kívánná felvenni, különösen nem tizenkét százalékos kamatra, amennyit magánszemélyeknek fizetnek.

Fontold meg, uram, nem kellene-e szerinted leszállítani a kamatot, s így toborozni megfelelő adósokat? Vagy ha így sem jelentkeznek, a decuriók között osztani szét a pénzt úgy, hogy ők vállaljanak kezességet az állammal szemben? Ha ezt kelletlenül s vonakodva fogadják is, csak enyhítés lesz, ha a kamatot mérsékeljük.

Magam sem találok jobb megoldást, kedves Secundusom, az adóbevétel gyümölcsözőbb elhelyezésére, mint a kamat összegének csökkentését. Ennek mértékét a kölcsönt kérők számának megfelelően te állapítsd meg. De nem illik igazságszerető korszakunkhoz, hogy bárkit akarata ellenére kölcsön felvételére készítsünk, amiből esetleg semmi haszna nem lesz.

Uram, legmelegebb köszönetemet fejezem ki azért, mert rendkívül nagy elfoglaltságod közepette engem is méltattál arra, hogy vitás kérdésekben eligazíts. Kérlek, most is cselekedj így.

Felkeresett ugyanis valaki, és bejelentette, hogy ellenségei, akiket Servilius Calvus, ez a kiváló férfiú, három évre kitiltott a tartományból, mégis itt vannak. Azok viszont azt állították, hogy Servilius engedte vissza őket, s bemutatták rendeletét. Ezért véltem szükségesnek az ügyet a magam döntése nélkül eléd terjeszteni. Mert a te rendelkezéseid intézkednek ugyan arról, hogy ne engedjem vissza azokat, akiket más vagy magam kiutasítottam, de azokra vonatkozóan nem találtam semmit, akiket más kiutasított, de visszaengedett.

Ezért, uram, a te döntésedet kell kérnem, miként járjak el ezekkel s - Herculesre! - azokkal szemben, akiket örökre kitiltottak a tartományból, nem engedtek vissza, mégis itt érzük őket.

Mert ilyen esettel is kellett foglalkoznom. Elém vezettek ugyanis valakit, akit Iulius Bassus proconsul¹⁰² örökre kitiltott. Én tudtam, hogy Bassus rendelkezéseit érvénytelenítették, s a senatus mindenkit feljogosított, aki ellen valami döntést hozott, hogy két éven belül perújra-felvételt kérjen. Ezért megkérdeztem ezt a kitiltott embert, felkereste-e, értesítette-e a proconsult. Azt felelte, hogy nem.

Ebből adódik, hogy téged kérdezlek meg: visszaállítsam-e büntetését, vagy valami súlyosabb döntést hozzak, és mit kívánsz ezzel s azokkal szemben, akiket esetleg hasonló helyzetben találnak. Levelemhez csatoltam Calvus döntését és rendeletét, továbbá Bassus rendeletét.

Legközelebb megírom, hogyan kell határozni azon személyek esetében, akiket P. Servilius Calvus proconsul három évre kitiltott, s akik ugyancsak az ő rendelete alapján visszatértek és otthon maradtak, de előbb megtudakolom Calvustól intézkedésének okait.

Akit Iulius Bassus örökre kiutasított, s bár két évig módja lett volna panaszt emelni, ha kiutasítását jogtalannak érzi, ezt mégsem tette meg, és a tartományban merészelt maradni: azt meg kell bilincselni, s testőrségem parancsnokához kell küldeni. Nem elegendő ugyanis csupán visszaállítani büntetését, amit megátalkodott módon kijátszott.

¹⁰² *Iulius Bassus proconsul* - lásd IV. könyv, 9. levél stb.

Uram, mikor tárgyalásra készülve összehívtam a bírákat, Flavius Archippus, filozófusi voltára hivatkozással, felmentését akarta kérni. Néhányan úgy vélték, hogy nem felmenteni kellene őt a bíraskodás alól, hanem törölni a bírák sorából, s visszaállítani büntetését, amelytől bilincseit széttörve menekült meg. Felolvasták Velius Paulus proconsul ítéletét, amely igazolta, hogy Archippust hamisítás miatt bányamunkára ítélték. Ő semmivel nem igazolta, hogy kegyelmet kapott. De mellékelte Domitianushoz intézett beadványát, annak az ő megtisztelésére vonatkozó levelét s a prusaiak határozatát. Csatolta még hozzá írt leveledet, atyád rendeletét és levelét is, amelyekkel megerősítette Domitianus kedvezéseit.

Ezért tehát, bár ilyen vádak hoztak fel ellene, nem kívántam dönten, mielőtt téged meg nem kérdezlek arra vonatkozóan, ami szerintem a te állásfoglalásodat igényli. A mindkét részről előadottakat mellékelem levelemhez.

Domitianus leirata Terentius Maximushoz

Flavius Archippus filozófus kérésére elhatároztam, vétetek neki szülővárosa, Prusias környékén hatszázezer sestertiusért egy birtokot, hogy annak jövedelméből eltarthassa családját. Elrendelem, hogy ezt kapja meg. Az összeget vezesd be adományozási listámra.

Ugyanő Lappius Maximushoz

Kívánom, Maximusom, hogy a filozófus Archippust, ezt a derék és hivatásához méltó erkölcsű férfiút, pártfogoltamnak tekintsd, és a legnagyobb jóindulatot tanúsítsd iránta mindabban, amit illendően kér tőled.

Az isteni Nerva rendelete

Kétségtelen, polgárok, hogy egyes dolgokat maga az idők szerencsés alakulása elrendezett, és nem kell olyasmiben is a princeps jóindulatát várni, amiben elég ismerni őt; külön felhívás nélkül is megerősödhetett polgárimban a meggyőződés, hogy én a közbiztonságot a magam nyugalma elé helyeztem, hogy új jótetteket valósíthassak meg, s a korábbi kedvezményeket megtartsam. Mégis, hogy az általános örvendezés közepette semmi kételyt ne okozzon sem azok bizalmatlansága, akik ilyet elnyertek, sem annak emlékezete, akitől kapták, éppoly szükségesnek, mint örvendetesnek véltem, ha a kétkedőkkel szemben megmutatom kegyességemet. Ne gondolják, hogy én azt, amit valaki más uralkodótól akár személyes, akár hivatalos adományként elnyert, visszavonom csak azért, hogy inkább nekem köszönhesse. Legyen mindez érvényes és biztos, és senki olyannak az öröme ne szoruljon ismételt kérelmezésre, akire a hatalom szerencséje kegyesen rámosolygott. Hagyják meg nekem az új jótéteményeket, és értsék meg, hogy olyant kell csak kérni, amit nem kaptak meg.

Az ő leirata Tullius Iustushoz

Mint minden rendelkezést, amit korábban hoztak és hajtottak végre, meg kell tartani, úgy Domitianus leiratainak is érvényt kell szerezni.

Flavius Archippus, jólétedre és halhatatlanságodra kért, hogy folyamodványát, amelyet átadott nekem, küldjem el hozzád. Úgy véltem, hogy a kérést teljesítenem kell, de úgy, hogy a továbbításról értesítsem az őt vádló asszonyt, akitől szintén kaptam egy beadványt, amelyet csatoltam a többi irathoz; hadd ítélhesd meg ennyivel is könnyebben - mintha mindkét felet meghallgattad volna -, hogyan kell döntenem.

Lehetséges, hogy Domitianus nem ismerte Archippus helyzetét, mikor annyi megtisztelőt írt az érdekében. Felfogásomhoz jobban illik azonban az a feltételezés, hogy az uralkodó közbenjárása segített a helyzetén, különösen, minthogy még a szoborállítás megtiszteltetésében is többször részesítették olyanok, akik nem tudták, hogyan rendelkezett erre nézve Paulus proconsul. Ez azonban nem jelenti azt, kedves Secundusom, hogy ha valami újabb bűnnel vádolják, nem kellene éppúgy kivizsgálnod.

Furia Prima vádlónak és Archippusnak másik leveledhez csatolt írásait elolvastam.

Uram, gondos előrelátással aggódsz, hogy a tó kiszárad,¹⁰³ ha összekötik a folyóval, s így módon a tengerrel. Én azonban azt hiszem, a helyszínen megtaláltam a módját, hogyan előzzem meg ezt a veszélyt.

A tó vizét ugyanis csatornával el lehet vezetni egészen a folyóig, de nem úgy, hogy leengedik, hanem mintegy határfallal összekapcsolják, s egyidejűleg elválasztják. Így elérjük, hogy ne tűnjék úgy, hogy egyesül a folyóval, és mégis olyan legyen, mintha egyesülne. Könnyű lesz ugyanis a közbeeső keskeny földszakaszon a csatornán odaszállított rakományokat átrakodni a folyóra. Így lesz ez, ha feltétlenül szükséges, de remélem, hogy nem lesz szükséges. Maga a tó is meglehetősen mély ugyanis, azután most is elvezet belőle egy folyó az ellenkező irányba. Ha ezt eltorlaszoljuk, s a megkívánt irányba vezetjük, minden hátrány nélkül annyi vizet szállít majd a tóba, amennyit most elvisz. Azonkívül azon a szakaszon, amerre a csatornát kell ásni, patakok is folynak. Ha ezek vizét gondosan összegyűjtik, az gyarapítani fogja azt, amit a tó szolgáltat. Ha azonban tovább kívánjuk vezetni a csatornát, és szűkebb mederben kapcsoljuk össze a tengerrel, s nem a folyóba, hanem magába a tengerbe vezetjük, akkor a tenger ellensodra tartja és szorítja majd vissza a tó lefolyását. Ha a természetes környezet semmi ilyen segítséget nem nyújtana, még akkor is könnyű lenne a víz futását zsilipekkel szabályozni.

Hanem ezt és a többi dolgot sokkal nagyobb hozzáértéssel megvizsgálja és tisztázza majd a vízszintező, akit feltétlenül el kell küldened, uram, ahogy megígérted. Méltó ugyanis az ügy nagyságához és gondoskodásodra. Én közben, javaslatodra, írtam Calpurnius Macernak, ennek a kiváló férfiúnak, hogy küldje el a lehető legmegfelelőbb vízszintezőt.

¹⁰³ a tó kiszárad - lásd X. könyv, 41-42. levél.

62

Nyilvánvaló, kedves Secundusom, hogy sem körültekintésben, sem alaposágban nem volt nálad hiány, mikor annyi mindennek utánanéztél, ami elhárítja a tó kiszáradásának veszélyét, s számunkra a tavat még hasznosabbá teszi. Válaszd tehát azt a megoldást, amelyet maga a helyzet leginkább kíván. Azt hiszem, Calpurnius Macer küld hozzád vízszintező, meg az ottani tartományok sincsenek híjával az ilyen szakembernek.

63

Uram, írt nekem Lycormas, a szabadosod, hogy ha egy Rómába igyekvő küldöttség jön a Bosporusból, tartóztassam fel egészen az ő megérkezéséig. Küldöttség ugyan, legalábbis ebbe a városba, ahol én tartózkodom, eddig egy se jött. Megjött azonban a sarmata király követe, s én felhasználva ezt a váratlanul adódott alkalmat, úgy gondoltam, legjobb lesz, ha továbbengedem azzal együtt, akivel Lycormas üzenetét útközben előreküldte. Így Lycormas és a király leveléből egyidejűleg értesülhetsz arról, amiről talán kíváncsi, hogy egyidejűleg értesülj.

64

A sarmata király azt írta nekem, hogy van egy-két dolog, amit minél előbb tudomásodra kell hoznia. Ezért követének, akivel levelét hozzád küldi, menetlevéllel támogattam utazását.

65

Uram, fontos, és az egész tartományt érinti a *ῥεπτοί*¹⁰⁴ jogállásának és felnevelésének a kérdése. Miután átnéztem elődeidnek idevágó rendelkezéseit, s nem találtam semmit, ami kifejezetten vagy általában Bithyniára volna vonatkoztatható, úgy gondoltam, megkérdezlek téged, mit tartasz helyes eljárásnak. Úgy véltem, nem érhetem be korábbi példákkal olyan kérdésben, amely a te döntésedet igényli.

Felolvastak előttem egy rendeletet, amelyet állítólag az isteni Augustus hozott Andania számára. Felolvasták az isteni Vespasianusnak a spartaiakhoz, az isteni Titusnak ugyanazokhoz és az achaiokhoz, valamint Domitianusnak Avidius Nigrinus és Armenius Brocchus proconsulhoz, s ugyancsak a spartaiakhoz intézett leiratát. Ezeket azért nem küldöm el neked, mert egyfelől úgy látszik, hogy pontatlan másolatok, másfelől, hogy egyik-másik nem is hiteles; azonkívül azt hiszem, hogy a valódiak pontos szövege megvan irattáradban.

66

Azon szabad születésűek kérdését, akiket szüleik kitettek, azután valaki hazavitt, és rabszolgaként felnevelt, gyakran tárgyalták; az előttem uralkodók iratai között azonban nem található egyetlen, az összes tartományra érvényes rendelkezés sem. Ott vannak ugyan Domitianus leiratai Avidius Nigrinushoz és Armenius Brocchushoz, amelyeket esetleg figyelembe kellene venni: Bithynia azonban nincs a tartományok között, amelyekre a rendelkezés szól. Azért

¹⁰⁴ *ῥεπτοί* - talált gyerekek.

nekem mégis az a véleményem, hogy akiket ilyen alapon akarnak felszabadítani, azoknak ezt sem megtagadni nem lehet, sem szabadságukat nem kell nevelésük költségének megtérítésével megváltaniuk.

67

Uram, nem tartottam helyesnek, hogy a sarmata király követét, miután Nicaeában, ahol velem találkozott, két napot már önként eltöltött, tovább tartóztassam.¹⁰⁵ Először azért, mert bizonytalan volt, mikor érkezik meg szabadosod, Lycormas; azután, mert én meg kénytelen voltam fontos hivatalos ügyben a tartomány egy másik részébe utazni.

Úgy gondoltam, hogy ezt tudomásodra kell hoznom, mivel legutóbb azt írtam, hogy Lycormas kért, ha küldöttség érkezik Bosporusból, tartóztassam fel az ő megérkezéséig. Ennek teljesítéséhez azonban nem találtam elfogadható érvet, különösen, mert Lycormas levelét, mint említettem, nem akartam visszatartani. Így ez is bizonyára néhány nappal előbb érkezik, mint követed.

68

Néhányan azt kérték tőlem, hogy a korábbi proconsulok példájára hosszas rongálódás, folyóáradás vagy valami más ok fennforgása esetén engedélyezzem rokonaik hamvainak elszállítását. Tudom, hogy városunkban ilyen esetekben a pontifex testülethez szokás folyamodni, ezért úgy gondoltam, uram, hogy téged, a pontifex testület fejét kérdezlek meg, hogyan járjak el.

69

Méltánytalan arra kényszeríteni a tartomány lakóit, hogy a pontifexekhez járuljanak, ha rokonaik hamvait valamilyen jogos indokkal egyik helyről a másikra kívánják szállítani. Kövesd tehát inkább azoknak a példáját, akik tartományodat előtted kormányozták: azaz a kérések teljesítését kinek-kinek indokai szerint engedélyezd vagy tagadd meg.

70

Uram, mikor azt kutattam Prusában, hol lehetne felépíteni a fürdőt, melyet engedélyeztél,¹⁰⁶ kiszemeltem egy helyet, ahol egy ház áll, amely, mint hallottam, valamikor igen szép volt, most azonban csúnyán romos. Itt tehát elérnénk, hogy a város legelhanyagoltabb pontja megszépül, a város is fejlődik, egyetlen épületet sem kell lebontani, sőt egy olyant, amely omladozik a régiségtől, rendbe hoznak s kibővítenék.

¹⁰⁵ *tovább tartóztassam* - lásd X. könyv, 63. levél.

¹⁰⁶ *melyet engedélyeztél* - lásd X. könyv, 23-24. levél.

A házzal pedig a következő a helyzet. Claudius Polyaeus, a tulajdonos, Claudius császárra hagyta, s úgy rendelkezett, hogy a díszudvarban szentélyt emeljenek neki, a ház többi részét pedig adják bérbe. A jövedelmét egy ideig a város élvezte. Azután részint a fosztogatások, részint a hanyagság folytán a ház a díszudvarral együtt lassanként teljesen romba dőlt, s ma már szinte csak az alapjai vannak meg. Ha ezt, uram, akár odaajándékozod, akár eladod a városnak, a hely kedvező fekvése miatt a legnagyobb jótéteményként fogadja majd. Én, ha rám bízna, a fürdőt az üres telken építeném fel, azt a helyet pedig, ahol az épület állt, társalgóval és oszlopsétánnyal venném körül, s neked szentelném, akinek a jótéteménye folytán az építmény pompás és nevedhez méltó lesz.

Elküldöm neked a végrendelet egy hibás másolatát. Ebből láthatod, hogy Polyaeus sok mindent hagyott a ház díszítésére; ezek a házzal együtt veszendőbe mentek, én azonban, amit lehet, felkutatok.

71

Felhasználhatjuk fürdő építésére Prusában azt a telket a romba dőlt házzal, amelyről azt írod, hogy üres. Azt azonban nem közölted világosan, hogy a díszudvarban elkészült-e Claudius szentélye. Mert ha elkészült, bár romba dőlt, a vallási tilalom köti a helyet.

72

Néhányan azt kívánják, hogy a gyermekek elismerése és születési előjogaik érvényesítése ügyében¹⁰⁷ Domitianusnak Minicius Rufushoz intézett rendelkezése, illetőleg a proconsulok példája értelmében járjak el én is. Ezért megnéztem az ilyen ügyekre vonatkozó senatusi határozatot. Ez csak azon tartományokra vonatkozik, amelyeket proconsulok kormányoznak. Emiatt elhalasztottam a döntést, míg te, uram, megszabod, miként járjak el.

73

Ha elküldöd nekem azt a senatusi határozatot, mely fennakadást okozott neked, mérlegelni fogom, vajon aszerint kell-e eljárnod a gyermekek elismerése és születési előjogaik érvényesítése esetében.

74

Uram, Appuleius, a nicomediai helyőrség katonája írt nekem, hogy egy Callidromus nevű egyén, mikor Maximus és Dionysius pékek, akiknek szolgálatába szegődött, bilincsbe verték, a te szobrodhoz menekült. Mikor a városi előjárók elé vitték, előadta, hogy valamikor Laberius Maximus szolgája volt, Susagus ejtette fogságba Moesiában, és Decebal ajándékba küldte Pacorusnak, Parthia királyának; innét megszökött, és így került Nicomediába.

¹⁰⁷ *előjogaik érvényesítése ügyében* - lásd X. könyv, 65-66. levél.

Mikor élém vezették, s ugyanezt elbeszélte, elhatároztam, hogy hozzád küldöm. Ez némi késedelmet szenvedett, amíg kerestettem azt a (Pacorust ábrázoló és ékességül szolgáló) gemmát, amit bejelentése szerint elvettek tőle. Szerettem volna vele együtt elküldeni, ha előkerül, ahogyan azt az aranyrögöt is elküldöm, melyet állítólag a parthiai ércbányából hozott. Lepecsételtem gyűrűmmel, amelynek kövébe négyes fogat van vésve.

75

Uram, a pontusi Iulius Largus, akit se látásból, de még hallomásból sem ismerek (nyilván választásodban bízva), rám hagyta a döntést és a végrehajtást irántad való tiszteletadása ügyében. Felkért ugyanis végrendeletében, hogy legyek az örököse, s ha vállalom, vegyek át ötvenezer sestertiust, a többit pedig adjam át Heraclea és Tiana városának. Megítélésemre bízva, hogy ebből a te tiszteletedre középületet emeljenek-e, vagy ötvenkénti versenyjátékot alapítsanak, s ezt traianusinak nevezzék.

Helyesnek láttam, ha ezt tudomásodra hozom, főként azért, hogy dönts el, melyiket válasszam.

76

Iulius Largus úgy bízott hűségedben, mintha jól ismert volna. Hogy mi lenne tehát a legalkalmasabb emlékének megörökítésére, azt mérlegeld magad a körülmények alapján, s válaszd azt, amit a legmegfelelőbbnek találsz.

77

Uram, igen körültekintően cselekedtél, mikor meghagytad Calpurnius Macernak, ennek a kiváló férfiúnak, hogy küldjön a légiótól egy centuriát Byzantiumba.

Fontold meg, nem kívánsz-e hasonló módon gondoskodni a iuliopolisiakról is. Városuk igen kicsi, mégis roppant nagy terheket visel, s annál súlyosabb sérelmeket kénytelen elviselni, minél gyengébb. Amit pedig Iuliopolisért teszel, az egész tartománynak javára válik. Bithynia kapujában épült ugyanis, és rajta keresztül jut ide a legtöbb utazó.

78

Byzantium városának a helyzete az ott mindenfelől összeseregülő utasok tömege folytán olyan, hogy a korábbi idők szokásának megfelelően jó hírének érdekében a légiótól egy centuriát rendeltem ki őrszolgálatra.

Ha a iuliopolisiaknak hasonlóképpen kívánnánk segíteni, magunkat terhelnénk a példával. Több város ugyanis annál inkább igényelné ugyanezt, minél gyengébb. Bízom annyira buzgalmadban, és nem kételkedem: te minden eszközzel el fogod érni, hogy ne legyenek sérelmeknek kitéve.

Ha pedig valaki megsérti rendelkezéseimet, nyomban fenyítsék meg. Ha meg súlyosabban vétkezett annál, hogy a helyszínen meg lehetne torolni: katonák esetében add tudtul csapat-tisztjeiknek, hogy min kapták rajta őket; ha pedig a város felé utazók, írd meg nekem.

79

Uram, Pompeiusnak a bithyniaiakra vonatkozó törvénye úgy rendelkezett, hogy harminc éven alul nem nyerhetnek el hivatalt, s nem lehetnek a tanács tagjai. Ugyanez a törvény kimondja azt is, hogy aki hivatalt nyert el, legyen tagja a tanácsnak is. Ezt követte az isteni Augustusnak a rendelete, melyben megengedte, hogy az alacsonyabb hivatalokat huszonöt éves kortól elnyerhetik.

Kérdés tehát, vajon azt, aki harminc évnél fiatalabb korban viselt hivatalt, beválaszthatják-e a censorok a tanácsba, és ha igen, vajon azok, akik nem viseltek, ennek értelmében szintén megválaszthatók-e tanácstagnak attól a kortól, amelytől hivatalt viselhetnének. Eddig különben ez volt a gyakorlat, s ezt szükségesnek is tartják, mert csak jobb előkelő személyek gyermekeit, mint közrendűeket küldeni a tanácsba.

Én, mikor a kijelölt censorok megkérdezték, mi a véleményem, úgy gondoltam: aki harminc évnél fiatalabb korban viselt hivatalt, mind Augustus rendelete, mind Pompeius törvénye értelmében beválasztható a tanácsba, minthogy Augustus megengedte, hogy harminc éven aluliak is viseljenek hivatalt, a törvény pedig elrendelte, hogy az, aki hivatalt viselt, tanácsstag legyen. Azokra vonatkozóan azonban nem tudtam dönteni, akik nem viseltek hivatalt, bár egyidősek azokkal, akik viselhetnek.

Ebből adódott, hogy téged kérdezlek meg, uram, miként járjak el. A törvény előírásait és Augustus rendeletét csatoltam levelemhez.

80

Egyezik a véleményem, kedves Secundusom, a te értelmezéssel: az isteni Augustus rendelete annyiban módosította Pompeius törvényét, hogy azok nyerhetnek el hivatalt, akik nem fiatalabbak huszonöt évesnél, és miután elnyerték, az illető város tanácsába kerülnek. Egyébként az a véleményem, hogy az, aki harminc évnél fiatalabb, s nem nyert el hivatalt, azon az alapon, hogy elnyerhetne, nem választható be az illető hely tanácsába.

81

Uram, az Olympus melléki Prusában időztem, s épp elutazásom napján, mikor szállásomon hivatali teendőimet intéztem, az egyik tisztviselő, Asclepiades, tudomásomra hozta, hogy Claudius Eumolpus az én ítélőszékemhez folyamodott. Cocceianus Dion ugyanis a tanácsülésen át akart adni a városnak egy épületet, mely az ő felügyelete alatt készült, de Eumolpus - Flavius Archippus jogi megbízottja - azt javasolta, hogy mielőtt az épületet köztulajdonba vennék, számoltassák be Diont a munkáról, mert nem úgy végezte, ahogy kötelessége lett volna.

Hozzáfűzte még, hogy ugyanebben az épületben neked szobrot, Dion feleségének és fiának pedig síremléket állítottak, és felszólított, tartsak bírói vizsgálatot ez ügyben is.

Mikor közöltem, hogy nyomban hozzálátok, és utazásomat is elhalasztom, arra kért, szabjak meg kissé távolibb határidőt, míg felkészülhet a tárgyalásra, s tartsam a vizsgálatot más városban. Azt válaszoltam, hogy majd Nicaeában hallgatom ki őket. Ott azonban alig fogtam hozzá a vizsgálathoz, az említett Eumolpus - talán mert nem készült fel eléggé - újabb haladékot kért; Dion ellenben követelte, hogy hallgassam ki. Mindkét részről sok szó esett magát az ügyet illetően is.

Én úgy véltem, meg kell adnom a haladékot, s tanácsért kell fordulnom hozzád, hiszen olyan esetről van szó, mely példamutató lehet. Ezért mindkét félnek meghagytam, adja be írásban a keresetét, mivel az volt a célom, hogy lehetőleg saját megfogalmazásukban vizsgálhasd át érveiket. Dion rögtön kijelentette, hogy beadja, s Eumolpus is ígéretet tett, hogy a város követeléseit írásba foglalja: egyébként, ami a holttesteket illeti, ő nem vádló, hanem ügyvéd, s csupán Flavius Archippus utasításait hajtotta végre. Archippus, akinek itt is, akárcsak Prusában, Eumolpus volt a megbízottja, kijelentette, hogy erre vonatkozóan maga fog keresetet beadni. Mind ez ideig azonban sem Eumolpus, sem Archippus nem nyújtott be keresetet hozzám, bár napokon keresztül vártam; Dion benyújtotta; ezt csatolom levelemhez.

Személyesen tartottam helyszíni szemlét, és meggyőződtem róla, hogy szobrodat a könyvtárban állították fel, a síremlék viszont, ahol állítólag Dion felesége és fia vannak eltemetve, egy oszlopcsarnokkal övezett térségen emelkedik.

Nagyon kérlek, uram, légy kegyes nekem ebben a vizsgálati ügyben részletes útmutatást adni, mert máris felcsigázta az emberek érdeklődését, ami egyébként elkerülhetetlen, ha egy ügyben a tényállás is világos, és korábbi példákra is hivatkozni lehet.

82

Kedves Secundusom, nem kellett volna annyit bíbelődni azzal az üggyel, melyben úgy vélted, hozzám kell fordulnod tanácsért. Amúgy is jól ismered véleményemet: nem az emberek megfélemlítése és rettegése, és nem is felségsértési perek árán igyekszem nevemnek tekintélyt szerezni. Hagyd abba hát a vizsgálatot, melyet akkor sem engedélyeznék, ha más példák netán mellette szólnának is. Csupán Diontól vasalj be számadást a felügyelete alatt végzett munkáról: ezt követeli a város érdeke, s Dion sem utasítja, de nem is utasíthatja vissza.

83

Uram, a nicaeaiak hivatalosan felkerestek, hogy továbbítsam hozzád kérelmüket, s arra hivatkoztak, ami számomra a legszentebb, s méltán, mégpedig halhatatlanságodra s jólétedre. Ezért véteknek tartottam volna kívánságukat megtagadni, s az átvett kérvényt csatoltam levelemhez.

84

A nicaeaiak azt állítják, hogy jogot nyertek végrendelet nélkül elhunyt polgártársaik vagyonára. Ezért időt kell szakítanod rá, hogy összehívd mindazokat, akik ez ügyben érdekeltek, s bevonva a procuratorokat, Virgilius Gemellinust és Epimachust, szabadosomat, miután mérlegelték az ellenvetéseket is, döntsetek legjobb belátásotok szerint.

85

Uram, Maximust, szabadosodat és megbízottodat, mindvégig, amíg együtt voltunk, derék, iparkodó, lelkiismeretes, irántad éppoly odaadó, mint rendelkezéseidhez ragaszkodó férfiúnak találtam: ezért szívesen támogatom előtted azzal az őszinteséggel, amellyel neked tartozom.

86

Uram, Gavius Bassust, a pontusi partórség parancsnokát, becsületes, derék, iparkodó, amellet irántam tiszteletteljes férfiúnak találtam: ezért kéréssel és ajánlással egyaránt támogatom őt azzal az őszinteséggel, amellyel neked tartozom.

*

Uram, szilárd meggyőződése, hogy Flavius Valens jó kiképzést kapott a te szolgálatodban. Annak a fegyelemnek köszönheti, hogy méltó a jóindulatodra. Ezt a katonák és a polgárok, akik igazságos és emberséges voltát alaposan megismerték, versengve tanúsították előttem magánemberként és hivatalosan egyaránt. A fentieket tudomásodra hozom.

87

Uram, a primipilaris Nymphidius Lupus bajtársam volt, amikor én tribunus voltam, ő meg praefectus. Akkor kezdtem jobban megszeretni. Az idő múlásával aztán barátságunk mind szívélyesebb lett. Ezért háborgattam még nyugalomban is, mikor rávettem, hogy Bithyniában legyen a tanácsadó. Ezt ő - nem törődve pihenéssel, öregséggel - baráti szívességgel vállalta és vállalja.

Mindezek alapján rokonait a magaménak tekintem, mindenekelőtt fiát, Nymphidius Lupust, ezt a derék, iparkodó, kiváló apjához nagyon is méltó ifjút, aki meg fog felelni a bizalmadnak. Megítélheted első szerepléséből: mint zászlóaljparancsnok kivívta Iulius Ferox és Fuscus Salinator, e két kiváló férfiú teljes elismerését. A fiú kitüntetése, uram, számomra is örömet és elismerést jelent majd.

88

Uram, kívánom, hogy ezt és még sok további születésnapodat a lehető legboldogabban töltsd el, s kiválóságod örök hírnévvel ékes dicsőségét jó erőben, egészségben egyre újabb és újabb tettekkel gyarapítsd.

89

Megkaptam köszöntésedet, kedves Secundusom, melyben azt kívánod, hogy még sok és igen boldog születésnapot érjek meg államunk jóléte közepette.

90

Uram, a sinopeiaknak kevés az ivóvizük, de tizenhat mérföldről bizonyára jót és bőségesen tudnának bevezetni. Közvetlenül a forrásnál van azonban egy ezerlépcsnyi gyanús és süppedős szakasz; ezt én időközben kevés költséggel megvizsgáltattam, vajon elbírja-e és megtartja-e a vezeték terhét. Gondoskodom róla, hogy a pénz összegyűjtésében ne legyen fennakadás, ha te, uram, engedélyezed ezt az építkezést a sokat szomszázó colonia egészsége és csinosítása érdekében.

91

Vizsgáld meg gondosan, kedves Secundusom, ahogyan elkezdted, vajon az a szakasz, amelyre gyanakszol, meg tudja-e tartani a vízvezeték súlyát. Azt hiszem ugyanis, nem lehet kétség afelől, hogy a vizet be kell vezetni Sinope coloniába, ha ezt saját erejükből meg tudják valósítani, mert nagy előnyére válik a hely egészségének és lakhatóságának.

92

Amisus, ez a szabad és szövetséges város, a te kegyelmességed jótéteményeként saját törvényei szerint él. Itt átadtak nekem egy önszegélyző egyesületre vonatkozó kérelmet; csatolom levelemhez, hogy te dönts el, uram, mit és mennyiben tartasz megengedhetőnek vagy tilalmasnak.

93

Ha az amisusiak - akiknek kérelmét leveledhez csatoltad - a szövetségi szerződés alapján élvezett saját törvényeikben engedélyt kaptak, hogy önszegélyző egyesületet tartsanak fenn, nem kell ebben megakadályozni őket; különösen akkor, ha az így begyűlt pénzeket nem zavarkeltésre és gyanús szervezkedésre, hanem a szegények ínségének enyhítésére használják fel. A többi városban, amelyeket a mi törvényeink köteleznek, meg kell gátolni az ilyesmit.

94

Uram, Suetonius Tranquillust,¹⁰⁸ ezt az igen derék, érdemes és tudós férfiút, jelleméért és irodalmi tevékenységéért becsülve, már rég meghitt barátommá fogadtam, és annál jobban megszerettem, minél közelebből ismertem meg.

Száma a háromgyermekes apák joga két okból szükséges. Egyrészt, mert kiérdemelte barátai elismerő megemlékezését, másrészt, mert gyermekáldás nélküli házasságban él. S a te jószágodtól kell általam elnyernie azt, amit az irigy sors megtagadott tőle. Tudom, uram, mekkora kedvezményt kérek tőled, de mégis kérem, hiszen minden óhajtasommal szemben tapasztaltam kegyességed. Elképzelheted, mennyire szeretném, mert ha nem feküdne annyira a szívemen, nem kérném a távolból.

¹⁰⁸ Suetonius Tranquillust - lásd I. 18., III. 8., V. 10., IX. 34. levél.

Emlékezned kell, kedves Secundusom, milyen mértékletesen adományozom ezt a kedvezményt, mikor még a senatusban is hangoztatni szoktam, hogy nem léptem át azt a határt, amelyet a tiszteletre méltó testület előtt elegendőnek nyilvánítottam. A te kívánságodat azonban teljesítettem, s bevétettem hivatalos feljegyzéseimbe, hogy Suetonius Tranquillusnak a szokásos feltétellel megadtam a háromgyermekes apák jogát.

Uram, alapelvnek tekintem, hogy minden kétes ügyet eléd terjesszek. Mert hiszen ki tudna jobban eligazítani bizonytalanságomban, vagy segíteni tájékozatlanságomban?

Keresztények ügyében folytatott törvényszéki eljárásokon még sohasem vettem részt; ezért nem is tudom, mit és milyen mértékben büntessenek vagy akár nyomoztassak. Igen fennakadtam például azon, hogy tekintettel kell-e lenni a vádlottak életkorára, vagy pedig egészen zsenge korúak és a már meglelt emberek között nem kell-e különbséget tenni; vádelejtéssel járhat-e a beismerés; vagy olyan személy számára, aki valaha keresztény volt, ne legyen-e enyhítő körülmény, ha megtagadja hitét; és vajon magát a keresztény nevet kell-e büntetni, akkor is, ha az illető semmi bűnt sem követett el, vagy pedig a keresztény névhez hozzátapadó bűnöket?

Eddig azok ellen, akiket a kereszténység vádjával terhelten idéztek ítélszékem elé, a következő módon jártam el. Megkérdeztem tőlük, keresztények-e. Azokat, akik kereszténynek vallották magukat, másodszor és harmadszor is megkérdeztem, és büntetéssel fenyegettem meg őket. Akik még ezután is kitartottak, azokat kivégeztettem. Mert meggyőződésem, hogy függetlenül vallomásuk tartalmától, makacsságukért és csökönyösségükért megérdemelték ezt a büntetést. Másokat, akik ugyanebben a tébolyban szenvedtek, csak bűnösnek bélyegeztem, és Rómába szállíttattam, mivel római polgárok voltak. Majd a törvényszéki eljárás során, már amint történni szokott, mások ellen is fölmerült ez a vád, úgy, hogy több eset került eléem.

Kaptam egy névtelen följelentést, amelyben sok név szerepelt. Akik kijelentették, hogy nem keresztények, és nem is voltak azok, amennyiben útmutatásom szerint az istenekhez fohászkodtak, és képmásod előtt, amelyet erre a célra az istenszobrokkal együtt odaállíttattam, tömjén- és boráldozatot mutattak be, azonkívül káromolták Krisztust - márpedig az igazi keresztények ilyesmire állítólag semmi áron sem kényszeríthetők -, azokat elbocsátottam.

Mások, akik a névsorban szerepeltek, bevallották, hogy keresztények, de ezt hamarosan visszavonták: csak voltak, de már nem azok; egyesek három, mások még több, sőt egyik-másik már húsz esztendeje nem. Ezek mind áldozattal tisztelték képmásodat és az istenek szobrait, és káromolták Krisztust.

A jelentések szerint azonban az a legnagyobb vétkük vagy eltévelyedésük, hogy bizonyos meghatározott napon hajnalhasadta előtt összegyülekeznek, és váltakozva karban énekelnek az istennek hitt Krisztus tiszteletére, és esküvel kötelezik magukat, nem ám valami gáztettre, hanem arra, hogy nem lopnak, nem rabolnak, nem követnek el házasságtörést, nem szegik meg esküjüket, a rájuk bízott letét kiadását felszólítás esetén nem tagadják meg: ennek végeztével pedig rendszerint szétszélednek; majd ismét összejönnek, hogy közösen fogyasszák el közönséges és ártatlan lakomájukat; ezt azonban abbahagyták, miután parancsodra betiltottam a titkos társaságokat. Éppen ezért annál szükségesebbnek tartottam, hogy két szolgálóleányból - ezeket ők diakonisszáknak nevezik - még kinvallatás árán is kivegyem az igazságot. Nem találtam bennük egyebet ostoba, határtalan babonaságnál.

Ezért elnapoltam az ügy kivizsgálását, és hozzád fordulok tanácsért. Mert meggondolásra méltónak láttam ezt a dolgot, legfőképpen a vádlottak nagy tömege miatt; ugyanis mindenféle korú, mindenféle társadalmi osztálybeli emberek, férfiak és nők vegyest, igen sokan kerültek és kerülnek vád alá. Nemcsak a városokban, hanem a falvakban és a tanyákon is elharapódzott ennek a babonaságnak a ragálya; ezt azonban véleményem szerint meg lehet állítani, és meg lehet szüntetni. Annyi máris bizonyos, hogy a hovatovább elnéptelenedő templomokat megint egyre többen látogatják, és a szent ünnepeket hosszú szünet után újból megülik, és mindenfelé megint kelendők az áldozati állatok, amelyekre eddig csak igen ritkán akadt vevő. Ebből is könnyű arra következtetni, hogy még rengeteg embert lehet a helyes útra téríteni, ha módot adunk nekik a megbánásra.

97

Secundusom! Helyesen jártál el amaz egyének ügyeinek kivizsgálásában, akik ellen azt a vádat emelték előtted, hogy keresztények. Mert általánosságban nem is lehet megfogalmazni valami meghatározott szabályt. Nem kell utánuk nyomozni; ha azonban följelentik és vádolják őket, büntetendők; de úgy, hogy az, aki nem vallja magát kereszténynek, és ezt kézzelfoghatóan bizonyítja, azaz áldozatot mutat be isteneinknek - bár gyanús a múltja -, megbánása alapján nyerjen bocsánatot. Névtelen följelentéseknek azonban egyetlen ügyben sem szabad helyt adni, mert ez a leggyalázatosabb módszer és semmiképpen sem méltó korunkhoz.

98

Uram, Amastris rendezett, ékes város. Jelentősebb építményei között van egy igen szép és egyben igen hosszú út, amely mellett egy pataknak nevezett víz húzódik. Valójában förtelmes csatorna, s amilyen csúf látvány szennyessége miatt, olyan egészségtelen bűzös kipárolgása folytán. Éppen ezért mind a közegészség, mind a kulcsín érdekében jó lenne befedni. Ha hozzájárulsz, meglesz; én gondoskodom róla, hogy előteremtsék a pénzt ehhez az éppoly nagy, mint szükséges munkálathoz.

99

Kedves Secundusom, célszerű befedni azt a csatornát, amely Amastris városán át folyik, ha fedetlenül árt a közegészségnek. Biztosra veszem, buzgóságodhoz híven gondoskodni fogsz arról, hogy előteremtsék a pénzt ehhez a munkálathoz.

100

Uram, az előző évben tett fogadalmunkat ujjongó lelkesedéssel teljesítettük, s nyomban megújítottuk;¹⁰⁹ majd a katonák és a tartomány lakói versengő odaadása közepette kértük az isteneket, hogy jólétben és sértetlenül tartsanak meg téged és az államot olyan kegyesen,

¹⁰⁹ *megújítottuk* - lásd X. könyv, 35-36. levél.

amint azt számos nagyszerű jellemvonásod, különösen feddhetetlenséged és buzgó istenfél-med által megérdemled.

101

Örömmel értesültem leveledből, kedves Secundusom, hogy a te vezetéseddel bajtársaink és a tartomány lakói lelkes odaadással teljesítették a halhatatlan isteneknek fentmaradásomért tett fogadalmukat, s a jövőre is megújították.

102

Illő kegyelettel ünnepeltük meg azt a napot, melyen az emberiség oltalmazása szerencsés utódlással rád szállt,¹¹⁰ s az isteneknek, uralmad elrendelőinek felajánlottuk hivatalos fogadalmunkat és örömünket.

103

Örömmel értesültem leveledből, hogy uralomra lépésem napját a te vezetéseddel illő örömmel és áhítattal ünnepelték meg bajtársaink és a tartomány lakói.

104

Uram, Valerius Paulinus rám hagyta latin jogú szabadosai pártfogolását, az egy Paulinus kivételével. Kérlek, hogy egyelőre hármuknak add meg a teljes polgárjogot. Attól tartok ugyanis, hogy mértéktelenség volna mindannyiuk számára egyszerre folyamodni kegyességedhez, amit annál tartózkodóbban kell igénybe vennem, minél bőkezűbbnek tapasztalom. Azok pedig, akik számára kérem: C. Valerius Astraeus, C. Valerius Dionysius és C. Valerius Aper.

105

Minthogy ilyen nagy tisztességgel kívánsz bánni azokkal, akiket Valerius Paulinus a gondjaidra bízott, támogatlak. Bevétettem hivatalos feljegyzéseimbe, hogy egyelőre azoknak, akik számára kérted, megadtam a teljes polgárjogot. Ugyanígy fogok eljárni azok esetében is, akik számára később kéred.

¹¹⁰ *rád szállt* - lásd X. könyv, 52-53. levél.

106

Uram, P. Accius Aquila, a hatodik lovaszászlóalj centuriója felkért, hogy továbbítsam hozzád kérvényét, melyben kegyességedhez folyamodik lánya polgárjoga érdekében. Méltánytalan-nak véltem elutasítani őt, mivel tudom, milyen türelmet és emberiességet szoktál tanúsítani katonáid kérései iránt.

107

Olvastam P. Accius Aquilának, a hatodik lovaszászlóalj centuriójának kérvényét, melyet hozzám továbbítottál. Kérésének hatására megadtam lányának a római polgárságot. Küldöm neked írásbeli rendelkezésemet, hogy add át neki.

108

Uram, kérlek, írd meg, hogy milyen jogot kívánsz megszabni a bithyniai és pontusi városoknak azon pénzek behajtásánál, melyekkel nekik bérletből, eladásból vagy valami más címen tartoznak. Úgy találtam, hogy a legtöbb proconsul előjogot engedélyezett nekik, s ez törvény-erővel bír.

Úgy gondolom mégis, hogy a te gondoskodásod révén valamilyen rendelkezést és döntést kellene hozni, amely véglegesen biztosítja érdekeiket. Mert mások intézkedései, gondoskod-janak bár bölcsen, mégis időlegesek, és ha nem nyerték el a te megerősítésedet, hatálytalanok.

109

Hogy milyen jog illeti meg a bithyniai és pontusi városokat azon pénzek esetében, amellyel valaki bármely okból a közösségnek tartozik, azt az illető városnak adott törvény alapján kell megállapítani. Mert ha kiváltságot nyertek, amely a többi hitelező elé helyezi őket, ezt érvé-nyesíteni kell, ha nincs meg nekik, magánszemélyek kárára én sem adományozhatom ezt.

110

Uram, Amisus város ügyésze körülbelül negyvenezer denariusnyi követelést jelentett be nálam Iulius Pisóval szemben. Az összeget húsz évvel ezelőtt hivatalosan, a tanács és a nép-gyűlés közös határozatával adományozták neki, az ügyész most hivatkozik rendelkezéseidre, amelyek megtiltják az ilyen adományozásokat. Piso viszont azt állította, hogy igen sokat ál-dozott a városra, és szinte egész vagyonát ráköltötte. Felhossa még a közben eltelt időt, s kéri, ne kényszerítsék arra, hogy megmaradt vagyona elvesztése árán térítse meg azt, amit számos adománya fejében és régen kapott.

A fentiek alapján jobbnak láttam a tárgyalást döntés nélkül elnapolni, míg megkérdezlek, uram, milyen eljárást javasolsz.

111

Miként a rendelkezések megtiltják, hogy közpénzekből ajándékot osszanak, éppen úgy nem szabad hosszabb idő elteltével korábbi juttatásokat érvénytelenné nyilvánítani és visszakövetelni, mert ez sokak vagyonbiztonságát aláássa. Ami tehát ebben a vonatkozásban húsz év előtt történt, azt ne bolygassuk. Nem kevésbé szeretnék ugyanis gondoskodni minden egyes hely polgáraitól, mint közpénzeiről.

112

Uram, Pompeius törvénye, amely a bithyniaiakra és a pontusiakra vonatkozik, nem írja elő, hogy azok, akiket a censorok a tanácsba választottak, ezért pénzt adományozzanak. Azok azonban, akik kegyesség folytán néhány városban a törvényes létszám fölött kerültek be, hol ezer, hol kétezer denariust ajánlottak fel. Ezután Anicius Maximus proconsul azokkal is, akiket a censorok választottak be, bár csak néhány városban, különböző összeget fizettetett.

Rád vár tehát annak eldöntése, vajon az összes városban mindazok, akiket ezentúl tanácstagnak választanak, bejutásukért tartoznak-e fizetni egy bizonyos összeget.

113

Általános rendelkezést nem tudok hozni arról, hogy azok, akik Bithynia valamely városában tanácstagok lesznek, tartoznak-e tisztségük fejében adakozni. Úgy vélem, hogy az illető város törvényét kell követni, ami mindig a legbiztosabb. Azokkal szemben azonban, akiket nem külön kívánságukra választottak tanácstagnak, azt tartom helyes eljárásnak, ha felajánlásukat a többieknek elébe helyezik.¹¹¹

114

Uram, Pompeius törvénye megengedi a bithyniai városoknak, hogy azt fogadják polgárukká, akit akarnak, csak ne legyen az illető egy másik bithyniai városba való. Ugyanez a törvény megszabja, milyen okból zárhatnak ki a censorok valakit a tanácsból. Néhány censor ezért szükségesnek látta megkérdezni tőlem, vajon ki kell-e zárniuk a más városbelieket.

Miként a törvény megtiltja, hogy másik város polgárát magukévá fogadják, éppen úgy nem írja elő, hogy ezért kizárják a tanácsból; azonkívül tudomásomra hozták, hogy az összes városban sok más városbeli tanácstag van, s várható, hogy számos embert és várost érzékenyen érintene a törvénynek ez a része, amely közmegegyezészerűen már rég idejét múlta. Ezért tehát szükségesnek láttam, hogy megkérdezzek téged, mihez tartsam magam. A kérdéses törvénycikkeket csatoltam levelemhez.

¹¹¹ *a többieknek elébe helyezik* - a szöveg és a központosítás bizonytalan.

115

Joggal jöttél zavarba, kedves Secundusom, hogy mit válaszolj a censorok kérdésére: vajon maradhatnak-e tanácsban más városok, de ugyanazon tartomány polgárai? Mert a törvény előírása és a hosszú törvényellenes gyakorlat ellentétes állásfoglalásra készíthetett. Én azt a közvetítő megoldást választottam, hogy visszamenőleg semmit se változtassunk meg, hanem maradjanak helyükön bármelyik város még törvényellenesen befogadott polgárai is, a jövőben azonban tartsák be Pompeius törvényét. Ha ennek visszamenőleg is érvényt kívánnánk szerezni, feltétlenül nagy zavar támadna.

116

Szokás, hogy akik felöltik a férfitogát, vagy házasságot kötnek, vagy hivatalba lépnek, vagy pedig középületet avatnak fel, meghívják az egész városi tanácsot s a lakosság köréből is többeket, s fejenként két vagy egy denariust osztanak szét közöttük.

Kérlek, írd meg, kíváncsún tartod-e az ilyen ünnepeket s milyen határig. Magam ugyanis, bár úgy vélekedem, hogy különösen az ünnepélyes alkalmakkor meg kell engedni a meghívásnak ezt a lehetőségét, egyúttal attól tartok, hogy azok, akik ezer embert vagy olykor még többet is megvendégelnek, áthágják a mértéket, s a *διανομή*¹¹² bűnébe esnek.

117

Jogosan aggódsz, hogy a törvénytelen pénzosztogatás bűnébe esik az, aki a megvendégelték számával áthágja a mértéket, s mintegy testületileg, s nem egyenként, ismeretség alapján hív meg néhány embert az ünnepi ajándékozásra.

Én azonban azért választottam ki egy olyan körütekintő embert, mint te, hogy magad gondoskodj tartományod rendjének kialakításáról, s olyan rendelkezéseket hozz, amelyek abban a tartományban a nyugalom fenntartását elősegítik.

118

Uram, az athleták úgy gondolják, hogy a jutalom, amelyet az iselasticus versenyekre megállapítottál, tüstént attól a naptól fogva megilleti őket, amelyen elnyerték a koszorút. Nem az számít ugyanis, hogy mikor vonultak be szülővárosukba, hanem az, hogy mikor győztek a versenyen, aminek alapján jogot nyertek a bevonulásra. Én viszont azt mondom: „bevonulás címén”, s ezért nagyon kétlem, hogy nem inkább azt az időt kell-e érteni, amikor *εἰσήλασαν*.¹¹³

Ugyancsak ellátást kívánnak olyan versenyekért is, amelyeket te iselasticusszá nyilvánítottál, győzelmüket azonban ezt megelőzően aratták. Azt mondják ugyanis, hogy amiként nem kapják meg azt olyan versenyekért, amelyek győzelmüket követően veszítették el iselasticus jellegüket, úgy méltányos, hogy olyanokért, amelyek azt azóta nyerték el, megkapják. Ez is alaposan gondolkodásra késztet, nehogy valakit visszamenőleg számításba vegyenek, s

¹¹² *διανομή* - törvénytelen pénzosztogatás.

¹¹³ *εἰσήλασαν* - bevonultak.

megkapja azt, ami akkor, mikor győzött, nem illette meg. Kérlek tehát, igazíts el kételyemben, azaz méltasd jótéteményedet saját értelmezésedre.

119

A bevonulási időszakot, szerintem, attól kell számítani, amikor valaki szülővárosában valóban *εἰσήλασεν*.¹¹⁴ Azokért a versenyekért, amelyeket én iselasticusoknak minősítettem, ha korábban nem voltak azok, visszamenőleg nem jár ellátás. Arra sem lehet hivatkozni az athleták kívánsága szerint, hogy azokért a versenyekért, amelyeket azután, hogy győzelmüket elérték, nem minősítettem iselasticusoknak, már nem kaptak jutalmat; mert a versenyek feltételeinek megváltoztatásával éppúgy azt sem kéri vissza tőlük, amit korábban megkaptak.

120

Uram, egész mostanáig senkinek sem adtam kedvezésből menetlevelet, s csakis a te megbízásaid érdekében küldtem futárt. E szándékom érvényesítésében a kényszerűség gátolt. Szívtelességnek tartottam ugyanis, hogy megtagadjam a lehetőséget feleségemtől, aki nagyapja haláláról értesülve sürgősen nagynénjéhez akart menni: hiszen az ilyen részvétnyilvánítás értéke a gyorsaságon múlik, s tudtam, hogy te indokoltnak fogsz tartani olyan utazást, amely kegyeletből történik.

Ezt azért írom meg neked, mert hálátlanságnak tűnne a szememben, ha eltitkolnám, hogy egyéb jótéteményeid mellett azzal is tartozom kegyességednek, hogy benne bízva habozás nélkül, mintha megkérdeztelek volna, megtettem azt, amivel - ha megkérdezlek - elkéstem volna.

121

Méltán bíztál, kedves Secundusom, jóindulatomban. Habozás nélkül meg kellett tenned, amivel elkéstél volna, ha addig vársz, amíg engem megkérdeztél. Hogy tudniillik feleségedet a hivatalos célra kapott menetlevéllel támogasd, mikor hazaérkezése értékét nagynénje előtt a gyorsasággal is növelnie illett.

¹¹⁴ *εἰσήλασεν* - bevonult.